V. M. BEREZSKOV

NÉPSZERŰ TÖRTÉNELEM

TEHERÁNTÓL POTSDAMIG

KOSSUTH KÖNYVKIADÓ / 1982

V. M. BEREZSKOV

TEHERÁNTÓL POTSDAMIG

A MŰ EREDETI CIME

В. М. БЕРЕЖКОВ ПУТЬ К ПОТСДАМУ

ИЗДАТЕЛЬСТВО „МЕЖДУНАРОДНЫЕ ОТНОШЕНИЯ"

МОСКВА · 1975

FORDITOTTA

DRAGOS ANNA

A FORDITAST AZ EREDETIVEL EGYBEVETETTE

ZALAI EDVIN

A SOROZATOT SZERKESZTI

REZ MIKLOSNE

ISBN 963 09 2057 3

ISSN 0324 7953

© ИЗДАТЕЛЬСТВО „МЕЖДУНАРОДНЫЕ ОТНОШЕНИЯ", МОСКВА · 1975

© HUNGARIAN TRANSLATION DRAGOS ANNA, 1982

(3507)

Negyvennégy előestéjén

Moszkvában 1943 utolsó havában emelkedett hangulat uralkodott. Sok oka volt ennek. Erősödött az a meggyőződés, hogy sikerül végső győzelmet aratni az ellenség fölött. Igaz, még mindig súlyos harcok folytak a Jeges-tenger és a Fekete-tenger közötti végtelen területen húzódó szovjet–német arcvonal különböző szakaszain. Mindenki számára világos volt, milyen óriási erőfeszítések szükségesek még ahhoz, hogy a szovjet föld megszabaduljon a bitorlóktól és megkezdődhessen a nácik által leigázott európai népek felszabadítása. Mindamellett az a felismerés, hogy a háborúban a kezdeményezést szilárdan magához ragadta a Vörös Hadsereg, amely feltartóztathatatlanul folytatja az előnyomulást nyugat felé, megsokszorozta a szovjet katonáknak és a hátország fáradhatatlan munkásainak erejét.

Bátorító hírek érkeztek azokról a hadszínterekről is, ahol szövetségeseink harcoltak. Olaszországban, El-Alameinnél, Tunisz körzetében és a többi arcvonalon aratott győzelmeik azt bizonyították, hogy a hadiszerencse ott is elfordult a hitleri Németországtól és csatlósaitól.

A három nagyhatalom vezetőinek – Sztálinnak, Roosevelt-nek és Churchillnek – az akkoriban befejeződött teheráni konferenciáján született döntések demonstrálták a szövetségesek egységét és elszántságát arra, hogy lerövidítik a háború időtartamát, megsemmisítő vereséget mérnek az ellenségre. A nyilvánosságra került teheráni nyilatkozat lelkesítően hatott

a szabadságszerető népekre. „Teljes megállapodásra jutottunk a kelet, nyugat és dél felől megindítandó hadműveletek méreteit és időpontját illetően... – olvasható a három nagyhatalom nyilatkozatában. – Nincs a földön olyan hatalom, amely megakadályozhatna bennünket abban, hogy megsemmisítsük Németország haderőit a szárazföldön, tengeralattjáróit a tengeren és szétromboljuk hadianyaggyárait a levegőből.

Támadásaink könyörtelenek és egyre erőteljesebbek lesznek..."

„Kifejezzük azt a szilárd elhatározásunkat, hogy országaink együttműködnek mind a háború idején, mind pedig az azt követő békés időkben... Reménységgel és elszántsággal telve jöttünk el ide. Gondolkodásunkban és céljainkban igazi barátokként távozunk innen."[1] Ily módon fogalmazta meg a „három nagy" határozatai lényegét.

A békeszerető emberiség és mindenekelőtt a Szovjetunió, az Egyesült Államok és Nagy-Britannia népei nagyra értékelték a teheráni találkozó eredményeit. A szovjet kormányfő, miután visszatért Moszkvába, a következő tartalmú táviratot kapta az Egyesült Államok elnökétől:

„Szerintem az értekezlet igen eredményes volt, s biztos vagyok benne, hogy ez az értekezlet olyan történelmi esemény, amely azt bizonyítja, hogy nemcsak a háborút tudjuk együttesen folytatni, hanem teljes egyetértésben tudunk dolgozni az eljövendő béke ügyéért is."[2] Erre a táviratra Sztálin december 6-án válaszolt. „Egyetértek Önnel abban – írta –, hogy a teheráni értekezlet nagy eredménnyel járt, s hogy személyes találkozásainknak sok tekintetben igen számottevő jelentőségük volt. Remélem, hogy népeink közös ellensége – a hitleri Németország – ezt rövidesen érezni fogja. Most már bizonyos, hogy népeink szorosan együtt fognak működni – most és ennek a háborúnak a befejezése után egyaránt."[3]

A teheráni konferencia úgy tekinthető, mint konkrét kísérlet a különböző társadalmi rendszerű államok közötti együttműködés elvének gyakorlati, bár háborús viszonyok közötti

alkalmazására. Moszkva rendületlenül hangsúlyozta, mennyire fontos az ilyen kísérlet kiterjesztése a háborút követő időszakra is. Olyan feltételek megteremtéséről volt tehát szó, amelyek lehetővé tennék, hogy az eljövendő békés években teljesen új jellegű nemzetközi kapcsolatok alakuljanak ki, amelyek alapja az igazságos, demokratikus béke lenini eszméje, ahogy azt a Szovjet Köztársaság 1917-ben a híres békedekrétumban meghirdette.

Az akkori körülmények nem tették lehetővé ennek az eszmének a megvalósítását. A teheráni konferencia után, amikor a nyugati szövetségesek is hajlottak, eléggé reális lehetőség nyílt arra, hogy a Szovjetunió és az antifasiszta koalícióban részt vevő nyugati hatalmak kapcsolatai a békés egymás mellett élés elvére épüljenek. Ezzel összefüggésben érdekes az Egyesült Államok elnökének az az értékelése, amelyet Kairóból már 1943. december 3-án, vagyis két nappal az iráni fővárosból való távozása után a Sztálinhoz intézett távirata tartalmazott. „Találkozásunknak ezekre a nevezetes napjaira a legnagyobb megelégedéssel tekintek vissza, s az emberiség előrehaladásának fontos mérföldkövét látom bennük."[4]

Nem egyszerű diplomáciai udvariasság volt ez. Az elnök közeli barátja, Harry Hopkins, aki az amerikai delegáció tagjaként részt vett a „három nagy" találkozóján, feljegyzéseiben megerősíti, hogy Roosevelt Teheránból való távozása után szilárdan meg volt győződve arról, hogy lehetséges „az együttműködés Oroszországgal a háborút követő béke fenntartása ügyében".[5]

Ami Churchillt illeti, sokkal tartózkodóbban nyilatkozott a teheráni találkozóról, még ha egészében véve pozitívan értékelte is. Sztálinnak küldött üzenetében, amely 1944. január 24-én érkezett Moszkvába, az angol miniszterelnök megjegyezte: „Igen felbátorított jó kapcsolatainknak az a kézzelfogható érzékelése, amelyet Teheránból hoztam magammal."[6]

Churchill tartózkodásának megvolt az oka: a Teheránban megtárgyalt ügyek közül sok kérdésben kisebbségben maradt,

és lépésről lépésre meghátrálva kénytelen volt akarata ellenére csatlakozni a Szovjetunió és az Egyesült Államok sok fontos megállapodásához.

A teheráni konferenciát joggal tartják az antifasiszta koalíció csúcspontjának. A konferencia megerősítette a három nagyhatalom egységét azzal, hogy összehangolt határozatot hozott egy olyan fontos kérdésben, mint a második front megnyitása Nyugat-Európában. Az angol–amerikai csapatok normandiai partraszállásának konkrét határidejét is sikerült kitűzni. Határozatok születtek a békés viszonyok közötti háború utáni rendezés és együttműködés sok problémáját illetően is. A Szovjetunió, az Egyesült Államok és Nagy-Britannia legfelsőbb vezetőinek személyes kapcsolata szintén nagyon fontos volt.

Az antifasiszta koalíció három vezető nagyhatalma kormányfőinek első találkozója egyszersmind feltárta azokat a nehézségeket és ellentmondásokat, amelyek elkerülhetetlen velejárói egy katonai szövetségnek, amikor ebben különböző társadalmi rendszerű, különböző világnézetű és ideológiájú államok vesznek részt.

Míg a Szovjetunió a fasizmus mielőbbi megsemmisítésében látta legfőbb célját és arra törekedett, hogy megteremtse a feltételeket a tartós békéhez és a világ valamennyi népének önálló fejlődéséhez, a koalíció nyugati résztvevői a közös ellenség megsemmisítése mellett más, szerfölött sajátos célokat is követtek. Washington politikáját az a törekvés határozta meg, hogy világuralmi helyzetet biztosítsanak az Egyesült Államoknak és kiterjesszék az amerikai befolyást olyan területekre, amelyeket a gyengülő Nagy-Britannia mind nehezebben tudott megtartani. Nagy-Britannia vezető köreinek viszont az volt a legfőbb gondjuk, hogy a nehézségek ellenére megőrizzék a brit birodalom pozícióit. Ebből adódott Londonnak az a törekvése, hogy gátat vessen a Szovjetunió és az Egyesült Államok közötti közeledés tendenciájának, hiszen angol hagyományok szerint mindig azt a helyzetet tartották a legelő-

nyösebbnek, amelyben Nagy-Britannia két erőközpont között egyensúlyozhatott, a közöttük meglévő ellentmondásokra spekulálva.

Természetesen mindez szükségképpen kihatott a konferencia munkájára. Így, például, a második front megnyitásának megtárgyalásakor Churchill az utolsó pillanatig igyekezett kitérni mindennemű kötelezettségvállalás elől, nevezetesen az angol–amerikai csapatok észak-franciaországi partraszállása időpontjának konkrét meghatározása elől. Továbbra is igyekezett húzni az időt, arra számítva, hogy a Szovjetunió meggyengül majd a hitleri Németország ellen egymaga folytatott véres harcokban, és ez lehetővé teszi Angliának, hogy a háború után meghatározó szerepet játsszon Európában. Az angol miniszterelnök három éven át nyomást gyakorolt Roosevelt, aki a második front kérdésében konstruktívabb álláspontot foglalt el. Roosevelt elnök 1941–1942-ben és egészen 1943 novemberéig többször is engedett Churchill nyomásának, aminek következtében a normandiai partraszállás elhúzódott, s a nyugati szövetségesek újból meg újból megszegték a második front megnyitására vonatkozó többszöri ígéretüket. Csakhogy a roosevelti koncepció, amely arra irányult, hogy a Szovjetunióval való együttműködést a háború utáni időszakra is kiterjesszék, elvben nem zárta ki a partraszállás korábbi időpontját sem. Végül aztán Roosevelt Teheránban szükségesnek tartotta, hogy meghatározzák a második front megnyitásának végleges dátumát, s ezt meg is tették Churchill ellenkezése ellenére.

Anglia miniszterelnöke Lengyelország sorsának kérdésében is elszigetelődött. Az amerikai delegáció vezetője lényegében megértést tanúsított a Szovjetuniónak ama törekvése iránt, hogy nyugati határán egy erős, demokratikus és baráti Lengyelország legyen. Semmi elítélendőt nem látott abban az óhajban, hogy ennek az országnak a kormánya a Szovjetunióval jószomszédi viszonyra törekedjen, és ez a kormány semmiképpen sem olyan személyekből álljon, akik ismertek arról,

hogy a Szovjetunióhoz szélsőségesen ellenséges érzelmeket táplálnak. Churchill viszont azt a gondolatot dédelgette, hogy a Szovjetunió köré ismét hozzanak létre egy úgynevezett „cordon sanitaire"-t (egészségügyi kordont), amely a Szovjetunióval szemben ellenséges országokból áll. Ilyen „egészségügyi kordont" hozott létre az antant a húszas évek elején a fiatal szovjet állam elszigetelése céljából. Churchill mindenképpen megpróbált a lengyel népre olyan reakciós vezető politikusokat erőszakolni, akik Londonban ücsörögtek és az úgynevezett emigráns kormányt alkották. A brit diplomáciának ebben a tekintetben sem sikerült elérnie célját.

Rooseveltnek és Sztálinnak az a véleménycseréje, amelyen az európai nagyhatalmak gyarmati birtokainak, a többi között Indokínának és Indiának a jövőjével foglalkoztak, ugyancsak aggodalommal töltötte el Churchillt. Erre a véleménycserére a brit miniszterelnök távollétében, Roosevelt kezdeményezésére került sor, ami arról tanúskodik, hogy az amerikaiak angol kollégáik háta mögött szerettek volna puhatolódzni ebben a kérdésben. Washington nyilvánvalóan arra számított, hogy háttérbe szoríthatja Angliát és a többi anyaországot, és így megnyithatja a gyarmati területeket az amerikai behatolás előtt a fölöttük való „gyámkodás" megszervezése útján. Churchill kétségtelenül értesült erről az amerikai puhatolódzásról, és mellőzöttnek érezte magát ebben, a brit birodalomban számára oly kényes kérdésben.

Mindezek a mozzanatok, valamint az a bizonyos fokú személyes szimpátia, amelyet Roosevelt Sztálin iránt mutatott, pánikot keltett Churchillben, mert az ilyen tendenciák miatt tartott azoktól a következményektől, amelyek ebből a brit birodalomra nézve származhatnak. Különösen a Szovjetunió és az Egyesült Államok közeledésének és valamilyen, Nagy-Britanniát kirekesztő amerikai–szovjet megállapodás létrejöttének a gondolata nyugtalanította. Mivel a Szovjetunió a nagy veszteségek és rombolások ellenére a második világháborúból igen erős hatalomként kerülhet ki és paritást érhet el az Egye-

sült Államokkal, Churchill attól félt, hogy a jelentősen meggyengült Nagy-Britannia háttérbe szorul majd. A toryk vezetője Anglia világhatalmi pozíciója visszaszerzésének egyetlen lehetőségét abban látta, hogy saját érdekeinek megfelelően kihasználja a Szovjetunió és az Egyesült Államok nézeteltéréseit. Ezért legfőbb gondja a háború utáni amerikai–szovjet együttműködés megakadályozása volt. Éppen ez vezérelte Churchillt, amikor igyekezett felfújni az álláspontokban mutatkozó eltéréseket, felélesztení a kölcsönös bizalmatlanságot, sőt lehetőleg valamilyen konfliktust kiprovokálni a Szovjetunió és az Egyesült Államok között.

A teheráni konferenciát követő időszakban mindvégig érezhető volt Nagy-Britannia vezető köreinek ilyen fajta aktivitása. Ez az aktivitás egybeesett az Egyesült Államok azon elemeinek erőfeszítéseivel, amelyek makacsul ellenezték Roosevelt elnöknek azt az irányvonalát, hogy a háború utáni időszakban is folytassa az együttműködést a Szovjetunióval, és fáradhatatlanul mérgezték a szovjet–amerikai kapcsolatok légkörét.

Az antifasiszta koalíció három nagyhatalma vezetőinek első találkozóját követően kialakult helyzet sajátosságát feltétlenül figyelembe kell vennünk a koalíción belüli kapcsolatok további fejlődésének elemzésekor.

Munkájában a szerző nem törekedett arra, hogy átfogja a vizsgált történelmi időszak – a teheráni és a potsdami konferencia közötti időszak – katonai, politikai és diplomáciai helyzetének sokoldalúságát és teljes bonyolultságát. A feladat sokkal körülhatároltabb: rögzíteni azokat az egyes mozzanatokat és eseményeket – a többi között olyanokat, melyeknek a szerző is tanúja lehetett –, amelyek különösen nagy jelentőségűek voltak az antifasiszta koalíció résztvevői közötti kapcsolatok szempontjából, kimutatni, hogyan halmozódtak fel fokozatosan azok a komoly ellentmondások, amelyek végül is aláásták a háborús idők szövetségét.

A teheráni határozatok megvalósítása

ÚJRA MOSZKVÁBAN

Teheránból visszatérve hamar újra visszaálltunk a szokásos munkaritmusba. V. N. Pavlov meg én mint a Külügyi Népbiztosság tanácsosi rangban levő munkatársai külön szobát kaptunk a Népbiztosok Tanácsának kremlbeli épületében V. M. Molotov titkársága mellett. Hogy a szobánkba eljussunk, végig kellett mennünk egy folyosón, amelynek magas ablakai a hóval borított háromszögletű belső udvarra néztek. A hó fehérsége különösen szikrázónak tűnt a késő iráni ősz sárgászöld árnyalatai után. Az udvar annyira kicsi volt, hogy a szemközti oldalon, a magas ablakokon át láttuk a Legfelsőbb Főparancsnokság Főhadiszállásának tisztjeit, amint katonai térképek fölé hajolnak. A harctéren a dolgok sikeresen folytak, és a főhadiszállás tisztjeire mindenki szimpátiával, kíváncsisággal és némi irigységgel nézett.

Szobánkban két asztal, néhány szék, egy könyvszekrény és két nagy, még a forradalom előtti mesterek keze alól kikerült páncélszekrény állt. Annak idején nem lehetett otthon rádiókészüléket tartani. A háború kitörése után mindenki leadta azt megőrzésre az illetékes postahivatalnál azzal, hogy akkor kapja majd vissza, ha béke lesz. Mivel munkánkban a rádió hasznos lehetett, Pavlov elintézte, hogy a Telefunkent, amelyet 1940 végén hozott Berlinből, a Külügyi Népbiztosságon őrizzék. Most ott állt kremlbeli szobánkban, és a BBC adásait

hallgatva lehetőségünk nyílt arra, hogy gyarapítsuk ismereteinket a sajátos angol nyelvi fordulatok és a politikai terminológia területén. Pavlov becipelte a Webster két hatalmas kötetét is, s szabad perceinkben állandóan azt forgattuk, hogy bővítsük szókincsünket. Déli egy óra körül átszaladtunk a szomszéd épületbe, a Kreml Katonai Iskola növendékeinek étkezdéjébe egy forró teára és lepényre. (Ebben az épületben székel ma a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsának Elnöksége.) Német adásokat is hallgattunk. A fronton a hitleristák helyzete mind rosszabb lett, de a goebbelsi propaganda ugyanolyan elbizakodott maradt. Mindamellett a Führer egyre hisztérikusabbá váló beszédeiből érződött a náci vezető körök fokozódó nyugtalansága.

A munkánk délelőtt tíz órakor kezdődött, és késő éjjelig tartott, attól függően, hogy Molotov mikor ment haza. Ebédszünet általában este öttől hétig volt, de valaki közülünk felváltva mindig a helyén maradt, hiszen bármikor történhetett valamilyen előre nem látott esemény.

A magam részéről változatlanul az amerikai referatúrát vezettem, és ezért elsősorban Sz. Carapkinnal volt dolgom, aki abban az időben a Külügyi Népbiztosságon az Egyesült Államokkal foglalkozó osztályt irányította. V. N. Pavlov, mint azelőtt is, a Nagy-Britanniával való kapcsolatokat kísérte figyelemmel. Mivel A. J. Visinszkijnek, a külügyi népbiztos első helyettesének a felügyelete alá tartoztak más osztályok mellett az Egyesült Államokkal és a Nagy-Britanniával foglalkozó osztályok is, a népbiztoshoz kerülő iratok, amennyiben angol és amerikai ügyeket érintettek, általában átmentek a kezünkön. Nekünk aztán megfelelő formában kellett előkészítenünk, a szükséges tájékoztatásokkal és más olyan dokumentációval ellátnunk őket, amelyre Molotovnak szüksége lehetett ahhoz, hogy a kérdésben dönthessen vagy Sztálinnak jelentést tehessen, amire általában különösen fontosabb kérdésekben került sor. Egyébként a szovjet kormány vezetője akkoriban különleges figyelmet fordított az Egyesült Államokkal és

Nagy-Britanniával való kapcsolatokra, és tájékoztatás céljából megküldtek neki egy-egy példányt minden csak valamennyire is fontos olyan dokumentumból, amely ezeket az országokat érintette.

A külügyi népbiztos kezén átment iratok, amelyeket láttamozásra megküldtek Sztálinnak, általában mindennemű megjegyzés nélkül kerültek vissza. Csupán a bal felső sarokban volt látható a kék ceruzás ismert szignó. Mindamellett az is előfordult, hogy a szövegen javított, észrevételeket tett, olykor a gépelt sorokon rézsútosan keresztül ráírta útmutatásait arra vonatkozólag, hogy miképp kell átszövegezni az adott dokumentumot.

A népbiztosság titkárságán az volt a feladatunk, hogy sürgősen lefordítsuk oroszra az Egyesült Államok elnökétől és Nagy-Britannia miniszterelnökétől Sztálin nevére érkezett üzeneteket, valamint más olyan leveleket, dokumentumokat, jegyzékeket és emlékiratokat, amelyeket az Egyesült Államok és Nagy-Britannia nagykövetségei intéztek személyesen a külügyi népbiztoshoz. Ezekhez néha már mellékeltek a nagykövetségeken készített orosz nyelvű szöveget is, de többnyire csak angolul érkeztek. Minden esetben haladéktalanul elkészítettük saját fordításunkat, és szétküldtük a címzetteknek a beérkezett leveleket. A szovjet vezetőktől a válaszok orosz nyelven mentek ki, de egyes különösen kényes vagy sürgős esetekben készítettünk nem hivatalos fordítást, s ezt is csatoltuk, hogy megkönnyítsük a szövetséges hatalmak nagyköveteinek dolgát.

Az üzenetek néha az illető nagykövet rövid kísérőlevelével együtt érkeztek. Az Egyesült Államok nagykövetétől, William Averell Harrimantól az ilyen leveleket rendes nagyköveti levélpapíron kaptuk, géppel írva. A brit nagykövet azonban, Sir Archibald Clark Kerr, a későbbi Lord Inverchapel, a kissé régimódi diplomata a leveleket kézírással, lúdtollal, világoskék vízjeles papírra írta, és Pavlov sokat bajlódott az ilyen kézírások kibetűzésével.

Ezenkívül tolmácsoltunk a külügyi népbiztosnak a nagykövetekkel és más magas rangú külföldi látogatókkal folytatott megbeszélésein, és elláttuk a szovjet kormányfő tolmácsainak funkcióját, mégpedig az angolokkal való találkozások esetén rendszerint Pavlovot hívatták, amikor pedig amerikaiak érkeztek, engem. Ugyancsak mi készítettük a jegyzőkönyveket és a beszélgetések lényegét, a londoni és a washingtoni szovjet nagykövet számára összefoglaló táviratok tervezetét. Olykor a külügyi népbiztos ilyen vagy olyan megbízással elküldött bennünket a megfelelő nagykövetségre.

AVERELL HARRIMANNÉL

Teheránból való visszaérkezésem után hamarosan meg kellett látogatnom Harriman nagykövetet, kissé szokatlan misszióval.

Rooseveltnek nagyon megtetszett az az orosz népmesei témát ábrázoló porcelán szobor, amelyet Sztálin az iráni fővárosban Churchillnek ajándékozott, amikor ott megünnepelték a brit miniszterelnök születésnapját. Sztálin valószínűleg már akkor úgy döntött, hogy valami hasonlót ajándékoz majd Rooseveltnek is. Moszkvába való visszatérése után azzal bízta meg V. Sz. Kemenovot, a Külföldi Kapcsolatok Országos Társaságának elnökét, aki járatos volt a képzőművészetben, hogy válasszon ki erre a célra megfelelő alkotásokat, s ezeket aztán a Kremlben bemutatták Sztálinnak. A választás egy meglehetősen nagy szoborcsoportra esett. A színes porcelán élénk árnyalatai a palehi mesterek munkáira emlékeztettek. Sztálin emellett elkészíttette híres pipás arcképét, amelyet a következőképpen dedikált: „Harcostársamnak, Rooseveltnek, az Egyesült Államok elnökének." Mindezt – a szobrot és az arcképet – nekem kellett átadnom Harriman nagykövetnek, hogy továbbítsa Washingtonba.

Előbb odatelefonáltam, majd a megadott időpontban el-

mentem a nagykövet rezidenciájára. A kartondobozba csomagolt szobor a tágas ZISZ–101-es gépkocsi hátsó ülésén feküdt. A sofőrrel óvatosan kiemeltük és bevittük a villa szalonjába. Az ajtót nyitó portás a barna papírba szorosan becsomagolt arcképpel követett bennünket. Hamarosan lejött hozzám Harriman. Szerette volna megnézni az ajándékokat, s együtt kicsomagoltuk őket. A követ el volt ragadtatva, és invitált, ünnepeljük meg ezt az eseményt. Rögtön megjelent egy kínai inas tálcával a kezében, elkészítette a wiskhyt jéggel, mi meg leültünk az alacsony asztalka mellé a puha fotelokba a terem félkör alakú részében, amely a behavazott kertre nyílt. Harriman, miután megnézte az arcképet (lefordítottam a dedikálás szövegét), felkért, hogy tolmácsoljam Sztálin marsallnak köszönetét a baráti érzelem e kinyilvánításáért és az ily nagylelkű reagálásért az elnök elismerő szavaira, amelyekkel Teheránban a Churchillnek ott átnyújtott ajándékokat méltatta.

Harriman ezután arról beszélt, milyen nagy jelentőséget tulajdonít Sztálin marsall és Roosevelt elnök nemrégen lezajlott személyes találkozásának.

– Meg vagyok győződve – jelentette ki –, hogy a Teheránban hozott határozatok nemcsak a hadi cselekmények sikeres menetét fogják elősegíteni, hanem pozitív hatással lesznek az országaink közötti háború utáni együttműködésre is.

Roosevelttől hamarosan érkezett egy rövid távirat, amelyben megköszönte Sztálinnak az ajándékokat. Az amerikai elnök egyúttal elküldte a szovjet kormányfőnek saját dedikált arcképét egy vékony fémkeretben.

Harriman kétségtelenül fontos szerepet játszott a szovjet–amerikai kapcsolatok fejlesztésében, mégpedig nemcsak a háború éveiben, hanem a háború utáni időszakban is. Mindenkor síkraszállt az országaink közötti kapcsolatok normalizálásáért és megszilárdításáért. Azok, akik a Szovjetunióban ismerik, mindig elismerően nyilatkoztak róla. Ugyanolyan jó hírnek örvend Harriman az Egyesült Államokban is. Mindamel-

lett, amikor Harrimanről mint a békés szovjet–amerikai párbeszéd következetes hívéről beszélünk, nem szabad szem elől tévesztenünk, hogy a tőkés rend meggyőződéses híve, aki nem titkolja a szocializmussal szembeni ellenszenvét. Dúsgazdag család sarja, mindig prosperáló és saját vagyonát gyarapító üzletember. A Szovjetunióval való normális kapcsolatok fejlesztését azért támogatta, mert véleménye szerint ez a politika saját hazája érdekeit szolgálja. Ugyanakkor a „haza szolgálatát", vagyis annak az amerikai uralkodó elitnek a szolgálatát, amelynek maga is tagja, olyan társadalmi kötelességének tekintette, amelyet minden körülmények között teljesítenie kell.

Az „Egy különleges megbízott Churchillhez és Sztálinhoz 1941–1946" címmel 1975-ben New Yorkban megjelent könyv „Hogyan lesz az ember valakivé és valamivé?" című fejezetében Harriman felidézi élete következő epizódját. Eleinte republikánus volt, de 1928-ban átállt a demokratákhoz. Amikor aztán 1933-ban, a minden addigi méretet felülmúló gazdasági válság tetőfokán, Franklin Roosevelt lett az elnök, Harriman érdeklődését felkeltette a New Deal (Új Irányvonal), és aktívan támogatni kezdte. „A Wall Street üzletemberei – írja Harriman, aki egyébként maga is ehhez a kaszthoz tartozott – általában teljesen elutasítottak majdnem mindent, amit Roosevelt tenni szándékozott, és még arra sem vették volna maguknak a fáradságot, hogy elmenjenek Washingtonba és konzultáljanak a kormánnyal a gazdaság helyreállítására irányuló intézkedésekről. Nem tudtam megérteni álláspontjukat: hiszen az ország szörnyű helyzetben volt." Üzletember kollégái ezért kiközösítették. „Amikor a Wall Streeten végigmentem – vallja meg Harriman –, azok az emberek, akiket ismerek, amióta élek, átmentek az utca másik oldalára, nehogy kezet kelljen fogniuk velem."[1]

Éppen ilyen jellemző egy másik eset is. 1946-ban Harriman az Egyesült Államok nagykövete volt Nagy-Britanniában. Abban az időben Washingtonban, Truman kormányzása alatt már érezhetővé vált az elfordulás a Szovjetunióval való együtt-

működés politikájától, és kirajzolódott a hidegháború irányvonala. Ezzel a tendenciával szemben nyilvánosan szembehelyezkedett Henry Wallace kereskedelmi miniszter, aki korábban, Roosevelt idejében az Egyesült Államok alelnöke volt. Truman nyugdíjba küldte Wallace-t, és mindjárt telefonált Harrimannek Londonba, felajánlva neki az éppen felszabadult miniszteri széket. Maga Harriman is megjegyzi, hogy „örömmel" elfogadta Truman ajánlatát. Ez nagyon jellemző Harriman politikai koncepciójára: nem mindig és nem mindenben értett egyet a washingtoni adminisztráció egyik vagy másik konkrét intézkedésével, de nem határolta el magát tőlük, míg a Fehér Házban a demokraták voltak az urak.

Később sokszor volt alkalmam találkozni Harrimannel. Valahányszor Washingtonba utazom, érdekes és hasznos beszélgetés reményében felkeresem Georgetownban fekvő, vörös téglából épült villáját, amelynek magas, hófehér bejárati ajtaján csak úgy csillognak a bronzkilincsek. Ez az érdemes diplomata washingtoni rezidenciája. A villát árnyas park veszi körül, amely teraszosan egy úszómedence felé lejt. Sokszor üldögéltünk ott fonott karosszékben a medencét körülvevő zöld pázsiton, elbeszélgetve a távoli múltról, a jelen problémáiról, a jövő kilátásairól. Harriman a következőképpen fejtette ki álláspontját a szovjet–amerikai kapcsolatokról:

„Visszatekintve a Szovjetunióval kapcsolatos ügyek intézésében majdnem ötven esztendő alatt szerzett tapasztalataimra, úgy találom, hogy nézeteim alapjában véve alig változtak, bár radikális átalakulások történtek. Továbbra is azon a véleményen vagyok, akárcsak 1945-ben, hogy az ideológiai szférában nincs remény a kompromisszumra a Kreml között és közöttünk. Ugyanakkor meg kell találnunk az útját-módját a minél több konfliktussal terhes helyzet rendezésének, hogy háború nélkül együtt élhessünk ezen a kis bolygón..."

Fontosnak találtam ezt a kis kitérőt, mivel szerintem hozzásegíti az olvasót ahhoz, hogy világosabban lássa, milyen szerepe volt Harrimannek azokban az években, amelyekről ebben

a könyvben szó esik. Harriman meggyőződését, mint olyan emberét, aki védelmezi saját osztályának, az Egyesült Államokban uralkodó társadalmi rendnek az érdekeit és hazája érdekeit, ahogy ő értelmezi őket, mindenképpen figyelembe kell vennünk, amikor megismerkedünk gyakorlati tevékenységével, a második világháború legfontosabb eseményeinek konkrét helyzeteiről adott értékeléseivel.

Ugyanakkor Harrimannek mint számos történelmi esemény közvetlen részvevőjének tanúságtételei nagy érdeklődésre tarthatnak számot, különösen azon a területen, amely a szovjet–amerikai kapcsolatokat érinti. Harriman hosszú éveken át érdeklődést tanúsított hazánk iránt. Orosz földre először nyolcéves kisfiúként, 1899-ben jutott el, egyik olyan nagy utazása során, amelyre szülei magukkal vitték. A Harriman család akkor rövid időre kihajózott a Bering-szoros nyugati partjára. Amikor később Harriman a Kremlben mesélt erről a kalandjáról, hozzátéve, hogy egyiküknek sem volt vízuma, Sztálin megjegyezte:

– Ezt most nem tehetné meg...

Az Októberi Forradalom után Harriman úgy határozott, felveszi az üzleti kapcsolatokat Szovjet-Oroszországgal. A NEP idején családja kapta meg a Gruzinszkij marganyec koncessziót Csiaturában, s Harriman gyakran fordult meg Moszkvában és a Kaukázusban koncessziója ügyében, számos szovjet vezetővel találkozott.

Nem érdektelen az az értékelés sem, amelyet utolsó könyvében Harriman Sztálinról mint államférfiról és diplomatáról adott. Nem mulasztotta el természetesen jelleme ismert negatív oldalainak hangsúlyozását sem, ugyanakkor elismerte „alapos tudását, a részletekbe való behatolás fantasztikus képességét, eleven eszét és megdöbbentően jó emberismeretét... Úgy találtam, hogy jobban informált, mint Roosevelt, realistább, mint Churchill, és bizonyos értelemben a leghatásosabb a katonai vezetők közül."[2]

A szövetségesek már 1943 decemberében tettek bizonyos lépéseket a teheráni határozatok megvalósítása érdekében.

Harriman december 7-én meglátogatta Molotovot, hogy átadja Roosevelt sürgős üzenetét. Harrimant tolmácsként Ch. Bohlen kísérte, szovjet részről pedig én töltöttem be ezt a szerepet. Az elnök távirata rövid volt, de fontos közlést tartalmazott. Ez állt benne: „Úgy döntöttünk, hogy Eisenhower tábornokot azonnali hatállyal a Csatornán való átkeléssel kapcsolatos hadműveletek parancsnokává nevezzük ki."[3]

A követ szerette volna minél előbb megtudni, hogyan reagál erre Sztálin, annál is inkább, mivel az amerikaiakban az a benyomás alakult ki, hogy Moszkvában szívesebben vették volna Marshall tábornokot, akit Sztálin személyesen is ismert. Miután Molotov a távirat tartalmát megtudta, Harriman megkérdezte:

– Milyen gyorsan számíthatok arra, hogy megkapom Sztálin marsall erre vonatkozó véleményét?

– Mindjárt odatelefonálok – válaszolta készségesen Molotov.

Felállt a hosszú asztal mellől, amelynél mindannyian ültünk, odament a telefonasztalhoz, egy pillanatra megállt a zöld készülék előtt, amely közvetlenül össze volt kötve Sztálin dolgozószobájával, majd tárcsázott.

– N... n... nem zavartam meg? – amikor ideges volt, a szokásosnál jobban dadogott, a Sztálinnal folytatott beszélgetés pedig mindig izgatottságot váltott ki benne, bár már több évtizede közelről ismerték egymást. – Harriman úr van nálam, átadott egy önhöz címzett üzenetet az elnöktől. Az északfranciaországi partraszállási hadművelet parancsnokává Eisenhower tábornokot nevezték ki...

A hallgatót a fülére szorítva hallgatta Sztálint.

– Értem – mondta Molotov, megvárva míg a vonal másik

végén kattan a készülék, majd a hallgatót óvatosan a helyére téve, a hosszú asztal mellett ülők felé fordult.

– Sztálin marsall – szólt az amerikai követhez intézve szavait – elégedett a döntéssel. Eisenhowert tapasztalt tábornoknak tartja, aki különösen járatos partraszállási hadműveleteket végrehajtó nagy erők vezénylésében.

Harriman láthatóan örült, hogy beszámolhat a parancsnok kinevezéséről, ami a korábbi többszöri halogatás után, végre megerősítette a nyugati szövetségesek szándékainak komolyságát a második front megnyitása tekintetében.

Amikor Teheránban a második front megnyitásának kérdését tárgyalták és Anglia meg az Egyesült Államok képviselői azt bizonygatták, hogy a partraszállás előkészítése teljes gőzzel folyik, Sztálin váratlanul megkérdezte, kinevezték-e már a hadművelet parancsnokát. Kiderült: még nem.

– Akkor – jegyezte meg Sztálin – semmi sem lesz az „Overlord" hadműveletből.

Ez az észrevétel jól megvilágította az egész helyzetet. Teljesen nyilvánvalóvá vált, hogy ha egyszer nincs parancsnok, akkor a nyugati szövetségesek minden olyan megnyilatkozása, amellyel az észak-franciaországi partraszállásra való készségüket bizonygatják, legalábbis kétértelműnek hat. Teheránban nem is döntöttek ebben a kérdésben. Roosevelt és Churchill azonban megígérte, hamarosan kiválasztják a megfelelő jelöltet. Ez a kérdés tehát most már megoldódott.

Eisenhowernek ez a kinevezés sok tekintetben előre meghatározta további pályafutását, megnyitva előtte a későbbi utat a Fehér Ház felé.

A Kremlbe december 7-én még egy bizalmas üzenet érkezett, amelyet Roosevelt és Churchill írt alá. Az üzenet kitért egy sor olyan intézkedésre, amely az észak-európai angol–amerikai hadművelet előkészítésével függött össze, valamint a hitleri Németország elleni más hadműveletek előkészítésével. A német katonai, gazdasági és ipari rendszer dezorganizálása, a német katonai légierők megsemmisítése és a La Manche-

csatornán való erőszakos átkeléssel kapcsolatos hadművelet előkészítése céljából – szögezték le az üzenetben –, a Németország elleni bombatámadásoké lesz a stratégiai elsőbbség. Utaltak továbbá arra, hogy a teheráni megállapodásnak megfelelően a Bengáli-öbölben márciusra tervezett hadműveletek méreteit csökkentették, hogy lehetővé tegyék az észak-franciaországi hadműveletekben bevethető deszanteszközök növelését. Közölték továbbá, hogy a tervezett hadművelet arányainak növelése céljából az Egyesült Államokban és Nagy-Britanniában bővíteni kívánják a deszanteszközök gyártását.

Szovjet részről kifejezték köszönetüket ezért az információért. Sztálin megírta Rooseveltnek, hogy örül Eisenhower tábornok kinevezésének, és sikert kíván neki „a közeli döntő hadműveletek előkészítéséhez és végrehajtásához"[4].

A nyugati szövetségesek végül is komolyan hozzáfogtak az észak-franciaországi partraszállás előkészítéséhez.

Ami a Szovjetuniót illeti, továbbra is a hadszíntéren végrehajtott tettekkel vette ki részét a teheráni határozatok megvalósításából. A hitleristák elkeseredett ellenállása dacára a szovjet csapatok szakadatlanul nyomultak előre nyugat felé, újabb és újabb területeket tisztítottak meg a megszállóktól, és feltartóztathatatlanul közeledtek a Szovjetunió államhatárához. A hadműveletek különösen sikeresen folytak Ukrajnában és az arcvonal észak-nyugati szakaszain.

A Vörös Hadsereg győzelmeit a nyugati szövetségesek elismerték. A szovjet kormányfőnek 1944. április 18-án küldött közös üzenetben Roosevelt és Churchill megjegyezte: „Teherán óta az Önök seregei a közös ügy szempontjából számos nagyszerű győzelmet vívtak ki. Még abban a hónapban is nagy győzelmeket arattak, amikor Ön úgy gondolta, hogy nem fognak aktív hadműveleteket folytatni. Legjobb kívánságainkat küldjük Önöknek, és hisszük, hogy az Önök seregei és a mi seregeink, teheráni egyezményünknek megfelelően egyetértésben eljárva, szétzúzzák a hitleristákat." Ugyanebben az üzenetben az Egyesült Államok és Nagy-Britannia kor-

mányfői azt is közölték, hogy a teheráni megállapodásnak megfelelően a „tengeren való általános átkelés" a megbeszélt időpontban és a „lehetséges legnagyobb erőkkel" történik majd meg. Ezzel egyidejűleg, mint írták, a „lehető legnagyobb erőkkel támadást indítunk az olasz szárazföldön"[5].

A szovjet kormányfő erre április 22-én egy távirattal válaszolt, amelyet egyidejűleg küldött el Washingtonba és Londonba. A táviratban ez állt: „A szovjet kormányt kielégíti Önöknek az a közlése, hogy a teheráni megegyezésnek megfelelően a tengeren való átkelés a kijelölt időpontban fog megtörténni... és hogy Önök a lehető legnagyobb erőkkel fogják végrehajtani a hadműveletet. Bízom a tervezett hadművelet sikerében.

Remélem továbbá, hogy olaszországi hadműveleteik is sikerrel fognak járni.

Teheráni megállapodásunk értelmében a Vörös Hadsereg ugyanabban az időpontban fogja megindítani új támadását, hogy így a lehető legmesszemenőbben támogassa az angol–amerikai hadműveleteket."[6]

Ily módon, a teheráni döntések teljesítése nem indult rosszul. Ám komoly nehézségek is mutatkoztak, amelyeket jelentős mértékben a londoni politikusok kulisszák mögötti manőverei idéztek elő. A brit miniszterelnök, aki nem szívesen egyezett bele a teheráni döntésekbe, a „három nagy" találkozóját követő hónapokban szüntelenül intrikált, hogy megnehezítse a megállapodások végrehajtását, sőt megpróbált teljesen kitérni teljesítésük elől. Még egy olyan döntő fontosságú kérdésben is, mint a második front megnyitása, amellyel kapcsolatban a nyugati szövetségesek, úgy tűnhetett, teljes mértékben kimerítettek már minden ürügyet az elodázásra, Churchill, Teheránt elhagyva, nem átallott újabb kétes mesterkedéshez folyamodni.

Teheránból hazafelé tartva, Churchill Kairóban tüdőgyulladásban megbetegedett, és néhány hétig nyomta az ágyat. Ezt követően lábadozása idejére átszállították Marrakechbe. Ám a miniszterelnök az ágyhoz kötve is mindent elkövetett, hogy a három kormányfő által nemrég hozott közös döntéseket szabotálja. Később emlékirataiban Churchill megjegyezte: a második front észak-franciaországi megnyitására vonatkozólag létrejött döntés ellenére változatlanul „sokkal inkább hajlott" ahhoz az alternatívához, hogy erőikkel „először Olaszországból kiindulva Isztrián és Trieszten át nyomuljanak előre azzal a végső céllal, hogy a ljubljanai átjárón keresztül elérjék Bécset"[7]. Churchill tehát még 1943 decemberében sem tett le azokról a tervekről, hogy Ausztrián és a Balkánon át nyomuljanak Délkelet-Európába, elvágva a szovjet csapatok útját. Abban reménykedett, hogy a hitleristák hagyják majd kiszorítani magukat ebből a térségből, és ha Nyugat-Európában nem zaklatják őket, minden erejüket be tudják vetni a támadó Vörös Hadsereg ellen.

Churchill ugyanakkor mérlegelte a nyugati szövetségesek ilyen vagy amolyan eljárási módja különféle változatainak politikai következményeit. És mindezt úgy tette, mintha semmiféle kölcsönös – egyébként teljesen konkrét – kötelezettség nem is létezett volna.

Ezzel kapcsolatos gondolatait kissé cikornyásan fogalmazta meg: „A politikai aspektusok távolibbaknak és ellentmondásosabbaknak tűntek. Magától értetődik, hogy a még előttünk álló nagy csaták eredményeitől, valamint minden egyes szövetségesnek a győzelem kivívása utáni állásfoglalásaitól és döntéseitől függtek. Nem lett volna helyes, ha a nyugati demokráciák már Teheránban arra építették volna terveiket, hogy gyanúperrel éljenek az oroszoknak a győzelem utáni álláspontját illetően."[8] Tehát ne Teheránban. No és, azután, később?

Churchillt a szövetségesek kapcsolatának már ebben a szakaszában is, bár nem volt konkrét oka, hogy kifogásokat emeljen a Szovjetunió ellen, változatlanul a Szovjetunióval szembeni régi ellenséges érzülete vezérelte. Olyan javaslatokkal fordult Roosevelthez, amelyek teljesítése óhatatlanul az angol–amerikai csapatok észak-franciaországi partraszállásának meghiúsulásához vezetett volna.

Churchill még Kairóból küldött egy táviratot az elnöknek, azt javasolva, hogy az „Overlord" hadműveletet halasszák el három vagy négy héttel, hogy a deszanteszközöket az Égeitengernek és Rodosz szigetének körzetében felhasználhassák a balkáni előrenyomulás céljaira. Churchill türelmetlenül várta Roosevelt válaszát. Csak Marrakechben december 28-án kapott az elnöktől táviratot, amelyben az hangsúlyozta: „A teheráni szovjet–amerikai megállapodásra való tekintettel Sztálin hozzájárulása nélkül nem egyezhetek bele az erők vagy felszerelések semmiféle más helyen való felhasználásába, mert ez késleltetheti vagy hátrányosan befolyásolhatja az »Overlord« vagy »Anvil« hadműveleteket."[9]

Washington álláspontja feltehetően nem nagyon volt ínyére Churchillnek. Az elnök szilárdan kitartott az invázió időpontjára vonatkozó teheráni megállapodás mellett. A brit miniszterelnöknek mégis sikerült egyet-mást elérnie. Az amerikaiak hozzájárultak ahhoz, hogy a deszanthajók jelentős része a Földközi-tengeren maradjon. Ez lehetővé tette az Égei-tengeren folyó hadműveletek kibontakoztatását.

A következő napon, december 29-én Churchill a következő, jezsuita ravaszsággal megfogalmazott üzenetet küldte vezérkara főnökeinek:

„Ebben a kérdésben [az „Overlord" időpontjának kérdésében – *V. B.*] teljesen Teherán talaján folytatom a harcot. Ez a határozat inkább május 20-val, mint május 5-vel számol, ami lényegében új dátum. Sztálinnal kötött megállapodásunkat mindenképpen teljesítjük, még május 31-ig való elhúzódás esetén is. Abból, amit Eisenhowertől hallottam, úgy tűnik,

hogy a holdfázisnak megfelelő június 3-a teljes mértékben lehetséges lenne, különösen ha ezt az adott hadművelet végrehajtására kinevezett parancsnokok kérni fogják. Nincs most szükség ennek a kérdésnek a megtárgyalására, de figyelembe kell venni. Mutassák be nekem az előkészítés alternatív terveit, május 5-re és június 3-ra vonatkozóan. Ismétlem, ezt nem tekintjük a halasztás szempontjából megtárgyalandó kérdésnek, és mindennek nem szabad kijutnia körünkből."[10]

Churchill még aznap megkapta a vezérkar főnökeitől, amit akart:

„Az »Overlord« jelenlegi parancsnokai által előkészített terv feltételeinek teljesítéséhez az inváziónak május 5-e körül kell megtörténnie – állapították meg az üzenet szerzői. – Ezt a dátumot azonban nem lehet véglegesnek tekinteni. Még ha a deszanthajók késlekednek is, ennek nem szabad kizárnia valamilyen másik májusi dátumot az »Overlord« végrehajtására... A program azonban valóban nagyon feszített. Valószínűleg semmiben sem fogjuk megsérteni a teheráni megállapodást, és nem hisszük, hogy a jelenlegi szakaszban szükség volna az oroszokkal való konzultálásra."[11]

Lényegében, mint látjuk, a második front további halogatásáról volt szó. Ezt azonban Churchill önhatalmúlag akarta véghezvinni, úgy, hogy semmiről sem tájékoztatja Moszkvát és Washingtonnal is csak megtévesztés céljából konzultál. Elhatározta, a szövetségeseket kész tények elé állítja. Játékába belerántotta a brit vezérkar tisztjeit is, s már előre örült a sikernek.

Április 16-án, amikor a normandiai partraszállás Teheránban egyeztetett időpontja már egészen közel volt, a brit miniszterelnök felszólította Marshall tábornokot, hogy gyorsítsa meg az olaszországi támadást, s ne nyugtalankodjon az „Overlord" és az „Anvil" előkészítése miatt. Churchill patetikus hangon azt sürgette, ebbe a támadásba adják bele „szívüket-lelküket" és „vagy általános győzelemmel, vagy pusztulással végződjön". Abban az időben Churchill többször panaszkodott

amiatt, hogy a hitleristák oktalan ellenállást tanúsítanak a Róma felé előnyomuló angol–amerikai csapatokkal szemben. Nyilván úgy vélekedett, hogy a német hadvezetésnek „hagynia" kellene a nyugati szövetségeseket sokkal gyorsabban előrenyomulni Olaszországban, hogy aztán támadásuk kiterjedhessen a Balkánra is, még a szovjet csapatok odaérkezése előtt.

„Könnyen lehetséges – írta naplójában Churchill –, hogy május 31-én sok olyasmit látunk már, ami egyelőre rejtve van előttünk. Nagyon el lennék keseredve, ha elszalasztanánk ezt a lehetőséget."[12]

Csakhogy egy ilyen „lehetőségre" már nem maradt idő. A szovjet csapatok rohamosan nyomultak előre. A Vörös Hadsereg délen felszabadította Szevasztopolt és Odesszát, Németországhoz közeledve elérte Románia határát. Egyre jobban kirajzolódott egy olyan perspektíva, hogy a szovjet csapatok esetleg elsőkként lépnek Németország területére. A nyugati nagyhatalmak ezt nem merték kockáztatni, és végül is kénytelenek voltak Nyugat-Európában aktívabb tevékenységet kifejteni. Egyébként esetleg nem értek volna oda a hitleri birodalom közelgő összeomlásáig. Londonnak és Washingtonnak komolyan kellett foglalkoznia a partraszállás előkészítésével. Május 14-én Roosevelt és Churchill közölték Sztálinnal: „Partraszállási eszközeink egy részét a Földközi-tengerről Angliába irányítottuk, hogy minél nagyobb erővel tudjuk megindítani az Észak-Franciaország elleni támadást a tengeren át... Annak érdekében, hogy minél nagyobb létszámú német haderőt vonjunk el Észak-Franciaországból és a keleti frontról, nyomban a lehető legnagyobb arányú támadást indítjuk a németek ellen Olaszországban, s ugyanakkor továbbra is támadással fenyegetjük Franciaország földközi-tengeri partját."[13]

Szovjet részről ugyancsak intézkedéseket tettek a hitlerista csapatok elleni következő támadás előkészítésére. Május 26-án a szovjet kormányfő arról tájékoztatta Nagy-Britannia miniszterelnökét, hogy a szovjet hadvezetés erőteljesen folytatja az előkészületeket az újabb nagy hadműveletekhez.

Június elején az angol–amerikai csapatok bevonultak Rómába. Június 6-án megkezdődött a régen várt „Overlord" végrehajtása. Aznap reggel Churchill, belátva, hogy már semmit sem tud tenni a hadművelet szabotálása érdekében, ezt írta Sztálinnak: „Minden jól kezdődött. Az aknákat, az akadályokat és a parti ütegeket már javarészben leküzdöttük. Nagy arányokban és igen eredményesen vetettünk be ejtőernyős csapatokat. A gyalogság partraszállása gyorsan halad, sok harckocsi és motorosságyú már a parton van.

Az időjárási kilátások elviselhetőek, javuló tendenciát mutatnak."[14]

Sztálin rögtön válaszolt:

„Az »Overlord« hadművelet kezdetének sikeréről szóló értesítését megkaptam. Ez a hadművelet mindannyiunkat megörvendeztet, s további sikerekre nyújt reményt.

A szovjet csapatok nyári támadása a teheráni konferencián létrejött egyezménynek megfelelően június közepén kezdődik az egyik fontos frontszakaszon...

Kötelezem magam, hogy idejében tájékoztatom Önt a támadó hadműveletek menetéről."[15]

Így végül is megnyílt Nyugat-Európában a második front. Az antifasiszta koalíció három nagyhatalmának egyik legfontosabb közös határozatát tehát gyakorlatilag a kitűzött időpontban végrehajtották. Ez erősítette azt a meggyőződést, hogy a háború hamarosan véget ér, és egyben keresztülhúzta azoknak a számításait, akik a hadicselekmények elhúzására törekedtek, arra spekuláltak, hogy a Szovjetunió kimerül majd a fasiszta tengellyel egyedül vívott harcban. A két fronton vívandó nagy háború lidérce a hitleri Németország számára valósággá vált. Szertefoszlottak Churchillnek a „balkáni változathoz" fűzött reményei is. Meg kellett hátrálnia, de annál nagyobb buzgalommal fogott hozzá a többi teheráni határozat szabotálásához.

AZ OLASZ FLOTTA KÉRDÉSE

Emlékirataiban Churchill megjegyezte: a teheráni találkozó után fölöttébb nyugtalanította az olasz flotta felosztásának kérdése. Amikor a „három nagy" találkozóján megtárgyalták ezt a kérdést, mind egyetértettek abban, hogy az angolok és amerikaiak által zsákmányolt olasz flottát fel kell osztani a három nagyhatalom között, s Roosevelt Sztálinnal folytatott egyik beszélgetésében megjegyezte: a Szovjetunió számíthat e hajók egyharmadára. Abban is megállapodtak, hogy a hajók átadása a szovjet félnek legkésőbb 1944. január végéig megtörténik. Ha Törökország megtagadja a zsákmányolt hajók átengedését a Fekete-tengerre, az északi szovjet kikötőkbe szállítják majd őket.

Szokásos képletes stílusában Churchill csupán annyit jegyzett meg: „ez kényes kérdés, s itt ravaszoknak kell lennünk, mint macskának az egérrel"[16]. A betegsége miatt Kairóban rekedt Churchill sokat töprengett azon, hogyan lehetne hátráltatni a dolgot, és valamilyen tetszetős ürüggyel akár ki is térni a megállapodás teljesítése elől. A fő nehézséget Rooseveltnek az „egyharmadra" vonatkozóan odavetett megjegyzésében látta.[17]

Hogy az olasz hajók egy részét a Szovjetuniónak kellene átadni, ez először a három külügyminiszter 1943. októberi moszkvai konferenciáján vetődött fel. Konkrétan egy sorhajóról, egy cirkálóról, nyolc torpedónaszádról és négy tengeralattjáróról, valamint összesen 40 000 tonna vízkiszorítású kereskedelmi hajókról volt szó. Az „egyharmad" viszont jóval nagyobb mennyiséget jelentett. Ez különösen felingerelte Churchillt.

1944. január 8-i táviratában Roosevelt elnök közölte a brit miniszterelnökkel, hogy szándéka változatlanul a zsákmányolt olasz hajók egyharmadának átadása a Szovjetuniónak, és megbízta Harrimant, az Egyesült Államok moszkvai nagykövetét, tárgyalja meg a szovjet képviselőkkel a hajók átadását a

Szovjetuniónak. Ugyanebben a táviratban az elnök arról is tájékoztatta a brit miniszterelnököt, hogy Harriman tanácsa szerint nem kell elsietni a dolgot, mivel az oroszok eddig nem a hajók egyharmadára, hanem kevesebbre támasztottak igényt. Harriman arra hivatkozott, hogy Rooseveltnek a hajók egyharmadára tett célzása nem került hivatalosan jegyzőkönyvbe. Következésképpen ezt meg sem kell említeni, és akkor fel sem merül további hajótérnek az oroszok rendelkezésére bocsátása. Táviratban Roosevelt emellett utalt arra, hogy „Harriman szerint igen fontos a hajók átadásával kapcsolatban vállalt kötelezettségeink teljesítése. Ha ezt nem tesszük meg vagy nagyon elhúzzuk a dolgot, akkor ez, véleménye szerint, csak felkelti Sztálinban és kollégáiban a gyanút, hogy talán más, Teheránban vállalt kötelezettségeket sem áll szándékunkban teljesíteni."

Ugyanakkor az elnök a táviratban szólt arról, hogy az egyesített angol–amerikai vezérkar főnökei többféle kifogást emeltek a hajók átadása ellen, arra hivatkozva, ez a lépés esetleg hátrányosan kihat majd a küszöbönálló hadműveletekre. Attól tartanak, állapította meg Roosevelt, hogy az olasz hadiflotta ezek után elutasíthatja a hadicselekményekben való közreműködést, és nem zárják ki azt sem, hogy így diverziókra és szabotázsokra kerülhet sor olyan hajókon, amelyek hasznosak lehetnek az „Anvil" és az „Overlord" számára. „Nem gondolja – írta angol kollégájának az elnök –, hogy a legokosabb lenne ismertetni Uncle Joe-val [személyes levelezésében Roosevelt általában így, vagyis Józsi bácsinak nevezte Sztálint – *V. B.*] mindennek a lehetséges következményeit az »Overlord« és az »Anvil« szempontjából, és javasolni az olasz hajók átadásának elhalasztását mindaddig, amíg meg nem kezdődik az »Overlord« – »Anvil«... Teljesen lehetetlen, hogy bármelyikünk is külön járjon el ebben a kérdésben, de azt hiszem, Ön egyetért azzal, hogy nem szabad megtagadnunk olyasmit, amit Uncle Joe-nak megígértünk."[18]

Emlékirataiban Churchill megjegyzi, hogy kétértelműsége

miatt nem értette meg teljesen ezt az üzenetet. Mindamellett nem nehéz kitalálni, hogy Roosevelt kezdeményezése meglehetősen közel állt a brit miniszterelnök gondolatmenetéhez. Sietett megerősíteni, hogy szerinte is csak azokat a hajókat kell tárgyalási alapnak venni, amelyekről a moszkvai konferencián szó volt, de semmiképpen sem az „egyharmadot".

Egy ideig még folyt a véleménycsere London és Washington között ebben a kérdésben. Végül aztán közös álláspontra jutottak, s ezt Churchill és Roosevelt a szovjet kormányfőnek címzett, 1944. január 23-án Moszkvába érkezett üzenetében fejtette ki. Mindkét vezető rámutatott arra, hogy bonyodalmak merültek fel a Szovjetuniónak átadandó olasz hajók kérdésében, amelyet a szovjet kormány a moszkvai konferencián vetett fel és amelyre vonatkozóan Teheránban megegyezés született. Az angol–amerikai egyesített vezérkar egy memorandumban olyan fontos meggondolásokat fejtett ki, amelyek alapján az Egyesült Államok és Nagy-Britannia kormánya arra a következtetésre jutott, hogy „mindhármunk érdekei szempontjából veszélyes lenne, ha ebben a pillanatban bármilyen formában hajókat adnánk át, vagy akár csak beszélnénk erről az olaszokkal mindaddig, amíg együttműködésüknek hadműveleti jelentősége van".

Ezután egy udvarias formula következett, miszerint ha a szovjet fél mégis azt kívánja, hogy a nyugati szövetségesek a korábban kijelölt irányban cselekedjenek, akkor az Egyesült Államok és Nagy-Britannia természetesen „bizalmas" tárgyalásokat kezd majd az olasz hatóságokkal „a szükségesnek mutatkozó rendszabályok tekintetében".

„Emellett azonban – folytatják az üzenet szerzői – nagyon világosan látjuk a fenti eljárás veszélyességét az Önnel ismertetett meggondolások szempontjából, s ezért elhatároztuk, hogy a következő változatot javasoljuk, amelynek katonai szempontból sok előnye van."

Az alternatíva a következő volt. A nyugati szövetségesek felajánlották a Szovjetuniónak ideiglenes kölcsönképpen az

Egyesült Államokban nemrégiben korszerűsített „Royal Sovereign" brit sorhajót és egy amerikai könnyű cirkálót. Ezek a hajók „szovjet zászló alatt hajóznának mindaddig, amíg a hadműveletek károsodása nélkül az olasz hajókat átadhatnánk". Ezenkívül Nagy-Britannia és az Egyesült Államok kormánya kötelezte magát, hogy mindegyikük külön-külön átad összesen 20 000 tonna vízkiszorítású kereskedelmi hajókat „a lehető legrövidebb időn belül és arra az időre, amíg a tervezett fontos hadműveletek, az »Overlord« és »Anvil« károsodása nélkül a Szovjetunió az olasz kereskedelmi hajókat meg nem kaphatja".

Az üzenet végén leszögezték: „Ez a változat azzal az előnnyel jár, hogy a szovjet kormány sokkal hamarabb vehetné használatba a hajókat, mint abban az esetben, ha valamennyinek a felszerelését módosítani kellene az északi vizeknek megfelelően. Ilyen módon, ha a törökökkel kapcsolatos erőfeszítéseink kedvező fordulatot vennének és a tengerszorosok megnyílnának, ezek a hajók készek lennének a Fekete-tengeren végrehajtandó hadműveletekre. Reméljük, hogy Ön a leggondosabban megvizsgálja ezt a változatot, amely véleményünk szerint minden tekintetben előnyösebb az első javaslatnál."[19]

Ezt az üzenetet nem lehetett másnak felfogni, mint kísérletnek a mindössze két hónappal előbb Teheránban kötött megállapodás revíziójára. Azok a körülmények ugyanis, amelyekre Nagy-Britannia és az Egyesült Államok vezetői most hivatkoztak, nem váratlanul merültek fel. Ezeket előre lehetett és előre is kellett volna látni, csakhogy ezek a szempontok senkit sem zavartak akkor, amikor a döntést hozták. Az adott esetben egy más jellegű elképzelés kerekedett felül. Londonban és Washingtonban azt mérlegelték, mennyire előnyös a nyugati hatalmak szempontjából a Szovjetunió katonai erejének növekedése. Ezeknek az országoknak bizonyos befolyásos körei nyilván úgy vélték, ezt semmiképpen sem szabad elsietni. Feltehetően annak is volt jelentősége, hogy az olasz flotta új, egészen korszerű hajókból állt, amelyeket az angolok és az

amerikaiak szerettek volna megtartani. A szovjet félnek meg sokkal régebbieket ajánlottak fel. Jellemző az is, hogy Nagy-Britannia és az Egyesült Államok vezetői, amint az a fenti üzenetből is kitűnik, furcsa feledékenységről tettek tanúságot, hiszen a torpedórombolókat és a tengeralattjárókat meg sem említették. Mindez persze meglepetést keltett Moszkvában. „Meg kell mondanom – írta Sztálin január 29-én Churchillhez és Roosevelthez intézett válaszüzenetében –, hogy miután Önök Teheránban mindketten pozitív választ adtak arra az általam felvetett kérdésre, hogy 1944. január végéig olasz hajókat adjanak át a Szovjetuniónak, én ezt a kérdést megoldottnak tekintettem, és fel sem merült bennem az a gondolat, hogy lehetséges ennek, a hármunk által egyetértésben hozott döntésnek bárminemű felülvizsgálása. Annál is inkább, mert akkori megállapodásunk szerint ezt a kérdést december és január folyamán az olaszokkal is teljes egészében rendezni kellett volna. Most azt látom, hogy ez nem így van, s az olaszokkal még csak nem is beszéltek erről a kérdésről."

Nyilvánvaló volt, hogy a kialakult helyzetben nem sok értelme lett volna ragaszkodni a Teheránban közösen hozott döntés pontos teljesítéséhez. A nyugati vezetők közléséből kitűnt: ebben az esetben hosszadalmas tárgyalásokba bocsátkoztak volna Badoglio marsallal, azzal a céllal, hogy az aztán „állapodjon meg az olasz haditengerészeti hatóságokkal". Mindez az ígért hajók átadásának hónapokig való elhúzását vetítette előre. A szovjet kormány ezért beleegyezett abba, hogy ideiglenesen használatba veszi a brit sorhajót és az amerikai cirkálót, valamint az összesen 20 000–20 000 tonna vízkiszorítású kereskedelmi hajókat Nagy-Britanniától és az Egyesült Államoktól. Egyébként szovjet részről hangsúlyozták annak fontosságát, hogy ebben az ügyben ne legyen huzavona, és hogy valamennyi említett hajót február folyamán adják át a Szovjetuniónak. A továbbiakban Sztálin az alábbiakra hívta fel a figyelmet: „Az Önök válaszában azonban egyetlen szó sincs annak a nyolc olasz torpedórombolónak és négy

tengeralattjárónak a Szovjetunió részére január végéig történő átadásáról, amelyhez Ön, Miniszterelnök Úr, és Ön, Elnök Úr, Teheránban hozzájárult."

Hangsúlyozva, hogy ez a fő kérdés, mivel az említett hajók kísérete nélkül a cirkáló és a sorhajó tehetetlen, a szovjet kormányfő emlékeztetett arra, hogy az egész olasz hadiflotta az Egyesült Államok és Nagy-Britannia rendelkezésére áll, s így nem okozhat nehézséget az, hogy a nyolc torpedórombolót és a négy tengeralattjárót ebből a flottából a közös döntésnek megfelelően átadják a Szovjetunió használatába. „Ahhoz is hozzájárulok – folytatta Sztálin –, hogy az olasz torpedórombolók és tengeralattjárók helyett ugyanilyen számú amerikai vagy angol torpedórombolót és tengeralattjárót adjanak át használatra a Szovjetuniónak." Hozzáfűzte, hogy „a torpedórombolók és a tengeralattjárók átadásának kérdését nem lehet elhalasztani hanem a ... Teheránban létrejött megállapodás értelmében a sorhajó és a cirkáló átadásával egyidejűleg kell megoldani"[20].

A szovjet kormány válaszának határozott hangneme kijózanítólag hatott Londonra és Washingtonra. A következő üzenetben, amely február 24-én érkezett Moszkvába, Churchill és Roosevelt kijelentette: „még csak a gondolata sem merült fel annak, hogy elmulasszuk átadni mindazokat a hajókat, amelyekre vonatkozóan Teheránban megegyezés jött létre". Épp csak úgy szerették volna ezt megoldani, hogy – úgymond – „ne tegyük kockára az »Anvil« és az »Overlord« sikerét". Azt is megígérték, hogy „haladéktalan erőfeszítéseket teszünk arra is, hogy az angol flotta állományából rendelkezésre bocsássunk nyolc torpedórombolót", és kijelentették, hogy „Nagy-Britannia négy tengeralattjárót is rendelkezésre bocsát – ideiglenes használatra"[21].

Clark Kerr brit nagykövet, amikor az ezzel a kérdéssel foglalkozó egyik üzenetet a Kremlben átadta Sztálinnak, figyelmeztetett arra, hogy a Nagy-Britannia által átadásra szánt torpedórombolók mind régiek. Sztálin ezzel kapcsolatban írta

február 26-án Rooseveltnek és Churchillnek: „vannak bizonyos aggályaim e torpedórombolók harci értékét illetően. Ugyanakkor szerintem az angol és az amerikai flottának nem okozna nehézséget, ha a nyolc torpedórombolónak legalább a felét a korszerű, nem pedig a régi hajók közül jelölné ki... Németország és Olaszország ellenünk folytatott hadműveletei következtében torpedórombolóink jelentős része elpusztult. Ezért nagy jelentősége van számunkra annak, hogy legalább részben pótoljuk ezeket a veszteségeket."[22]

Londonban és Washingtonban azonban elutasították döntésük felülvizsgálatát, bár az, minden egyébtől eltekintve, nyilvánvalóan a szovjet szövetségessel szembeni barátságtalan gesztusnak volt felfogható. Moszkvában március 9-én kapták meg Churchill és Roosevelt Sztálinhoz címzett közös üzenetét, amelyben ez állt: „Jóllehet a miniszterelnök megbízta Clark Kerr nagykövetet annak az Ön tudomására hozásával, hogy a torpedórombolók, amelyeket Önöknek kölcsönadunk, régiek, ez csak a teljes őszinteség kedvéért történt. Valójában ezek a torpedórombolók jó, megbízható hajók, amelyek tökéletesen alkalmasak a kísérőszolgálatra." A továbbiakban olyan magyarázatok következtek, miszerint az egész olasz haditengerészeti flottában csak hét torpedóromboló van, ráadásul alkalmatlanok északon való felhasználásra, a brit flottának nagyok a veszteségei, felelősségteljes deszanthadműveleteket kell majd végrehajtani az „Overlord" keretében stb. Mindezek folytán a miniszterelnök „sajnálja, hogy jelenleg nem tud új torpedórombolókat kijelölni".[23]

Egyszóval, elmúlt a január, elmúlt a február, beköszöntött a március, a hajók átadása ügyében pedig még mindig folyt a levelezés. A nyugati szövetségesek, mint látható, nem siettek teljesíteni Teheránban vállalt kötelezettségeiket. Csak kelletlenül, nyomás hatására és jelentős késedelemmel tettek eleget ezeknek.

Teheránban elvi megállapodás jött létre Lengyelország háború utáni határait illetően. A nyugati hatalmak képviselői azt is kijelentették, hogy megértéssel viseltetnek a Szovjetunió ama törekvése iránt, hogy szomszédja egy baráti, demokratikus és erős lengyel állam legyen. Nem más, mint éppen Churchill terjesztett elő jóváhagyásra a tárgyalások többi részvevőjének egy okmányt, amely így hangzik:

„Elvben az a megállapodás született, hogy a lengyel állam és nép fészkének az úgynevezett Curzon-vonal és az Odera-vonal között kell elterülnie, Lengyelországhoz csatolva Kelet-Poroszországot és az Oppeln tartományt."[24]

Ez volt az ügy egyik oldala. Ugyanakkor Lengyelország lehetséges szerepét illetően Londonban és Washingtonban más terveket szövögettek. Emellett rendkívül nagy jelentőséget tulajdonítottak annak a kérdésnek, hogy ennek az országnak mik legyenek a határai és milyen összetételű legyen az a kormány, amelynek Varsóban be kell majd rendezkednie Lengyelországnak a hitlerista megszállás alól való felszabadítása után. Ahogy a szovjet csapatok egyre messzebb nyomultak előre nyugat felé, mind gyorsabban közeledett az a pillanat, amikor lengyel területre lépnek. Nagy-Britannia és az Egyesült Államok vezetői tudatában voltak annak, hogy a Szovjetunió nem engedheti meg, hogy Lengyelországban olyan kormány kerüljön hatalomra, amely nyíltan demonstrálja a Szovjetunióval szembeni ellenségességét. Másrészt, a nyugati hatalmak egyáltalán nem voltak érdekeltek abban, hogy a Szovjetunió és Lengyelország között valóban baráti, jószomszédi kapcsolatok jöjjenek létre. Ezért az angol és az amerikai diplomácia mindenféle bonyolult kombinációk kidolgozásába fogott, amelyek körül igen éles vita bontakozott ki, amint ez a három nagyhatalom vezetői által a teheráni találkozót követő hónapokban folytatott levelezésben is kifejezésre jutott.

A felek elvi álláspontjának kifejtése megtalálható Churchillnek a szovjet kormányfőhöz intézett 1944. február 1-én Moszkvába érkezett terjedelmes üzenetében, valamint Sztálin február 4-i válaszüzenetében.

Churchill azzal kezdte, hogy részletesen ismertette a londoni lengyel emigráns kormány képviselőivel folytatott beszélgetésének tartalmát. Szavai szerint, közölte a lengyelekkel: „Oroszország határainak biztonsága a Németország részéről fenyegető veszély ellen olyan kérdés, amelynek nagy jelentősége van őfelsége kormánya számára" és, hogy Nagy-Britannia támogatja „a Szovjetuniónak minden olyan lépését, amelyet szükségesnek tartunk e cél eléréséhez". Megjegyezve, hogy jelenleg „Lengyelországnak a... felszabadítása... az orosz seregek roppant áldozatai árán valósul meg", Churchill mint táviratában közölte, megmagyarázta, hogy a szövetségeseknek, akik erős, szabad és független Lengyelországot szeretnének, joguk van azt követelni, „hogy Lengyelország jövő területének határai kérdésében jelentős mértékben alkalmazkodjék a szövetségesek véleményéhez". A továbbiakban Churchill tájékoztatta a lengyeleket e kérdés teheráni megtárgyalásának menetéről.

Churchill részletesen beszámolt a további beszélgetésről. A többi között felmerült a kérdés, vajon mi lesz az emigráns vezetők helyzete, amikor a Curzon-vonaltól nyugatra Lengyelország jelentős részét az előrenyomuló szovjet csapatok fogják felszabadítani, és milyen lesz ezeknek a csapatoknak a viszonya „a lengyel földalatti mozgalomhoz", amelyet Londonból irányítanak. Churchill Sztálinhoz intézett üzenetében megjegyezte, hogy bár „Szovjet-Oroszországnak joga van elismerni valamely külföldi kormányt, illetőleg megtagadni az elismerését ... ha valaki átalakításokat ajánl egy külföldi kormány összetételében – az igen közel jár a szuverén belügyekbe való beavatkozáshoz". A legfontosabb azonban Churchill üzenetében a következő mondat: „Ha Varsóban más lengyel kormányt hoznának létre, mint amelyet mi eddig elismertünk ...

Nagy-Britannia és az Egyesült Államok olyan kérdés elé kerülne, amely ártana ama három nagyhatalom teljes egyetértésének, amelytől a világ jövője függ."[25] Ezzel lényegében egy ultimátumszerű követelést támasztottak a Szovjetunióval szemben, és alig leplezett fenyegetés hangzott el. Magától értetődik, hogy a szovjet félnek erre a diplomáciai lépésre méltó választ kellett adnia.

„Szerintem az első kérdés – hangzott Sztálin válaszában –, amelyben már most teljes világosságot kell teremteni, a szovjet–lengyel határ kérdése. Ön természetesen helyesen jegyezte meg, hogy Lengyelországnak ebben a kérdésben a szövetségeseket kell követnie. Ami a szovjet kormányt illeti, már nyíltan és világosan kifejtette a véleményét a határkérdéssel kapcsolatban. Kijelentettük, hogy az 1939-es határt nem tekintjük változhatatlannak, és hozzájárulunk a Curzon-vonalhoz, igen nagy engedményeket téve ezzel a lengyeleknek. Ugyanakkor a lengyel kormány a Curzon-vonallal kapcsolatos javaslatunkat illetően kitért a válasz elől, és hivatalos állásfoglalásai során továbbra is olyan nyilatkozatokat tesz, hogy a rigai szerződésben ránk erőszakolt határt változhatatlannak tekinti."[26]

A lengyel emigráns kormány ilyen állásfoglalása világosan bizonyítja, hogy a három nagyhatalom megállapodásának aláásására törekedett. A kérdés lényege a következő volt. Az 1921 márciusában Rigában aláírt szovjet–lengyel békeszerződés szerint egy igazságtalan szovjet–lengyel határt állapítottak meg, s így Nyugat-Ukrajna és Nyugat-Belorusszia Lengyelországhoz került. Ennek következtében a belorusz és ukrán lakosság jelentős részét elszakították a Szovjetunió kebelébe tartozó Belorussziától és Ukrajnától. Amikor 1939 őszén Lengyelországot a náci leigázás veszélye fenyegette, a Szovjetunió nem maradhatott közömbös e testvérnépek sorsa iránt. Minden szükséges intézkedést megtett annak érdekében, hogy a nácik ne foglalhassák el a beloruszok és ukránok lakta területeket. Törvényhozási úton megerősítették ezeknek a népek-

nek a Szovjetunióhoz tartozó egységes szocialista köztársaságokba való visszacsatolását. Így alakult ki az 1939-es határ. A szovjet kormány most késznek mutatkozott ennek a határnak Lengyelország javára való felülvizsgálására oly módon, hogy az új szovjet–lengyel határ a Curzon-vonal mentén húzódjon.

Arról természetesen szó sem lehetett, hogy komolyan tárgyaljanak a londoni lengyeleknek arról a képtelen igényéről, amelyet a rigai szerződéssel az 1921-es rendkívüli körülmények között a Szovjetunióból kierőszakolt határokra támasztottak. Churchill ezt nagyon jól tudta. Ezért kiváltképp méltatlan volt részéről az efféle fantasztikus követeléseknek a lengyel emigráns kormánnyal való „megtárgyalását" színlelő játék, amely lényegében csak újabb kalandokra buzdította a londoni lengyeleket.

A második kérdés, amelyet a brit miniszterelnökhöz 1944. február 4-én intézett üzenetben a szovjet kormányfő felvetett, a Londonban tartózkodó lengyel kormány összetételét érintette. Az üzenetben Sztálin leszögezte, hogy a Szovjetunió semmiképpen sem állíthatja helyre a kapcsolatokat ezzel a kormánnyal. „A lengyel kormány, amelyben Sosnkowski a hangadó – írta –, az egész legutóbbi időszak folyamán változatlanul folytatja ellenséges kirohanásait a Szovjetunió ellen. Közismertek a mexikói és a kanadai lengyel követ megnyilatkozásai, Anders tábornoknak a Szovjetunióval szemben rendkívül ellenséges közel-keleti kirohanásai, a németek által megszállt területeken megjelenő lengyel illegális sajtótermékek minden határt túllépő ellenséges magatartása a Szovjetunióval szemben, a hitleri megszállók ellen küzdő lengyel partizánok megsemmisítése a lengyel kormány utasítására, valamint a lengyel kormány sok más fasisztabarát lépése. Ilyen helyzetben a lengyel kormány összetételének gyökeres megjavítása nélkül semmi jót nem lehet várni."

A továbbiakban Sztálin magyarázatképpen hozzáfűzte: „Ha viszont kizárnák a kormányból a fasisztabarát imperialista

elemeket és demokratikus gondolkodású embereket vonnának be, ez remélhetőleg megteremtené a jó szovjet–lengyel viszony kialakításához, a szovjet–lengyel határ kérdésének megoldásához és általában Lengyelország erős, szabad, független államként való újjászületéséhez szükséges feltételeket. A lengyel kormány összetételének ilyen megjavítása mindenekelőtt maguknak a lengyeleknek, a lengyel nép legszélesebb rétegeinek érdeke."[27]

Az üzenetben arra is emlékeztette Churchillt, hogy az előző év májusában ő maga is arról írt még, hogy „a lengyel kormány összetételét meg kell javítani"[28], és megígérte, hogy ebben az irányban fog cselekedni. Az angol kormány tehát akkor nem volt azon a véleményen, hogy az ilyen cselekedetek Lengyelország belső szuverenitásába való beavatkozást jelentenek.

A következő hónapokban folytatódott az üzenetcsere a lengyel kérdésben. Ebben Churchill volt a legaktívabb, de Roosevelt elnök is többször vetette fel leveleiben Lengyelország kérdését az angolhoz hasonló pozícióból. Mindezeket Nagy-Britannia és az Egyesült Államok nagykövete is több ízben megtárgyalta Sztálinnal és Molotovval.

GYÖKERES FORDULAT

Kétségtelen, hogy ebben az időszakban a politikai események alakulására a katonai helyzet volt döntő hatással. 1943 végére befejeződött a második világháború menetében bekövetkezett gyökeres fordulat. A szovjet fegyveres erők és az egész antifasiszta koalíció kiemelkedő győzelmeket aratott. Visszafordíthatatlan változások mentek végbe a harcoló csoportosulások erőviszonyában, katonai, politikai, gazdasági téren egyaránt. A hadszíntéren alapvetően megváltozott a hadászati helyzet. A hitlerista Németország támadó hadászata összeomlott. A Sztálingrádnál elszenvedett vereség után a fasiszta

tömb hadseregei egyetlen nagyobb sikert sem tudtak elérni. 1943 második felében kénytelenek voltak hadászati védelemre áttérni.

A hadászati helyzet mélyreható változásait elsősorban a szovjet fegyveres erők által 1943 nyarán és őszén aratott történelmi jelentőségű győzelmek váltották ki. Németországnak és szövetségeseinek a fő erői ellen egymaga vívott harcában a Vörös Hadsereg megsemmisítő csapások egész sorát mérte az ellenségre, s így 1943 végére, még jóval az európai második front megnyitása előtt, gyökeres változás következett be a második világháború erőviszonyaiban.

A Nagy Októberi Szocialista Forradalom 26. évfordulója alkalmából rendezett ünnepi ülésen mondott beszédében Sztálin, az Állami Honvédelmi Bizottság elnöke megállapította, hogy az előző esztendő „fordulat éve volt a Honvédő Háborúban... mindenekelőtt azért, mert a Vörös Hadseregnek a háború folyamán először ebben az évben sikerült nagy nyári támadást végrehajtania", valamint azért is, mert „aránylag rövid idő alatt sikerült szétzúznia és felőrölnie a német fasiszta csapatok legtapasztaltabb régi kádereit, s ugyanakkor megedzenie és gyarapítani az év folyamán vívott sikeres támadó harcokban saját kádereit".[29]

Emellett a nyugati szövetségesek tevékenysége is bizonyos fokig befolyásolta a második világháború további menetét. Az olasz–német haderők szétzúzása Észak-Afrikában, az angol–amerikai csapatok partraszállása Olaszországban, majd Franciaországban is, az Egyesült Államok és Nagy-Britannia által az Atlanti-óceánon és a csendes-óceáni háborúban elért sikerek – megannyi érzékeny csapás a közös ellenségre. Mindamellett a szovjet–német hadszíntéren dúló csaták voltak továbbra is a legdöntőbbek – ezeket nagy lendület és feszültség jellemezte. A szovjet csapatok 1942 novemberétől 1943 végéig szétzúzták a fasiszta Németországnak és szövetségeseinek 218 hadosztályát. Ez alatt az idő alatt a Vörös Hadsereg harcolva 500 és 1300 kilométer közötti távolságot tett meg, és az ország

megszállt területének majdnem a felét szabadította fel. Kitartóan nyomult előre a Szovjetunió nyugati határai felé. A fasiszta hadvezetés arra irányuló próbálkozásai, hogy feltartóztassák a szovjet fegyveres erők nyomását és a háborút állóháborúvá változtassák, nem jártak sikerrel.

Az olasz–német csapatokra Észak-Afrikában mért vereség jobb feltételeket teremtett az Egyesült Államok és Nagy-Britannia hadiflottájának és légierejének a Földközi-tenger medencéjében való állomásoztatásához. A szövetségeseknek lehetőségük nyílt arra, hogy a földközi-tengeri útvonalak felhasználásával teremtsenek kapcsolatot a Közel-Kelettel, Indiával, valamint az Indiai- és a Csendes-óceán térségében működő fegyveres erőkkel.

Az 1943 nyarán és őszén végrehajtott támadások eredményeképpen az amerikai–angol csapatok elfoglalták Szicíliát és az Appennini-félsziget déli részét. Olaszország kapitulált, hadserege feloszlott. Ezáltal jelentősen meggyengült a fasiszta tömb. A szövetségesek uralmuk alá vonták a Földközi-tengert. Olaszország jelentős részét azonban még mindig a hitleri Wehrmacht tartotta megszállva, és a földközi-tengeri hadszíntér továbbra is lekötötte a nyugati szövetségesek olyan erőit, amelyekre oly nagy szükség lett volna az észak-franciaországi második front megnyitásához.

A csendes-óceáni hadszíntéren 1943 végére lényeges változások mentek végbe. A harc menetét itt is jelentősen befolyásolták a szovjet–német front eseményei. Folyamatosan nőtt a szövetséges erők mennyiségi és minőségi fölénye az imperialista Japán fegyveres erői fölött.

Ebben az időszakban a német szárazföldi és légierő személyi állományának legtöbb alakulata továbbra is a szovjet–német hadszíntéren összpontosult. Itt működtek a legjobb, legteljesebb létszámú hadosztályok. 1942 novembere és 1943 decembere között számuk 193 és 203 között ingadozott. A Wehrmacht hadosztályain kívül itt működtek Németország szövetségeseinek jelentős erői is: 1943 végén 38 hadosztály

és 11 dandár. A német szárazföldi erők és légierők fegyverzete haditechnikájának legnagyobb részét a többi között csaknem az összes legújabb típusú harckocsit és rohamlöveget a keleti frontra szállították. Azokon a hadszíntereken pedig, ahol angolszász fegyveres erők működtek, a helyzet egészen másként alakult. Észak-Afrikában 1942 novembere és 1943 májusa között a szövetségesek ellen 12–15 német és olasz hadosztály folytatott harci cselekményeket.

Hogy az egyik vagy másik ország milyen mértékben vett részt a fegyveres harcokban, azt akkoriban a legjobban a bevetett szárazföldi erők mennyisége határozta meg. A Churchill által idézett adatok szerint 1943. január 1. és 1944 január 1. között a második világháború valamennyi hadszínterén a brit birodalom 19–24 hadosztálya és az Egyesült Államok 15–22 hadosztálya harcolt. Ugyanebben az időben a Szovjetunió az ellenség fő csoportosulásai ellen 425–489 hadosztálya erőivel vívott szakadatlan harcot.[30]

A felsorolt tények megmutatják, mennyire nem volt egyenértékű az antifasiszta koalíció fő résztvevőinek hozzájárulása a fasiszta tömb fegyveres erői elleni harchoz abban az időszakban, amikor gyökeres fordulat következett a második világháború menetében. A tények fényében nyilvánvalóvá válik, hogy mennyire tarthatatlanok a polgári történészektől származó tendenciózus magyarázatok a második világháborúban fordulópontot jelentő időszak legfontosabb eseményeiről.

Ez a döntő fordulat azonban nemcsak a fegyveres harcok menetéből és az antifasiszta koalíció fegyveres erőinek javuló hadászati helyzetéből adódott, hanem a háború tartalmát meghatározó folyamatok, a többi között a gazdasági és a politikai tényezők összességének következménye volt.

A legnagyobb jelentőségre azok a sikerek tettek szert, amelyeket a szovjet népgazdaság ért el. A szovjet nép, bár átmenetileg fontos gazdasági körzeteket vesztett el, a kommunista párt vezetésével gondoskodott arról, hogy nagyobb arányok-

ban gyártson haditechnikát, mint a náci Németország, amely Európa jelentős részének az erőforrásait aknázta ki. Ugyanakkor egyre világosabban megmutatkozott, mennyire tarthatatlan a nyugati vezetőknek, mindenekelőtt Churchillnek a háború elhúzására irányuló terve. A szovjet–német hadszíntéren vívott ütközetekben a Wehrmacht erőit jelentős mértékben felőrölték már, és a nyugati szövetségesek számíthattak arra, hogy csapataikkal jelentős veszteségek nélkül szállhatnak partra a kontinensen. Nagy-Britannia és az Egyesült Államok uralkodó körei mind nagyobb érdeklődést mutattak az olyan problémák iránt, mint hadászatuknak a Szovjetunióval való koordinálása és összehangolt európai hadműveletek végrehajtása. Mindamellett Nagy-Britanniában és az Egyesült Államokban a háborúnak ebben a szakaszában is hallatták hangjukat azok az erők, amelyek ellenségesen viseltettek a Szovjetunióval szemben. Ezek az erők komoly befolyást gyakoroltak a szövetségesek legfelsőbb politikai és katonai szerveinek tevékenységére.

A Vörös Hadseregnek a Szovjetunió államhatáraihoz való közeledése lényeges hatással volt az általános nemzetközi helyzetre. Mindenütt aktivizálódott az ellenállási mozgalom. 1943-ra – a gyökeres fordulat évére – minden megszállt országban az antifasiszta harc jelentős növekedése volt tapasztalható. A hazafiak mindenütt országos méretekben összefogtak. Létrejöttek az ellenállási mozgalom központi és helyi szervei, kiszélesedett a betolakodók és cinkosaik elleni fegyveres harc frontja. Az ellenállási mozgalomban növekedett a kommunista pártok vezette baloldali erők befolyása.

Emellett kialakultak a Szovjetunió és a felszabadító mozgalomban részt vevő nemzeti osztagok közötti együttműködés különféle formái is. A szovjet kormány a legmesszebbmenően támogatta ezeket az osztagokat. Amikor a Vörös Hadsereg elkeseredett harcokban pusztította a hitlerista tömb fő erőit, ezzel lényegesen megkönnyítette a leigázott országok népei-

nek a fasiszta bitorlók elleni harcát, elősegítette a felszabadító mozgalom fejlődését.

Végül nagy jelentősége volt annak is, hogy a Wehrmachtnak a szovjet–német hadszíntéren való szétzúzása, valamint a német és az olasz csapatokra Észak-Afrikában és Olaszországban mért vereség elmélyítette a válságot a fasiszta tömbön belül. Az agresszorok táborában fölöttébb nehéz belpolitikai helyzet alakult ki. A második világháború frontjain elszenvedett vereségek, a háború további folytatásának perspektivátlansága aláásták a hadsereg és a lakosság erkölcsi erejét. A politikai és a katonai vezetés iránti bizalom válsága a náci Németország komoly belpolitikai problémájává vált.

A végső győzelemig mégis hosszú volt még az út. Új erőfeszítéseket követelő nehéz harc volt még hátra. A fasiszta tömb államai még mindig hatalmas hadigépezettel, jelentős anyagi forrásokkal rendelkeztek a háború folytatásához. Ilyen körülmények között szükség volt az antifasiszta koalíció részvevőinek, minden szabadságszerető erőnek az egységére.

A háború utáni rendezés problémái

A NEMZETKÖZI BIZTONSÁGI SZERVEZET

Ahogy egyre világosabban kirajzolódott a közös ellenség legyőzésének perspektívája, előtérbe kerültek a háború utáni rendezés problémái. Számos akkori dokumentumban, a három nagyhatalom vezetőinek levelezésében, a különböző szintű konferenciák és találkozók során kifejezésre jutottak a koalíció mindegyik részvevőjének nézetei, megmutatkozott egyetértésük és véleménykülönbségük mértéke.

A szovjet kormány több ízben hangsúlyozta abban való érdekeltségét, hogy az antifasiszta koalíció tagjai még a háború folyamán közösen kidolgozzanak intézkedéseket a tartós és igazságos béke biztosítására. Ehhez egy új nemzetközi szervezetre volt szükség. Szovjet részről külön hangsúlyozták: a béke és a biztonság fenntartására hivatott új szervezetet meg kell óvni azoktól a fogyatékosságoktól, amelyek a Nemzetek Szövetségét (a Népszövetséget) jellemezték, s amelyeknél fogva tehetetlennek bizonyult a fasiszta agresszióval szemben, és a második világháború kitörésekor gyakorlatilag meg is szűnt.

A nyugati nagyhatalmak, imperialista törekvéseiknél fogva, természetesen már akkor is azon törték a fejüket, hogy a hadicselekmények befejeztével hogyan érhetnék el sajátos céljaikat. Csakhogy a hitleri Németország és a militarista Japán ebben a háborúban olyan megsemmisítő csapásokat mértek rájuk, olyan durván törtek létérdekeikre, hogy Londonban és

Washingtonban kénytelenek voltak elgondolkodni azon, hogyan hozzanak létre valamilyen garanciát efféle megrázkódtatás megismétlődése ellen. A nemzetközi kapcsolatok olyan rendszerére gondoltak, amely biztosítaná pozícióikat a világban, ugyanakkor lehetővé tenné befolyásuk kiszélesítését. Arra számítottak, hogy ezt a célt egy új nemzetközi biztonsági szervezet segítségével érhetik majd el.

A Szovjetunió, az Egyesült Államok és Nagy-Britannia külügyminisztereinek 1943 októberében Moszkvában megtartott konferenciáján komoly figyelmet szenteltek ennek a problémának. A háború utáni rendezés alapgondolatai tükröződtek a négy nagyhatalomnak a konferencián elfogadott nyilatkozatában (a nyilatkozathoz csatlakozott Kína is, amely nem vett részt a konferencián). Ebben elismerték, hogy biztosítani kell a gyors és szervezett áttérést a háborúról a békére, valamint a nemzetközi biztonság megteremtését és fenntartását a lehető legkevesebb békés emberi és gazdasági erőforrást vonva el a fegyverkezésre. A konferencia résztvevői a nyilatkozatban kijelentették:

„1. Egyesített akciójukat, amelynek a saját ellenségeik ellen viselt háború szolgálatába való állítására kötelezték magukat, a béke és biztonság megszervezésének és fenntartásának érdekében folytatni fogják...

4. Elismerik annak szükségességét, hogy a lehető legrövidebb időn belül a nemzetközi béke és biztonság fenntartására általános nemzetközi szervezetet létesítsenek, amely az összes békeszerető állam szuverén egyenlőségén alapul és nyitva áll minden ilyen – nagy és kis – állam tagként való belépésére...

7. Tanácskozni és együttműködni fognak egymással és az Egyesült Nemzetek más tagjaival abból a célból, hogy egy gyakorlatilag megvalósítható általános intézményt hozzanak létre a fegyverkezés szabályozásáról a háború utáni időszakban."[1]

A három nagyhatalom vezetői a teheráni konferencián is

véleménycserét folytattak a háború utáni rendezés problémáiról. A vita inkább általános jellegű volt. Mindamellett megtárgyaltak konkrét részleteket is a szervezeti felépítést, a vezető szervek összetételét és a leendő szervezet főbb céljait illetően. Az ezzel kapcsolatos javaslatokat Roosevelt elnök fogalmazta meg, s az általa kifejtett elképzelések kifejezésre jutottak a Roosevelt, Sztálin és Churchill által aláírt teheráni nyilatkozatban. Ebben ez állt: „Ami a békeidőket illeti, bizonyosak vagyunk abban, hogy megegyezésünk biztosítja a tartós békét. Teljes mértékben elismerjük felelősségünket és az Egyesült Nemzetek felelősségét egy olyan béke megvalósításáért, amelyet a világ népeinek túlnyomó többsége megelégedéssel fogad majd, s amely nemzedékekre kiküszöböli a háború csapásait és borzalmait.

Diplomáciai tanácsadóinkkal közösen megvizsgáltuk a jövő problémáit. Arra törekszünk, hogy minden olyan ország, legyen az akár nagy, akár kicsi, amelynek népe a mi népeinkhez hasonlóan szívvel és értelemmel hajlandó harcolni a zsarnokság, a rabság, az elnyomás és a türelmetlenség megszüntetéséért, együttműködjön velünk és tevékenyen részt vegyen munkánkban. Szívesen befogadjuk majd őket a világ országainak nagy családjába, mihelyt csatlakozni kívánnak hozzá".[2]

1944 első hónapjaiban megkezdődtek az intenzív előkészületek az új biztonsági szervezet tevékenységét szabályozó alapelvek kidolgozására. A három nagyhatalom vezetői által ebben a kérdésben folytatott üzenetváltás során pontosabban meghatározták az ebben az ügyben követendő legfontosabb tételeket. A diplomáciai szervek több változatban kidolgozták annak az „alapdokumentumnak" a tervezetét, amelynek később az Egyesült Nemzetek Szervezetének Alapokmányává kellett válnia. Megállapodtak abban, hogy külön konferencián kidolgozzák a közös álláspontot. Ez a konferencia 1944 őszén ült össze Dumbarton Oaksban (USA). A szovjet delegációt a konferencián a Szovjetunió akkori amerikai nagykövete, A. A. Gromiko képviselte.

Itt nincs szükség arra, hogy részletesen ismertessem a Dumbarton Oaks-i konferencia előkészületeinek menetét, valamint munkájának lényegét. Erről már volt szó más publikációkban, többek között „Az ENSZ bölcsőjénél" című munkámban. (Magyarul a Kossuth Könyvkiadó gondozásában 1976-ban jelent meg. – *A szerk.*) Célszerűnek látszik azonban a továbbiakban kitérni néhány, az ENSZ Alapokmányának főbb koncepcióival összefüggő mozzanatra, olyan mértékben, amilyenben ez lényegesnek tűnik annak tisztázása szempontjából, hogy milyen jellegű is volt a vizsgált időszakban az antifasiszta koalíció résztvevői közötti viszony.

A szovjet kormány elvileg kitartott amellett az álláspont mellett, hogy az új nemzetközi biztonsági szervezetnek nem szabad egyszerűen a Népszövetség utódjának lennie, s mindenkor éppen ebből a felfogásából indult ki. Nem tartotta lehetségesnek, hogy részt vegyen a Népszövetség intézményeinek munkájában, s éppúgy olyan intézkedésekben sem, amelyek valamiképpen összefüggnek vele. Például amikor az amerikaiak felajánlották a Szovjetuniónak, hogy vegyen részt a Nemzetközi Munkaügyi Hivatal értekezletén, amelynek 1944 áprilisában Philadelphiában kellett volna összeülnie, a szovjet kormány elutasító választ adott. Roosevelt elnök akkor egy táviratot küldött Sztálinnak, amelyben azt bizonygatta, hogy a Nemzetközi Munkaügyi Hivatal olyan szerepet tölthetne be, amelynél fogva „az Egyesült Nemzetek fontos szerveként megtárgyalja a munkával összefüggő gazdasági és szociális kérdéseket, s egyszersmind megvizsgálja, hogy milyen nemzetközi gazdaságpolitikát kellene folytatni az életkörülmények közvetlen megjavítása érdekében. Sajnálatos lenne – hangsúlyozta Roosevelt –, ha kormányaink nem használnák fel a philadelphiai értekezletet arra, hogy hozzájáruljon közös céljaink eléréséhez."[3]

A szovjet kormányfő erre a felhívásra a következőt válaszolta:

„Osztozom abban a törekvésében, hogy kormányaink mű-

ködjenek közre a munkafeltételek világméretekben való megjavításának feladatával összefüggő gazdasági és szociális kérdések kidolgozásában. A Szovjetunió azonban, a Harriman úrhoz intézett levélben ismertetett okoknál fogva, nem küldheti el képviselőit a Nemzetközi Munkaügyi Hivatal philadelphiai értekezletére, nevezetesen a szovjet szakszervezetek a részvétel ellen foglaltak állást, s a szovjet kormány nem hagyhatja figyelmen kívül a szovjet szakszervezetek véleményét.

Magától értetődik, hogy amennyiben a Nemzetközi Munkaügyi Hivatal valóban az Egyesült Nemzetek szervévé válik, s nem tartozik majd a Népszövetséghez, amellyel a Szovjetunió nem tarthat fenn kapcsolatot, akkor létrejön a lehetősége annak, hogy a Szovjetunió képviselői is részt vegyenek munkájában. Remélem, hogy ez lehetővé válik, s hogy a megfelelő intézkedéseket már a közeljövőben végrehajtják."[4]

A probléma lényege az volt, hogy mivel a Szovjetuniónak abban az időben semmilyen kapcsolata sem volt a Népszövetséggel, természetesen nem vehetett részt olyan intézmény munkájában, amely a Népszövetség politikai és adminisztratív vezetése alatt állt. A szovjet kormánynak emellett az volt a véleménye, hogy a Nemzetközi Munkaügyi Hivatalnak különben sincs elég tekintélye ahhoz, hogy sikeresen lássa el a nemzetközi együttműködéssel kapcsolatos feladatait. Mindezt ki is fejtette a külügyi népbiztos 1944. március 7-én az Egyesült Államok nagykövetéhez intézett levelében.

A szovjet kormány szilárd álláspontja rákényszerítette a nyugati hatalmak kormányait arra, hogy meggyorsítsák a nemzetközi szervezetek régi rendszerének átszervezését, aminek meg kellett oldani a formailag még mindig létező, ténylegesen azonban már régen élő halottá vált Népszövetséggel való kapcsolataik problémáját is. A philadelphiai konferenciával kapcsolatban Roosevelt április 4-én konkrétan ezt írta Sztálinnak:

„Remélem, a Nemzetközi Munkaügyi Hivatal a küszöbönálló értekezleten világosan leszögezi, hogy többé nem a Nép-

szövetség szerve, s hogy csatlakozik az Egyesült Nemzetekhez. Ezért biztos vagyok benne, hogy a Szovjetunió a legközelebbi értekezletre elküldi majd képviselőit."[5]

Véleménycserét folytattak a három miniszter moszkvai konferenciáján Cordell Hull külügyminiszter „A nemzetközi gazdasági együttműködés kérdéseire vonatkozó programunk alapja" címmel előterjesztett memoranduma alapján is. Ebben a dokumentumban egy olyan bizottság létrehozását javasolták, amely a vezető szövetséges hatalmak és néhány más ország képviselőiből állna, s amelynek az volna a célja, hogy közösen kidolgozzák a különféle gazdasági problémák tekintetében való együttműködés eljárását és módszereit. Egyébként már ezt megelőzően is több fontos lépés történt abban az irányban, hogy létrehozzanak valamiféle bázist a különböző területeken való háború utáni együttműködéshez. Már 1943 májusában összeült az Egyesült Nemzeteknek az élelmezés és a mezőgazdaság kérdéseivel foglalkozó konferenciája. A konferencia megalakított egy ideiglenes bizottságot, amely ajánlásokat dolgozott ki egy, ezen a területen működő állandó szervezet létrehozását illetően. Később megalakították az Egyesült Nemzetek Segélyezési és Újjáépítési Hivatalát, az UNRRA-t (United Nations Relief and Rehabilitation Administration), amely fennállásának kezdeti szakaszában hasznos munkát végzett.

Ezzel párhuzamosan az érdekelt országok szakértői között nem hivatalos tárgyalások folytak a nemzetközi valutarendszer stabilizálásának mechanizmusát érintő technikai kérdésekben és más problémákban.

Ezeknek a tárgyalásoknak a tapasztalataira támaszkodva Roosevelt elnök azt javasolta, hogy hozzák létre az Egyesült Nemzeteknek egy speciális apparátusát azoknak az eljárásoknak kidolgozásához, amelyek segítségével a nemzetközi gazdasági együttműködés különböző területeit, a vitás kérdéseket, ezek megtárgyalásának rendjét, valamint a fennálló és a

tervbe vett megállapodások s a jövőbeli tevékenység összehangolásának eszközeit megvizsgálják.[6]

A szovjet kormány pozitív választ adott erre a javaslatra, és a későbbiekben létre is hoztak egy ilyen apparátust.

HENRY WALLACE TASKENTBAN

Az amerikai–szovjet együttműködés egyik legkövetkezetesebb híve annak idején Henry Wallace, az Egyesült Államok alelnöke volt. Többször sürgette, hogy az antifasiszta koalíció keretein belül a közös cselekvés terén szerzett tapasztalatokat terjesszék ki a háború utáni időkre is. Henry Wallace Roosevelt elnök mellett állt, amikor jobb belátásra kellett bírnia a Szovjetunióval szembeni „kemény vonal" híveit. Nem meglepő, hogy az Egyesült Államok uralkodó elitjében a szélsőjobb elemek nem szerették Wallace-t. Amikor felmerül az, hogy a Szovjetunióba jószolgálati misszió induljon s ezt Wallace lássa el, Rooseveltre nyomást gyakoroltak azért, hogy ne járuljon hozzá Wallace moszkvai útjához és így fosszák meg a legfelsőbb szovjet vezetőkkel való találkozás lehetőségétől. Az Egyesült Államok reakciós politikusai azon a véleményen voltak, hogy Wallace túlságosan meleg rokonszenvet tanúsít majd a szovjet nép iránt, ez pedig sértheti az „amerikai érdekeket". Roosevelt kénytelen volt engedni, és olyan döntés született, hogy Wallace csak Közép-Ázsiát látogatja meg, majd Szibérián át visszatér az Egyesült Államokba.

Henry Wallace-nek 1944. június közepén kellett Csungcsingből Taskentba érkeznie, s Harriman nagykövet Üzbegisztán fővárosába sietett, hogy fogadja alelnökét.

Szovjetunióbeli tartózkodása alatt Wallace különösen nagy figyelmet fordított a mezőgazdaság kérdéseire, ami azzal is összefüggött, hogy személy szerint érdekelte ez a terület. Harrimannel együtt meglátogattak egy sor szovhozt (állami gazdaságot) és kolhozt (szövetkezetet), valamint néhány kísérleti

állomást, ahol a szovjet tudósok új gyapot-, burgonya- és sárgadinnyefajták nemesítésén dolgoztak. Wallace itt elemében érezte magát. „Wallace egész életében annak elérésére törekedett – írta Moszkvába való visszatérése után Harriman egyik Washingtonba küldött táviratában –, hogy az amerikai farmerek jobban támaszkodjanak a tudományra. A Szovjetunióban látta, hogyan honosítják meg a gazdaságokban a tudományt és a tudományos módszereket, és ez nagy örömmel töltötte el. Tehetséges agrártudományi szakemberekkel találkozott, akik kellő tekintéllyel és hatalommal rendelkeztek ahhoz, hogy a gazdálkodókat ajánlásaik követésére bírják."[7]

Ami magát Harrimant és a kíséretében levő Thompsont, az Egyesült Államok moszkvai nagykövetségének első titkárát illeti, őket Wallace-tól eltérően jobban érdekelték ennek – Harriman megállapítása szerint –, „a külföldi diplomaták elől általában elzárt" vidéknek a szociális és politikai körülményei. Naplójában a nagykövet megjegyezte, hogy ott rendkívül vendégszerető néppel találkozott. A helyi piacokon a föld adományainak bőségét tapasztalta, és jeleit látta annak, hogy – ezen a múltban elszigetelt és elmaradt vidéken – megindult a gazdasági felemelkedés.

Az Egyesült Államok alelnöke tiszteletére elutazása előestéjén a taskenti opera- és balettszínházban ünnepi előadást rendeztek. Henry Wallace rövid beszédet mondott orosz nyelven, hangsúlyozva az amerikai–szovjet együttműködés folytatásának fontosságát. Harriman nem minden irigység nélkül jegyezte meg, hogy a színházban összegyűlt közönség „meg tudta érteni"[8]. Az amerikai vendégeknek ezek után bemutatták Bizet „Carmen"-jét, amelyet először játszottak üzbég nyelven.

Az Egyesült Államokba visszatérve Henry Wallace alelnök Omszkon, Krasznojarszkon, Jakutszkon, Markovón, Uelkalon, majd tovább Alaszkán és Kanadán át repült. Szovjetunióbeli útja mély hatással volt rá. Mindaz, amit a Szovjetunióban látott, méginkább a szovjet nép meggyőződéses barátjává tet-

te, még jobban megerősítette abban a törekvésében, hogy a háború éveiben kialakult együttműködést a háború után is folytassák. Wallace-nak ez a határozott álláspontja arra késztette a „kemény vonal" híveit, hogy megakadályozzák az 1944-es választásokon az alelnöki posztra való újrajelölését. Wallace ellenfelei olyan információkat tálaltak Roosevelt elé, amelyek szerint állítólag csökkent az alelnök népszerűsége, figyelmeztették arra, hogy ha Wallace-t a jelölőlistán hagyja, a Demokrata Párt könnyen vereséget szenvedhet az elnökválasztásokon. Bár Wallace-t támogatták a demokrata párti politikusok, a szakszervezet bizonyos része, számos liberális sajtószerv, valamint Roosevelt legközelebbi környezete, beleértve feleségét, Eleanor Rooseveltet, a demokrata párti politikusok jelentős része hajlott afelé, hogy mást jelöljenek. Felmerült Byrnes, Rayburn, Truman, Winant, Douglas bíró neve és még néhány más név. Azt a tényt, hogy a választást megelőző különféle kombinációk megtárgyalásának ebben a kényes időszakában Roosevelt Kínába és a Szovjetunióba küldte Wallace-t, néhány megfigyelő úgy értékelte, hogy Roosevelt kész engedni a nyomásnak és felcserélni alelnökét. A Demokrata Párt vezető politikusainak Rooseveltnél tartott megbeszélésén kiderült, hogy Wallace jelölése határozott ellenkezésbe ütközik. Ugyanakkor a számba jöhető alelnökjelöltek listája lényegében két személyre szűkült le: Byrnesre és Trumanre. A megbeszélés végére pedig Truman hívei elérték azt, hogy az elnök írásban olyan nyilatkozatot adott, amely szerint Trumant tartja a legmegfelelőbb embernek.

Amikor Wallace külföldi útjáról visszatért Washingtonba, tudtára adták, hogy jelölése elesett. Wallace senkivel sem óhajtotta megtárgyalni ezt a problémát az elnökön kívül, és amint először találkozott vele a Fehér Házban, megpróbálta tisztázni a helyzetet. Ennek során Wallace Roosevelt elé tárta azokat a közvélemény-kutatási adatokat, amelyek szerint az alelnöki posztra való jelölését a küldöttek jelentős része támogatná a Demokrata Párt chicagói elnökjelölő konvencióján. Úgy lát-

szott, ez az információ nagy hatással volt Rooseveltre, és az elnök megígérte, hogy küld a konvenciónak egy levelet, amelyben személyesen támogatja majd Wallace jelölését. „Remélem Henry – mondta Roosevelt Wallace-nak –, hogy megint a régi csapat lesz együtt."[9]

A megígért levél hamarosan megérkezett a Demokrata Párt konvenciójának elnökéhez. Roosevelt azt írta Wallace-ról: „Kedvelem, tisztelem, személyes barátom. Ezért a magam részéről újbóli jelölése mellett szavaznék, ha a konvenció küldötte lennék."[10]

Lehetséges, hogy Roosevelt akkor valóban úgy gondolta, le tudja küzdeni Wallace ellenfeleinek ellenállását, és megtudja tartani alelnökként egy újabb periódusra. Sok amerikai kutató viszont úgy véli, az elnök akkor már Truman javára választott, abból kiindulva, hogy csak az ő jelölése biztosíthatja számára a Demokrata Párt jobbszárnyának támogatását és ezzel a választási győzelmet. Ezt azonban nem akarta nyilvánosan bevallani. Mindenesetre, amikor Byrnes, akinek ugyancsak tudtára adták, hogy az ő jelölése is elesett, telefonon felhívta az elnököt, Roosevelt tagadta, hogy nem számol már vele. Sőt, azt tanácsolta Byrnesnek, igyekezzen kieszközölni jelölését. De amikor Chicagóban megnyílt a demokraták konvenciója, Roosevelt, aki abban az időpontban San Diegóban tartózkodott, telefonon közölte, hogy Truman jelölését támogatja. Ekkorra már, feltehetően, véglegesen arra a következtetésre jutott, hogy ez a döntés biztosítja neki leginkább további négy évre az elnöki széket a Fehér Házban. „Közöljék a szenátorral – mondta akkor telefonon, Trumanre gondolva –, hogy ha szakadást akar a Demokrata Pártban, akár távol is tarthatja magát. De ő is épp olyan jól tudja, mint én, mit jelenthet ez az egész világra nézve oly veszélyes időben..."[11] Truman nem sokáig kérette magát, és az alelnökkérdés eldőlt. Amikor választási győzelme után Roosevelt megalakította az új kormányt, Henry Wallace-nak felajánlotta a kereskedelmi miniszteri tárcát. Wallace azonban nem sokáig maradt meg

ezen a poszton. Amikor Roosevelt 1945 áprilisában meghalt és Truman került az elnöki székbe, Washington politikájában éles fordulat következett be, amely a Szovjetunióval való együttműködés leépítésére irányult. Wallace nyíltan szembeszállt azzal, hogy az Egyesült Államok a hidegháború útjára lépjen, és Truman ezért sürgősen eltávolította adminisztrációjából.

HADIFOGLYOK „FELVONULÁSA"

Ezen a napos júliusi reggelen, 1944-ben, szabad voltam. Csak délután kettőtől voltam ügyeletes, és így egy szokatlan látványnak lehettem tanúja. Még előző este ismeretessé vált, hogy reggel német hadifoglyokat kísérnek át Moszkván. A Dinamo stadiontól kellett indulniuk, elhaladva a Belorusz pályaudvar mellett, majd tovább a Szadovaja körúton. A Szamotecsnaja tér környékén, amikor odaértem, már sok moszkvai verődött össze. Akkor még nem épült meg a téren átívelő felüljáró, és a széles utca simán ereszkedett le a Petrovkától a Cvetnoj bulvárhoz. A távolban hamarosan feltűntek a foglyok első sorai, széthúzódva az úttest egész szélességében. Az oszlop szélén, mindkét oldalról, a járda mentén lóháton kísérték őket az őrök.

A szürkészöld tömeg lassan közeledett, a távolban pedig egyre újabb és újabb sorok jelentek meg. Elöl haladtak a hitlerista tisztek. Igyekeztek valamennyire megőrizni tartásukat, ápolt, katonás külsejüket. Az őket követő közkatonák viszont eléggé szánalmas képet mutattak: kigombolt, fakó zubbonyuk lógott a vállukról, majdnem mind csüggedten vonszolta magát, fejét lehorgasztva, ki gyűrött sapkában, ki hajadonfőtt.

A járdán dermedten álló nézők nem vették le szemüket az előttük elvonulókról. A Szovjetunió elleni háború negyedik évébe lépett, és a bámészkodó szovjet emberek közül sokan keserű tapasztalatokat szereztek már a háború során, elvesztve

rokonokat, közeli hozzátartozókat, kiállva sok megpróbáltatást és csapást. Mégis teljes méltósággal megőrizték nyugalmukat. Csak tekintetük volt tele bánattal és szemrehányással. Senki sem kiabált nekik oda semmit, senki nem fenyegette a foglyokat.

Eszembe jutott, hogyan vonultak végig, döngő léptekkel a Wehrmacht alakulatai a megszállt Párizsban a Champs Elysées-n. Nem sokkal ezután, a nyugati „villámháborúból" visszatérve, 1940 nyarán felvonultak Berlinben, a Siegesalleen. Akkor ott álltam a Tiergartenben, nem messze a feldíszített tribüntől, ahol a magabiztos Führer náci üdvözlésre emelt kézzel köszöntötte „legyőzhetetlen csapatait". Milyen önhittek és elbizakodottak voltak! Már az egész világot lábaik előtt látták heverni. Éppen akkor kezdődött a „Barbarossa-terv" gyorsított ütemű kidolgozása – a Szovjetunió elleni hitszegő támadás előkészítése. 1941 júniusában aztán a hitleri hordák egész erejükkel rávetették magukat a Szovjetunióra s Moszkva felé törtek előre. Ugyanez év őszén Hitler azzal kérkedett, hogy a Wehrmacht előretolt egységei már látják a Kreml templomtornyainak hagymakupoláit...

És most itt vannak Moszkvában. Állok a Szadovaja körúton, és nézem ezt a szürkészöld folyamot. A vállamon kétéves fiam, Szergej. Mozdulatlanul figyeli ezt a különös menetet. Megmagyaráztuk neki, hogy ezek hadifogságba esett ellenséges katonák. Mindamellett, persze, nem nagyon értette, mi is történik tulajdonképpen. Nekem viszont a foglyoknak ez a „felvonulása" sokat mond! Félórája, egy órája, két órája menetelnek már. Ezrekre, tízezrekre rúg a számuk. Ők törtek be földünkre fegyverrel a kézben, mindent felgyújtva és lerombolva, ami útjukat állta. Olyan parancsot kaptak, hogy a földdel tegyék egyenlővé a szovjetek országának fővárosát, hogy kaparintsák meg kincseinket a német konszerneknek. Ez a feladat azonban meghaladta erejüket, teljesíthetetlennek bizonyult. Csak hadifoglyokként juthattak Moszkvába. És lám, most végigvezetik őket a moszkvai sugárutakon, azon a váro-

son, amely felé olyan mohón törtek előre, és amely a szocialista hatalom legyőzhetetlenségének szimbólumává vált.

Vajon mire gondolnak, amikor most a Szadovaján bandukolnak? Megértik-e, hogy Hitler reménytelen kalandba hajszolta őket, hogy hazájuk most a katasztrófa szélére jutott, hogy fizetniük kell a bűnös agresszióért, mindazért, amit a nácik a megszállt országok ideiglenesen leigázott területein műveltek?

Az arcukba nézek. Sokan fásultan a lábuk elé merednek, úgy tűnik, nekik minden mindegy. Vannak azonban olyanok is, akik gonosz pillantásokat vetnek jobbra-balra. Ők nyilván még hisznek a „csodafegyverben", amelynek segítségével Hitler, ígérete szerint, az ő javukra fordítja még a hadiszerencse kerekét. Ez azonban már csak mániákus lázálom. A Wehrmacht nem arat több villámgyőzelmet. Ez nyilvánvaló volt mindazok előtt, akik 1944. július 17-én végignézték az 57 000 hadifogoly menetét az akkori Moszkva verőfényes utcáin.

Később Nyugat-Németországban alkalmam volt találkozni a hadifoglyok számomra örökre emlékezetessé maradt moszkvai „felvonulásának" néhány részvevőjével. Elbeszéléseik nem érdektelenek. Mivel tudtak a Gestapo gaztetteiről, arról, hogy a nácik milyen embertelenül bántak a szovjet hadifoglyokkal, aggodalommal töltötte el őket, amikor annyi hadifoglyot gyűjtöttek össze Moszkva peremén. Attól féltek, hogy a bosszú áldozataivá válnak, hogy „gyalog hajtják majd őket Szibériába", ahol valamennyien megfagynak. Ezt megelőzően pedig azt gondolták, hogy a feldühödött tömegen vezetik majd át őket, hogy az szabadon kitölthesse rajtuk bosszúját és gyűlöletét. Felidézve akkori emlékeiket, beszélgetőtársaim mind azt mondták, hogy meglepte őket a nézelődő moszkvaiak tartózkodása és nyugalma.

Éppen akkoriban született egy anekdota, miszerint a fogoly német katona Moszkvából visszatérve táborába a barakk falán függő térképen a világ két féltekét nézegetve megkérdezi a bajtársától:

– Mi ez a kis barna pont Európa szívében?

– Ez Németország.

– Hát ez a végtelen rózsaszín terület, amely egészen a Csendes-óceánig húzódik?

– Ez a Szovjetunió.

– S a Führer látta ezt a térképet, mielőtt ide küldött bennünket?

A háborút követő években ezt az anekdotát gyakran lehetett hallani az NSZK-ban.

A foglyok menete nemcsak a közvetlen részvevőknek volt tanulságos. A menetet a nyugati országok Moszkvában akkreditált diplomatái is végignézhették. Ebben a sajátságos demonstrációban szükségképpen a Szovjetunió hatalmának, a szovjet nép lelkierejének, kitartásának és a közeli győzelembe vetett hitének jelét kellett látniuk. Kétségtelenül óriási pszichológiai hatása volt annak, hogy a nemrég még „legyőzhetetlennek" számító hitlerista Wehrmacht ezer meg ezer fogoly katonáját végigkísérték Moszkva utcáin. Ez újabb lökést adott ahhoz, hogy a nyugati hatalmak vezetői józanabbul tekintsenek a való tényekre: küszöbön volt már a hitleri Németország és szövetségesei fölötti győzelem. A háború befejezéséhez közeledett, és a Szovjetunió a mérhetetlen áldozatok, veszteségek és rombolások ellenére még erősebben és törhetetlenül került ki belőle. Nyilvánvaló volt az is, hogy a Szovjetunió a háború utáni világban összehasonlíthatatlanul aktívabb szerepet fog játszani, mint a két világháború között, nemzetközi tekintélye pedig nagyobb lesz, mint korábban bármikor volt. Végül a nyugati politikusoknak azon is el kellett gondolkodniuk, hogy a fasiszta tengelyhatalmak által megszállt országokban az ellenállási mozgalom sikerei – amelyek a szovjet fegyverek ragyogó győzelmeinek eredményeképpen különösen nagy mértékben fokozódtak – megváltoztatják Európa országaiban a belpolitikai helyzetet.

Mindebből logikusan kínálkozott az a következtetés, hogy feltétlenül ki kell alakítani a szocialista hatalomhoz való új

felfogást, hogy új utakat kell keresni a nemzetközi politikában, meg kell teremteni a különböző társadalmi rendszerű államok együttműködésének új mechanizmusát. Ami a Szovjetuniót illeti, változatlanul a különböző társadalmi rendszerű országok békés egymás mellett élésének lenini elvéhez tartotta magát, a felmerülő problémák tárgyalásos úton, nem pedig a fegyverek erejével való megoldását, a kölcsönösen előnyös együttműködés kiépítését sürgette. Ezért a nyugati hatalmak jó akarata esetén nyitva állt volna az út az ilyen együttműködéshez. Csakhogy Washingtonban és Londonban továbbra is azok a befolyásos erők játszottak döntő szerepet, amelyek ellenezték a Szovjetunióval való egyenjogú együttműködést. Szerették volna újjáéleszteni a háború előtti szovjetellenes irányvonalat. Elgondolásaik lényege: kihasználva azt, hogy a szovjet nép még mindig nehéz, véres harcot vív a hitleri Németország és szövetségesei csapatainak zöme ellen, megpróbáltak nyomást gyakorolni Moszkvára és olyan háború utáni rendezést elérni, amely megfelelt volna az amerikai és az angol monopóliumok terjeszkedő törekvéseinek.

Ezek a tendenciák tükröződtek a nyugati hatalmak vezető köreinek abban az álláspontjában, amelyet az új biztonsági szervezet felépítését, alapokmányát, vagy ahogy akkor nevezték „alapdokumentumát", illetően elfoglaltak.

AZ ENSZ ALAPOKMÁNYÁNAK KÉT KONCEPCIÓJA

Dumbarton Oaksban 1944. augusztus 21-én megnyílt a három nagyhatalom konferenciája, amelynek feladata a megalakítandó nemzetközi szervezet alapokmány-tervezetének kidolgozása volt. A konferencia munkája, az ott lefolyt viták azt mutatták, hogy a létrehozandó szervezet céljait másban-másban látták, egyfelől a Szovjetunió, másfelől az Egyesült Államok és Nagy-Britannia.

Moszkvában a politikai gondolkodást már régóta az foglal-

koztatta, hogyan lehetne a legmegbízhatóbban az emberiséget megóvni egy újabb világkonfliktus veszélyétől. Sok múlhatott a népek békéjének és biztonságának fenntartására hivatott nemzetközi szervezet felépítésén. A szovjet kormány határozottan hangsúlyozta, hogy egy ilyen szervezetnek gyorsan és hatékonyan kell cselekednie. A három nagyhatalom egysége az a sarkkő, amelyre a béke szilárd épületét fel kell építeni. A szovjet kormány éppen ebből a tézisből indult ki, amikor kidolgozta a létrehozandó nemzetközi szervezet felépítését. Ennek során mindenekelőtt éppen a Népszövetség negatív tapasztalatait kellett figyelembe venni, amelyhez Nyugaton annak idejében oly sok illúziót fűztek. A Népszövetség legfőbb fogyatékossága abban rejlett, hogy képtelen volt hatékony intézkedéseket tenni a béke megsértői ellen. És ez nem véletlen. A Népszövetség megalapítói lényegében nem voltak érdekeltek abban, hogy legyen valamilyen hatékony mechanizmus, amely gátat vetne az agressziónak, hiszen ezt a szervezetet jelentős mértékben arra szánták, hogy álcázza a Szovjetunió – az egyetlen akkori szocialista állam – elleni támadás előkészítését.

A Dumbarton Oaks-i konferencia résztvevői természetesen nem hagyhatták figyelmen kívül a nemzetközi biztonsági szervezet felépítésének kidolgozásánál a Népszövetség szomorú tapasztalatait. Ezt a problémát a konferencia során több ízben megtárgyalták, s közben különös figyelmet fordítottak a felállítandó szervezet vezető szervében való szavazás eljárási kérdésére, abból kiindulva, hogy meg kell őrizni az általános béke fenntartásáért a legtöbb felelősséget viselő nagyhatalmak egyetértését.

Ugyanakkor a konferencián éppen ebben a kérdésben merültek fel komoly nézeteltérések, amelyek az új biztonsági szervezet céljainak értelmezésére vonatkozó alapvető koncepciók összeütközését tükrözték. A Szovjetunió számára sarkalatos feladat volt a tartós béke megteremtése, az Egyesült Államok és Nagy-Britannia kormánykörei viszont annak ide-

jén elsősorban imperialista céljaik elérésének eszközét látták az új nemzetközi szervezetben.

Amikor amerikai részről felvetették a béke megszilárdításának feladatát, olyan békére gondoltak, amelyben az Egyesült Államok tölt be uralkodó szerepet. Még Roosevelt elnök is, hangsúlyozva a nagyhatalmak összehangolt cselekvésének jelentőségét, ennek a formulának valamilyen sajátos értelmet adott, amelyet talán ezzel az ismert csípős angol közmondással lehetne kifejezni: „Mindenki egyenlő, de némelyek egyenlőbbek, mint mások." Az amerikai uralkodó körök akkoriban kétségtelenül meg voltak győződve róla, hogy a háború után az Egyesült Államok lesz a legerősebb hatalom, s döntő hatást gyakorol majd a nemzetközi ügyekre. Washingtonban sokan már akkor dédelgették az „amerikai béke" gondolatát. Érdekesek ezzel kapcsolatban Elliott Roosevelt feljegyzései apjával folytatott beszélgetéséről. Nem sokkal a teheráni konferencia előtt Roosevelt elnök a következőképpen fejtette ki, hogyan értelmezi a helyzetet: „Gondold – mondta Elliottnak –, hogy ez egy futballmeccs. Mondjuk, mi vagyunk a tartalék, s most a padon ülve várakozunk. Pillanatnyilag az orosz együttes játszik, párhuzamosan a kínaival, s kisebb mértékben az angol... Mielőtt odajutna a meccs, hogy játékosaink kimerülnek, be fogunk tudni állni a döntő rohamra... Ha nem tévedünk az időben, játékosaink még bírják."[12]

Ez az Egyesült Államok „különleges szerepére" vonatkozó elképzelés világosan megmutatkozott a béke fenntartására szolgáló leendő nemzetközi szervezet alapokmányának amerikai koncepciójában.

Dumbarton Oaksba minden küldöttség elhozta saját tervezetét a biztonsági szervezet alapokmányára vagy „alapdokumentumára" vonatkozólag. A konferencia munkája azzal kezdődött, hogy a tárgyalások részvevői a benyújtott szövegeket pontról pontra megvizsgálva összevetették álláspontjaikat. Röviden közöljük valamennyi változat tartalmát.

Az öt fejezetből álló angol javaslat a megalakítandó szerve-

zet elveinek és céljainak, valamint felépítésének kifejtésével kezdődött. A nemzetközi béke és biztonság fenntartása mellett, a szervezet feladatai közé be kellett volna venni az egész világ gazdasági feltételeinek javítását és más pozitív funkciók ellátását. Ennek során hangsúlyozták, hogy különleges szerepet kell biztosítani a szervezet létrehozását kezdeményező négy nagyhatalomnak: a Szovjetuniónak, az Egyesült Államoknak, Nagy-Britanniának és Kínának. A legfelsőbb szerv a világközgyűlés és a világtanács lett volna. A második fejezet javaslatokat tartalmazott a vitás nemzetközi ügyek békés kivizsgálására, valamint a béke és a biztonság fenntartását célzó intézkedésekre vonatkozóan. A politikai viták eldöntését a világtanács hatáskörébe utalták; a tanács határozatait kétharmados szavazattöbbséggel kellett volna elfogadni, amely magában foglalja a négy nagyhatalom szavazatát. A következő fejezet a katonai kérdéssel foglalkozott. Egy vezérkari bizottság létrehozását irányozták elő a négy nagyhatalom képviselőiből. Tervbe vették továbbá helyőrségek létesítését néhány pontosan megjelölt körzetben.

Az igen részletesen kidolgozott amerikai javaslatok a következő fejezetekből álltak: 1. A nemzetközi szervezet általános jellege. 2. A Közgyűlés. 3. A Végrehajtó Tanács. 4. A Nemzetközi Bíróság. 5. A viták békés rendezése. 6. A béke fenyegetésének és a béke megsértésének meghatározása és az ezzel kapcsolatos teendők. 7. A fegyverzetek és a fegyveres erők szabályozása. 8. Intézkedések a gazdasági és szociális együttműködés terén. 9. A központi adminisztráció és a titkárság. 10. A szervezet létrehozásának eljárása és a szervezet hatályba léptetése.

A Közgyűlésnek szentelt fejezetben rámutattak arra, hogy a szervezet valamennyi tagjának egy szavazata van ebben a szervben. Költségvetési-pénzügyi kérdésekben viszont minden államnak a szervezet kiadásainak finanszírozásához való hozzájárulásának arányában kell szavazatokkal rendelkeznie. Az Egyesült Államok arra számított, hogy így pótlólagos be-

folyásra tehet szert a szervezetben. Az amerikai javaslatok azt irányozták elő, hogy a Végrehajtó Tanács 11 tagból áll majd, beleértve a nemzetközi szervezet létrehozását kezdeményező négy nagyhatalmat, valamint Franciaországot. Szavazáskor a tanácsban a többségi elvhez ragaszkodtak, amely magában foglalja a tanácsban állandó tagstátussal rendelkező összes államok egyhangú szavazatát. Az amerikai tervezetnek megfelelően a Gazdasági és Szociális Tanács széles körű felhatalmazást kapott volna, a többi között a szociális gazdasági területen működő különböző szakosított intézmények tevékenységének koordinálásában. A tervezetben előirányozták a szervezet főigazgatójának tisztségét, amely öt évre szólt volna, és szó volt arról, hogy a főigazgatónak alárendelnek egy titkárságot.

A szovjet tervezet külön hangsúlyozta: a felállítandó szervezetben azoknak a hatalmaknak kell döntő szerepet kapniuk, amelyek a fasiszta agresszorok elleni háború fő terhét viselték. Hiszen éppen rajtuk nyugszik a fő felelősség a béke fenntartásáért. Ezért a központi szervben valamennyi nagyhatalomnak kell képviseletet kapnia, a határozathozatalhoz pedig a szavazatok egyhangúsága szükséges. A szovjet tervezet utalt arra, hogy a szervezetnek nemzetközi fegyveres erőkkel kell rendelkeznie. A továbbiakban hangsúlyozták, hogy éppen biztonsági szervezetet kell létrehozni, s ezért ennek hatáskörébe nem kell belevenni gazdasági, szociális stb. kérdéseket; ezekkel külön szervezetnek kell foglalkoznia.[13]

Bár a három tervezet több tétele megegyezett vagy közel állt egymáshoz, már a benyújtott dokumentumok első összevetése megmutatta, hogy az alapjukul szolgáló koncepciók elvileg különbözők; ez jutott kifejezésre a Dumbarton Oaks-i konferencián lefolyt vitákban. Az angol és az amerikai tervezet az új nemzetközi szervezet egyetemes jellegét helyezte előtérbe. A szovjet fél viszont kiemelte a szervezet alapvető, fő feladatát, amely az agresszió elhárításában, a béke és a biztonság fenntartásában állt. Végül is a szovjet küldöttségnek sike-

rült elérnie, hogy az ENSZ Alapokmányában külön hangsúlyozzák a szervezetnek ezt a fő feladatát.

Itt nincs lehetőségünk arra, hogy szemügyre vegyük az alapokmány-tervezetek megtárgyalásának egész menetét, ezért csak néhány vonatkozásra térünk ki.

A felek álláspontjának tisztázása szempontjából igen jellemző a konferencia résztvevői között a szovjet tervezetben szereplő „agresszió" terminus körül kibontakozott vita. Az angol és az amerikai fél azt javasolta, ne használják ezt a terminust, mivel ez szerintük „nehézségeket támaszthat". Az angol delegáció vezetőjének, Alexander Cadogannek a véleménye szerint gyakran előfordult, hogy két ország hadban állt egymással, de tisztázatlan maradt, melyikük az agresszor. Gromiko, aki a szovjet delegációt vezette, határozottan visszautasította az efféle érvelést. Emlékeztetett a szervezet egyik legfőbb funkciójára, miszerint minden konkrét esetben meg kell határozza, melyik ország az agresszor. „Ez a felállítandó nemzetközi biztonsági szervezet szent kötelessége – hangsúlyozta Gromiko. – Ha nem mondjuk ezt meg egyenesen, akkor csak a potenciális agresszor sötét ügyeit könnyítjük meg..."[14]

Az amerikai és az angol képviselők ennek dacára továbbra is ellenezték az „agresszió" terminus használatát. Mindenképpen szerették volna megakadályozni ennek a fogalomnak a szabatos meghatározását, s ezért mindenféle formális és technikai kérdésekkel álltak elő. Cadogan annak fejtegetésébe bocsátkozott, hogy nem az agresszió meghatározása a fontos, hanem a szervezet arra való képessége, hogy véget vessen egy-egy konfliktusnak. Ezért a szervezet, úgymond, csak hiába vesztegeti az idejét, ha hosszadalmas szócsatákba merül annak megállapítása végett, hogy melyik ország az agresszor. James Dunn, az amerikai küldött arra hivatkozott, hogy a Népszövetségben éveken át vitatkoztak az agresszió fogalmán, mégsem sikerült semmiféle megállapodásra sem jutni.

Nyilvánvaló volt, a nyugati hatalmak mindenképpen sze-

retnék kivonni az agresszió meghatározásának kérdését a szervezet hatásköréből. A szovjet fél határozottan szembeszállt az efféle próbálkozásokkal. A szovjet küldött rámutatott arra, hogy éppen az agresszió szabatos meghatározásának hiánya akadályozta meg a múltban a béke megsértői elleni intézkedéseket. A Népszövetségnek azért nem sikerült megállapodásra jutni az adott terminusra vonatkozóan, mert nyugati befolyásos politikai körök nem akarták lehetővé tenni az agresszió fogalmának pontos meghatározását. A fasiszta főkolomposok alá lovat adó nyugati politikusok így hagytak egy kibúvót, amely lehetővé tette, hogy a potenciális agresszor ne csak támadást hajtson végre, hanem büntetlen is maradjon.

Hosszadalmas és időnként éles viták után sem sikerült szabatosan megfogalmazni az agresszió definícióját. Mindamellett a Dumbarton Oaksban egyeztetett dokumentumban szó esett „agresszív cselekményekről".

Most, utólag, már világos, hogy az Egyesült Államok és Nagy-Britannia képviselői miért ellenezték olyan makacsul Dumbarton Oaksban azt, hogy az ENSZ Alapokmányába bevegyék az agresszió terminus meghatározását. Az imperialista agressziónak és a mások belügyeibe való beavatkozásnak a háború utáni időszakban végbement durva aktusai meggyőzően tanúsítják, kinek és miért nem felelt meg az agressziónak az ENSZ Alapokmányában való meghatározása. Az Egyesült Államok és Nagy-Britannia képviselői által ebben a kérdésben a Dumbarton Oaks-i konferencián elfoglalt álláspont megmutatja, hogy Washington és London, hozzájárulva egy nemzetközi biztonsági szervezet létrehozásához, továbbra is szabad kezet akart. Mindezt azért, mert számolt olyan helyzet előállásával, amikor az agresszió szabatos meghatározásának a hiánya megkönnyíthet mindenféle imperialista kalandot.

Bár az antifasiszta koalíció részvevői között a háború utáni rendezésről folytatott előzetes véleménycsere során senki sem vitatta, hogy a megalakítandó nemzetközi biztonsági szervezet hatékony munkája szempontjából szükséges a nagyhatalmak egysége, a Dumbarton Oaks-i konferencián ezzel a kérdéssel kapcsolatban is igen heves vita támadt. Először az Egyesült Államok és Nagy-Britannia képviselői azt javasolták, tegyenek kivételt a szavazás egyhangúságának általános szabálya alól, ha a Tanács valamelyik állandó tagjának érdekeit érintő vitáról van szó. A szovjet küldöttség helytelenítette ezt a javaslatot. A szavazási eljárás körüli vita a konferencia egész tartama alatt folyt. A szovjet küldöttségre mind erősebb nyomás nehezedett. Edward Stettinius az Egyesült Államok delegációjának vezetője azt bizonyítgatta, hogy az amerikai szenátus semmiképpen sem hagyna jóvá egy olyan dokumentumot, amely szerint a vitában részt vevő félnek szavazati joga van. Kifejtette abbeli aggodalmát, hogy a Szovjetunió „hajthatatlan" álláspontja következtében esetleg egyáltalán létre sem hozható majd az egyesült nemzetek szervezete, mivel a kis országok, úgymond, nem járulnának hozzá a szovjet fél által javasolt eljáráshoz. A felmerült nézeteltérések, figyelmeztetett Stettinius, kiszivároghatnak a sajtóba, és akkor az lármát csap majd, hogy a konferencia „meghiúsult". Az amerikai álláspontot támogatta az angol delegáció. A szovjet küldöttség a nyomás ellenére szilárdan kitartott álláspontja mellett. Gromiko határozottan kijelentette, hogy a nagyhatalmak szavazása egyhangúsága tekintetében nem engedhető meg semmiféle kivétel. Emlékeztetett arra, hogy ez az elv volt az az egyeztetett alap, amelyből a tárgyalások kezdete óta valamennyien kiindultak. Nyilvánvaló, hogy a nagyhatalmaknak különleges helyet kell elfoglalniuk a szervezetben, mivel éppen ők viselik a fő felelősséget a béke fenntartásáért. A szovjet küldött kifejezte azt a meggyőződését, hogy a kis országok elfogadják

majd ezt az elvet, mivel mindig is a kérdés ilyen megközelítéséről volt szó.

„Szükségtelen idő előtt feltételeznünk – folytatta Gromiko –, hogy azok a nagyhatalmak, amelyek a fő felelősséget viselik a népek biztonságáért, rögtön vitába bonyolódnak majd. Éppen ellenkezőleg, arra kell számítani, hogy sikeres együttműködésük a háborúban, jelenlegi harcuk az emberiség biztonságáért nagy jelentőségű lesz majd a későbbiekben is a béke fenntartása szempontjából..."[15]

A Szovjetuniónak természetesen nyomós oka volt arra, hogy rendíthetetlenül kitartson az erre vonatkozólag korábban egyeztetett álláspont mellett. Nem volt nehéz észrevenni: az angol–amerikai javaslat elfogadása aláásta volna a nagyhatalmaknak a béke ügye szempontjából olyannyira elengedhetetlen egységét. Komoly kárt okozott volna együttműködésünknek, ha a Tanács állandó tagjainak valamelyikét megfosztották volna a szavazásban való részvétel jogától, és a Biztonsági Tanács nélküle, de kiváltképpen ellene hozott volna határozatot. A Szovjetunió nem engedhette meg, hogy a nyugati nagyhatalmak egyszerű mechanikai többségre támaszkodva ráerőszakolhassák akaratukat a szocialista államra.

Amikor az amerikai és az angol képviselők azzal a javaslattal álltak elő, hogy a vitában érdekelt fél ne szavazhasson a Tanácsban, korántsem voltak annyira önzetlenek és objektívak, ahogyan azt beállították. Mivel abban az időben a Szovjetunió volt az egyetlen szocialista hatalom, Washingtonban és Londonban teljesen bizonyosra vették, hogy komolyabb nézeteltérések esetén az Egyesült Államoknak és Nagy-Britanniának abszolút többsége lesz majd mind a Tanácsban, mind a szervezet Közgyűlésében. Így aztán könnyen olyan látszatot kelthettek, mintha készek volnának alávetni magukat éppen az általuk javasolt eljárásnak. Akkor még nem is gondoltak arra, hogy a Tanács tagjai közül valaki (a Szovjetunión kívül) veszi magának a bátorságot és ellenük szavaz, jóllehet számtalan gazdasági, politikai, ideológiai és katonai

szál köti az Egyesült Államokhoz és Nagy-Britanniához. A Szovjetuniót pedig meg akarták fosztani a szavazásban való részvétel jogától olyan vita vagy konfliktus esetében, amely közvetlenül az ő érdekeit érinti.

Tekintettel arra, hogy Dumbarton Oaksban a tárgyalások ebben az alapvető kérdésben gyakorlatilag zsákutcába jutottak, az amerikai fél úgy határozott, hogy a vitát a konferencia keretein kívül folytatja. Roosevelt elnök személyes üzenetet intézett a szovjet kormányfőhöz, Sztálinhoz, s ebben kifejezte aggodalmát a Dumbarton Oaksban folyó tárgyalások menete miatt. „Úgy látszik, *egy* fontos kérdés maradt, amelyben még nem állapodtunk meg. Ez a Tanácsban való szavazás kérdése. Mi és a britek szilárdan kitartunk a mellett a felfogás mellett, hogy a Tanács döntéseinek elfogadásánál a vitázó feleknek még abban az esetben sem kell szavazniuk, ha az egyik fél a Tanács állandó tagja, ugyanakkor pedig az Önök kormánya, ha jól értettem nagykövetüket, ezzel ellentétes álláspontot foglal el."

A továbbiakban Roosevelt megállapította, hogy nem térhet el az amerikaiak által felállított elvtől, és a kis nemzetek álláspontjára hivatkozott, amelyek szerinte egy másfajta határozatot úgy fognának fel, mint a nagyhatalmak kísérletét arra, hogy a törvények fölé helyezzék magukat. „Mindeme okoknál fogva remélem – írta végezetül –, hogy lehetségesnek tartják küldöttségük felhatalmazását a szavazással kapcsolatos javaslatunk elfogadására. Ha ez megtörténhet, akkor a Dumbarton Oaks-i tárgyalásokat teljes és kitűnő eredménnyel gyorsan lehet majd befejezni."[16]

Rooseveltnek ez az üzenete nem hozta meg a probléma megoldását. Sztálin válaszlevelében emlékeztetett arra az eredeti amerikai javaslatra, amely különleges szavazási eljárást irányzott elő oly vita esetére, amelyben a Tanács egy vagy több, állandó tagja érintett. Hangsúlyozva, hogy ezt a javaslatot helyesnek tartja, a szovjet kormányfő így folytatta: „Ellenkező esetben semmivé válik az az elvi megállapodás, amely-

re a teheráni értekezleten jutottunk, s amely szerint elsősorban a négy nagyhatalomnak a jövőbeli agresszió elleni harchoz szükséges cselekvési egységét kell biztosítani.

Az ilyen egység természetesen feltételezi, hogy e hatalmak között nincs helye kölcsönös gyanakodásnak. Ami a Szovjetuniót illeti, azt sem hagyhatja figyelmen kívül, hogy vannak bizonyos ostoba előítéletek, amelyek gyakran akadályozzák a Szovjetunió valóban tárgyilagos megítélését. Persze a többi országnak is mérlegelni kell, hogy milyen következményekkel járhat az, ha a vezető hatalmak között hiányzik az egység."[17]

A nagyhatalmak konfrontációjának lehetséges következményeire való figyelmeztetés éppen nagyon is helyén való volt. Abban az időben sok nyugati politikus már kifejezte kétségeit az angol–amerikai formulára vonatkozóan. A Dumbarton Oaks-i konferencián magán az amerikai csoporton belül is nézeteltérések támadtak. Néhány amerikai küldött azon a véleményen volt, hogy ha a Tanácsban való szavazás kérdésében nem jutnak megállapodásra, ez azonnal hátrányosan kihathat nemcsak az európai hadműveletek alakulására, hanem a későbbiekben a Szovjetunió Japán elleni hadba lépésére is. Végeredményben, bizonygatták, ez kudarcra ítélhetné a nemzetközi biztonsági szervezet létrehozására irányuló kísérleteket. Végül, komolyan kételkedtek abban, hogy a szenátus hozzájárul majd ahhoz, hogy korlátozzák az Egyesült Államok szavazati jogát olyan vitákban, amelyekben érdekelt. Charles Bohlen amerikai diplomata, aki részt vett a Dumbarton Oaks-i konferencián, „A történelem tanúja" című könyvében beismeri: „Az Egyesült Államokban eléggé el volt terjedve egy olyan hangulat, hogy nem csatlakozhatunk olyan szervezethez, amely bizonyos körülmények között ránk erőszakolhatná akaratát."[18]

Minderre való tekintettel az amerikai delegáció több tagja azt javasolta, fogadják el a szovjet álláspontot, amelyet ésszerűnek tartottak és amely lényegében korábban az amerikaiak

álláspontja is volt. A szovjet fél által ebben a kérdésben elfoglalt rendíthetetlen álláspont fokozta a széthúzást a nyugati táborban.

Figyelemre méltó az Egyesült Államok vezérkari főnökei bizottságának álláspontja, s egyben Leahy admirálisé, aki hosszú ideig Roosevelt elnök legközelebbi tanácsadója volt. Az elnökhöz intézett egyik levelében a következőképpen ismertette a helyzetet:

„Teljesen nyilvánvaló, hogy lehetetlen elképzelni a jövőben olyan világháborút vagy egyáltalán olyan nagyobb háborút, amelyben ne venne részt egy vagy több nagyhatalom ezen vagy azon az oldalon. A mostani háború befejeztével belátható ideig csak három ilyen hatalom marad: az Egyesült Államok, Nagy-Britannia és Oroszország. Mindennemű világméretű konfliktus olyan körülmények között megy majd végbe, hogy Nagy-Britannia és Oroszország az ellenkező táborban lesz. Oroszország megmutatta, milyen hatalmas katonai és gazdasági erőforrásai vannak. Ami pedig Nagy-Britanniát illeti, alighanem jelentősen meggyengülve kerül majd ki ebből a háborúból. Következésképpen, ha konfliktus támad e két hatalom között, az erők és a katonai lehetőségek egyenlőtlenségére való tekintettel még mi is aligha tehetünk bármit is, ha fellépünk Nagy-Britannia oldalán. Figyelembe véve a katonai tényezőket, a gazdasági erőforrásokat és embertartalékokat, a földrajzi tényezőket és különösen arra való lehetőségeinket, hogy dobjunk át csapatokat az óceánon, természetesen eléggé eredményesen védelmezhetnénk Nagy-Britanniát, de a fennálló körülmények között nem győzhetnénk le Oroszországot. Más szavakkal, olyan háborúba keveredénk, amelyet nem nyerhetünk meg."[19]

Az az álláspont, amelyet Leahy admirális mellett sok más akkori amerikai katonai vezető és politikus is képviselt, bizonyos szerepet játszott abban, hogy végre is rendeződött az ENSZ Biztonsági Tanácsában való szavazás kérdése. Igaz, Dumbarton Oaksban így sem sikerült megállapodásra jutni.

A záródokumentumban csupán arra mutattak rá, hogy a három kormány folytatja e probléma tanulmányozását.

Két és fél hónappal a Dumbarton Oaks-i konferencia befejezése után Roosevelt elnök üzenetben fordult a szovjet kormányfőhöz, s ebben egy új gondolatot fejtett ki. Arról volt szó, hogy a szavazási eljárást a Biztonsági Tanácsban megtárgyalásra kerülő problémák jellegétől függően differenciálják. A szovjet kormány tanulmányozta ezt a javaslatot, de a kérdés nyitott maradt a három nagyhatalom vezetőinek jaltai találkozójáig.

A jaltai konferencián Sztálin hangsúlyozta: a tartós béke biztosításának legfontosabb feltétele a három hatalom egysége, s hogy a nemzetközi biztonsági szervezet olyan alapszabályzatát kell kidolgozni, amely maximálisan megnehezítené a konfliktusok kirobbanását a három hatalom között.[20]

Amint ezt a háború utáni időszak eseményei mutatták, az antifasiszta koalíció vezető hatalmai között már a negyvenes évek második felében komoly nézeteltérések jelentkeztek. És mégis, az éles nemzetközi válságok ellenére, már több mint három évtizede sikerül elkerülni egy újabb világkonfliktust.

Ez elsősorban azért vált lehetségessé, mert a világporondon a szocializmus javára változtak meg az erőviszonyok, mert a Szovjetunió, az egész szocialista közösség óriási gazdasági sikereket ért el, és mert fokozódott védelmi ereje, mert győzelmet arattak a nemzeti-felszabadító erők, mert világviszonylatban megnőtt a munkás- és általában a haladó mozgalom. Kétségtelen azonban, hogy annak is volt bizonyos jelentősége, hogy az Egyesült Nemzetek Szervezetének az az Alapokmánya, amelyet végül is kidolgoztak, egyértelműen leszögezte a nagyhatalmak – a Biztonsági Tanács állandó tagjai – egyhangúságának elvét. Az ENSZ történetében ez az elv többször útját állta a reakciós erők agresszív terveinek, akik a nemzetközi szervezet tekintélyével próbálták leplezni mindenféle kalandjaikat és más országok belügyeibe való imperialista beavatkozásaikat. Az ENSZ 1945. június 26-án San Franciscó-

ban elfogadott Alapokmányában a megfelelő szakasz a következő fogalmazásban szerepel: „Minden más kérdésben [az eljárási kérdéseken kívül – *V. B.*] a Biztonsági Tanácsnak határozatait tagjainak az összes állandó tagok szavazatait magában foglaló kilenc [az idézett forrásban az 1965-ig érvényes szabályozásnak megfelelően: hét – *A szerk.*] igenlő szavazatával kell hoznia.

A VI. fejezet és az 52. cikk 3. pontja értelmében hozott határozatoknál mindazonáltal a viszályban érdekelt félnek tartózkodnia kell a szavazástól."[21] Az Alapokmánynak ezekben a szakaszaiban azt az eljárást irányozzák elő, amelyet a Jaltában hozott megállapodás alapján dolgoztak ki, és amely olyan rendet biztosít, mely lehetetlenné teszi, hogy rákényszerítsék más államok akaratát az ENSZ állandó tagjai közé tartozó hatalomra olyan kérdésekben, amelyek érdekei szempontjából elvi jelentőségűek.

A Dumbarton Oaks-i konferencián részt vevő felek álláspontját elemezve látnunk kell, hogy ott két koncepció ütközött össze: az Egyesült Államok, amelyet Nagy-Britannia támogatott, arra törekedett, hogy az új nemzetközi szervezet annak az amerikai politikának fegyveréül szolgáljon, amely az „erőegyensúly" hagyományos doktrínájából indult ki és a Washingtont engedelmesen követő államok tömbjének létrehozására irányult. Ezzel szemben a szovjet koncepció abban állt, hogy a felállítandó biztonsági szervezet valóban a béke hatékony eszközévé váljon, s hogy a szervezeten belül ne lehessen az egyik hatalmat szembeállítani a másikkal. Ehhez elsősorban arra volt szükség, hogy szigorúan betartsák a nagyhatalmak egyhangúságának elvét. Az a tény, hogy végeredményben ez az elv vált az ENSZ Alapokmányának alapjává, a Szovjetunió békeszerető politikájának nagy sikere. A Biztonsági Tanács állandó tagjai közé tartozó hatalmak egyhangúságának elve nemcsak a béke megsértését nehezíti meg, hanem egyéb szempontból is fontos pozitív jelentőségű. Mindenki számára elfogadható megoldások keresésére késztet, a

legfontosabb nemzetközi problémákban az álláspontok egyeztetésére ösztönöz, a közös érdekek felkutatására sarkall.

Ennek a tételnek az Alapokmányba való bevétele lényegében a különböző társadalmi rendszerű államok békés egymás mellett élése elvének nemzetközi elismerését jelenti.

Bonyodalmak a szövetségesek kapcsolatában

KATONAI TERVEZÉS

A katonai tervezés kérdése, amely Teheránban merült fel, további kidolgozásra szorult. Ezekkel a problémákkal főleg a szovjet és az amerikai fél foglalkozott, azokból a véleménycserékből kiindulva, amelyekre a szovjet kormányfő és az amerikai elnök találkozásai alkalmával az iráni fővárosban sor került. Többek között szó volt az amerikai repülőgépek úgynevezett ingázó repüléseiről. Ez azt jelentette volna, hogy a Nyugaton felszálló amerikai repülőszázadok, miután Németország fölött ledobták bombáikat, leszállhattak volna szovjet területen, ahol üzemanyagot tankoltak volna, újabb bombákkal szerelték volna fel magukat, majd visszafelé ugyanazt a feladatot hajtották volna végre. E kérdés megtárgyalására Harriman nagykövet 1944. február 2-án meglátogatta a Kremlben Sztálint. Beszélgetésük lényegét Harriman ismertette visszaemlékezéseiben.[1]

A probléma lényegét megfogalmazva a nagykövet hangsúlyozta, hogy ha a Szovjetunió területén repülőterek állnának az amerikai légierő rendelkezésére, Angliából és Olaszországból felszállva bombázhatná Németország területét. A bombázások most általában a peremeken folynak, egyes távolabbi objektumok elleni támadás esetén pedig a pilótáknak gyakran ugyanazon az útvonalon kell visszatérniük, sokszor sérült repülőgépen, a német vadászgépek egész falkájától üldözve.

– Hány repülőgép fog részt venni az ingázó hadműveletekben? – kérdezte Sztálin.

– Úgy gondoljuk, hogy egy-egy alkalommal 120 géppel egy, legfeljebb három bevetést hajtanánk végre – felelte a nagykövet.

– Az oroszoknak kellene ezeket a repülőket üzemanyaggal ellátniuk?

– Nem, az üzemanyagot, a bombákat és a szükséges pótalkatrészeket az Egyesült Államokból szállítanák oda.

– És kik fogják kiszolgálni a repülőgépeket: amerikaiak vagy oroszok?

– Valószínűleg oda kellene áthelyezni bizonyos számú amerikai szakembert, különösen a B-17 és B-24 típusú nehézbombázók kiszolgálásához. Amennyiben viszont az oroszok tudnak biztosítani olyan földi személyzetet, amely az amerikai szakemberek vezetésével dolgozna, ez nagyszerű volna.

Rövid gondolkodás után Sztálin azt mondta:

– Helyeseljük ezt a tervet. Feltételezem, hogy a hitleristák ezután még jobban megérzik a szövetségesek csapásainak erejét.

Az ily módon egyeztetett „ingázó hadműveletek" a „Frantic" fedőnevet kapták. Sztálin felajánlotta, hogy kezdetnek szovjet területen 150–200 nehézbombázó fogadására alkalmas repülőtereket bocsátanak rendelkezésre. Arra is engedélyt adott, hogy amerikai fényképfelderítő repülőgépek naponta leszálljanak szovjet területen, mégpedig egy Olaszországból és egy Angliából érkező.

– A Németország területén található célpontok fényképezése során – mondta Harriman – felderítőink szívesen fordítanak majd külön figyelmet azokra a területekre, amelyek különösen érdekesek a Vörös Hadsereg számára.

Sztálin megköszönte ezt, majd az amerikai repülőgépek által használt üzemanyag oktánszáma iránt érdeklődött, továbbá aziránt, hogy miképpen tartanak majd kapcsolatot a földdel, és hogy e tekintetben nem lesznek-e nyelvi akadályok. Harri-

man azt válaszolta, hogy meg fogja bízni az amerikai katonai misszió vezetőjét, Deane tábornokot, hogy egyeztesse ezeket a gyakorlati kérdéseket a szovjet szakemberekkel.

A szovjet fél tehát jóindulatúan és gyorsan döntött ebben a kérdésben, amelyet az amerikai kormány rendkívül fontosnak tartott.

Egy másik kérdés, amelyre Harriman a megbeszélés során kitért, az volt, hogy nem kaphatnának-e légitámaszpontokat a Primorjén. Az amerikaiak ezeket a támaszpontokat a Japán elleni légitámadás fokozására szerették volna felhasználni. Ám az adott szakaszban a szovjet kormány nem kívánt tárgyalásba bocsátkozni ebben az ügyben.

– Változatlanul az aggaszt bennünket, hogy ha légitámaszpontokat biztosítunk Önöknek, ezzel esetleg japán támadást provokálunk ki, mielőtt még távol-keleti fegyveres erőinket új fegyverzettel felszereltük és megerősítettük volna – fűzte hozzá magyarázatképpen Sztálin.

Harriman ezt megértéssel fogadta.

– Négy gyalogos hadtestet szeretnénk átdobni a Távol-Keletre – folytatta Sztálin. – Ezt azonban nem tehetjük meg mindaddig, amíg Nyugaton össze nem roppantottuk a német haderőt. Amint ez megtörténik és a csapatokat átdobtuk, a japán provokációk számunkra már nem lesznek veszélyesek.

Arra a kérdésre, hogy kész-e a szovjet fél az Egyesült Államokkal kicserélni a Japánra vonatkozó felderítési adatokat, Sztálin igenlő választ adott, bár hozzátette, hogy a Moszkva rendelkezésére álló információ nem valami bőséges.

Sztálin ezután elmondta Harrimannek, hogy Tokióban egy hivatalos fogadáson Sugijama, a japán vezérkar főnöke, a szovjet képviselővel folytatott beszélgetésben ama kívánságának adott hangot, hogy szeretne találkozni a szovjet kormányfővel.

– Sugijama – folytatta Sztálin – azt mondta, hogy a németek semmit sem jelentenek a japánoknak, és hogy a Németországgal kötött szerződés nem több egy darab papírnál. Természe-

tesen nem kívánok találkozni Sugijamával – tette hozzá Sztálin –, és semmiféle választ sem adtunk a japánoknak.

Ugyanakkor Sztálin kifejezte azt a véleményét, hogy a japán politikusoknak ez a tapogatódzása a jövőtől való félelmüket bizonyítja. Ez a félelem annyira nagy, hogy a magas rangú japán személyiség ilyen kényes ügyben egy egyszerű szovjet képviselőhöz fordult.

– A japán álláspont megváltoztatásának egy másik bizonyítéka – mondotta továbbá Sztálin – a japánoknak abban a javaslatában rejlik, hogy felajánlották a Szovjetuniónak az északszahalini olaj- és szénkoncessziókat. Erről az üzletről még 1941 áprilisában volt szó, és még ugyanazon év októberéig nyélbe is kellett volna ütni az egészet. A japánok azonban az azóta eltelt évek alatt húzták-halasztották a dolgot. Most egyszerre csak készeknek mutatkoztak arra, hogy realizáljuk a meglevő megállapodást. Ez egyik jele Tokió idegességének.

Ezután Sztálin tájékoztatta Harrimant azokról a szovjet kormány által szerzett információkról, amelyek szerint a japánok hamarosan megkezdhetik a visszavonulást az általuk korábban elfoglalt kiterjedt területekről.

– És az új védelmi vonal hol húzódik majd? – érdeklődött Harriman.

– Nem vagyok biztos a részletekben – válaszolta Sztálin –, de minden jel szerint Sanghajtól, a Santung-félszigeten, Mandzsúrián át és a Japán-szigetek körül húzódik majd. A fenti információ szerint a japánok nem fogják bevetni fő erőiket a külső perem védelmére, hanem inkább áthelyezik csapataikat a kényelmesebb belső vonalra. Ezt könnyebb lesz védeniük.

Harriman, mint látjuk, igen értékes információt kapott. A szovjet fél azzal, hogy beleegyezett a felderítési adatok cseréjébe, megerősítette a konkrét együttműködésre való készségét. Nem csoda, hogy Harriman nagyon elégedett volt ezzel a találkozóval. A nagykövetségre visszatérve a megbeszélésről részletes jelentést készített Rooseveltnek, hozzátéve, hogy

„Sztálin nem is lehetett volna barátságosabb, mint ezen az estén volt".[2]

A szovjet fél jóakaratát bizonyította az is, hogy Marshall és Eisenhower tábornokot a Szuvorov-rend I. fokozatával tüntették ki.

Harriman február 10-én találkozott A. I. Mikojan külkereskedelmi népbiztossal. Megbeszélésük témája a Szovjetunióba irányuló amerikai szállítások menete volt. Mikojan elégedetten nyugtázta, hogy a déli útvonalon, a Perzsa-öblön át rendesen érkeznek a szállítmányok. Közölte továbbá, hogy a szovjet kormány szeretné kitüntetni azokat az amerikai képviselőket, akik különösen sokat tettek az ügy megszervezése érdekében. A nagykövet megígérte, hogy ezt megtárgyalja majd C. Hull külügyminiszterrel, mert az Egyesült Államokban törvények szabályozzák, hogyan vehetnek át amerikai állampolgárok külföldi kitüntetéseket.[3]

Ezt a kérdést hamar rendezték, és a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsának rendelete alapján április 15-én amerikai tiszteknek egy nagy csoportját tüntették ki azért a munkájukért, amelyet a Szovjetunióba irányuló élelmiszer-szállítmányok és a fasiszta megszállók elleni harcban a Vörös Hadseregnek nyújtott segítség megszervezése terén végeztek. Conelly tábornokot, aki ezt az egész munkát vezette, a Szuvorov-rend II. fokozatával tüntették ki.

SZKEPTICIZMUS LONDONBAN

Moszkva és London kapcsolatában abban az időben egyre érezhetőbbé váltak a negatív tendenciák. Látva, hogy a katonai helyzet gyorsan változik a Szovjetunió javára, Churchill és számos kollégája mind idegesebb lett. Azon a véleményen voltak, hogy ha Moszkvára nyomást gyakorolnak, még mindig meg tudják őrizni pozícióikat Kelet-Európában és a Balkánon.

Az angolok szerették volna megszerezni ehhez az Egyesült Államok támogatását, amint ez különösen világosan kitűnik Harriman visszaemlékezéseiből. Ebben beszámol angol politikusokkal 1944. május elején Londonban folytatott beszélgetéseiről. Útban Washington felé, ahová Roosevelt elnök hívatta konzultáció céljából, rövid időre megállt Londonban.

Azon az estebéden panaszkodott, hogy az oroszok nem értik meg. Azt mondta, minden tőle telhetőt megtesz, hogy elhárítsa a lengyel emigráns kormány és Moszkva közötti nézeteltéréseket, de nem talál megértésre. Churchill közölte, hogy a lengyelekkel elfogadtatta az új határokat, de semmit sem kapott cserébe. Harriman nem értett egyet ezzel a nézettel. Azon a véleményen volt, hogy a szovjet kormány – teljes joggal – nem bízik a jelenlegi összetételű londoni lengyel kormányban, mivel az, mint Harriman leszögezte, „Sosnkowski és a szoldateszka befolyása alatt állt, amely nem lát más jövőt, mint a háborút a Szovjetunió ellen"[4]. Churchill továbbra is fújta a magáét: hiszen neki nagyon is megfelelt a londoni lengyelek álláspontja, amely lehetővé tette számára, hogy Lengyelországot a Szovjetunió elleni intrikák eszközéül használja fel. Másnap egy újabb hosszú megbeszélés során Churchill ismét arról beszélt Harrimannek, hogy az oroszokkal „lehetetlen boldogulni". Ugyanezt a vonalat követte Anthony Eden, Nagy-Britannia külügyminisztere is. Harriman megpróbálta jobb belátásra bírni Edent, arról beszélt neki, hogy „türelemmel, megértéssel és elvi kérdésekben tanúsított szilárdsággal a nyugati szövetségesek eléggé kielégítő kapcsolatokat alakíthatnak ki az oroszokkal".

London tehát már 1944 elején a Szovjetunióval való szövetségesi kapcsolatok lazítása, a Moszkvával való konfrontáció irányába tett lépéseket. Harriman ezt a megfigyelést a következőképpen rögzítette naplójában: „A hivatalos brit véleményben határozott fordulat következett be." A továbbiakban Harriman idézi Lord Beaverbrook szavait, miszerint a „brit kormány oroszellenes beállítottságú"[5].

Churchill és legközelebbi környezete állandóan azon fáradozott, hogy ebben a szellemben megdolgozza az amerikaiakat, igyekezett bizalmatlanságot és gyanút kelteni bennük a szovjet politika céljaival szemben. Abban az időben minden Lengyelország problémája köré koncentrálódott, de valójában a kérdés sokkal átfogóbban vetődött fel: az angol uralkodó körök arra készítették elő a talajt, hogy felülvizsgálják az antifasiszta koalíció részvevői által közösen elfogadott döntéseket és, végső soron, elutasítsák a három nagyhatalom háború utáni együttműködésének terveit.

Természetesen az Egyesült Államokban is akadtak olyan befolyásos körök, amelyek teljes mértékben osztották Churchill nézetét. Hozzájuk tartozott többek között Truman szenátor, aki az 1944-es választásokon alelnök lett. Ezeknek a köröknek az intrikái szükségképpen bonyolították a kapcsolatokat az antifasiszta koalíción belül.

AZ EGYESÜLT ÁLLAMOK ÉS NAGY-BRITANNIA KÜLÖNLEGES KAPCSOLATAI

Az Egyesült Államok és Nagy-Britannia továbbra is arra törekedett, hogy külpolitikájával kedvező feltételeket teremtsen a fasiszta blokk elleni háborúban bizonyos katonai és politikai célok eléréséhez. Emellett Washington és London különös figyelmet fordított arra, hogy az amerikai és az angol uralkodó osztály számára előnyös helyzetet biztosítson a háború utáni rendezés során.

A monopoltőke érdekei váltották ki az Egyesült Államok és Nagy-Britannia együttműködésének fejlődését az általuk létrehozott szövetség keretein belül. 1943 tavaszán és nyarán két magas szintű angol–amerikai konferencia zajlott le: az egyik májusban, Washingtonban, a másik augusztusban, Quebecben. E konferenciákon igen világosan kirajzolódott a partnerek egyenlőtlensége. Az Egyesült Államok a növekvő gaz-

dasági és katonai potenciáljával az első helyre lépett elő az amerikai–brit kapcsolatok rendszerében, megnövekedett a szerepe a politikai és hadászati kérdések megoldásában.

A kialakult körülmények között Nagy-Britannia vezető körei igyekeztek bővíteni a politikai és katonai együttműködést Washingtonnal. Augusztus 19-én Quebecben Churchill és Roosevelt titkos dokumentumot írt alá az atombomba kifejlesztésében való együttműködésről. Az Egyesült Államok, amely ebben a tekintetben megelőzte Nagy-Britanniát, beleegyezett abba, hogy legalább korlátozott mértékben felújítsa az angolokkal való, általa megszakított információcserét. Az Egyesült Államok és Nagy-Britannia kötelezte magát arra, hogy nem használja egymás ellen az atomfegyvert és csak kölcsönös beleegyezéssel alkalmazza harmadik országgal szemben.[6]

A quebeci megállapodás konvenciói – különösen az arra vonatkozó kikötések, hogy közös megegyezés nélkül nem szolgáltatnak ki más államoknak információt az atombombáról, nyilvánvalóan az Egyesült Államok és Nagy-Britannia vezető köreinek azt a szándékát tükrözték, hogy világviszonylatban megszilárdítsák uralkodó pozícióikat. Churchill 1943 májusában az Egyesült Államokban tett látogatása alkalmával kifejtette az angolszász államok „közös állampolgárságának" gondolatát, azt javasolta, hogy a győzelem után tartsák fenn a katonai tömb struktúráját és biztosítsák a teljesen összehangolt fellépést a külpolitika legfontosabb kérdéseiben.

Ugyanez év őszén Roosevelt elnökkel folytatott tárgyalásainak eredményeit összegezve, a brit miniszterelnök szeptember 12-én azt táviratozta Londonba, hogy a nemzetközi biztonsági szervezet tervei a „legcsekélyebb mértékben sem teszik kétségessé ... a természetes angol–amerikai külön kapcsolatokat"[7].

Csakhogy a nemzetközi és a katonai helyzetben a demokrácia és a haladás erői javára végbement radikális változások megnehezítették a nyugati szövetségeseknek külön hadászati és

politikai terveik megvalósítását. Az a körülmény, hogy az Egyesült Államok és Nagy-Britannia a Szovjetunióval együtt vett részt az antifasiszta koalícióban, bizonyos kötelezettségeket rótt ezeknek az országoknak a kormányaira. A szovjet csapatok kiemelkedő győzelmei megteremtették a koalíció megerősödésének előfeltételeit. A nyugati sajtó részletesen beszámolt a Vörös Hadsereg hősies harcáról, a szovjet emberek kitartásáról, s ez rákényszerítette az ellenséges elemeket arra, hogy mérsékeljék hangjukat. Fokozatosan csökkent a különféle szovjetellenes nyilatkozások száma. A kedvezőbb légkör kialakulását elősegítette az is, hogy a Szovjetunióban részletes adatokat közöltek a „lend-lease" keretében nyújtott katonai segítségről, valamint az Egyesült Államokban és Nagy-Britanniában Oroszország megsegítésére különféle társadalmi „alapítványok" tevékenységéről.

Nagy jelentősége volt annak, hogy Roosevelt elnök személyesen pozitív szerepet játszott a Szovjetunióval való együttműködés politikájában. Tisztában volt vele, mennyire lényeges az Egyesült Államok szempontjából, hogy a Szovjetunió aktív harcot folytasson a hitleri Németország ellen. Ugyanakkor Rooseveltnek számolnia kellett az amerikai uralkodó felső körök bizonyos olyan elemeinek nyomásával is, amelyek a szovjet állammal való kapcsolatok tekintetében ellenezték a realista irányvonalat. Ebből fakad az Egyesült Államok és Nagy-Britannia irányvonalának bizonyos mértékű kettőssége a Szovjetunióval való viszony tekintetében. Mindemellett az Egyesült Államok vezető politikusai a Szovjetunióval való együttműködést tekintették a leghelyesebb politikának. Ezért is hiúsultak meg a Nyugat ama csoportosulásainak tervei, amelyek arra spekuláltak, hogy a hitleri Németország és a Szovjetunió kölcsönösen kimeríti majd egymást.

Az antifasiszta koalíció fő részvevői közötti kapcsolat továbbra is bonyolult maradt. Olyan helyzetben, amikor a háború menetében gyökeres fordulat állt be, az Egyesült Államok és Nagy-Britannia vezető körei mindenütt igyekeztek korlá-

tozni a baloldali erők növekedését, megnehezíteni az ellenállási mozgalom erősödését, megakadályozni a demokratikus forradalmakat. A nyugati szövetségesek erősítették kapcsolataikat az ellenállási mozgalomnak azokkal a szociális csoportjaival, amelyek a régi burzsoá rezsimek helyreállítására törekedtek. A harcoló néptömegektől rettegve, csökkentették az olyan hazafias erőknek nyújtott segítséget, amelyek azért szálltak síkra, hogy a megszállók kiűzése után megújítsák az egész állami struktúrát.

Az Egyesült Államok és Nagy-Britannia kormányai a számukra kívánatos irányban igyekeztek befolyásolni a Szovjetuniónak és azoknak a kelet-európai országoknak a viszonyát, amelyeket a szovjet csapatok felszabadíthatnának. John Winant, az Egyesült Államok angliai nagykövete, július 26-án azt táviratozta meg Roosevelt elnöknek, hogy a szovjet támadás kibontakozása arányában Londonnak és Washingtonnak „befolyást kell gyakorolnia a kapitulációnak, valamint a szövetséges és ellenséges államokhoz tartozó területek megszállásának orosz feltételeire"[8].

Mivel a nyugati szövetségesek Kelet- és Délkelet-Európában a monarchikus, konzervatív elemeket részesítették előnyben, a szocializmussal és a demokráciával szemben ellenséges erőkre építettek. Jugoszláviában, például, az angol kormány annak ellenére, hogy 1943-ban felvette a kapcsolatot a Tito vezette partizánokkal, továbbra is támogatta a királyi emigráns kormányt és Mihajlović csetnikjeit. Az ilyen taktika céljai nyilvánvalók voltak. Az egyik angol tisztviselő 1943 tavaszán megmagyarázta, hogy London szeretné, „ha fegyveres erők állnának rendelkezésére, hogy a tengelyhatalmak visszavonulása után elejét vehesse az anarchiának és kommunista káosznak"[9].

Olaszországban a nyugati szövetségesek Mussolini megdöntése után igyekeztek megakadályozni a gyökeres demokratikus átalakulásokat. Még az angol–amerikai csapatok délolaszországi működése előtt kapcsolatot teremtettek a kon-

zervatív-monarchista körökkel, amelyek az olasz monopoltőke uralmának fenntartásában voltak érdekeltek.

Franciaország tekintetében Washington és London olyan politikát folytatott, amely objektíve az antifasiszta erők összefogásának gáncsolására irányult. A nyugati szövetségesek, különösen az Egyesült Államok, kezdettől fogva elutasító álláspontra helyezkedtek, amikor a francia Nemzeti Felszabadító Bizottság elismerését kérte. Az amerikai uralkodó körök Franciaországot és gyarmatait saját befolyásuknak szerették volna alárendelni. Washingtonban abból a feltevésből indultak ki, hogy a háború következtében Franciaország hosszú időre a másodrangú államok kategóriájába kerül, és ez megkönnyíti az Egyesült Államoknak, hogy megvalósítsa a nyugat-európai uralom megszerzésére irányuló amerikai terveket. Az Egyesült Államok, miután nem kívánta Franciaország igazi újjászületését, ellenezte központi francia igazgatási szervek létrehozását. Rooseveltnek az volt a véleménye, hogy „amikor a szövetséges hadseregek Franciaország területére lépnek, azt megszállt országnak kell tekinteni, amely az amerikai és az angol katonai hatóságoknak van alárendelve"[10]. Az Egyesült Államok uralkodó körei nyilvánvalóan arra törekedtek, hogy szakadást idézzenek elő a francia Nemzeti Felszabadító Bizottságban, eltávolítsák belőle de Gaulle tábornok híveit, és egy olyan bizottságot hozzanak létre, amely engedelmesen követi a nyugati szövetségeseket.

Ám a francia ellenállási mozgalom erőinek hősies akciói, a szovjet diplomáciának a francia Nemzeti Felszabadító Bizottság elismerése mellett való határozott kiállása végül is visszakozásra kényszerítette az Egyesült Államokat. Csakhogy az elismerésnek sem az angol, sem az amerikai terve nem volt elfogadható a szovjet kormány számára, mivel ezek megnyirbálták volna a francia nép nemzeti érdekeit. Ezért abban egyeztek meg, hogy a Szovjetunió, az Egyesült Államok és Nagy-Britannia nyilatkozatukat külön-külön, de egyidejűleg – 1943. augusztus 26-án – adják ki.

A nyugati szövetségesek specifikus célokat követtek a Csendes-óceánon, Kelet- és Délkelet-Ázsiában folytatott háborúban is. Az Egyesült Államok néhány jelentős személyisége, a korábban elfogadott döntések ellenére, amelyek szerint a legfőbb ellenségnek a náci Németországot kellett tekinteni, igen kitartóan szállt síkra az erőfeszítéseknek a csendes-óceáni hadszíntéren való koncentrálásáért. Roosevelt viszont, aki reálisan értékelte a második világháború alakulásának távlatait, nem vette figyelembe a „csendes-óceáni stratégia" híveinek érveit. Az efféle koncepciókat az egész amerikai politika szempontjából veszélyeseknek tartotta. Az elnök köré csoportosuló politikusok tisztában voltak azzal, hogy a hitleri Németország jóval erősebb, mint Japán, és hogy elsősorban éppen a nácikat kell leverni.

Az Egyesült Államok uralkodó körei, arra számítva, hogy a Japán elleni háborúban maximálisan kihasználják Kelet- és Délkelet-Ázsia államainak erőforrásait és remélve, hogy később megkaparinthatják ezeket az igen gazdag területeket, demagóg módon gyarmatosításellenes jelszavakat hirdettek. Arra viszont már nem szánták rá magukat, hogy nyomást gyakoroljanak angol partnerükre India és más brit birtokok függetlenségének kérdésében. Churchill viszont nyíltan síkra szállt az angol gyarmati uralom fenntartásáért.

AZ ÁLLAMHATÁRON TÚL

Az 1. Balti Front csapatai 1944. július első felében 140 kilométer mélyre nyomultak előre, s ezzel megnyitották maguknak az utat Kelet-Poroszország előterébe. A német hadvezetés nagy csoportosítást vont össze ebben az irányban. Vilnius körzetébe vonta össze a visszavonuló és a 3. páncéloshadsereg magasabbegységeit. A város helyőrsége 15 000 katonából és tisztből állt. Ezen kívül ide vezényeltek néhány hadosztályt is. Mindamellett sikertelen maradt minden olyan próbálkozás,

hogy megállítsák a szovjet csapatok támadását. A Vörös Hadsereg egységei öt napig tartó megfeszített harcban megsemmisítették az ellenség csoportosítását, és július 13-án felszabadították Vilniust.

A továbbiakban sikerült megsemmisíteni az ellenség stratégiai frontját. A visszavonuló ellenséget üldözve a Vörös Hadsereg felszabadította majdnem egész Belorussziát és Litvánia jelentős részét, s 500 kilométernyit nyomult előre nyugat felé.

Az 1. Belorusz Front csapatai Belorusszia felszabadítása után Varsót jelölték meg előretörésük általános irányának. A 2. harckocsi-hadsereg július 31-én felvette a harcot a Varsó elővárosának, Pragának legközelebbi megközelítő útjain. Az 1. Belorusz Front balszárnyának 8. gárda- és 69. hadserege július 27. és augusztus 4. között Varsótól délre erőszakos átkelést hajtott végre a Visztulán, és hídfőállást foglalt el a folyó nyugati partján. Elkeseredett harcok bontakoztak ki a hídfőállások megszilárdításáért és kiszélesítéséért.

Júliusban és augusztusban az 1. Balti, az 1., a 2. és a 3. Belorusz Front óriási sikereket ért el. Szívós harcokban 260–400 kilométer mélységben nyomultak előre, és a támadás arcvonalát vagy ezer kilométerre szélesítették ki. Mivel azonban az ellenség fokozta az ellenállást, emellett pedig utánpótlási útvonalaink is jelentősen meghosszabbodtak és több mint két hónapja harcolva szüntelenül előrenyomuló csapataink kimerültek, le kellett állítani a támadást. Augusztus 29-én a négy front csapatai a Legfelsőbb Főparancsnok Főhadiszállásától azt a parancsot kapták, hogy Jelgavától Józefówig húzódó arcvonalon rendezkedjenek be védelemre. A szovjet–német hadszíntér középső szakaszán június 23-án megindított nagyszabású támadás véget ért. Szeptemberben csupán az 1. és a 2. Belorusz Front erőinek egy kisebb része folytatta a támadó tevékenységet.

A főhadiszállás augusztus 29-i direktívái szerint a 2. Belorusz Front balszárnyán működő hadseregeknek szeptember 4–5-én kellett elérniük a Narew folyót, a hídfőállást kellett

elfoglalniuk Ostrołęka körzetében, utána pedig védelemre kellett berendezkedniük. Mindkét front szeptember közepére teljesítette a kapott feladatot. Addigra a szovjet csapatok felszabadították Varsó elővárosát: Pragát.

A hadszíntér középső szakaszán 1944. július–augusztusban kivívott győzelmek egyik legfontosabb eredménye az volt, hogy a Vörös Hadsereg a lengyel hadsereggel való harci együttműködésben felszabadította a Visztulától keletre eső majdnem egész lengyel területet. Ezen a területen, amely Lengyelország egynegyedét alkotta, 1944-ben mintegy 5,6 millió ember élt.

A szovjet csapatok, mindent egybevetve, viszonylagos kedvező politikai körülmények között léptek Lengyelország területére, amelyeket a lakosságnak a hitlerista megszállók ellen folytatott hosszú harca készített elő. A lengyel hazafiak nem törődtek bele az államuk függetlenségét megsemmisítő fasiszta megszállásba.

A Lengyel Munkáspártnak a demokratikus erők konszolidálására irányuló erőfeszítései nyomán 1943-ban létrejöttek a reális feltételek egy antifasiszta hazafias front megalakításához. Lengyelországban ekkorra komoly osztálymegmozdulások zajlottak le. A munkások, a parasztok, az értelmiségiek nagy tömegei meggyőződtek a Lengyel Munkáspárt politikájának helyességéről, és egyre aktívabban támogatták a pártot a nemzeti felszabadító mozgalom akcióegységének megteremtéséért folytatott harcában.

A Lengyel Munkáspárt 1943 novemberében kibocsátotta „Miért harcolunk?" című nyilatkozatát. Ebben a történelmi jelentőségű dokumentumban ismertették az új, népi Lengyelország felépítésének programját. A Lengyel Munkáspárt kezdeményezésére 1943. december 15-én nyilvánosságra hozták Lengyelország demokratikus, társadalmi-politikai és katonai szervezeteinek kiáltványát. Ebben leszögezték, hogy létre kell hozni a lengyel nép legfelsőbb hatalmi szervét, és meghatározták ennek általános platformját.

E platform alapján 1944. január 1-én éjjel megalakult az

ország demokratikus erői legfelsőbb földalatti képviseleti szerve, az Országos Nemzeti Tanács, a Krajowa Rada Narodowa. Ennek fő szervezője a Lengyel Munkáspárt (Polska Partia Robotnicza) volt. Megalakításában részt vettek a Lengyel Szocialista Párt (PPS) balszárnyának képviselői, a Parasztpárt (Stronitcwo Ljudowe), a demokratikus csoportok, az ifjúsági szervezetek, a szakszervezetek és más társadalmi szervezetek képviselői. Az Országos Nemzeti Tanács elnökévé a Lengyel Munkáspárt egyik vezetőjét, Bolesław Bierutot választották.

A Lengyel Munkáspárt és az Országos Nemzeti Tanács nagy szervező és politikai tevékenysége eredményeképpen magasabb színvonalra emelkedett a nemzeti felszabadító mozgalom, és a népi demokratikus forradalom jellegét kezdte ölteni. Fokozódott a lengyel hazafiak fegyveres harca. Ezt jelentős mértékben elősegítette az, hogy az Országos Nemzeti Tanács 1944. január 1-i rendelete alapján megalakult a Népi Hadsereg (Armia Ludowa).

1944 tavaszán Moszkvába utazott az Országos Nemzeti Tanács küldöttsége. Ez tájékoztatta a szovjet kormány vezetőit az országban kialakult helyzetről, a nemzeti felszabadító harc menetéről, fejlődésének perspektíváiról, közölte, hogy a Népi Hadseregnek sürgősen szüksége van fegyverre és lőszerre. A tárgyalások során megvitatták a Vörös Hadseregnek a Népi Hadsereggel való együttműködését és ez utóbbinak a sokoldalú segítését. A lengyel hazafiak 1944 áprilisától kezdve a Szovjetuniótól sok géppisztolyt, lőszert, robbanóanyagot, továbbá nehézgéppuskát és páncéltörő ágyúkat kaptak. Mindezt a partizánmozgalom lengyel törzse, valamint Lengyelországnak a hitleristák által megszállt területein működő szovjet partizán magasabbegységek és osztagok útján juttatták el.

Abban az időben Lengyelországban a Népi Hadseregen, az Armia Ludowán kívül tevékenykedett egy másik nagy fegyveres szervezet is: a londoni emigráns kormánynak alárendelt Honi Hadsereg, az Armia Krajowa. Ennek vezetői elvakult reakciósok voltak, akik a burzsoá-földesúri rendszert szeret-

ték volna visszaállítani az országban. A Lengyel Munkáspárt és az Armia Ludowa minden olyan felhívására, amely az akcióegység helyreállítását és a fasiszta megszállók elleni közös hatékony fegyveres harc megszervezését sürgette, az Armia Krajowa vezetősége a Lengyel Munkáspárt és a hazai demokratikus erők elleni akciók szervezésével válaszolt. Próbálta fenntartani a fasiszta megszállók elleni harc látszatát, és erőiket arra tartogatni, hogy fegyveresen magához ragadja a hatalmat, amikor a németek elvonulnak majd a lengyel területről. A nyíltan reakciós elemek, Sosnkowskival, az emigráns kormány fegyveres erőinek főparancsnokával és az Armia Krajowa Lengyelországban tartózkodó vezetőségével az élükön, felvetették azt, hogy be kellene szüntetni a németek elleni harcot, és az összes erőket a közeledő szovjet csapatok elleni fegyveres ellenállásra kellene felkészíteni.

A „lakosságnak a felforgató elemek szembeni védelmére" hivatkozó, képmutató, demagóg kijelentésekkel takarózva, az Armia Krajowa és a Nemzeti Fegyveres Erők (Narodowe Siły Zbrojne) nevű fasiszta szervezet, amely 1944 márciusában belépett az Armia Krajowa kötelékébe, reakciós erőivel pusztította az igazi lengyel hazafiakat.

Az emigráns kormány aknamunkájában az Egyesült Államok és Nagy-Britannia kormányköreinek támogatását élvezte, amelyek a régi, burzsoá Lengyelország visszaállítására törekedtek, és az országot szovjetellenes felvonulási területté szerették volna változtatni. A lengyel emigráns kormány 1943. november 16-án egy memorandummal fordult Churchillhez, amelyben kérte, garantálják a hatalomhoz való jogukat Lengyelországban az ország felszabadítása arányában. A lengyel emigráns kormány 1944. január 5-én nyilatkozatot bocsátott ki, amelyben azt követelte, hogy Ukrajna és Belorusszia nyugati területein haladéktalanul vezethessen be saját közigazgatást, mihelyt ezeket a területeket megtisztították a fasiszta megszállóktól. A szovjet fél határozottan elutasította ezt az igényt. 1944. január 11-én közzétett külön nyilatkozatában a

szovjet kormány leleplezte a néptől elszakadt és a fasiszták elleni aktív harcra képtelen lengyel emigráns kormány népellenes politikáját. A Szovjetunió kormánya megállapította, hogy „Lengyelország és a Szovjetunió érdeke az országaink közötti szilárd baráti kapcsolatok létrejötte, Lengyelország és a Szovjetunió népeinek összefogása a közös külső ellenség ellen, ahogy ezt valamennyi szövetséges közös ügye megköveteli"[11].

A nyugati szövetségesek éppen ebben az időben próbáltak teljes erőből nyomást gyakorolni Moszkvára a „lengyel kérdésben".

HEVES VITA A KREMLBEN

Visszaemlékezéseiben Harriman jelentős helyet szentel Lengyelország kérdésének. A többi között azt írja, hogy a külügyi népbiztosnál 1944. január 18-án tett látogatás alkalmával elsősorban az érdekelte, hogy a szovjet kormány milyen lehetőségeket lát a lengyel kérdés rendezésére.

– A londoni emigráns kormányt át kell szervezni – válaszolta Molotov –, olyan lengyelek bevonásával, akik ma Angliában, az Egyesült Államokban és a Szovjetunióban élnek. Ezeknek becsületes, minden fasiszta beállítottságtól mentes embereknek kell lenniük, akik baráti viszonyt táplálnak a Szovjetunió iránt.

Molotov ez alkalomból az új lengyel kormány számba jöhető tagjai között megemlítette doktor Oskar Langét, a lengyel közgazdászt, aki akkoriban a chicagói egyetemen tartott előadásokat. Megnevezte továbbá Orlemanskit, a springfieldi katolikus egyházközség papját és Leon Krzyckit, a szakszervezeti vezetőt, aki abban az időben az Amerikai Szláv Kongresszus nemzeti elnökének tisztjét foglalta el. Molotov hozzátette, hogy Mikołajczyk a kormányban maradhatna, de kétségeit fejezte ki az akkori lengyel külügyminiszterrel, Tadeusz

Romerrel kapcsolatban. Harriman megígérte, hogy tájékoztatja Washingtont ezekről az elképzelésekről.

Az Egyesült Államok kormánya hamarosan kiadta az útlevelet Oskar Langénak és S. Orlemanskinak, hogy a Szovjetunióba utazzanak. Lange és Orlemanski Moszkvába látogatott, és részt vett a lengyel kormány új összetételének megtárgyalásában.

Március 3-án Harriman meglátogatta Sztálint, megint csak a lengyel kérdés miatt.[12] A kölcsönös üdvözlések után Harriman azt mondta, hogy Roosevelt elnök megbízta, folytasson megbeszéléseket Lengyelországról.

– Arról van szó – mondta a nagykövet –, hogy az amerikai kormány véleménye szerint a lengyel probléma halaszthatatlanná vált. De rövid leszek.

– Nem az időn múlik – válaszolta Sztálin. – Mi ugyanis már állást foglaltunk, és ettől nem tágítunk. Hát nem világos ez? Mi a Curzon-vonal mellett vagyunk, a londoni lengyelek pedig, úgy látszik, tökfilkóknak tartanak bennünket. Most maguknak követelik Vilnát és Lvovot. Szerencsére a lengyel nép, amelyet nem szabad azonosítani a londoni emigránsokkal, más álláspontot van. A lengyelek felszabadítóként fogják üdvözölni a Vörös Hadsereget.

Harriman természetesen megértette a probléma lényegét. Maga is még januárban W. Lawrence-szel, a *New York Times* tudósítójával folytatott beszélgetésében teljesen józan véleményt képviselt. A Szovjetunió nem hisz a londoni lengyel kormánynak, magyarázta beszélgetőpartnerének, és Moszkva részéről ez a bizalmatlanság teljesen indokolt.

Egy másik beszélgetésben, amelyet Harriman nem sokkal ezután amerikai riporterekkel folytatott, azt mondta: „Nem tudom, mit gondolnak a lengyelek magában Lengyelországban, de nagyon jól tudjuk, mit gondol a londoni lengyel kormány. Ebben a kormányban túlsúlyban van az olyan arisztokraták csoportja, akik az amerikaiakban és az angolokban reménykednek, és tőlük várják pozícióik és földbirtokaik, vala-

mint az első világháború utáni időszakban kialakult feudális rendszer visszaállítását. Abban az időben a Szovjetunióval szemben lényegében bizalmatlanság uralkodott. Azt gondolják, Lengyelország jövője kizárólag az lehet, hogy Nagy-Britannia és az Egyesült Államok hadba száll majd az oroszokkal, éppen egy ilyen Lengyelország védelmében. Nem hiszem, hogy ilyen rendszer visszatérésében érdekeltek lennénk."

Ám amikor Sztálin fogadta az amerikai nagykövetet, Washington instrukcióinak megfelelően, arra próbálta rábírni Moszkvát, vegye fel újra a tárgyalásokat a londoni kormánnyal, amelynek politikai programját Harriman oly kimerítően jellemezte a riporterekkel nemrégen folytatott beszélgetésben. Most a nagykövet úgy döntött, Roosevelt tekintélyére hivatkozik.

– Az elnök aggódik – mondta –, ha ezt a problémát nem sikerül hamarosan megoldani Lengyelországban, polgárháború lángol fel.

– Én nem látok ilyen veszélyt – válaszolta Sztálin. – Ki ellen folyna a polgárháború? Vagy kik között? Hiszen Mikołajczyknak nincsenek csapatai.

– És mi van az illegális csapatokkal, amelyet Armia Krajowa néven ismernek? – kérdezte Harriman.

– A lengyel kormánynak van bizonyos számú ügynöke Lengyelországban, de ez a földalatti mozgalom jelentéktelen.

– Ön milyen megoldást lát?

– Amíg a Vörös Hadsereg folytatja Lengyelország felszabadítását, Mikołajczyk egy helyben fog topogni. De mihelyt Lengyelország felszabadul, a következő alternatíva merül fel: vagy változások történnek Mikołajczyk kormányában, vagy Lengyelországban egy másik kormány alakul.

Harriman azt mondta, Roosevelt attól tart, a szovjet javaslatok szerint létrehozott új rezsim esetleg alkalmi emberek kormánya lesz, akiknek nincs szélesebb tömegbázisuk. Válaszul Sztálin kijelentette: csupán annak a lehetőségét kívánják

kizárni, hogy a lengyel földesurak, a lengyel toryk térjenek vissza az emigrációból.

– Lengyelországnak olyan demokratákra van szüksége, akik a nép érdekeit viselik szívükön, nem pedig a földbirtokosok – a toryk – privilégiumait – mondotta Sztálin.

Hozzátette, nem hiszi, hogy Churchill, aki maga is brit tory, meg tudná győzni a londoni lengyeleket kormányuk átszervezésére és politikai irányvonaluk megváltoztatására. Meg van viszont győződve arról, hogy Roosevelt egyet fog érteni vele abban, hogy Lengyelországnak demokratikus kormányra van szüksége.

Később Harriman elpanaszolta, hogy Washington vezető politikusai abban az időben nem tanúsítottak kellő céltudatosságot. Cordell Hull külügyminiszter nem volt hajlandó megfogadni Harriman tanácsait, miszerint „addig kell engedményeket kicsikarni a Kremlből, amíg nem késő". Roosevelt az 1944-es elnökválasztásokkal volt elfoglalva, és azt mérlegelte, hogy a lengyel nemzetiségű választók hogyan viszonyulnak majd hozzá. Ezért kitért az elől, hogy bármilyen határozott álláspontot foglaljon el.

Ugyanakkor ezt semmiképpen sem lehetett elmondani Churchillről. Egy sor, Sztálinhoz intézett üzenetében, továbbá Clark Kerr brit nagykövet nyilatkozataiban újból és újból fenyegetések hangzottak el a Szovjetunió címére. Ez a szovjet kormányt arra kényszerítette, hogy megfelelő módon reagáljon. Március 23-án Churchillhez intézett levelében, amelynek másolatát még ugyanazon a napon megküldték Roosevelt elnöknek, a szovjet kormányfő figyelmeztetett arra, hogy megengedhetetlennek tartja az efféle gyakorlatot, amely ellentmond a szövetségesi viszonynak.

„Szembeötlő – jegyezte meg –, hogy mind az Ön üzeneteiben, mind pedig különösen Kerr nyilatkozatában se szeri, se száma a Szovjetunióval szembeni fenyegetéseknek. Szeretném felhívni a figyelmét erre a körülményre, mivel a fenyegetések módszere a szövetségesek közti kapcsolatokban nemcsak hogy

nem helyes, hanem káros is, hiszen ellenkező eredményre vezethet."

A továbbiakban a levélben rámutatott arra, hogy a brit miniszterelnök egyik üzenetében azt, hogy a szovjet fél kitart a Curzon-vonal mellett, erőpolitikának minősítette. Sőt, a teheráni megállapodások ellenére, a brit kormány most kijelenti, hogy a szovjet–lengyel határkérdés, úgymond, egyáltalán nincs megoldva, és „el kell halasztani a fegyverszüneti konferencia összehívásáig".

„Úgy gondolom – hangsúlyozta ezzel kapcsolatban Sztálin –, hogy itt valamilyen félreértésről van szó. A Szovjetunió nem visel hadat és nem is szándékozik hadat viselni Lengyelország ellen. A Szovjetuniónak semmi néven nevezendő konfliktusa nincs a lengyel néppel, s Lengyelország és a lengyel nép szövetségesének tekinti magát. A Szovjetunió éppen ezért ontja vérét Lengyelországnak a német elnyomás alóli felszabadításáért. Ezért furcsa dolog lenne a Szovjetunió és Lengyelország közötti fegyverszünetről beszélni. De a szovjet kormánynak konfliktusa van az emigráns lengyel kormánnyal, amely nem képviseli a lengyel nép érdekeit, és nem a lengyel nép kívánságait juttatja kifejezésre."

Sztálin hivatkozott Churchillnek arra a közlésére, hogy szándékában áll az alsóházban bejelenteni valamennyi területi változtatás elhalasztását a fegyverszünetig vagy a győztes nagyhatalmak békekonferenciájáig, és hogy Anglia nem ismerhet el „semmiféle olyan területátadást, amelyet *erővel hajtottak végre*", és óva intette a brit miniszterelnököt az efféle lépésektől.

„Én ezt úgy értelmezem – írta –, hogy Ön a Szovjetuniót Lengyelországgal szemben ellenséges erőnek tünteti fel, és lényegében tagadja annak a háborúnak felszabadító jellegét, amelyet a Szovjetunió a német agresszió ellen folytat. Ez egyértelmű azzal a kísérlettel, hogy a Szovjetuniónak olyasmit rójanak fel, amiről nincs szó a valóságban, s ezzel diszkreditálják. Nem kételkedem abban, hogy a Szovjetunió népei és a

világ közvéleménye Önnek ezt a megnyilatkozását úgy fogadják majd, mint meg nem érdemelt sértést a Szovjetunióval szemben."[13]

Az idézett részletek megmutatják, hogy időnként mennyire kiéleződött a vita a lengyel kérdésben. Természetesen ez nem mérgezhette meg teljesen a kapcsolatok légkörét az antifasiszta koalíción belül.

Churchill, a visszautasítás után, kénytelen volt némileg mérsékelni a hangját. Mindamellett a nyugati szövetségesek által a lengyel kérdésben a Szovjetunióra gyakorolt nyomás a következő hónapokban is folytatódott. Ugyanakkor a Vörös Hadseregnek a háború frontjain elért sikerei, a szovjet fegyverek egyre növekvő ereje tarthatatlanokká tették a nyugati szövetségesek olyan próbálkozásait, hogy efféle fenyegetésekkel engedményekre kényszerítsék a Szovjetuniót.

A VARSÓI FELKELÉS

Rövid londoni tartózkodás után Harriman Washingtonba érkezett, ott rögtön fogadta Roosevelt elnök, s figyelmesen meghallgatta a nagykövet beszámolóját az angol fővárosban uralkodó hangulatról, a többi között a lengyel kérdés vonatkozásában. Ez azonban nem tett különösebb benyomást Rooseveltre. A Harrimannel folytatott további beszélgetése során megerősítette korábbi álláspontját, amelynek az volt a lényege, hogy a lengyel emigráns kormányt át kell alakítani úgy, hogy az kedvező feltételeket teremtsen a Szovjetunió és Lengyelország közötti állandó baráti kapcsolatok kialakulásához.

Moszkvába visszatérve Harriman június 3-án találkozott Molotovval. A külügyi népbiztos megkérdezte, hogy a lengyel kérdésben nem következett-e be valamilyen változás az elnök álláspontjában ahhoz viszonyítva, ahogy azt Teheránban megítélte. Harriman azt válaszolta, hogy az elnök álláspontja a régi, és hozzátette, az elnök reméli, Sztálin marsall is kitart a Teheránban egyeztetett álláspont mellett.

Július második felében Moszkvába érkeztek a londoni lengyel emigráns kormány képviselői, Stanisław Mikołajczyk, S. Grabowski* és Tadeusz Romer.

* A szerzőnél: Grabowski; más forrásokban, így például az e könyvben is sokat idézett „Sztálin uzenetváltásá..."-ban vagy a „Teherán, Jalta, Potsdam" c. dokumentumgyűjteményben: Grabski. – *A ford.*

Molotovval való találkozása alkalmával Mikołajczyk azonnal azt kérte, fogadja a szovjet kormányfő. Ám azt tanácsolták neki, hogy előbb tárgyaljon az Országos Nemzeti Tanács képviselőivel, akik, mint Molotov hangsúlyozta, mindenkinél jobban tájékozottak a lengyelországi körülményekről.

A lengyel emigráns kormány képviselőivel Moszkvában folytatott tárgyalások tárgyszerű és konstruktív légkörben kezdődtek. De nyomban megnehezítette a megbeszéléseket egy újabban előállt helyzet, amely komoly következményekkel fenyegetett. Varsóban felkelés robbant ki, amelyet a lengyel emigráns kormány inspirált, s amelyet nyilvánvalóan Mikołajczyk és kollégái moszkvai látogatására időzítettek.

A szovjet kormányfő augusztus 3-án fogadta Mikołajczykot, Grabowskit és Romert. Az erről nyilvánosságra hozott hivatalos közlemény leszögezi: „a megbeszélésen a lengyelországi helyzettel és a szovjet–lengyel kapcsolatokkal foglalkoztak. Sztálin kifejtette azt a kívánságát, hogy a lengyelországi helyzet kérdéseit maguk a lengyelek oldják meg, és hogy Mikołajczyk úr tárgyalja meg ezeket a kérdéseket a Lengyel Nemzeti Felszabadító Bizottsággal."[1]

Harriman részletesebben ír erről a találkozóról. Mikołajczyk szavait idézve közli az alábbi részleteket: a Varsóban akkor kirobbant felkelést érintve Mikołajczyk kijelentette a szovjet képviselőknek, hogy a várost bármelyik pillanatban felszabadíthatják.

– Adja isten, hogy így legyen – felelte Sztálin. Rövid hallgatás után hozzáfűzte: – Tüzérség, harckocsik, légierő nélkül... Még elegendő kézifegyverük sincs. Modern háborúban enélkül semmit sem lehet tenni. Hallottam, hogy a lengyel kormány instruálta ezeket az egységeket, és azzal bízta meg őket, hogy űzzék ki a németeket Varsóból. Nem értem, hogyan tudják ezt véghezvinni. Ehhez nincs elegendő erejük...

Mikołajczyk megkérdezte, segítik-e az oroszok a felkelőket fegyverszállítással.

– Önöknek megállapodásra kell jutniuk a Nemzeti Felszabadító Bizottsággal – mondta Sztálin.[2]

Az emigráns politikusokat tehát félreérthetetlenül figyelmeztették, hogy Lengyelország területén végrehajtott önkényes akcióik semmi jóra sem vezethetnek. S éppen ilyen akció volt a kalandor varsói felkelés is. Kísérlet volt ez arra, hogy a lengyelországi események alakulását semmibe vegyék és olyan helyzetet teremtsenek, hogy a Varsóba bevonuló Vörös Hadsereget ott már várja, politikai megbízottja révén, a londoni emigráns kormány, amely biztonságban meghúzódott, míg a szovjet katonák vérüket ontották a lengyel nép szabadságáért és függetlenségéért.

Közben a lengyelországi helyzetben komoly változások következtek be. Az Országos Nemzeti Tanács még július 21-én kiadott egy törvényt a Lengyel Nemzeti Felszabadító Bizottság (Polski Komitet Wyzwolenia Narodowego – PKWN), egy központi lengyel hatalmi szerv megalakításáról. A bizottságban képviseletet kaptak különböző politikai pártok: a Lengyel Munkáspárt, a Szocialista Párt, a Parasztpárt, a Demokrata Párt, valamint a pártonkívüliek is. A bizottságban részt vettek a Szovjetunióban működő Lengyel Hazafiak Szövetsége tagjai is. Chelmben 1944. július 22-én a Lengyel Nemzeti Felszabadító Bizottság elfogadott egy kiáltványt, s ennek történelmi szerepe volt a demokratikus Lengyelország építésében. Ebben a dokumentumban felvázolták a forradalmi átalakulások programját, körvonalazták a népi forradalom távlatait.

A Lengyel Nemzeti Felszabadító Bizottság kijelentette, hogy a Vörös Hadsereg felszabadítóként lépett Lengyelország területére, és felhívta a népet arra, hogy a legmesszebbmenően támogassa. A kiáltvány kinyilvánította az új lengyel kormány külpolitikájának alapjául a Szovjetunióval való szoros szövetséget és barátságot.

„400 éven át sohasem szűntek meg a konfliktusok a lengyelek és az ukránok, a lengyelek és a beloruszok, a lengyelek és az oroszok között, mindannyiuk kárára – állapítja meg a kiált-

vány. – Most bekövetkezett a történelmi fordulat e népek kapcsolatában. A konfliktusok helyébe a barátság és az együttműködés lép, ezt követelik e népek kölcsönös létérdekei. A barátság és a harci együttműködés a Lengyel Hadsereg és a Vörös Hadsereg fegyverbarátságával vette kezdetét, s a háború után ennek szilárd szövetséggé és jószomszédi együttműködéssé kell fejlődnie."[3]

A szovjet kormány és a Lengyel Nemzeti Felszabadító Bizottság 1944. július 26-án megállapodást kötött arra vonatkozólag, hogy milyen formában működik majd együtt a szovjet főparancsnokság és a lengyel közigazgatás, miután a Vörös Hadsereg csapatai Lengyelország területére lépnek. Ez a megállapodás, amely Lengyelország és a Szovjetunió népeinek harci együttműködését volt hivatva biztosítani, előirányozta, hogy az országnak az ellenségtől való megtisztítása arányában a Lengyel Nemzeti Felszabadító Bizottságnak közigazgatási szerveket kell létrehoznia, intézkedéseket kell tennie a lengyel hadsereg további szervezése, felállítása és kiegészítése érdekében. A Szovjetunió területén megalakított lengyel fegyveres alakulatoknak Lengyelország területén kellett működniük. A megállapodás 6. cikkelyében ez állt: „amint Lengyelország felszabadított területének valamely része kikerült a közvetlen hadműveletek övezetéből, a Lengyel Nemzeti Felszabadító Bizottság teljesen átveszi ott a polgári közigazgatás ügyeinek irányítását".[4]

Csakhogy a lengyel közigazgatási szervek megalakítására és megszilárdítására, valamint a fegyveres erők fejlesztésére irányuló munka komoly nehézségekbe ütközött. Jelentős mértékben éreztette hatását az évekig tartó hitlerista megszállás alól nemrég felszabadult ország nehéz gazdasági helyzete. De volt bizonyos jelentőségük a lengyel reakció ellenséges mesterkedéseinek is. Az emigráns kormány és követői az országon belül akadályozták a lengyeleknek a hadseregbe való belépését, a Lengyel Nemzeti Felszabadító Bizottság intézkedéseinek bojkottálására és a hadseregből való dezertálásra buzdítottak.

A londoni emigráns hatóságok elküldték embereiket a hadseregbe, hogy aláássák annak harcképességét.

A lengyel reakció emellett egy sor sürgős ellenintézkedést tett, amelyek közé elsősorban a varsói felkelés megszervezése tartozott. A londoni emigráns kormánynak alárendelt Armia Krajowa vezetősége azon a véleményen volt, hogy legkésőbb 12 órával a szovjet csapatok bevonulása előtt meg kell vetnie a lábát Varsóban. Ily módon a fővárosban létrehozták az emigráns kormány politikai és közigazgatási hatalmát.[5]

A varsói felkelés augusztus 1-én kezdődött, a szó szoros értelmében néhány nappal azután, hogy Mikołajczyk, az emigráns lengyel kormány miniszterelnöke Moszkvába érkezett, ahol a Lengyel Nemzeti Felszabadító Bizottság képviselőivel kellett tárgyalásokat folytatnia a kormány átszervezéséről. A lengyelországi reakciós körök abban reménykedtek, hogy a varsói felkelés erősíti majd Mikołajczyk pozícióit a moszkvai tárgyalásokon. Ezzel magyarázható Mikołajczyk makacssága is, aki nem óhajtotta figyelembe venni a Lengyelországban 1944 nyaráig végbement óriási politikai változásokat, azt követelte, hogy a kormányban a helyek 80 százalékát az emigráns kormánynak adják, és ragaszkodott az 1935-ös reakciós alkotmány fenntartásához. A Lengyel Nemzeti Felszabadító Bizottság természetesen nem mehetett bele ennyire irreális követelésekbe.

Ami pedig a varsói felkelést illeti, a lengyel reakció által hozzáfűzött remények nem váltak be. Mégpedig elsősorban azért nem, mert a felkelés teljes mértékben kalandnak bizonyult. A felkelés haditechnikai szempontból nem volt előkészítve. A felkelőknek nem volt elegendő fegyverük. A lőszer csak két–három napi harcra futotta. Ráadásul sok földalatti szervezet nem tudott a felkelés időpontjáról. Ennek következtében Varsóban az Armia Krajowa parancsnokságának rendelkezésére álló erők mindössze 40 százaléka vett részt a felkelésben, annak kezdeti szakaszában. Nem csoda, hogy a támadás már az első órákban zsákutcába jutott. A felkelők nem

tudták hatalmukba keríteni a főváros kulcsfontosságú pontjait, nem tudták elfoglalni a pályaudvarokat, a Visztula hídjait, és ez lehetővé tette a német hadvezetésnek, hogy csapatokat vonultasson fel.

A harc mégis folytatódott. Új erővel lobbant fel, amikor a harcba bekapcsolódott Varsó lakossága. A főváros lakói, az Armia Krajowa egyszerű harcosai, nem ismerve a felkelés szervezőinek igazi céljait, bátran harcoltak a hitleri megszállók ellen. Velük együtt küzdöttek az Armia Ludowa alakulatai is, bár az Armia Krajowa vezetősége nem tájékoztatta parancsnokságukat a készülő felkelésről. A lengyel kommunisták látták, hogy a kialakult helyzetben a fegyveres felkelés reménytelen, mégis a felkelésben való részvétel mellett döntöttek, nehogy elszakadjanak a tömegek harcától. A lengyel hazafiak nagy hősiességgel és önfeláldozással küzdöttek a német megszállók ellen. Még a német hadvezetés is kénytelen volt 1944. augusztus 21-i titkos instrukciójában elismerni, hogy a „felkelők fanatikusan és elkeseredetten harcolnak".

Az erők azonban túlságosan egyenlőtlenek voltak. Nehézfegyverek, valamint harci tapasztalatok híján a felkelők nagy veszteségeket szenvedtek. Helyzetük augusztus második felében erősen romlott. A nácik barbár módon rombolták a várost, teljesítve Hitlernek azt a parancsát, hogy Varsót a földdel egyenlővé kell tenni.

A nyugati politikusok visszaemlékezéseiben gyakran lehet találkozni a Szovjetuniónak címzett olyan szemrehányásokkal és vádakkal, hogy nem sietett azonnal a varsói felkelők segítségére, akiknek a fölényben levő hitlerista erők ellen kellett küzdeniük. Csakhogy az ilyen szemrehányások megalapozatlanok. A szovjet kormányt nem tájékoztatták előre, csak akkor szerzett tudomást az akcióról, amikor a harc már elkezdődött. Mihelyt a felkelésről megkapta az első adatokat és azokat tanulmányozta, a szovjet kormány teljesen egyértelmű álláspontra helyezkedett ebben a kérdésben. Az angol kormányhoz 1944. augusztus 16-án intézett üzenetében megállapította:

„A varsói akció meggondolatlan és szörnyű kaland, amely nagy áldozatokat követel a lakosságtól. Mindez nem történik, ha a szovjet parancsnokságot kezdettől fogva tájékoztatják a varsói akcióról, s ha a lengyelek kapcsolatot tartanak vele."[6]

Ez volt a Szovjetunió kormányának elvi álláspontja a varsói felkelésről. Látva azonban, hogy a felkelésben varsói hazafiak tízezrei vettek részt, akiket a lengyel reakció, saját önző osztályérdekeit követve, a nyilvánvaló pusztulásba hajszolt bele, a szovjet kormány minden tőle telhetőt megtett, hogy segítse a felkelőket és csökkentse az áldozatok számát.

Nyugati kiadványokban gyakoriak az olyan kiagyalások is, hogy a szovjet hadvezetés szándékosan állította meg csapatait Varsó falainál, és ezzel kudarcra ítélte a felkelést. Az ilyen kiagyalásoknak semmi közük a valódi tényekhez. Aki veszi magának a fáradságot és komolyan megismerkedik a felkelés kirobbanása pillanatában fennálló helyzettel és a Vörös Hadsereg csapatainak lehetőségeivel, annak el kell ismernie, hogy valójában egész más történt.

Az 1. Belorusz és a 2. Ukrán Front csapatai 1944. július második felében Lengyelország területére léptek, és a Legfelsőbb Főparancsnokság Főhadiszállásának általános terve szerint megkezdték a támadás kibontakoztatását a Visztula irányában. Július végére, még a varsói felkelés előtt, a szovjet csapatok támadásának üteme lelassult. A fasiszta német hadvezetés jelentős tartalékokat vetett be a szovjet csapatok csapásának irányában. A hitleristák fokozódó ellenállást tanúsítottak a Vörös Hadsereggel szemben.

A szovjet lövészhadosztályok és harckocsi-hadtestek nagy veszteségeket szenvedtek az előző harcokban, a hadtáp és a tüzérség lemaradt, a csapatoknak nem volt elegendő lőszerük és üzemanyaguk, s a támadás ütemét ez is befolyásolta. A gyalogság és a harckocsik nem kaptak tüzérségi tűztámogatást. A légierő aktivitása is csökkent, mivel új repülőterekre települt át.

Hosszan tartó, 40 napos támadás után a szovjet csapatok

a fokozódó ellenállás miatt nem tudták gyors ütemben folytatni a támadó hadműveleteket és tevékenyen támogatni a felkelőket. Ezt a német hadvezetés is világosan látta: Tippelskirch, például, azt írja, hogy „a felkelés augusztus 1-én tört ki, amikor az orosz csapás ereje már kimerült..."[7]

A szovjet hadvezetés a bonyolult helyzet ellenére lépéseket tett azért, hogy segítséget nyújtson a felkelőknek. Szeptember elején jelentős erőket vont össze a Visztula keleti partján, Praga körzetében, ahol ebben az időben az ellenség meggyengítette csoportosítását azzal, hogy páncéloshadosztályokat dobott át a szovjet csapatok által Varsótól délre létesített hídfőállások felszámolására. Szeptember 10-én az 1. Belorusz Front 47. hadserege, amelyet egy lengyel hadosztállyal erősítettek meg, támadásba ment át. Elkeseredett harcokban az ellenséget szétverték, és szeptember 14-én a szovjet csapatok felszabadították Varsó elővárosát, Pragát. Jelentősen javult a helyzet a varsói frontszakaszon. Kialakultak a feltételek ahhoz, hogy közvetlen segítséget nyújtsanak a felkelőknek. Ezt a feladatot az 1. lengyel hadseregre bízták. Ez 1944. szeptember 15-én bevonult Pragába, és megkezdte az előkészületeket a Visztulán való erőszakos átkeléshez és egy varsói hídfőállás elfoglalásához.

Az 1. lengyel hadsereg csapatai szeptember 16-ra virradó éjjel megkezdték a Visztulán való erőszakos átkelést. Szeptember 16–19. folyamán hat zászlóaljnyi gyalogságot dobtak át Varsóba. A lengyel hadsereg katonái és tisztjei ennek során hősiesen és önfeláldozóan harcoltak. Ám az ellenség, erős védelemre támaszkodva, megakadályozta azt, hogy a folyón átkelt alegységek kiszélesítsék az elfoglalt szakaszokat és közös hídfőállást alakítsanak ki. A sikertelenség egyik oka volt az is, hogy a felkelés vezetői nem voltak hajlandók olyan közös akciókat szervezni, amelyekben a felkelő osztagok együttműködtek volna az elfoglalt hídfőállásokban küzdő lengyel alakulatokkal. Az ellenségnek a gyalogsággal és a páncélosokkal végrehajtott elkeseredett ellenlökések után sikerült szét-

tagolni az átkelt alegységeket és megfosztani őket a kölcsönös támogatás lehetőségétől. Olyan súlyos helyzet alakult ki, hogy az 1. lengyel hadsereg parancsnokának nem maradt más választása, mint az alegységeket visszavonni Varsóból a Visztula keleti partjára. A visszavonulást szeptember 23-ra fejezték be, nagy veszteségekkel.

A szovjet hadvezetés közben Praga elfoglalása után állandó anyagi-technikai segítséget nyújtott a felkelőknek. Az 1. Belorusz Front haditanácsa a Visztulán Varsó körzetébe való erőszakos átkelés előestjén a 16. légi hadsereg elé azt a feladatot tűzte, hogy a felkelőknek fegyvereket, lőszert, élelmiszert és gyógyszert szállítson. Miután sikerült kapcsolatot létesíteni a felkelőkkel, a szovjet légierő szeptember 14-től rendszeresen dobott le ellátást Varsó körzetében.

Míg az 1. lengyel hadsereg csapatai véres harcokat vívtak, hogy segítséget nyújtsanak a felkelőknek, az Armia Krajowa parancsnoksága elutasította a Vörös Hadsereggel való közös tevékenységet. Amikor a szovjet hadvezetés képviselője a felkelők törzskarába érkezett, hogy tisztázza, milyen módon lehetne segítséget nyújtani, az Armia Krajowa varsói körzetének parancsnoka kitért az Armia Krajowa és a Vörös Hadsereg akcióinak koordinálását érintő kérdések megtárgyalása elől. Látva, hogy a felkelők helyzete teljesen reménytelenné vált, a Vörös Hadsereg parancsnoksága az egyetlen ésszerű megoldást ajánlotta fel: a szovjet légierő és tüzérség fedezete alatt törjenek át a Visztula felé. A felkelők vezetői azonban megtiltották csapataiknak, hogy elébe menjenek a Vörös Hadseregnek. Csupán néhány, ennek az öngyilkosságot jelentő parancsnak a teljesítését megtagadó alegységnek sikerült kitörni Varsóból. Az Armia Krajowa parancsnoka 1944. október 2-án aláírta a hitleristákkal a fegyverletételi jegyzőkönyvet.

A lengyel nép drága árat fizetett az emigráns kormány kalandjáért. Az Armia Krajowa, az Armia Ludowa, valamint a polgári lakosság veszteségei óriásiak voltak. Varsót leírhatatlan pusztítás érte. A varsói felkelés egyrészt megmutatta a

felkelők önfeláldozását és hősiességét a megszállók elleni harcban. Másrészt Mikołajczyk kormányának és a londoni emigráns kormány Lengyelországban tartózkodó vezetőinek bűnös szovjetellenes politikája nyilvánult meg ebben.

A visztula–oderai hadművelet, amelynek keretében Varsó felszabadítását tervezték, a Nagy Honvédő Háború egyik legnagyobb hadászati akciója volt. Ezt a hadműveletet a varsó–berlini fő támadási irányban az 1. Belorusz, az 1. Ukrán Front csapatai és a 4. Ukrán Front erőinek egy része hajtották végre. A hadműveletben tevékenyen részt vett az 1. lengyel hadsereg is. Támogatta emellett a 2. Belorusz Front, amely Kelet-Poroszország irányában működött.

A hadművelet politikai célja az volt, hogy a lengyel népet végleg felszabadítsák a hitleri megszállók elnyomása alól és segítsék egy erős, független demokratikus állam létrehozásában. Az a tény, hogy ezt a tervezettnél korábban hajtották végre, újfent megmutatta a Szovjetunió rendíthetetlen hűségét szövetségesi kötelezettségei iránt.

Az újabb támadás előkészítésének időszakában aktív munka folyt a lengyel lakosság körében. E munka tartalmát és formáját megfogalmazó legfontosabb dokumentum a Szovjetunió Külügyi Népbiztosságának a Szovjetunió és Lengyelország viszonyával foglalkozó, 1944. július 26-i nyilatkozata lett, valamint a Szovjetunió kormányának és a Lengyel Nemzeti Felszabadító Bizottságnak az a megállapodása, amely szabályozta a szovjet főparancsnok és a lengyel közigazgatás kapcsolatát, a szovjet csapatoknak Lengyelország területére való lépése után. A megállapodás lehetővé tette, hogy baráti kapcsolatok alakuljanak ki a szovjet csapatok és a Lengyel Nemzeti Felszabadító Bizottság által megalakított hatalmi szervek között.

A szovjet csapatok harci tevékenysége a Visztulánál 1945. január 12. és 15. között bontakozott ki. Az ellenséges magasabbegységek szívós ellenállást tanúsítottak. Ám a szovjet csapatoknak sikerült áttörniük az ellenség védelmét. Az arc-

vonal tüzérsége elnémította az ellenség legfontosabb objektumait. A támadás négy napja alatt az 1. Ukrán Front csapást mérő csoportosítása 80–100 kilométernyit nyomult előre. Varsóban, ahova az 1. lengyel hadsereg január 17-én reggel tört be, miközben a szovjet csapatok 61. és 47. hadseregének egységei is benyomultak, súlyos harcok kezdődtek. Még ugyanazon a napon, január 17-én a lengyel és a szovjet harcosok teljesen felszabadították a lengyel fővárost. Szörnyű látvány tárult eléjük. A városban egész kerületek romhalmazzá változtak. Még elképzelni is nehéz volt, hogy Varsó valaha is újjáéled romjaiból!

A SORS FORDULATAI

Az 1944-es novemberi ünnepekre a Külügyi Népbiztosság több dolgozóját terjesztették elő kormánykitüntetésekre. Engem Vörös Csillag Érdemrenddel tüntettek ki. A kitüntetéseket Mihail Ivanovics Kalinyin nyújtotta át nekünk.

Munkaterületem a régi maradt: a szovjet–amerikai kapcsolatok plusz a szovjet kormányfő és a külügyi népbiztos tolmácsának funkciója az Egyesült Államok magas rangú képviselőivel való találkozókon.

A magas kitüntetés akaratlanul is arra késztetett, hogy visszatekintsek a múltba, elgondolkodjam azon, hogy az ember sorsában olykor milyen váratlan fordulatok következnek be. Hiszen, ha nemrégen még azt mondták volna nekem, hogy diplomáciai munkára kerülök, ráadásul hazánk legfelsőbb vezetőinek leszek a tolmácsa, semmiképpen sem hittem volna el.

1938-ban a Kijevi Ipari Egyetem befejezése után a forradalmi hagyományairól nevezetes Arszenal gyárba kerültem mint mérnök. Alig négy hónap múlva behívtak tényleges katonai szolgálatra, és a Csendes-óceáni Flottához irányítottak Vlagyivosztokba. Sok évi katonáskodásnak néztem elébe, mert a diplomások számára korábban megállapított kedvezményeket

hamarosan megszüntették, és felsőfokú végzettséggel is teljes szolgálati időt kellett letölteni. A haditengerészet esetében ez akkor öt év volt.

Nem kívánom leírni szolgálatunk és a katonai kiképzésünk hétköznapjait. Csupán annyit szeretnék megjegyezni, hogy műszaki szakképzettséggel a Csendes-óceáni Flotta műszaki osztályán dolgoztunk, a fennmaradó időben pedig mint egyszerű vörösmatrózok Miscsenko tiszthelyettes éber felügyelete alatt álltunk. Tulajdonképpen nem volt rossz ember, de a diplomás újoncokhoz nagyon is szigorú, mivel azt tartotta, hogy ezeket különösen keményen kell fogni. Így teltek-múltak a hetek. Lassan beletörtünk a szokásos napirendbe – az ügyeletekkel, a rendkívüli szolgálatokkal, az éjszakai riadókkal, amelyeket a mi tiszthelyettesünk különösen kedvelt, és a ritka eltávozásokkal, amikor sétálhattunk a Lenin utcán, gyönyörködhettünk a gyönyörű tájban az Aranyszarv-öbölnél a várost körülvevő és a téli estéken különösen tiszta távol-keleti égen élesen kirajzolódó kis vulkánok furcsa sziluettjében.

Egy alkalommal, még 1939 legelején, magához hívatott a tiszthelyettes, és közölte, hogy másnap jelentkeznem kell a Csendes-óceáni Flotta törzsénél. Meglepetésemben nem álltam meg, hogy meggondolatlanul meg ne kérdezzem: kinek és minek kellek ott? A tiszthelyettes azt tanácsolta, hogy ne sokat töprengjek, hanem készítsem elő a kimenő egyenruhát. Ezt tettem hát, s közben egyre azon gondolkodtam, mit is jelenthet ez a megidézés. Úgy éreztem, a szolgálat néhány hónapja alatt semmi olyat nem tettem, ami felhívhatta volna rám a felső vezetés figyelmét.

Találgatásokba bocsátkoztam, de mint kiderült, mindegyikkel alaposan melléfogtam. A következőkről volt szó: nem sokkal azelőtt, hogy a Csendes-óceáni Flottához kerültünk, ott kicserélődött az egész parancsnoki állomány. A Csendes-óceáni Flotta új főparancsnoka Kuznyecov tengernagy lett, törzsének főnöke Bogdenko harmadosztályú kapitány, a műszaki osztály vezetője pedig Voroncov másodosztályú kapi-

tány, aki a szolgálat átvételekor felfedezte, hogy a többi között kötelesek angolul tanulni. Márpedig abban az időben a városban nem akadt olyan tanár, akit be lehetett volna engedni a Csendes-óceáni Flotta törzsének helyiségeibe. A személyzeti osztály vezetőjét bízták meg azzal, hogy nézzen körül, nincs-e a tényleges katonai szolgálatot teljesítők közül olyan, aki tud angolul, ő meg felfigyelt az én személyi anyagomra.

Szüleim még gyermekkoromban taníttattak németre és angolra, okkal feltételezve, hogy akárhogy alakuljon is sorsom, az idegen nyelv tudása hasznomra válik. Akkor, természetesen, nekem más volt a véleményem. De bárhogy próbáltam is kibújni, tanulnom kellett. Elég jól elsajátítottam mindkét nyelvet, majd a hétéves iskola után még egy speciális hároméves esti tanfolyamot is elvégeztem – német, angol és spanyol szakon. A spanyol nyelvet már magam választottam: Spanyolországban folyt a háború, és kortársaimmal mind a Nemzetközi Brigádról ábrándoztunk. Spanyolországba persze nem jutottam el, viszont angol és német nyelvtudásom döntő szerepet játszott életemben.

A kitűzött időpontban kikenve-kifenve megjelentem a Csendes-óceáni Flotta törzsében. Lenyűgöztek a sötét tölgyfával burkolt és puha, vastag szőnyeggel borított folyosók, a belépési engedélyemet ellenőrző ügyeletesek megjelenése és méltósággal teli udvariassága, a törzs főnökének tágas, térképekkel teleaggatott dolgozószobája. Amint beléptem, valami különös izgalom fogott el. Olyan előérzetem támadt, mintha valami csábító, titokzatos útra lépnék...

Amikor beléptem a dolgozószobába, az asztal mögül lassan felemelkedett egy kissé testes, de még egészen fiatal, harmadosztályú kapitány. Ez volt Bogdenko, a Csendes-óceáni Flotta törzsének főnöke. Az asztal melletti fotelban ülve maradt Voroncov másodosztályú kapitány. Bogdenko hanyagul pihenjt vezényelt, majd hellyel kínált a szabad fotelban. Ezután felvett az asztalról egy sárga dossziét, és lapozni kezdett benne.

– Itt az áll, hogy maga jól beszél angolul – kezdte. – Igaz ez?

– Igaz!

– Mikor tanult angolul, mit végzett?

Megmagyaráztam.

Bogdenko újból a dossziéban lapozgatott. Zubbonyának zsebéből elővett egy gondosan összehajtott illatos zsebkendőt, végigtörölte vele felső ajkát. Majd azt kérdezte:

– Tudna angol nyelvet tanítani?

– Ezzel sohasem foglalkoztam. A szakmám szerint mérnök vagyok.

– Ezt tudjuk, de bizonyára emlékszik, hogyan tanították.

– Emlékszem.

– Akkor nyilván maga is éppúgy tud tanítani másokat.

– Sohasem volt alkalmam előadni, de ha parancsolják, megpróbálom.

– Ez már más beszéd. Van egy olyan rendelkezés, amely szerint a flotta főparancsnokának, a törzs főnökének és a műszaki osztály vezetőjének angolul kell tanulnia, hiszen az óceán túlsó oldalán az Egyesült Államok fekszik. Világos?

– Világos, kapitány elvtárs!

– Azt szeretnénk, ha angolra tanítana bennünket.

– Igenis – válaszoltam, és vigyázba vágtam magam.

– Üljön le – mondotta Voroncov. – Beszéljük meg a részleteket.

Mindjárt közölték, hogy minden foglalkozásnak két tanítási óra hosszat kell tartania, és hogy hetente két ilyen foglalkozás van előírva. Minden tanítási óráért 25 rubelt kapok. Közvetlen feletteseim utasítást kapnak, hogy engedjenek ki a városi könyvtárba, ahol fel kell készülnöm az órákra.

Mintha szárnyakon repülve hagytam volna el a Csendes-óceáni Flotta törzsét. Kétségtelen, életemben hihetetlen esemény történt, elmélkedtem útközben. Most már nem fogok egészen függeni a tiszthelyettestől, ráadásul mellékesen kereshetek is valamit. Ez éppen kapóra jött, mivel vörösmatrózként havi 12 rubelt kaptunk.

Az órákra nagyon alaposan felkészültem. Természetesen

segítségemre volt, hogy valóban jól tudtam a nyelvet, meg az, hogy nem felejtettem még el, hogyan tanítottak engem. Ráadásul tanítványaim is komolyan vették a tanulást és szorgalmasak voltak. A dolgok jól mentek. Hamarosan vettem magamnak egy fényképezőgépet, és így hamarosan népszerű ember lettem. Egyszóval, jobbra nem is számíthattam volna. Csakhogy, sajnos, semmi sem tart örökké!

Kuznyecov admirálist hamarosan kinevezték a Szovjet Haditengerészet Flottájának népbiztosává, és Moszkvába utazott, nemsokára követte Bogdenko és Voroncov. Az új parancsnokoknak, úgy látszik, nem fűlt a foguk az angol nyelv tanulásához. Mindenesetre én nem érdekeltem őket. Ismét teljesen a tiszthelyettes hatalmába kerültem, aki természetesen nem mulasztotta el, hogy soron kívüli szolgálatokba beosztva szórakozzon velem. A régi módon teltek-múltak a hétköznapok, változatosságot csak az jelentett, ha szolgálati ügyben az Orosz-szigetre kellett utaznom, amely mindig elbűvölt szépségével. Szabadnapokon néha sikerült elmennem a „19-es kilométerhez", ahol a meleg beköszöntével megkezdődtek a nagyszerű tengeri fürdések.

A változékony tengerparti nyár hamar elrepült. Közeledett 1939 ősze, a második világháború fenyegető felhőivel. Meglepő gyorsasággal követték egymást az események, amelyek akkor az emberek millióit nyugtalanították. Azok a több hónapig tartó tárgyalások, amelyeket a szovjet kormány Anglia és Franciaország képviselőivel folytatott, eredménytelenül végződtek. Később megtudtuk, hogy a Szovjetunió megnemtámadási szerződést kötött Németországgal. Ezt követően szovjet–német kereskedelmi egyezményt írtak alá, s ennek keretében a mi flottánk is hozzájutott szállítmányokhoz. Jó német nyelvtudással rendelkező emberekre volt szükség. Hogy erre külön képezzenek ki szakembereket, arról szó sem lehetett. Az idő sürgetett. Minél gyorsabban kellett realizálni a kereskedelmi szerződésből fakadó kötelezettségeket, annál is inkább, mert miután Németország megtámadta Lengyelország

got és London meg Párizs hadat üzent Berlinnek, még bonyolultabbá vált a világhelyzet. A Haditengerészeti Flotta Népbiztosságának személyzeti igazgatósága német nyelvtudású embereket keresett. S akkor valamelyik volt vlagyivosztoki „tanítványomnak" eszébe jutottam én és az, hogy az angol nyelven kívül németül is beszélek. Váratlanul azt a parancsot kaptam, hogy utazzam Moszkvába és jelentkezzem a Haditengerészeti Flotta Népbiztossága tengerészeti főtörzsénél.

Akkor a transzszibériai expresszel tíz napig tartott az út Vlagyivosztoktól Moszkváig. Az elmélkedésre túlságosan is sok időm volt. De akárhogy is törtem a fejem, vajon mi vár rám, természetesen a századrészét sem sejthettem meg annak, ami a továbbiakban történt.

1940-ben kora tavasszal Németországba indult a Külkereskedelmi Népbiztosságnak egy beszerzési bizottsága, amelyet I. T. Tevoszjan, az akkori hajógyártási népbiztos vezetett. A bizottság tagjai között voltak a szovjet ipar ismert vezetői, valamint katonai szakemberek és tudósok. Mint átvevő mérnököt engem is bevettek a bizottságba. Ez volt az első külföldi utam, és természetesen bővelkedett benyomásokban. Berlinen kívül megfordultunk Németország más városaiban is.

Tevoszjannak külön tolmácsnője volt, aki jól beszélt németül. De amikor Essenben a népbiztos az egyik cég vezetőjével tárgyalt és a részletekre tértek ki, nehézségek merültek fel a műszaki terminológiát illetően. Engem hívtak segítségül, és hamarosan sikerült tisztázni a félreértést. Tevoszjan megdicsért, majd maga mellé vett tolmácsnak németországi útjához. Jártunk Kielben, a tengeralattjárók támaszpontján, Bréma és Hamburg hajógyáraiban, április elején pedig Hollandiába utaztunk, ahol hűtőhajókat gyártottak a Szovjetuniónak.

Hollandiában ért utol bennünket az a hír, hogy a Wehrmacht betört Dániába és Norvégiába. Nyugat-Európában a helyzet egyre bonyolultabbá vált, és Tevoszjant sürgősen visszahívták Moszkvába. A beszerzési bizottság több tagja viszont Németországban maradt, hogy lebonyolítsa az ügyeleteket és

figyelemmel kísérje azok teljesítését. Engem Essenbe küldtek, a Krupp-művekhez. Ott más szovjet szakértőkkel együtt a kereskedelmi szerződés alapján megrendelt berendezések átvételével foglalkoztam. Amikor májusban a hitleristák megszállták Hollandiát és Belgiumot, engem azzal bíztak meg, hogy Kormilicint, a berlini szovjet kereskedelmi megbízott helyettesét kísérjem el ezekbe az országokba, ahol ellenőriznie kellett, hogyan halad hajókra és különféle berendezésekre adott megrendeléseink teljesítése. Sok holland és belga város szörnyű látványt nyújtott, és még mindig füstölgött a Luftwaffe barbár rajtaütései után.

Amikor visszaértem Berlinbe, sürgősen hazarendeltek Moszkvába, azzal az utasítással, hogy jelentkezzem A. I. Mikojan külkereskedelmi népbiztos titkárságán. Mint később kiderült, Tevoszjan mesélt rólam Mikojannak, és mivel Moszkvában fontos gazdasági tárgyalásokat kellett folytatni a németekkel, úgy határoztak, hogy mint a nyelvet tudó szakembert bevonnak a tárgyalásokba. A külkereskedelmi népbiztos titkárságának a német ügyekkel foglalkozó referense lettem. Ugyanehhez a referatúrához tartozott V. V. Csisztov és Sz. P. Tocsilin, aki irányított bennünket. A folyamatos ügyeken kívül a feladatom volt a tolmácsolás, amikor a népbiztos német képviselőkkel tárgyalt.

A sorsom azonban nem úgy akarta, hogy hivatásos külkereskedő legyek. Valamikor a novemberi ünnepek után éjjel három órakor – akkoriban rendszerint reggel ötig-hatig dolgoztunk – A. J. Mikojan magához hívatott a dolgozószobájába, és azt mondta, hogy haladéktalanul jelentkeznem kell a Népbiztosok Tanácsa elnökének titkárságán.

– Az autóm a bejárat előtt áll, vegye igénybe, nehogy időt vesztegessen a belépési engedéllyel. A Szpaszkij-torony kapuján hajtsanak be, egyenesen a Népbiztosok Tanácsának épülete elé. Ott már várják. Induljon – fejezte be hirtelen.

Semmit sem kérdeztem, gyorsan elhagytam Mikojan dolgozószobáját, leszaladtam a lépcsőn, és néhány perc múlva már

ott álltam a Kreml hosszú folyosóján a magas tölgyfaajtó előtt, amelyen egy kis tábla volt kifüggesztve ezzel az aranybetűs felirattal: „A Szovjetunió Népbiztosai Tanácsa elnökének fogadószobája." Kissé megtorpantam, mielőtt az ajtó kilincsét megfogtam. Az villant át az agyamon: „Lám, hova juttatott az a csodálatos utazás, amely két éve kezdődött, amikor beléptem a Csendes-óceáni Flotta törzsfőnökének irodájába."

Sz. P. Kozirev fogadott, aki abban az időben külügyminiszter-helyettes volt. Szívélyesen hellyel kínált, maga pedig eltűnt a szomszéd helyiségbe nyíló ajtó mögött. Öt perc múlva kijött és azt mondta: „Molotov elvtárs várja önt." Elindultam a felé az ajtó felé, amelyen az imént lépett ki Kozirev, s úgy éreztem, lábaim egyre jobban elnehezednek. A szomszéd szobában az őrség, néhány egyenruhás ember tartózkodott. Azt mondták, menjek csak tovább. Egy kettős ajtón áthaladva, nagy terembe kerültem, ahol hosszú asztal állt. Itt senki sem volt, de a terem végében láttam egy félig nyitott ajtót, és arrafelé indultam. A dolgozószobába belépve észrevettem az íróasztal fölé hajolva Molotovot, akit képekről jól ismertem. Megálltam, nem mertem tovább menni. A dolgozószoba gazdája felemelte a fejét, rám pillantott hunyorgó szemével, és hellyel kínált az asztal mellett álló fotelban.

Az ilyenkor szokásos kérdezősködés következett. Hol és mikor születtem, mi a végzettségem, hol dolgoztam, jól beszélek-e németül. Majd egy váratlan fordulattal:

– Ki és hol mondta ezt: „Nekünk mint kommunistáknak az a kötelességünk, hogy alkalmazni tudjunk minden formát, hogy megtanuljuk, miképpen kell a legnagyobb gyorsasággal kiegészíteni az egyik formát a másikkal, felváltani az egyiket a másikkal, taktikánkat hozzáidomítani minden olyan változáshoz, amelyet nem a mi osztályunk, nem a mi erőfeszítéseink idéztek elő."[8]

Törtem a fejemet. Nagyon ismerősnek hangzott, nemrégen olvastam, de hol...? Aztán eszembe jutott:

– Lenin. „A »baloldaliság«, a kommunizmus gyermekbetegsége".

– Helyes – bólintott Molotov.

Átvillant az agyamon: úgy látszik, ez amolyan vizsga volt, az idézetet pedig nyilván azért választotta, mert a Németországgal való kapcsolatainkban nemrégen bekövetkezett fordulat kétségtelenül éppen ilyen változás volt, amelyet ráerőszakoltak hazánkra.

Közben Molotov folytatta:

– Mikojan beszélt nekem önről. Az a véleménye, hogy ügyes tolmács. Kormánydelegációnk, amelynek a vezetését rám bízták, holnap Berlinbe utazik, fontos tárgyalásaink lesznek a német kormánnyal. Úgy gondoljuk, ön a hasznunkra lesz. Emellett önnek már van némi tapasztalata a németországi munkában és a németekkel való érintkezésben. Helyes?

– A Szovjetuniót szolgálom – vágtam ki, semmi más nem jutott az eszembe.

– Távozhat.

Molotov felállt karosszékéből, kezet nyújtott, kissé elmosolyodott.

Másnap reggel megkaptam a diplomata útlevelet, a Központi Áruházban pedig átvehettem egy fekete öltönyt, egy sötétszürke átmeneti kabátot és egy széles karimájú filckalapot – ilyen felszerelés járt a küldöttség minden tagjának. Vittem azonban magammal egyet-mást ruhatáram ama darabjai közül is, amelyeket németországi munkám során vásároltam. Este a Belorusz pályaudvar peronjáról indult el az a különvonat, amelyben én is utaztam.

A többit erről az útról már leírtam más könyvemben. Csak annyit szeretnék hozzátenni, hogy amikor már visszafelé tartottunk Moszkvába, Molotov meghívott szalonkocsijába és felajánlotta, hogy álljak a Külügyi Népbiztosság szolgálatába. Így kezdődött diplomáciai pályám.

A felelős kormányközi tárgyalásokon a tolmács munkája, mint általában a diplomáciai tevékenység, sokoldalú, mély is-

mereteket igényel, s így állandóan tovább kellett tanulnom, sokat kellett olvasnom, és önképzéssel kellett foglalkoznom, hogy pótoljam azokat a hiányosságokat, amelyek egy műszaki főiskolát végzett ember esetében elkerülhetetlenek. Sokat adott nekem a munkatársaimmal való kapcsolat, akik speciális felkészültséggel rendelkeztek és tapasztalatokat szereztek már a diplomáciai tevékenységben. Hálával emlékszem vissza I. Sz. Csernisevvel, a berlini politikai attasénkkal való barátságomra, aki kitűnően ismerte a nemzetközi kapcsolatok történetét, és azokra az órákon át folytatott beszélgetésekre, amelyeket V. Sz. Szemjonovval folytattam, aki közvetlenül a háború előtt követségi tanácsos volt Berlinben. Nagy hasznomra voltak a találkozásaim J. Z. Szuriccal, G. N. Zarubinnal, valamint K. A. Umanszkijjal (ez utóbbi, miután visszatért Washingtonból, ahol a Szovjetunió nagykövete volt, a Nagy Honvédő Háború első hónapjaiban a Külügyi Népbiztosság sajtóosztályát vezette). Gyakran késő éjjel, amikor egy kis szabad időnk volt, bementem hozzá, a legkülönbözőbb, számomra mindig érdekes és hasznos történelmi és időszerű témákról beszélgettünk.

AZ AMERIKAIAK ELEMZIK A HELYZETET

A lengyel kérdés körüli vita kapcsán támadt konfrontáció annak megfontolására késztette az amerikai diplomáciát, hogy egyáltalán hogyan alakítsa a Szovjetunióval való kapcsolatait, milyen perspektívái vannak ezeknek a kapcsolatoknak. A helyzet elemzése alapján Washingtonban látni kellett, hogy hiába is próbálnak nyomást gyakorolni Moszkvára. Az amerikai és az angol politikusok minden mesterkedése ellenére a szovjet kormány szilárdan kitartott elvi álláspontja mellett: a hamuból és romokból születő új Lengyelországnak valóban független, demokratikus állammá kellett válnia, amely baráti viszonyban áll a Szovjetunióval, és amelyre nem hatnak ki a nyugati

hatalmak intrikái; azok ugyanis még mindig holmi „egészségügyi kordon" létesítésére spekuláltak, meg arra, hogy saját önző érdekeikben egymás ellen uszítsák majd az európai államokat. Az a tény, hogy ezt az irányvonalat a lengyel kérdésben Washingtonnak és Londonnak sehogy sem sikerült érvényesítenie, zavarba hozta az amerikai és a brit államférfiakat. Egyáltalán nem számítottak arra, hogy a Szovjetunió, amely olyan nehéz megpróbáltatásokat állt ki, amelyet olyan szörnyű pusztítások értek, amely állampolgárainak millióit és millióit veszítette el a hitleri megszállókkal folytatott párharcban, olyan erélyesen szembeszegül majd a nyugati hatalmak nyomásának. De ha egyszer így adódott, felmerült a kérdés, hogyan alakítsa az Egyesült Államok és Nagy-Britannia a továbbiakban a szovjet szövetségessel való kapcsolatait.

A legésszerűbb az lett volna, ha elismerik az egyenjogú együttműködés szükségességét a felek jogos érdekeinek figyelembevételével. A Szovjetunió külpolitikája éppen ezeken az elveken alapult, változatlanul tartotta magát a különböző társadalmi rendszerű államok békés egymás mellett élésének lenini elvéhez. A nyugati hatalmak akkori vezetői azonban, mint a tények mutatják, nem voltak hajlandók elfogadni ezt az egyetlen realista politikát. Az „Amerika nagysága" alapján táplált illúziók rabságában a befolyásos washingtoni politikusok és londoni kollégáik közül többen nem akartak lemondani a kettős mértékről, amelyet egyrészt saját magukkal szemben, másrészt a Szovjetunióval szemben alkalmaztak. Igen világosan tükröződött ez a hozzáállás abban a táviratban, amelyet az Egyesült Államok moszkvai nagykövete, Averell Harriman 1944. szeptember 10-én küldött Washingtonba. Harriman azután fogalmazta meg elképzeléseit, hogy gondosan elemezte a szovjet–amerikai kapcsolatok akkori helyzetét, és mérlegelte, milyen lépésekhez folyamodhatnának a nyugati hatalmak, hogy Moszkvát „engedékenyebbé" tegyék.

Ebben, a Harry Hopkinsnak címzett üzenetében Harriman felhívta a figyelmet arra, hogy tekintettel a háború várható

gyors befejezésére, előtérbe kerül a Szovjetunióval való kapcsolatok kérdése. „Az a benyomás alakult ki bennem – írta Harriman –, hogy ez év eleje óta nézeteltérések vannak Sztálin tanácsadói között a velünk [vagyis az Egyesült Államokkal – *V. B.*] való együttműködés kérdésében. Most azt hiszem, hogy azok, akik kifogásolják az általunk várt ilyen együttműködést, az utóbbi időben felülkerekedtek, és a politika olyan irányban kristályosodik ki, hogy velünk és a britekkel elfogadtassák a Vörös Hadsereg ereje és presztízse által alátámasztott szovjet lépéseket. A velünk szemben támasztott igények egyre nőnek. Ezt részben Ön is láthatta a lend-lease pénzügyi feltételeiről Washingtonban folytatott tárgyalásokon. Vannak más példák is. A hozzánk való viszony egészében véve úgy fest, hogy mi állítólag kötelesek vagyunk segíteni Oroszországnak és elismerni politikai irányvonalát, hogy Oroszország nyeri meg nekünk a háborút."

Érdekes az a premissza, amelyből Harriman kiindul. Mint tapasztalt diplomata és történelmi távlatokban látó ember, aki tisztában van vele, hogy végül is eljön a nap, amikor titkos üzenetei a nyilvánosság számára hozzáférhetőkké válnak, óvakodik nyíltan beszélni arról, ami nyugtalanítja. Harriman még az elnök legközelebbi tanácsadójának küldött személyes táviratában sem meri a papírra bízni azokat a titkos aggályait, hogy a Szovjetunió a háború utáni világban bizonyos határokat szabhat az Egyesült Államok osztatlan uralmának. A tapasztalt diplomata olyan célzásokkal ködösíti el fejtegetéseinek valódi értelmét, hogy bizonyos „nézeteltérések" támadtak a szovjet kormányban, és hogy Moszkvában állítólag azok kerekedtek felül, akik ellenzik a „háború utáni együttműködést", amelyre úgymond Washington törekszik. De meggyőződése, hogy Hopkins meg fogja érteni: hiszen a dolog lényege az, hogy milyen alapokon fejlődjön tovább az ilyen együttműködés. Ez pedig teljesen nyilvánvalóan következik a távirat további szövegéből.

„Meg vagyok győződve – folytatja Harriman –, hogy szem-

be tudunk szegülni ezzel a tendenciával, de csak akkor, ha lényegesen megváltoztatjuk a szovjet kormány irányában folytatott politikánkat. Bizonyítékaim vannak arra, hogy irányukban tanúsított nagylelkű viszonyunkat helytelenül értelmezik – mint gyengeségünk jelét, mint politikai irányvonaluk elismerését és elfogadását. Eljött az idő, amikor tisztáznunk kell, mit várunk el tőlük jóakaratunk fejében. Ha nem mutatunk keménységet és nem lépünk konfrontációba jelenlegi politikájukkal, okkal számíthatunk arra, hogy a Szovjetunió veszélyt jelenthet majd a világra nézve és ráijeszt majd a világra minden olyan esetben, amikor az ő érdekeiről van szó. Ez a politika kiterjedhet Kínára és a Csendes-óceán térségére, amint módjuk nyílik arra, hogy figyelmüket ebbe az irányba fordítsák. Mindennemű írásbeli megállapodás értéktelen, ha nem a kölcsönösség szellemében teljesítik, amikor is mindegyik félnek adnia kell valamit ahhoz, hogy kapjon valamit, és el kell ismernie más népek érdekeit."

Persze a „kölcsönösség szellemére" és a „más népek érdekeinek elismerésére" vonatkozó fejtegetéseibe Harriman igen specifikus értelmet vitt bele. Hiszen eszébe sem jutott például, akár csak elgondolkozni is azon, hogy az Egyesült Államoknak, s ugyanúgy Nagy-Britanniának is, birtokai vannak szétszórva a világon, a többi között a Csendes-óceán térségében, vagy a világviszonylatban elfoglalt gazdasági és pénzügyi pozícióikon, s ugyanúgy azon a tényen is, hogy ők már régen gondoskodtak róla, hogy valamennyi szomszédjuk alapjában véve „baráti" ország legyen. Ezt szinte magától értetődőnek tartotta, amikor viszont a Szovjetunió tett lépéseket azért, hogy gondoskodjon biztonságáról és államérdekeiről, a nyugati hatalmak mielőtt ezt a természetes törekvést elismerték volna, úgy vélték, hogy Moszkvának „adnia kell valamit ahhoz, hogy kapjon valamit". Lényegében napjainkig fennmaradt az effajta szemlélet.

De térjünk vissza Harriman üzenetéhez. Ezt írta:

„El vagyok keseredve, de nem bátortalanodtam el. Ám az

arra irányuló munka, hogy a szovjet kormányt rábírjuk a nemzetközi ügyekben való tisztességes viselkedésre, sokkal nehezebbnek bizonyult, mint feltételeztük. A kedvező feltételek változatlanok. A szovjet nép 90 százaléka szeretne barátkozni velünk; ráadásul a szovjet kormánynak is érdeke, hogy fejlessze a kapcsolatokat az Egyesült Államokkal. A mi feladatunk az, hogy figyelembe vegyük Sztálin környezete azon tagjainak az álláspontját, akik becsületes játékot akarnak folytatni velünk, és bebizonyítsuk Sztálinnak, hogy a kemény politika mellett síkraszálló konzultánsok tanácsainak követése nehézségeket okoz neki..."[9]

Harriman ugyanebben az üzenetében azt kérte, hogy Washingtonba utazhasson és személyesen ismertethesse Roosevelt elnökkel a Moszkvával kapcsolatos ügyek további intézésére vonatkozó elképzeléseit. Ám a Fehér Házat abban az időben a japán militaristák ellen a Csendes-óceánon folytatott harc nehézségei aggasztották. Roosevelt nagyon fontosnak tartotta, hogy a Japán elleni háborúban segítséget kapjon a Szovjetuniótól, ezért nem tanúsított különösebb érdeklődést Harriman azon javaslata iránt, hogy a Szovjetunióval szemben dolgozzanak ki „kemény irányvonalat". Hopkins szeptember 12-én válaszolt Harrimannek. Közölte, hogy bár ő maga és az elnök is kész meghallgatni Harrimant, hiba volna, ha az adott helyzetben elhagyná Moszkvát. Hopkins azt tanácsolta a nagykövetnek, hogy várja meg, míg Washingtonból „zöld jelzést" kap.

A külügyminisztériumban közben foglalkoztak az „orosz kérdéssel". Cordell Hull külügyminiszter nem nyugtalankodott különösebben a Lengyelország körüli vita miatt. A Dumbarton Oaks-i konferencián szerzett tapasztalatok alapján azonban, amelyen a szovjet küldöttség rendíthetetlenül ragaszkodott ahhoz, hogy a Biztonsági Tanácsban érvényesüljön a nagyhatalmak egyhangúságának szabálya, amit az Egyesült Államok és Nagy-Britannia ellenzett, tudva, hogy az ENSZ tagjainak többsége akkor az amerikai–angol politikát követte,

Hull tisztában volt vele, hogy a Szovjetunióval komolyan kell számolni.

Hull ezzel kapcsolatban tájékoztatást kért Harrimantól a szovjet politika tendenciáiról. A szeptember 20-i részletes választáviratban Harriman azt írta:

„Úgy gondolom, hogy a szovjet vezetők véleménye szerint mi Moszkvában elfogadtuk azt az álláspontjukat, hogy nekik, bár tájékoztatni fognak bennünket, joguk van egyoldalúan rendezni a problémákat nyugati szomszédaikkal...

Lehet vitatkozni azon, hogy csakugyan nem érinti-e Amerika érdekeit az, ami ebben a térségben történik, de engem aggaszt, hogy ha valamelyik ország az erős kéz módszereivel kezdi kiterjeszteni befolyását országhatárain túl biztonsága érdekeinek ürügyén, akkor nehéz elképzelni, hol lehet majd ennek gátat vetni...

Feltételezésem szerint jelenleg azt várják tőlünk, hogy nyugati szomszédaik vonatkozásában szabad kezet adunk nekik. Félnek, nehogy ez a politika valamilyen befolyás alá kerüljön, ha beleegyeznek a szavazástól való tartózkodásba [a nemzetközi szervezetben – *V. B.*] olyan vitákban, amelyekben a szovjet kormány részt vesz."[10]

Harriman véleménye szerint erre az Egyesült Államoknak olyan külpolitikával kell válaszolnia, amely „bizonyos érdeklődést" tanúsít minden egyes ország problémáinak megoldása iránt, ahogy ezek a problémák felmerülnek, „ahelyett, hogy szabad kezet adna Oroszországnak". Ez, szögezte le a nagykövet, kellemetlen helyzetekhez vezetne, de ha az Egyesült Államok kellő állhatatosságot mutat, akkor Moszkva kénytelen lesz engedni.

Ezek szerint Harriman a külügyminisztériumnak tett javaslataiban ismét arra lyukadt ki, hogy az Egyesült Államoknak „keményebb" álláspontot kell elfoglalnia a Szovjetunióval szemben. Hasonló véleményen volt a brit kormány is, amint ez Churchill miniszterelnök 1944 őszén Moszkvában tett látogatása alkalmával kitűnt.

CHURCHILL AGGODALMAI

A brit miniszterelnök 1944 nyarán és őszén Roosevelthez intézett leveleiben azzal kapcsolatban, hogy a Vörös Hadsereg győzedelmesen előrenyomult nyugat felé, újra meg újra visszatért a Szovjetunióhoz való viszony problémájára. Churchill különösen azért aggódott, hogy ha a hitleri megszállókat Kelet- és Délkelet-Európa országaiból a szovjet csapatok űzik ki, ez meggyengítheti a nyugati hatalmak befolyását ebben a térségben, egyúttal London és Washington szempontjából nem kívánatos szociális és politikai következményekkel járhat. Az angolok ezért szerették volna minél előbb megtartani a „három nagy" újabb találkozóját, hogy „tisztázzák az oroszok szándékait" és, ami a legfontosabb, bizonyos kötelezettségekkel próbálják „megkötni" Moszkvát.

A miniszterelnök megbízásából Clark Kerr, Nagy-Britannia moszkvai nagykövete a szovjet kormányfővel folytatott beszélgetésekben többször felvetette a három vezető újabb találkozójának kérdését. Sztálin azonban az orvosok véleményére, valamint a hadszíntér – ahol súlyos harcok folytak – ügyeivel való elfoglaltságára hivatkozva megmagyarázta, hogy a közeljövőben nem áll módjában elhagyni Moszkvát és hosszabb utazást tenni.

Roosevelt sem találta egészen megfelelőnek a helyzetet a csúcstalálkozó megszervezéséhez, mivel az Egyesült Államokban közeledtek az elnökválasztások: az időnként egészen éles formát öltő választási kampány állandó figyelmet követelt tőle, és nem engedte meg, hogy külföldre utazzon.

Churchill és Roosevelt egyébként lehetségesnek tartotta, hogy kétoldalú tárgyalásokat folytassanak. Ezekre a tanácskozásokra Quebecben került sor 1944. szeptember 11. és 16. között. Az amerikai elnök és a brit miniszterelnök megvitatta az ázsiai és az európai háború folytatásának kérdéseit. Az angol hadvezetés tervei azt célozták, hogy megelőzzék a Vörös Hadsereget Közép-Európában és a Balkánon. Ezzel volt ma-

gyarázható, hogy az angol kormány rendkívüli érdeklődést tanúsított a földközi-tengeri hadszíntér iránt. A Balkánnak mint Európa fontos gazdasági és hadászati térségének London nagy jelentőséget tulajdonított. Ezen kívül Churchill és legközelebbi kollégái a Balkánon keresztül vezető utat tartották a legrövidebbnek ahhoz, hogy amerikai és angol fegyveres erők behatoljanak Magyarországra és Ausztriába. Az amerikai delegáció Quebecben elvben egyetértett Churchill terveivel, de a nyugat-európai támadás meggyorsítását tartotta elsősorban szükségesnek, mégpedig azért, hogy miután a németeket kiűzték Franciaországból, Belgiumból és Hollandiából, Németország területének minél nagyobb részét foglalhassák el.

A quebeci konferencián elfogadott határozatban az áll, hogy a fő erőfeszítéseket a balszárnyon fogják összpontosítani, vagyis Északnyugat-Európában. „Szándékunk az – közölte Sztálinnal Roosevelt és Churchill –, hogy gyors előrenyomulással megsemmisítsük a német fegyveres erőket és behatoljunk Németország szívébe."[11]

Ezzel együtt Quebecben eleget tettek Churchill azon kitartó követelésének, hogy fokozzák a hadműveleteket Olaszországban és készítsenek elő partraszállást az Isztria-félszigeten.

A quebeci konferencián megvitatták a csendes-óceáni hadműveletek terveit is. Feltételezve, hogy a Japán elleni háború még vagy másfél évig elhúzódik majd Németország leverése után, az Egyesült Államok és Nagy-Britannia kormánya igyekezett meggyorsítani a Szovjetunió belépését ebbe a háborúba. Ők maguk nem szándékoztak nagyobb arányú szárazföldi hadműveleteket indítani. Emlékirataiban Churchill a quebeci konferenciáról szólva megjegyzi, hogy az angol–amerikai csapatok tengeri és légi fölénye lehetővé tette számukra, hogy „elkerüljék a szárazföldi hadműveleteket, amelyek nagy veszteségekkel járhattak volna".[12]

A szovjet csapatok által a front déli szárnyán 1944. augusztus vége és október eleje között folytatott sikeres előrenyomulás felborította az angol–amerikai terveket. Churchill „bal-

káni stratégiája" is megbukott. A Vörös Hadsereg alakulatai 1944. szeptember 15-én bevonultak Bulgária fővárosába, Szófiába és Jugoszlávia területére léptek, hogy segítsenek az ország népének a fasiszta iga lerázásában. Ezalatt Olaszországban az angol–amerikai szövetséges csapatok támadása jelentősen lelassult.

Ilyen körülmények között Churchill túlságosan kockázatosnak vélte, hogy az amerikai elnökválasztásokig elhalasszák a találkozót a szovjet kormányfővel. Mivel Sztálin nem hagyhatta el Moszkvát, Roosevelt pedig szükségesnek tartotta, hogy Washingtonban maradjon, a brit miniszterelnök úgy döntött, maga utazik a Szovjetunió fővárosába. Ugyanakkor tisztában volt vele, hogy Nagy-Britannia és a Szovjetunió vezetőinek négyszemközti találkozója a washingtoni politikusok elégedetlenségét válthatja ki. Churchill ezért már előre igyekezett megbékíteni Rooseveltet a dolgok ilyen fordulatával. Az amerikaiak esetleges gyanúját semlegesítendő, azt javasolta, hogy Washington bízzon meg valakit magas rangú diplomatái közül, kísérje el őt moszkvai útjára. Szeptember 29-i üzenetében Churchill ezt írta Rooseveltnek:

„A két fontos cél, amelyre törekszünk majd, a következő: az első – a Szovjetunió belépése a Japán elleni háborúba; a második – kielégítő megállapodás kidolgozása Lengyelországról. Vannak más, Jugoszláviát és Görögországot érintő kérdések is, amelyeket szintén megvitatunk. Averell Harriman segítsége természetesen nagyon kívánatos volna számunkra. Vagy esetleg Ön hozzájárul Stettinius vagy Marshall kiküldéséhez. Meg vagyok győződve, hogy a személyes kapcsolatok nagy jelentőségűek."[13]

Roosevelt válaszából látható, hogy Washington lelkesedés nélkül fogadta Churchillnek a kétoldalú találkozóra vonatkozó ötletét. Az amerikaiaknak nem volt különösebben ínyükre, hogy távollétükben tárgyalják meg a Távol-Kelet problémáit.

„Úgy vélem – írta az elnök –, hogy Sztálin jelenleg meglehetősen érzékeny minden olyan kétség iránt, amely a Távol-

Keleten nyújtandó segítségre irányuló szándékát érinti. Kérésére megbízom Harrimant, hogy adja meg Önnek azt a segítséget, amelyet Ön kívánatosnak tart. Nem tartom célszerűnek vagy hasznosnak, hogy Stettinius vagy Marshall képviseljen bennünket."[14]

Az amerikaiakat ezen felül az nyugtalanította, nehogy Churchill olyan megállapodást kössön Sztálinnal, amely esetleg lekötné az Egyesült Államokat.

Ezért Roosevelt Harriman útján külön üzenetet intézett Sztálinhoz, amelyben leszögezte, hogy a miniszterelnöknek nincs felhatalmazása az Egyesült Államok nevében való tárgyalásra.

Még mielőtt az üzenet Moszkvába érkezett, Harriman meglátogatta Sztálint, hogy átadja neki Roosevelt arcképét, amelyet Joe Davidson, az ismert amerikai festőművész készített. Harriman visszaemlékezik arra, hogy Sztálint nagyon meghatotta az elnök figyelmessége. Figyelmesen megnézte az arcképet, majd azt mondta, hogy nem csak meglepő hasonlóságot mutat az eredetivel, hanem nagyszerű művészi alkotás is.

Ezt követően véleménycserét folytattak a távol-keleti helyzetről. Harriman biztosította Sztálint, hogy Roosevelt sohasem kételkedett abban, hogy a Szovjetunió kész részt venni a Japán elleni háborúban. Sztálin arról tájékoztatta Harrimant, hogy Moszkvába rendelte Sevcsenko tábornokot, a távol-keleti szárazföldi erők főparancsnokát, hogy előzetes tárgyalásokat folytasson Dean tábornokkal a hadműveletek tervezéséről. Harriman nagyon elégedett volt ezzel a beszélgetéssel.

Hamarosan megkapta Roosevelt üzenetét, amelyben az elnök megbízta, hogy vegyen részt Churchill és Sztálin tárgyalásain, de csak megfigyelőként. Harrimannek ez csalódást okozott. Véleménye szerint aktívabban kellett volna támogatnia Churchillt azokban a próbálkozásaiban, hogy engedményekre bírja Sztálint a lengyel kérdésben, mivel Harriman véleménye szerint ebben az Egyesült Államok is érdekelt volt. Másnap Harriman táviratot küldött az elnöknek: „Utasításait megér-

tettem. Van egy kérdés, amelyben, remélem, bizonyos kölcsönös megértés érhető el Sztálin és a miniszterelnök között, s ez a lengyelországi helyzet. Úgy tűnik, hogy az események alakulásával a döntés egyre nehezebb lesz. Remélem, Ön nem fogja ellenezni, ha a miniszterelnök mégis valami olyat tudna kidolgozni Sztálinnal együtt, ami nem kötné Önt és nem kényszerítené valamilyen meghatározott irányvonal követésére."[15]

Harriman kétségtelenül segíteni akart Churchillnek a küszöbönálló tárgyalásokon. Azon a véleményen volt, hogy Rooseveltnek az a figyelmeztetése, miszerint mindennemű olyan megállapodás, amelyet Churchill moszkvai tartózkodása idején dolgozunk majd ki, nem lesz kötelező az Egyesült Államokra, és nem köti majd, csökkenti Sztálin érdekeltségét valamilyen konkrét megállapodás elérésében. Roosevelt azonban kitartott álláspontja mellett.

A KÉT VEZETŐ TÁRGYALÁSAI

Nagy-Britannia miniszterelnöke, Winston Churchill és külügyminisztere, Anthony Eden 1944. október 9-én délután érkezett Moszkvába. Már aznap estére megbeszélést terveztek a szovjet kormányfővel. Churchill azonban szükségesnek tartotta, hogy ezt megelőzően találkozzon az amerikai nagykövettel. E találkozó alkalmával Churchill kifejezte csalódottságát amiatt, hogy Washington kitért a küszöbönálló moszkvai tárgyalásokon való hivatalos részvétel elől. Churchill ennek ellenére megígérte, hogy folyamatosan tájékoztatni fogja Harrimant a dolgok menetéről, és gondoskodik arról, hogy az amerikai nagykövetet meghívják azokra a találkozókra, amelyeken szélesebb körű lesz a résztvevők összetétele. Az angolok így próbálták az amerikaiakat legalább valamennyire bevonni a két vezető tárgyalásaiba. Harriman azonban Churchill és a szovjet kormányfő legtöbb megbeszélésén nem vett részt. Nem volt ott az első találkozón sem, amelyre október 9-én

késő este került sor a Kremlben, és amely később meglehetősen nagy nemzetközi visszhangot váltott ki. Churchill éppen ezen a találkozón folyamodott ahhoz az akcióhoz, amelyet később maga is „piszkosnak és durvának" nevezett.

Churchill és Sztálin mint régi ismerősök találkoztak.

És csakugyan, ez volt a harmadik találkozójuk, ezen felül rendszeresen leveleztek. Sztálin az iránt érdeklődött, hogy jól utaztak-e, és figyelmesen meghallgatta Churchill beszámolóját a hosszú repülőútról. Ezután rátértek a lengyel kérdésre, és különösebb nehézség nélkül megállapodtak abban, hogy Mikołajczykot meghívják Moszkvába a Lengyel Nemzeti Felszabadító Bizottság képviselőivel való tárgyalás céljából. Churchill nyomban kitért arra a kérdésre, amely a legjobban érdekelte.

– Rendezzük balkáni ügyeinket – mondta. – Az önök csapatai Romániában és Bulgáriában tartózkodnak. Nekünk ott vannak érdekeltségeink, vannak misszióink és vannak ügynökeink. Jó volna elkerülni az összeütközést aptó ügyekben. Mivel Angliáról és Oroszországról van szó, önnek mi volna a véleménye arról, ha önök 90 százalékos érdekeltséggel rendelkeznének Romániában, mi pedig, mondjuk, 90 százalékos érdekeltséggel Görögországban? És 50–50 százalékossal Jugoszláviában?

Míg szavait lefordították oroszra, Churchill ezeket a százalékarányokat feljegyezte egy darab papírra, és a cédulát az asztalon Sztálin elé tolta. Sztálin futólag rápillantott, és visszaadta Churchillnek. Szünet következett. A cédula az asztalon feküdt. Churchill nem nyúlt hozzá. Végül megszólalt:

– Vajon nem fogják-e túlságosan cinikusnak tartani, hogy csak úgy egyszerűen döntöttünk olyan kérdésekben, amelyek emberek millióit érintik? Inkább égessük el ezt a cédulát...

– Nem, tartsa csak meg – mondta Sztálin.[16]

Churchill félbehajtotta a cédulát, és zsebre vágta.

Abban az üzenetében, amelyet Churchill két nappal később,

október 11-én küldött Moszkvából Roosevelt elnöknek, ezzel az incidenssel kapcsolatban a következő közlésre szorítkozott: „Teljesen elengedhetetlen, hogy megpróbáljunk közös nézőpontra jutni a Balkánt illetően, és így több országban elejét vegyük egy polgárháborúnak, amelyben Ön és én az egyik féllel szimpatizálnánk, Sztálin pedig a másikkal. Rendszeresen fogom tájékoztatni minderről, és semmi mást nem fogunk másként rendezni, csak mint Nagy-Britannia és Oroszország közötti előzetes megállapodást azzal, hogy ezt Önnel később megtárgyaljuk és rendezzük. Meg vagyok győződve, hogy ilyen alapon Ön nem fogja ellenezni, ha megpróbálunk közös véleményre jutni az oroszokkal."[17]

Harriman nagykövet október 12-én meglátogatta Churchillt moszkvai rezidenciáján. Késő délelőtt volt, de a brit miniszterelnök régi szokása szerint még ágyban feküdt és valamit diktált. Harriman így emlékezik vissza erre: „Felolvasott nekem piszkozatban egy levelet, amelyet éppen akkor fogalmazott meg, hogy elküldje Sztálinnak. Ebben magyarázta a százalékarányokra vonatkozó javaslatait." Harriman azt mondta Churchillnek, hogy Roosevelt és Hull helyteleníteni fogja egy ilyen levél elküldését. Ekkor lépett be a hálószobába Eden. Churchill hozzá fordult, és azt mondta: „Anthony, Averell úgy gondolja, hogy ne küldjük el ezt az üzenetet Sztálinnak."[18] A levelet aztán nem is küldték el.

Később, a Kremlben október 9-én lezajlott találkozó idején a Churchill által írt hírhedt cédula körül mindenféle spekulációk keringtek. Sokan azt bizonygatták, hogy London és Moszkva között állítólag volt valamilyen „megállapodás" a balkáni „érdekszférák felosztásáról", ami, úgymond, eleve meghatározta a „megállapodás" résztvevőinek viselkedését a további események során. Néhányan még olyan következtetésre is jutottak, hogy ha ez a megállapodás nem lett volna, az egész háború utáni Délkelet-Európa másképp festene ma. Valójában semmi alapja nincs annak, hogy ezt az incidenst így értelmezzék. Még abból is, ahogy maga Churchill leírta

a történteket, kitűnik, hogy nyoma sem volt semmiféle megállapodásnak, még valamilyen hivatalos egyezménynek sem.

Mi is történt tulajdonképpen? Churchill felírta egy cédulára a maga százalékarányait. Sztálin ránézett, és szó nélkül visszaadta a cédulát a brit miniszterelnöknek. Churchill azt javasolta, hogy égessék el a cédulát, nyilván arra számítva, hogy tárgyalópartnere beleegyezése esetén bizonyos „cinkosság" alakulna ki a „kompromittáló dokumentum" megsemmisítése dolgában. Sztálin azonban nem szolgáltatott a brit miniszterelnöknek semmiféle ürügyet az ilyen következtetésekre. Hanyagul megjegyezte, hogy Churchill megtarthatja a cédulát, nyíltan kimutatva, hogy nem tulajdonít különösebb jelentőséget az ügynek. Voltaképpen ez volt minden!

S mi következik ebből? Churchill kétségtelenül olyan benyomást akart kelteni, mintha a Szovjetunióval valamilyen megállapodás jött volna létre, amely igazolta volna a brit kormánynak azt a törekvését, hogy megerősítse befolyását Európa több körzetében. A több éves háború, a fasiszta megszállás szörnyűségei a felszabadító mozgalom példátlan fellendüléséhez vezettek. Az ellenállás erőit mindenütt a kommunisták vezették, akik a hitlerista zsarnokság elleni harcban legrendíthetetlenebb harcosoknak bizonyultak, és szimpátiát vívtak ki maguknak a lakosság legszélesebb köreiben. Mindez olyan helyzetet teremtett, amelyben a megszállók kiűzése után a hatalom számos országban átmehetett a nép bizalmát élvező kommunista párt kezébe. Churchillt ez rémülettel töltötte el. Akkoriban Edennel és a brit kabinet más tagjaival folytatott levelezésében sok utalás található Olaszország, Franciaország, Görögország és más államok „kommunizálódásának" lehetőségére. Olyan akciókhoz ragaszkodott, amelyek útját állták volna az ilyen fejlődésnek. Könnyen lehetséges hát, hogy az említett provokatív incidenst Churchill azért agyalta ki, hogy majdan legyen formális oka egy sor ország belügyeibe való beavatkozásra és a haladó mozgalmak letörésére. Ez ténylegesen meg is történt, például Görögországban.

A Szovjetuniónak azonban nem lehetett része ilyen kétes „megállapodásokban". Ez ellentmondott volna a szovjet állam lenini külpolitikája legfőbb elveinek, és elsősorban a más népek belügyeibe való be nem avatkozás, a szuverén jogok tiszteletben tartása elvének. A Szovjetunió természetesen nem fogadhatta el az angol miniszterelnök javaslatát, és nem szankcionálhatta az angol imperialisták arra irányuló próbálkozásait, hogy saját akaratukat diktálják a felszabaduló népeknek.

Jellemző az is, hogy Sztálinnak és Churchillnek Roosevelthez intézett október 10-i üzenetében (ez az egyetlen távirat, amelyet a két vezető együtt küldött Washingtonba a moszkvai tárgyalások napjaiban) a következő állt: „Meg kell vizsgálnunk azt a kérdést, hogy miképpen egyeztessük össze legjobban politikánkat a balkáni országok tekintetében, Magyarországot és Törökországot is ide sorolva."[19]

Visszaemlékezéseiben Harriman megjegyzi, hogy a két vezető Roosevelthez intézett közös üzenetének eredeti változatában a fent idézett mondat után a „figyelembe véve megfelelő kötelezettségeinket" szavak következtek, amelyeket Churchill javasolt. A végső szövegből Sztálin erősködésére ezeket a szavakat kihúzták. Harriman elmondja, hogy a hivatalos ebéd alatt a szovjet kormányfőhöz fordulva megjegyezte, hogy ismeri az üzenet eredeti szövegét, és hogy Roosevelt minden bizonnyal örül majd, ha megtudja, hogy Sztálin javasolta e szavak kihúzását, mivel az elnök nagy jelentőséget tulajdonít annak, hogy valamennyi fontos kérdést a „három nagy" együtt oldjon meg. Harriman a továbbiakban ezt írja: „Sztálin azt felelte, örömmel hallja ezt, és a miniszterelnök háta mögött áthajolva hozzám, megszorította a kezem."[20]

Abban a levélben, amelyet a szovjet kormányfő október 19-én küldött Rooseveltnek, vagyis Churchillnek Moszkvából való elutazása napján, csak arra van utalás, hogy a „nézetek közös tisztázása" szerepelt napirenden. A többi között ez állt az üzenetben: „Harriman követ úr bizonyára tájékoztatta Önt valamennyi fontosabb moszkvai megbeszélésről. Továbbá,

tudomásom szerint arról volt szó, hogy a miniszterelnök értékelő tájékoztatást küld Önnek a moszkvai megbeszélésekről. A magam részéről elmondhatom, hogy megbeszéléseink igen hasznosak voltak az olyan kérdésekre vonatkozó nézetek kölcsönös tisztázása szempontjából, mint a magatartás a jövendő Németország tekintetében, a lengyel kérdés, a balkáni államokkal kapcsolatos politika, valamint a további hadviselés fontos politikai kérdései. A megbeszélések során kitűnt, hogy minden nagyobb nehézség nélkül valamennyi előttünk felmerült fontos kérdésben össze tudjuk egyeztetni politikánkat, s ha még nem is tudjuk biztosítani az egyik vagy a másik feladat azonnal szükséges megoldását, mint például a lengyel kérdésben, ezen a téren is kedvezőbb kilátások nyílnak. Bízom abban, hogy ezek a moszkvai megbeszélések abból a szempontból is hasznosak lesznek, hogy hármunk későbbi találkozása alkalmával konkrét határozatokat hozhatunk majd minden olyan halaszthatatlan kérdésben, amelyhez közös érdekünk fűződik.[21] Ellenben sem a „három nagy" jaltai találkozóján, sem az azt követő levelezésükben nem érintették a „százalékarány" kérdését.

Mindez világosan mutatja, hogy szovjet részről nem volt semmiféle olyan szándék, hogy megalkudjanak Londonnal az „érdekszférák felosztását" illetően. Ezt eléggé határozottan erősíti meg Harriman is:

„Most sem értem, és aligha értettem akkor, hogy mit is akart Churchill ezekkel a százalékokkal elérni. Tudom, hogy az Egyesült Államok segítségével szabad kezet akart kapni Görögországban, és bizonyos fokú beleszólást igyekezett szerezni az új jugoszláv kormány megalakítása ügyében, és így ez az angliai emigrációban működő kormány képviselőiből, valamint Titónak és csoportjának képviselőiből létesüljön. Churchill persze tudta, hogy Roosevelt elnök ragaszkodik ahhoz, hogy ne kösse semmiféle döntés, amíg a »három nagy« nem találkozik újból. Érdekes, hogy amikor mind a hárman talál-

koztak Jaltában, már fel sem merült többé a százalékok kérdése."[22]

Churchill moszkvai tartózkodása idején a Lengyel Nemzeti Felszabadító Bizottság képviselői több ízben találkoztak Mikołajczykkal, aki külön ezért utazott a Szovjetunióba.

A Lengyel Nemzeti Felszabadító Bizottság delegációja, élén Bolesław Bieruttal, kifejtette, kész találkozni az emigráns kormány képviselőivel azzal a feltétellel, hogy hatályon kívül helyezik az 1935-ös fasiszta alkotmányt és visszaállítják az 1921-es alkotmányt, amely proklamálja az alapvető demokratikus szabadságjogokat. Bierut megjegyezte, hogy a Lengyel Nemzeti Felszabadító Bizottság delegációja „mindig fő feladatának tartotta a lengyel nép egységének megvalósítását, és ennek jegyében hajlandó együttműködni mindenkivel, aki őszintén törekszik az egység megteremtésére."[23]

A delegáció kijelentette, hogy a Szovjetunióval baráti viszonyban levő és erős Lengyelország fennállásának biztosítását kívánja úgy, hogy ennek hatása keleten a Curzon-vonal mentén húzódjon, nyugaton pedig olyan vonalon, amely magában foglalja az ősi lengyel földeket. A delegáció beleegyezett abba, hogy egy lengyel nemzeti egységkormány alakuljon Mikołajczykkal az élen, de azzal a feltétellel, hogy ebben a kormányban a tárcák többségét a Lengyel Nemzeti Felszabadító Bizottság kapja. A szovjet kormány támogatta a Lengyel Nemzeti Felszabadító Bizottság álláspontját. A lengyel emigráns kormány képviselői és személyesen Mikołajczyk viszont kategorikusan elutasították ezeket. Javaslataik elfogadtatása céljából próbáltak alkudozásba bocsátkozni a szovjet–lengyel határ kérdésében.

Az angol miniszterelnök e tárgyalások alatt kétértelmű álláspontot foglalt el. Egyrészt hangsúlyozta, hogy kormánya továbbra is támogatja azt a javaslatot, amely szerint a Szovjetunió és Lengyelország közötti határnak a Curzon-vonal mentén kell húzódnia, sőt, kijelentette, hogy a szovjet–lengyel határ kérdése már el van döntve. Azt bizonygatta, hogy ami-

kor a szövetségesek a békekonferencia asztalánál fognak találkozni, Anglia támogatni fogja az oroszok igényét arra a határvonalra, amelyet már Teheránban egyeztettek. Churchill hozzátette, hogy ezt az álláspontot az angol kabinet megerősítette.

Másrészt október 16-án Churchill tanulmányozás céljából eljuttatott a szovjet kormánynak egy egyezménytervezetet, amelyben csupán a nyugati lengyel határra vonatkozóan korábban egyeztetett nézetek jutottak kifejezésre. Ami pedig a keleti határt illeti, a tervezetben az állt, hogy a „lengyel kormány a Szovjetunió és Lengyelország közti demarkációs vonalként elfogadja a Curzon-vonalat"[24].

A szovjet kormány nem egyezhetett bele a kérdés ilyen értelmezésébe. Elfogadhatatlan volt benne az a megfogalmazás, amelyben a Curzon-vonal csupán demarkációs vonalként szerepel, mivel a határ kérdése nyitva maradt volna. Emiatt a lengyel kérdésben nem jutottak semmilyen megállapodásra sem.

Meg kell azonban jegyezni, hogy a tárgyalások során részletesebben tisztázták a felek álláspontját a lengyel kérdésben, és remélni lehetett, hogy a jövőben igazságosan megoldják a lengyel kérdést.

Érdemes ezzel kapcsolatban megemlíteni azt a nyilatkozatot, amelyet a szovjet kormány a szovjet–lengyel kapcsolatokról még 1944. január 11-én tett. Ebben ez állt: „Január 5-én Londonban nyilvánosságra hozták a lengyel emigráns kormánynak a szovjet–lengyel kapcsolatokkal foglalkozó nyilatkozatát, amelyben több helytelen állítás szerepel, a többi között egy helytelen állítás a szovjet–lengyel határról. Ismeretes, hogy a szovjet alkotmány a szovjet–lengyel határt Nyugat-Ukrajna és Nyugat-Belorusszia lakossága kívánságának megfelelően állapította meg, amelyet az 1939-ben széles demokratikus alapokon rendezett népszavazással fejezett ki. Ennek során a többségében ukránok lakta Nyugat-Ukrajna területe Szovjet-Ukrajna részévé vált, a többségében beloruszok lakta Nyugat-Belorusszia pedig Szovjet-Belorusszia részévé. A Nyu-

gat-Ukrajnában élő ukránok és a Nyugat-Belorussziában élő beloruszok ellen a Szovjetunióra ráerőszakolt 1921. évi rigai szerződésben elkövetett igazságtalanságot ily módon sikerült jóvátenni. Nyugat-Ukrajnának és Nyugat-Belorussziának a Szovjetunióhoz való csatlakozása nemcsak hogy nem sértette Lengyelország érdekeit, hanem ellenkezőleg, biztos alapot teremtett a lengyel nép és a vele szomszédos ukrán, belorusz és orosz nép közötti szilárd és tartós béke számára."[25]

A nyilatkozat kiegészítéseként nyilvánosságra hoztak egy hivatalos tájékoztatást a Curzon-vonalról, s ez a következőket tartalmazta.

„»A szovjet kormány nyilatkozata a szovjet–lengyel kapcsolatokról« c. dokumentumban, amely ez év január 11-én került nyilvánosságra, szó esik Lengyelország keleti határairól, és utalás történik arra, hogy ezeket a határokat a Szovjetunióval való megállapodás útján lehet majd megállapítani, de a szovjet kormány nem tartja megváltoztathatatlanoknak az 1939-es határokat. Ezeken a határokon lehet módosítani Lengyelország javára, hogy azok a körzetek, amelyekben a lengyel népesség van többségben, Lengyelországhoz kerüljenek. Ebben az esetben a szovjet–lengyel határ körülbelül az úgynevezett Curzon-vonal mentén húzódhatna, amelyet 1919-ben elfogadott a Szövetséges Hatalmak Főtanácsa, és amely előirányozza Nyugat-Ukrajnának és Nyugat-Belorussziának a Szovjetunió területéhez való tartozását."

Mi is az a Curzon-vonal?

Lengyelország keleti határának kérdését a párizsi békekonferencián tárgyalták, amely 1919. január 18-án nyílt meg, és, mint ismeretes, a versailles-i békeszerződéssel fejeződött be. Ezen a konferencián a lengyel ügyekre külön bizottságot hoztak létre Jules Cambon, a berlini francia nagykövet vezetésével. A lengyel határkérdésre vonatkozó döntés előkészítése során ez a bizottság a vezető szövetséges hatalmak: Anglia, Franciaország, az Egyesült Államok, Olaszország és Japán küldöttségeinek döntéséből indult ki, amelyeknek az volt a

véleményük, hogy Lengyelországhoz csak az etnikailag lengyel területeknek kell tartozniuk.

A vezető szövetséges hatalmak említett döntése alapján a párizsi békekonferencia területi bizottsága kidolgozta Lengyelország keleti határának vonalát, s ezt a szövetséges hatalmak már a versailles-i békeszerződés megkötése után fogadták el, majd „A Szövetséges és Társult Hatalmak Főtanácsának nyilatkozata Lengyelország ideiglenes keleti határairól" címmel hozták nyilvánosságra 1919. december 8-án, Georges Clemenceau-nak, a Főtanács elnökének aláírásával. Később, 1920 júliusában, Lengyelország keleti határának ugyanezt a vonalát fogadták el a szövetséges hatalmak Spában megtartott konferenciáján, és ezen alapult Curzon brit külügyminiszternek a szovjet–lengyel határról szóló jegyzéke, amelyet 1920. július 12-én a szovjet kormányhoz intézett.

A Főtanácsnak és a spái konferenciának a döntése a szovjet–lengyel határvonal meghatározásakor abból az etnográfiai elvből indult ki, hogy a kitűzött vonaltól nyugatra csak olyan területek lehettek, amelyeken főleg lengyelek laknak, keletre pedig olyan területek, amelyeken túlnyomórészt ukránok és beloruszok laknak.

A lengyel kormánykörök viszont igényt támasztottak Nyugat-Ukrajna és Nyugat-Belorusszia területére is. Kihasználva a fiatal Szovjet Köztársaság nehéz gazdasági és katonai helyzetét, Lengyelország 1920-ban megtámadta Szovjet-Oroszországot. Miután azonban erős ellenállásba ütközött és meggyőződött a megindított háború kilátástalanságáról, Lengyelország felkérte szövetséges kormányait, hogy vállaljanak közvetítést a szovjet kormánnyal folytatandó tárgyalásokban. Curzon angol külügyminiszter akkor küldte el a szovjet kormánynak az említett jegyzéket, felvázolva a szovjet–lengyel határ hozzávetőleges vonalát, amely aztán Curzon-vonalként vált ismertté.

A lengyel kormány azonban nem egyezett bele a Curzon-vonalat követő határba, és folytatta a háborút Szovjet-Orosz-

ország ellen. Lengyelország 1921 márciusában a rigai béketárgyalásokon más határt kényszerített Szovjet-Oroszországra, magához kaparintva Szovjet-Ukrajna és Szovjet-Beloruszszia nyugati területeit. Az 1921. évi rigai békeszerződésben a Nyugat-Ukrajnában élő ukránokkal és a Nyugat-Belorussziában élő beloruszokkal szemben elkövetett igazságtalanságot csak 1939-ben sikerült jóvátenni, amikor e területek lakossága által széles demokratikus alapokon tartott népszavazás útján kifejezett akaratnak megfelelően új szovjet–lengyel határt állapítottak meg.

A lengyel politikusok által Moszkvában Churchill látogatása idején folytatott tárgyalások lehetőséget nyújtottak a probléma megoldására. Csakhogy Mikołajczyk ezúttal is elutasító álláspontra helyezkedett. Nem volt hajlandó elismerni a Curzon-vonal mentén húzódó szovjet–lengyel határt, arra hivatkozva, hogy konzultálnia kell londoni kollégáival. Ráadásul nemcsak a miniszterelnöki posztot követelte magának, hanem ezen kívül a kormányban a tárcák 50 százalékát is. Churchill ebben is támogatta. A Lengyel Nemzeti Felszabadító Bizottság képviselői azonban határozottan visszautasították az ilyen igényeket. Mikołajczyk végül is mindennemű megállapodás nélkül tért vissza Londonba.

A szovjet vezető és Churchill között véleménycsere folyt a közös ellenség elleni hadi tevékenység folytatásáról is, ami egészében véve pozitívan hatott ki a szövetségesek együttműködésének további alakulására.

Churchill moszkvai tartózkodása alatt Sztálin elfogadott egy ebédmeghívást Nagy-Britannia moszkvai nagykövetségére, amely akkor, éppúgy, mint ma is, a Szófijszkaja naberezsnaján állt. Ez egészen példátlan esetnek számított, mivel Sztálin általában nem járt el a külföldi nagykövetségekre. Ez alkalommal nyilván úgy döntött, hogy különleges előzékenységet tanúsít Churchill iránt.

Az ebéd, amelyen Harriman nagykövet is részt vett, fesztelen, emelkedett légkörben zajlott le. Sztálin pohárköszöntőt

mondott a távol levő amerikai elnök tiszteletére, s ebben nagyra értékelte az Egyesült Államok hozzájárulását a szövetségesek győzelmének ügyéhez. Volt olyan idő, mondotta Sztálin, amikor Nagy-Britannia és Oroszország rendezni tudták egymással Európa ügyeit. Együtt mértek vereséget Napóleonra. Együtt harcoltak a németek ellen az első világháborúban, de a második világháborúban nagyon fontos az Egyesült Államok részvétele.

Ebben a kijelentésben volt bizonyos célzás: a szovjet kormányfő ismételten értésére adta Churchillnek, hogy nem szándékozik vele külön alkut kötni Európa jövőjét illetően.

A LÁTOGATÁS EREDMÉNYEI

Az 1944 októberében Moszkvában lezajlott szovjet–angol tárgyalások legfontosabb katonai-politikai eredménye a feleknek az a megállapodása volt, hogy minden erőfeszítést a Balkánról visszavonuló német csapatok megsemmisítésére irányítják. Churchill meggyőződhetett róla, hogy a Szovjetunió kormánya nem szándékozik csapatait Görögországba és az Adriai-tenger partvidékére küldeni és az előtte álló feladatok teljesítése után kivonja a csapatokat Jugoszláviából.

Moszkvában a szovjet és a brit kormányfő számos olyan rendezetlen problémát is megtárgyalt, amelyek a balkáni államokat érintették, és ezekben megállapodásra is jutottak. Megvizsgálták a Bulgáriával kötendő fegyverszünet feltételeit. Amikor a bulgáriai Szövetséges Ellenőrző Bizottság létrehozásának kérdését vitatták meg, Churchill és Eden ragaszkodott ahhoz, hogy a bizottságban az Egyesült Államok és Nagy-Britannia képviselői egyenlő helyzetben legyenek a szovjet képviselőkkel. A szovjet kormány nem ment bele ebbe, például hozva fel az olaszországi Szövetséges Ellenőrző Bizottságot, amelyben a vezetés az angol–amerikai hadvezetés kezében volt, és a romániait, amelyben az elnök a szovjet képviselő

volt. Természetes, hogy a bulgáriai Szövetséges Ellenőrző Bizottságban is a Szovjet Legfelsőbb Főparancsokság képviselőjének kell elnökölnie. A felek végül is kölcsönösen elfogadható megállapodásra jutottak a bulgáriai fegyverszünet feltételeit illetően.

A tárgyalások során megvizsgálták a jugoszláviai helyzetet. Az angolok kijelentették, hogy Jugoszlávia tekintetében egyeztetett politikát tartanak szükségesnek. Eden azt javasolta, hogy küldjenek üzenetet Titónak és Šubašićnak, s javasolják jugoszláv területen való találkozásukat és egy egységes jugoszláv kormány létrehozásában való megállapodásukat. A szovjet kormány nem ellenezte ezt.

Nagy-Britannia képviselői azt javasolták, hogy tárgyalják meg Németország jövőjének kérdését, arra hivatkozva, hogy Teheránban ezt a kérdést „nagyon felületesen" vizsgálták meg. Churchill és Eden előterjesztett egy olyan tervet, hogy Németországot osszák fel három részre: Poroszországra, egy nemzetközi ellenőrzés alatt álló övezetre, amelybe beletartozna a Ruhr-vidék, Vesztfália és a Saar-vidék, és egy osztrák–bajor államra, amely magában foglalná a délnémet tartományokat. Németország felosztásának tervét indokolva Churchill rámutatott, hogy véleménye szerint „minden baj forrása Poroszország. Poroszországot ezért el kell választani Németországtól."

A nemzetközi ellenőrzés alatt álló övezet létrehozására tett javaslatukat az angolok azzal indokolták, hogy Németországot meg kell fosztani ipari erejétől, amely lehetővé tette számára az újjászületést az első világháború után. Churchill kijelentette, hogy igazságosnak tartaná, ha a Szovjetunió nyugati területeinek gazdaságát német üzemektől elszállított berendezésekkel állítanák helyre.

Nem volt nehéz kitalálni, hogy a Németország felosztására irányuló terv igazi célja Angliának abban a törekvésében rejlett, hogy megszabaduljon Németországtól mint veszélyes konkurrenstől. Ugyanakkor Churchill felvetette azt a gondo-

latot, hogy Lengyelország, Csehszlovákia, Ausztria és Magyarország egy csoportot (konföderációt vagy föderációt) alkosson.[26]

A szovjet kormány egyetértett azzal, hogy Európa biztonsága érdekében Németország hadiipari potenciálját meg kell semmisíteni, de elutasította, hogy bárminemű kötelezettséget vállaljon Németország felosztását illetően. A német kérdés további tárgyalását elhalasztották a három nagyhatalom vezetőinek találkozójáig.

Ami Churchillnek azt a kijelentését illeti, hogy több államot konföderációba vagy föderációba kellene tömöríteni, ebből félreérthetetlenül kiérződött egy olyan törekvés, hogy a háború utáni afféle szovjetellenes „egészségügyi kordont" létesítsenek. E kérdés megtárgyalása kapcsán Sztálin kijelentette Churchillnek és Edennek, hogy „most nem lehet egyesítésekre gondolni, annál inkább, mert a fasiszta iga alól felszabaduló népek minden akadály nélkül teljes értékű nemzeti életet szeretnének élni"[26].

A megbeszélések során kitértek a hadi tevékenység perspektíváinak kérdésére is. Nagy-Britannia, a Szovjetunió és az Egyesült Államok képviselői áttekintették a frontok helyzetét, és tájékoztattak a Teheránban korábban egyeztetett haditervek teljesítéséről. Kifejezték szilárd meggyőződésüket, hogy a szövetségesek hadműveletei valamennyi fronton sikeresen alakulnak.

Kitértek arra a kérdésre is, hogy a Szovjetunió miként kapcsolódik majd be Japán leverésébe. A csendes-óceáni hadi tevékenység egészében véve eléggé jól alakult. A nyugati szövetségesek jelentős tengeri győzelmeket arattak, amelyek erősen meggyengítették Japánt. Állandóan támadták Japán megújult utánpótlási vonalait. Japán kereskedelmi flottájának több mint felét süllyesztették el. Ugyanakkor a brit és az amerikai vezérkari főnökök tisztában voltak vele, hogy végleges győzelmet csak akkor arathatnak, ha szétverik a Kínában, Mandzsúriában és a tulajdonképpeni Japán-szigeteken állomásozó

erős japán csapatokat. Ebben a végső hadjáratban a szovjet fegyveres erőknek kellett döntő szerepet játszaniuk.

A kérdésről Churchill-lel folytatott előzetes véleménycsere alkalmával a beszélgetésen jelen levő Harriman ragaszkodott ahhoz, hogy a konzultációkat az amerikaiak részvételével folytassák. Kijelentette: mivel az Egyesült Államok viseli a csendes-óceáni háború fő terhét, az Egyesült Államoknak kell a legaktívabban részt vennie az e problémával folytatandó tárgyalásokon. Churchill végül is egyetértett ezzel, és a szovjet kormányfővel október 14-én lezajlott találkozón az amerikai Deane tábornokot bízták meg, hogy adjon átfogó tájékoztatást a csendes-óceáni hadszíntéren folyó hadműveletekről. A helyzet ismertetése után Deane tábornok az Egyesült Államok legfelsőbb hadvezetésének megbízásából három kérdést tett fel Sztálinnak:

1. Németország veresége után mennyi idő szükséges ahhoz, hogy a Szovjetunió belépjen a Japán elleni háborúba?

2. Mennyi idő szükséges a szovjet csapatok által mért csapás erejének fokozásához, miután már meg tudták indítani a támadást?

3. A transzszibériai vasút áteresztőképességének mekkora részét lehet felhasználni az erők, valamint az amerikai hadászati légierő támogatásához szükséges eszközök felvonultatására?

Amikor az angolok és az amerikaiak elhagyták a Kremlt, Churchill atyáskodó hangon azt mondta Deane-nek:

– Fiatalember, el vagyok ragadtatva attól a bátorságától, amellyel Sztálinnak feltette ezt a három kérdést. Nem hiszem ugyan, hogy választ kap rájuk, de volt értelme feltenni őket...[28]

Churchill tévedett. Sztálin másnap megadta a választ. Azt mondta, Németország leverése után három hónapra van szükség ahhoz, hogy a Vörös Hadsereg támadó tevékenységet indíthasson Japán ellen. Ehhez ellátási tartalékokat kell képezni, ezeket Szibériában kell felhalmozni és ezeknek elegen-

dőeknek kell lenniük három hónap időtartamú hadműveletekhez. Csak ezután lehet megkezdeni a hadi tevékenységet. Éppen ezért a transzszibériai vasút korlátozott lehetőségeire való tekintettel a Tengermelléken az amerikai légierő rendelkezésére bocsátott támaszpontokat maguknak az amerikaiaknak kell ellátniuk az óceánon át. Ehhez, fűzte hozzá Sztálin, az Egyesült Államok igénybe veheti Petropavlovszk-Kamcsatszkij kikötőjét. Miután még egyszer megerősítette, hogy a Vörös Hadsereg Hitler veresége után három hónapon belül megindítja a haditevékenységet Japán ellen, Sztálin hozzátette, hogy ennek két feltétele van: az Egyesült Államok segít nagy mennyiségű ellátási tartalékoknak Szibériában való felhalmozásában, és tisztázódnak a Szovjetunió e háborúban való részvételének politikai aspektusai.

– Az oroszoknak tudniuk kell, miért harcolnak – mondta Sztálin. – Van bizonyos számlánk, amit szeretnénk Japánnak benyújtani...[29]

Még a teheráni konferencián a Japán elleni háború távlatainak megtárgyalása során Sztálin megkérdezte Roosevelttől és Churchilltől, a szövetségesek mit szándékoznak tenni a Szovjetunió érdekében a Távol-Keleten, ahol az nem rendelkezik szabad kijárattal az óceánra. Roosevelt akkor megemlítette, hogy Dairent esetleg „szabad kikötővé" lehetne tenni. Churchill általánosabb formában nyilatkozott, megjegyezve, hogy „Oroszország jogos igényeit ki kell elégíteni".

Az a tény, hogy Sztálin 1944 októberében a kérdést nem tisztán katonai, hanem politikai síkon is felvetette, világosan célozva arra, hogy a Szovjetuniónak szabad kijáratra van szüksége az óceánhoz, sem Londont, sem Washingtont nem érte váratlanul. Ezen kívül a brit és az amerikai politikusoknak látniuk kellett, hogy a szovjet közvélemény fokozott érdeklődést mutat a Távol-Keleten és e térség bizonyos történelmi vonatkozásai iránt. A Szovjetunióban éppen ebben az időben vált bestsellerré Sztyepanov „Port Artur" című könyve, amely lényegét tekintve az 1904–1905-ös orosz–japán háború rész-

vevőinek visszaemlékezéseit tálalta regény formájában. Aki ezt a vaskos könyvet elolvasta, szinte beleélte magát a negyven évvel azelőtti eseményekbe, amikor az orosz hadsereg és flotta a cári hatóságok hanyagsága miatt vereséget szenvedett, holott a katonák, a matrózok és a tisztek hősiesen teljesítették katonai kötelességüket. A szovjet emberek jól emlékeztek a távolkeleti intervenció éveire is, és minden rosszra, amit a japán szamurájok okoztak hazájuknak. És amikor a Vörös Hadsereg hadba lépett az imperialista Japán ellen, a szovjet nép megértéssel fogadta a Kremlben akkor elhangzott szavakat, amelyek szerint az idősebb nemzedék 40 évig várta ezt a pillanatot.

Az a tény, hogy 1944 októberében mindezeket a kérdéseket megtárgyalták Churchill-lel és Harrimannel, lehetővé tette, hogy jobban tisztázzák a felek álláspontját, és kétségtelenül nagy jelentőséggel bírt a három szövetséges hatalom által később hozott határozatok szempontjából is.

A „HÁROM NAGY" TALÁLKOZÓJA ELŐTT

1944 őszétől kezdtek behatóan foglalkozni a három nagyhatalom kormányfőinek újabb találkozójával. A teheráni konferencia után számos fontos esemény történt. A szövetséges hatalmak fegyveres erői újabb és újabb ragyogó győzelmeket arattak. A Vörös Hadsereg megtisztította a szovjet földet a megszállóktól, és befejezte a fasiszta csapatok kiűzését a kelet-európai államokból. Ebben a méreteit és áldozatait tekintve még soha nem látott fegyveres összecsapásban közeledett az antifasiszta koalíció győzelmének órája. Bár súlyos harcokat kellett még megvívni a hitleri Németországgal is, a militarista Japánnal is, egyre inkább előtérbe kerültek a háború utáni rendezés problémái.

Közben az antifasiszta koalíción belül is egyre erősebben mutatkoztak különféle ellentmondások. Ezek jelentős mér-

tékben az imperialista erők olyan próbálkozásaival függtek össze, hogy megőrizzék uralmukat a világon, és ennek érdekében lehetőleg gyengítsék a Szovjetuniót, csökkentsék befolyását a világszíntéren. Ennek az irányvonalnak fontos elemét alkották azok a törekvések is, hogy a fasiszta leigázás alól felszabadult országokban elnyomják a haladó mozgalmakat, a nyugati hatalmaknak engedelmes reakciós rendszereket erőszakoljanak népeikre. És végül nem kis jelentőségük volt a nyugati hatalmak kormánykörein belül érvényesülő különféle tendenciáknak sem. Ezek különösen világosan az Egyesült Államok vezető magvában voltak megfigyelhetők. Ezen belül elhatárolódtak a Szovjetunióval való háború utáni együttműködés hívei és a Szovjetunióval szembeni „kemény irányvonal", a vele való konfrontáció bajnokai, akik a szocialista hatalom elleni háború kirobbanásától sem riadtak vissza.

A „három nagy" találkozója ilyen körülmények között rendkívüli jelentőségre tett szert. Gyakorlati előkészítését azonban két tényező tette bonyolulttá: az Egyesült Államokban 1944 novemberében tartandó elnökválasztások és a konferencia színhelyének egyeztetésével kapcsolatos nehézségek.

Sztálinnak 1944. szeptember 23-án folytatott személyes megbeszélésén Harriman, Roosevelt útmutatását követve, azt mondta, hogy az elnök novembert tartja a találkozó lehetséges időpontjának. Mivel azonban ez az évszak az amerikaiak által ajánlott Alaszka szempontjából túlságosan késői, most azt javasolta, a konferenciát valahol a Földközi-tenger térségében tartsák meg. Sztálin azt válaszolta, hogy a találkozó kívánatos volna, de attól tart, orvosai nem engednek meg neki ilyen hosszú utazást.

– Megmutatkozik a kor – panaszkodott. – Az elmúlt években két-három nap alatt legyűrtem egy influenzát, most pedig egy hétig, olykor pedig kettőig is elhúzódik.

Harriman utalt a földközi-tengeri napsütés gyógyító hatására. Sztálin ekkor megjegyezte, hogy orvosai minden éghajlatváltozást veszélyesnek tartanak. Azt ajánlotta, hogy a talál-

kozóra Molotovot küldi majd el, aki, mint hozzáfűzte, teljes bizalmát élvezi. A beszélgetésen jelenlevő külügyi népbiztos ezek után kijelentette, hogy sohasem tudná pótolni Sztálin marsallt.

– Túlságosan szerény vagy – mondta Sztálin Molotovhoz fordulva.

Harriman magyarázkodni kezdett, hogy az elnök mindig örömmel találkozna Molotovval, ő azonban reméli, hogy a Kremlben még egyszer mérlegelik a helyzetet.[30]

A brit miniszterelnök a Kremlben októberben folytatott tárgyalásai természetesen nem helyettesítették a „három nagy" találkozóját. A találkozó kérdését az amerikai nagykövet Churchill moszkvai tartózkodása idején újból felvetette. Harriman ezúttal célzott arra, hogy Roosevelt esetleg eljönne a Fekete-tenger térségébe. Egyben Harry Hopkinsra hivatkozott, aki ugyanezt az elképzelést fejtette ki A. Gromikónak, a washingtoni szovjet nagykövetnek.

Ez a változat teljes mértékben kielégítette Sztálint, s ezt 1944. október 19-én meg is írta Rooseveltnek: „Gromiko nagykövet tájékoztatott a közelmúltban Hopkins úrral folytatott megbeszéléséről, melynek során Hopkins úgy nyilatkozott, hogy Ön november végén elutazhatna a Fekete-tengerre, s a Fekete-tenger szovjet partvidékén találkozhatna velem. Én nagyon örülnék, ha ez a terv megvalósulna. A miniszterelnökkel folytatott beszélgetés során meggyőződtem arról, hogy ő ugyanígy vélekedik. Eszerint november végén mi hárman találkozhatnánk, hogy megvizsgáljuk a Teherán óta felgyülemlett kérdéseket. Örülni fogok, ha erről értesítést kapok Öntől."[31]

Az elnök válasza október 25-én érkezett Moszkvába. Ebben kifejezte azt a meggyőződését, hogy Churchill nemrégen lezajlott moszkvai látogatása során a szovjet és a brit vezető által „elért siker megkönnyíti és meggyorsítja munkánkat a következő találkozás alkalmával, amikor hármunknak a jövőt

illetően teljes megegyezésre kell majd jutni akcióink, politikánk és kölcsönös érdekeink tekintetében."

Egy ilyen tanácskozás előkészítésével kapcsolatban Roosevelt utalt arra, hogy „tanulmányoznunk kell azt a kérdést, hogy melyik hely lenne alkalmas novemberi találkozónk megrendezésére, a megfelelő szállás, a biztonság, az odautazás stb. szempontjából. Hálás lennék Önnek, ha javasolna valamit.

Megvizsgáltam Ciprus, Athén, illetőleg Málta alkalmasságát arra az esetre, ha a fekete-tengeri hajóút számomra túl nehéznek vagy megvalósíthatatlannak bizonyulna. Én szívesebben utaznék és laknék hajón. Biztos tudomásunk szerint Cipruson és Málta szigetén a biztonság és a szállás szempontjából kielégítőek a körülmények.

Nagy örömmel nézek az Önnel való újabb találkozás elé. Örülnék, ha tanácsot és javaslatot kapnék Öntől."[32]

A szovjet kormányfő négy nap múlva küldte el a választ az elnöknek, amelyben továbbra is ragaszkodott saját változatához. Hangsúlyozta, hogy a szovjet fekete-tengeri partvidéken teljesen kedvezőek a feltételek a találkozóhoz, és kifejezte azt a reményét, hogy a találkozó időpontjára garantálni lehet majd, hogy az elnök hajója biztonságosan jusson el a rendeltetési helyre. A „három nagy" találkozója színhelyének kérdése tehát továbbra is nyitva maradt.

Közben az Egyesült Államokban lezajlottak az elnökválasztások, győzelmet hozva Rooseveltnek. A szovjet kormányfő gratulált neki ebből az alkalomból, s kifejezte azt a meggyőződését, hogy „az amerikai nép az Ön kipróbált vezetésével a Szovjetunió, Nagy-Britannia és a többi demokratikus ország népeivel együtt sikerre viszi a közös ellenség ellen vívott harcot, és az emberiségnek a náci zsarnokság alóli felszabadítása jegyében kivívja a győzelmet"[33].

Később Rooseveltnek újabb ötletei támadtak a hármak találkozójának időpontját illetően. A Sztálinnak címzett és november 19-én Moszkvába érkezett levelében az elnök azt fejtette ki, hogy alkalmasabb volna, ha a találkozót a január 20-i

hivatalos beiktatás utánra halasztanák. Ezért azt javasolta, hogy január 28-án vagy 30-án találkozzanak megfelelő helyen. Roosevelt közölte, hogy az amerikai haditengerészeti szervek határozottan ellenzik a Fekete-tengert. Nem vállalkoznak arra, magyarázta az elnök, hogy egy nagy hajót átvigyenek az Égeitengeren és a Dardanellákon, mivel ehhez igen erős kíséret kellene, amire viszont másutt is nagy szükség mutatkozik. A továbbiakban az elnök közölte, hogy Churchill a találkozó színhelyéül Alekszandriát, Jeruzsálemet vagy Athént javasolta. Arra is rámutatott, hogy a találkozót január végénél vagy február elejénél későbbi időpontra elhalasztani nem szabad, és kifejezte azt a reményét, hogy ekkor már Sztálin meg tud tenni egy utat a Földközi-tenger valamelyik pontjáig. „Számomra a Földközi-tenger térségében úgyszólván minden olyan hely megfelelő – hangzott az üzenetben –, ahol Washingtontól a légi összeköttetés szempontjából nem vagyok túl messze ahhoz, hogy teljesíteni tudjam a törvényhozással kapcsolatos kötelességeimet; egyébként ezt a kérdést Ön ismeri."[34]

E véleménycsere eredményeképpen a „három nagy" találkozója idejének és színhelyének kérdése még bizonytalanabb lett. Hiszen teljesen nyilvánvaló volt, hogy olyan viszonyok között, amikor a Vörös Hadsereg a szovjet–német hadszíntéren nagyarányú támadást indított és számos frontszakaszon heves harcok dúltak, a szovjet kormányfő, aki egyben a fegyveres erők főparancsnoka is volt, semmiképpen sem engedhetett meg magának a Roosevelt által annyi ékesszólással leírt, hosszú egzotikus utazásokat.

„Az elnök valamennyi legközelebbi tanácsadója ellenezte, hogy Roosevelt Oroszországba utazzon; többségüknek nem tetszettek az oroszok, vagy legalábbis nem bíztak bennük. Nem tudták megérteni, miért kell az Egyesült Államok elnökének az egész világon végigutaznia ahhoz, hogy találkozzon Sztálinnal. Nekem ezek az érvek semmit sem jelentettek. A legfontosabb az volt, hogy a találkozó létrejöjjön. A találkozót lehetetlen volt bárhol másutt megrendezni, mint a Krímben.

Az elnök tanácsadói sokat bíráltak engem, amikor megtudták, hogy éppen én beszéltem Gromikóval a Krímbe való utazás lehetőségéről. Amikor az elnökre rászálltak és próbálták rábírni arra, hogy ne utazzon, az elnök újból habozni kezdett, és számos ellenjavaslatot tett, amelyek közül egyiknek sem volt értelme. Én meg voltam győződve róla, hogy az elnök végül is elutazik a Krímbe. És ennek legfőbb oka az, hogy a világnak ezen a részén sohasem járt, kalandra vágyó lelke viszont mindig vonzotta szokatlan helyekre, s mivel a választások lezajlottak, döntését immár nem nehezítették politikai megfontolások."[35]

November 23-án Sztálin rövid és határozott választ küldött Rooseveltnek: „Nagyon sajnálom, hogy az Ön haditengerészeti szervei kétségbe vonják annak az eredeti elgondolásának a célszerűségét, hogy hármunk találkozójának helyéül a Fekete-tenger szovjet partvidékét válasszuk. Nincs kifogásom a találkozás Ön által javasolt időpontja – január vége vagy február eleje – ellen, de azzal a feltétellel, hogy a találkozás helyéül sikerül majd valamelyik szovjet kikötővárost kiszemelnünk. Még mindig figyelemmel kell lennem az orvosi tanácsokra, amelyek szerint a hosszú utazás veszélyes lenne számomra."[36]

Végül is Roosevelt beleegyezéséről nyilatkozott. December végén utasította Harrimant, közölje a szovjet kormányfővel, hogy kész februárban Jaltába utazni a „három nagy" találkozójára. Konspirációs okokból előbb abban állapodtak meg, hogy ennek a találkozónak az „Argonauta" fedőnevet adják (később az új elnevezés „Magneto" lett).

Megkezdődött a jaltai konferencia aktív előkészítése. A konferencia részvevői megállapodtak abban, hogy nem hívják meg a sajtó képviselőit, csak fotóriporterekre szorítkoznak.

A Krímben teljes gőzzel folytak az előkészületek. A legnagyobb gondok a szovjet fél vállára nehezedtek, bár a megfelelő szálláshelyek előkészítésében az amerikaiak és az angolok is részt vettek. Rooseveltnek a Livadia-kastélyban biztosítottak lakosztályokat, s ott tartották meg a konferencia plená-

ris üléseit is. Churchillnek az alupkai Voroncov-palotát bocsátották rendelkezésére. A szovjet delegáció vezetője a koreizi villában helyezkedett el.

Figyelembe kellett venni, hogy a Krímet nem sokkal előbb szabadították fel a hitleri megszállók alól. Mindenütt látszottak még a szörnyű pusztítások, a rablás és fosztogatás nyomai. Óriási munka folyt, hogy a konferencia és a delegációk részére kijelölt épületeket minden szükségessel berendezzék. Bútort kellett összeszedni és odaszállítani, teljesen fel kellett újítani a helyiségeket, a vízvezetéket, meg kellett tisztítani a környező terepet. Végül megfelelő intézkedéseket kellett tenni a kormányfőknek és a konferencia többi résztvevőjének biztonsága érdekében. A szovjet hatóságok mindezt nagyon magas színvonalon és igen rövid idő alatt elvégezték. A jaltai konferencia sok részvevője később visszaemlékezéseiben nagyra értékelte a delegációk normális tevékenységének biztosítása érdekében végzett munkát.

A „három nagy" újabb találkozójának technikai előkészítése mellett a konferenciát megelőző héten intenzív véleménycsere folyt az alapvető politikai problémákról is.

Ehhez a véleménycseréhez részben felhasználták Churchill moszkvai tárgyalásait is. A következő hónapokban élénk levelezés folyt, emellett szovjet vezetők találkoztak az Egyesült Államok és Nagy-Britannia nagykövetével. Az amerikaiak különös érdeklődést tanúsítottak az iránt, hogy a szovjet kormánnyal megállapodjanak a Szovjetuniónak a Japán elleni háborúba való belépéséről. A szovjet fél a maga részéről síkraszállt távol-keleti érdekeiért. A Szovjetunió álláspontját valamivel pontosabban határozták meg, amikor Harriman 1944. december 14-én látogatást tett a szovjet kormányfőnél.

Az elnök útmutatásainak megfelelően Harriman megkérdezte, milyen igényei vannak a Szovjetuniónak a Távol-Keleten. A térképhez lépve Sztálin azt mondta, hogy Dél-Szahalint és a Kuril-szigeteket Oroszországnak vissza kell kapnia. Hangsúlyozta, hogy Vlagyivosztok előterét most teljes mértékben

a japánok ellenőrzik. A Szovjetuniónak, folytatta Sztálin, joga van számítani arra, hogy védelmezheti az e fontos kikötőhöz vezető utakat. Márpedig most az ellenség elzárja valamennyi csendes-óceáni kijáratot. Végül, fejezte be Sztálin, a Szovjetunió szeretné bérbe venni Dairent és Port Arturt a környező területekkel együtt.

Harriman azt válaszolta, emlékezete szerint Teheránban tárgyalták ezt a kérdést, és Roosevelt akkor egyetértett azzal, hogy a Szovjetuniónak szüksége van fagymentes csendes-óceáni kikötőkhöz kijutásra. Másrészt feltételezi, tette hozzá Harriman, hogy az elnök nem e körzeteknek a Szovjetunió által való bérbe vételére gondolt, hanem nemzetközi szabadkikötőkké való változtatásukra.

Sztálin válasza: a Szovjetunió szeretné bérbe venni azt a vasútvonalat is, amelyet annak idején az oroszok építettek Dairentől Harbinig és onnan tovább északnyugat felé. Sztálin elmagyarázta, hogy a Szovjetunió nem szándékozik beavatkozni Kína belügyeibe vagy megsérteni szuverenitását Mandzsúriában.[37]

Az Egyesült Államok vezető köreiben természetesen voltak olyan elemek, akik próbálták megakadályozni a szovjet befolyás erősödését a Távol-Keleten. Azon a véleményen voltak, hogy a körzet vasútvonalainak ellenőrzése szovjet csapatok ottani elhelyezéséhez vezethet, ez pedig kihat majd a kínai politikai helyzet alakulására és sikereket biztosít a „kínai vörös hadseregnek" a kuomintangisták elleni harcban. E körök aktivitására való tekintettel Harriman azt javasolta Washingtonnak, hogy kérjenek Moszkvától részletes kiegészítő információt a Szovjetunió távol-keleti igényeiről. Javaslatára azonban a nagykövet nem kapott választ. Az Egyesült Államok kormánya célszerűnek tartotta, hogy azokra az értesülésekre szorítkozzon, amelyeket a Kremlben lefolytatott, fentebb idézett beszélgetés során kapott.

Itt nyilvánvalóan szerepet játszott Washington abban való érdekeltsége, hogy a Szovjetunió minél előbb lépjen be a

Japán elleni háborúba. Jelentősége volt annak is, hogy a német hadvezetés éppen ebben az időben kezdte meg hatalmas arányú támadását az Ardennekben, meglehetősen nehéz helyzetbe hozva Eisenhower tábornokot, a Nyugat-Európában harcoló angol–amerikai csapatok parancsnokát. Az amerikai–brit tábornoki kar a szovjet tervekre vonatkozó kérdésekkel ostromolta Londont és Washingtont. Ez lényegében sürgető segélykérés volt.

Roosevelt üzenetet küldött Sztálinnak, mely december 24-én érkezett meg, ebben az „ügy rendkívüli sürgősségére való tekintettel" megkérte, fogadjon Eisenhower főhadiszállásáról egy magas rangú tisztet, aki „megtárgyalná Önnel a nyugati fronton, Eisenhowernél kialakult helyzetet és a keleti fronttal való együttműködés kérdését"[38]. A szovjet kormány azonnal hozzájárult ehhez, és így Moszkvába küldték Arthur Teddert, a brit légierő főmarsallját. Még mielőtt a marsall 1945. január 6-án a szovjet fővárosba érkezett, Churchill külön üzenettel fordult a szovjet kormányfőhöz. „Nyugaton nagyon súlyos harcok folynak... – közölte – Eisenhower tábornok számára igen kívánatos és szükséges lenne nagy vonalakban ismerni az Önök szándékait, minthogy ezek természetesen befolyásolják valamennyi fontos döntését és döntésünket. A kapott értesülések szerint kiküldöttünk, Tedder repülőmarsall tegnap este Kairóban volt, mivel az időjárás akadályozta a továbbutazásban... Amennyiben még nem érkezett meg Önhöz, hálás lennék, ha Ön közölni tudná velem, hogy számíthatunk-e január folyamán... a Visztula-fronton vagy valahol másutt nagy orosz támadásra... A dolgot sürgősnek tartom."[39]

Sztálin másnap válaszolt Churchillnek: „Mi támadásra készülünk, de az időjárás most nem kedvez támadásunknak. A főhadiszállás azonban, szövetségeseinknek a nyugati fronton kialakult helyzetét figyelembe véve elhatározta, hogy gyorsított ütemben fejezi be az előkészületeket, s tekintet nélkül az időjárásra, legkésőbb január második felében az egész középső fronton nagyarányú támadó hadműveletet indít a németek

ellen. Ne kételkedjék benne, hogy mi minden lehetőt elkövetünk a dicső szövetséges csapatok megsegítése érdekében."[40]

A szovjet hadvezetés gondosan előkészítette ezt a hadműveletet, melynek célja Lengyelország teljes felszabadítása volt. Most úgy döntött, hogy a támadás előkészítésének idejét a minimumra csökkenti. Január 12. és 15. között a Vörös Hadsereg 700 kilométer hosszú arcvonalon újból megindult nyugat felé. A főcsapás irányában a szovjet csapatok február 1-ig 500 kilométert nyomultak előre, felszabadították Lengyelország fővárosát, Varsót, és kijutottak az Oderához.

Amikor Tedder és csoportja január 15-én végre megérkezett Moszkvába, a szovjet–német arcvonalon teljes hévvel folyt a támadás. A szovjet kormányfő a Kremlben már az első találkozás alkalmával közölte az amerikai–brit megbízottal, hogy a szovjet hadvezetés nagy erőket vetett be, s ezek két hónapig vagy még tovább képesek folytatni a támadást. Ezután a tárgyaló felek információkat cseréltek ki egy sor kérdésről – a német tartalékok állapotáról, a Luftwaffénél kiképzett pilótákban mutatkozó hiányról, a két arcvonalon végrehajtandó tavaszi hadműveletek időpontjának koordinálásáról. Tedder megköszönte a szövetséges csapatoknak a nehéz helyzetben nyújtott segítségét.

– Írásbeli megállapodásunk nincs – válaszolta Sztálin –, de fegyvertársak vagyunk. Helyes, ésszerű és kölcsönös érdekünk, hogy nehéz pillanatokban segítsük egymást. Ostobaság lenne, ha félrehúzódnék és lehetővé tenném a hitleristáknak, hogy megsemmisítsék Önöket. Éppen így az Önök érdekében is áll, ne engedjék, hogy a németek elpusztítsanak bennünket...[41]

Tedder, a légierő főmarsallja feltehetően nem éppen szívesen hallgatta ezeket a szavakat, amelyekből kiérződött a célzás arra, hogy a szövetségesek hosszú éveken át húzták-halasztották a második front megnyitását, és félrehúzódtak, amikor a Szovjetunió különösen nehéz helyzetben volt.

Sztálin a találkozó után rögtön táviratot küldött Roosevelt-

nek, amelyben ez állt: „Ma, január 5-én, megbeszélést folytattam Tedder marsallal és a kíséretében levő tábornokokkal. Azt hiszem, hogy sikerült eléggé teljes kölcsönös tájékoztatást elérnünk. Mindkét részről kimerítő válaszokat adtunk a feltett kérdésekre. Meg kell mondanom, hogy Tedder marsall a legkedvezőbb benyomást teszi rám.

A szovjet–német fronton megindított támadó hadműveletek négy napja után most már módomban van közölni Önnel, hogy a szovjet csapatok támadása a kedvezőtlen időjárás ellenére kielégítően halad előre. A csapatok az egész középső fronton – a Kárpátoktól a Balti-tengerig – nyugat felé nyomulnak előre. Bár a németek kétségbeesett ellenállást tanúsítanak, kénytelenek visszavonulni. Nem kételkedem abban, hogy a németeknek meg kell majd osztaniuk tartalékaikat a két front között, s ennek következtében kénytelenek lesznek lemondani a támadásról a nyugati fronton. Örülök, hogy ez a körülmény megkönnyíti nyugaton a szövetséges csapatok helyzetét..."[42]

A krími találkozót megelőző konzultációk során érintették a háború utáni rendezés problémáit is. Mivel a Dumbarton Oaks-i konferencián nem sikerült megállapodásra jutni az új nemzetközi szervezet Biztonsági Tanácsában alkalmazandó szavazási eljárást illetően, erőfeszítéseket tettek az álláspontok közelítése és egy kölcsönösen elfogadható formula kidolgozása érdekében. Ebben nagy reményeket fűztek a három hatalom legmagasabb vezetőinek küszöbönálló személyes találkozójához.

Washingtonban élénk vita folyt a háború utáni rendezésről. Október végén Harriman levelet kapott személyes barátjától, James Forrestaltól, az Egyesült Államok akkori haditengerészeti miniszterétől, s ebben ez állt: „Dumbarton Oaksban nagy munkát végeztek, de ezt még korántsem sikerült befejezni. Azt hiszem, megvan az általános egyetértés abban, hogy Angliának, Oroszországnak és nekünk együtt kell működnünk. Ez türelmet és kitartást követel mindegyikünktől, annál is

inkább, mert a feszültség és a nehézségek egyre inkább növekedni fognak, ahogy távolodunk a mindannyiunkat fenyegető közös veszélytől... Ezzel Oroszország is egyetért és azt gondolom, hogy az úgynevezett »tőkés köröknek« is becsületes kívánsága a megállapodásra jutás. Néhány túlságosan lelkes ember inkább zavar, mint segít bennünket azoknak az eredményeknek az elérésében, amelyekre törekszünk. Ezek az eredmények, az én felfogásom szerint, a reális szemléletben és a józan észben rejlenek, annak megértésében, hogy mi hárman együtt [vagyis a három nagyhatalom – *V. B.*] hosszú évekre biztosítani tudjuk a világ békéjét. Ha azonban különböző felé húzunk, elkerülhetetlen lesz majd egy újabb háború."[43]

Később Forrestalt, mint Truman elnök kormányának sok más politikusát is, megfertőzte a hidegháború vírusa. 1944-ben azonban, amint erről meggyőződhettünk, egyetértett azzal a Roosevelt-adminisztrációban uralkodó véleménnyel, hogy lehetséges, sőt szükséges a háború utáni együttműködés az antifasiszta koalíció fő részvevői között.

Ezzel egyidejűleg az Egyesült Államok fővárosában véleménycserét folytattak a Szovjetunió és az Egyesült Államok jövőbeli kétoldalú kapcsolatairól. Roosevelt elnököt ez a probléma különösen izgatta, többször is síkraszállt a kölcsönösen előnyös együttműködés mellett, a szovjet–amerikai kapcsolatok szilárd gazdasági bázisának megteremtése mellett. Henry Morgenthau, az Egyesült Államok akkori pénzügyminisztere 1945. január 10-én olyan tervet küldött a Fehér Házba, amely a Szovjetuniónak kedvező feltételű hitelekkel való ellátását irányozta elő. Tízmilliárd dollár folyósításáról volt szó, évi 2 százalékos kamattal, 35 évi törlesztésre. Egy hét múlva Morgenthau meglátogatta Edward Stettiniust, az Egyesült Államok új külügyminiszterét, s megvitatta vele a tervet. Elképzelési kifejtése során Morgenthau azt mondta, célja meggyőzni a szovjet kormányt arról, hogy az Egyesült Államok eltökélt szándéka a háború után együttműködni a Szovjetunióval. „Eljött az ideje – jelentette ki –, hogy pontosan ismertessük ked-

vező javaslatainkat, amelyeket a szovjet kormány jóakaratunk konkrét gesztusának tekintene."[44]

William Clayton külügyminiszter-helyettes hamarosan értesítette Harrimant, hogy az elnököt erősen foglalkoztatja egy nagy hitel folyósítása a Szovjetuniónak, de addig semmit sem kell tenni, amíg Jaltában személyesen nem tárgyalja meg az egész kérdést Sztálinnal.[45]

Ami Churchillt illeti, az „Argonautá"-ra készülve különösen sokat fáradozott az amerikaiakkal való előzetes tárgyalások ügyében, hogy a küszöbönálló konferencián egységes frontot alkossanak a Szovjetunióval szemben. Mivel tudta, hogy Roosevelt elzárkózik ez elől, Churchill azt javasolta, hogy rendezzék meg Máltán az Egyesült Államok és Nagy-Britannia egyesített vezérkari főnökeinek tanácskozását, amelyen aztán részt vehetne az angol miniszterelnök és az Egyesült Államok elnöke is, mielőtt a Krímbe repülne. Ezzel kapcsolatban Churchill azt írta Rooseveltnek, hogy a két nyugati vezetőnek meg kell tárgyalnia „néhány olyan kérdést, amely nem tartozik az oroszokra"[46].

Roosevelt elnök visszautasította ezt a javaslatot. Azt válaszolta, hogy még a legkedvezőbb időjárási viszonyok esetén sem tud úgy Máltára érni, hogy elegendő ideje maradjon, és ezért rögtön tovább kell repülnie, ha a Sztálinnal egyeztetett időpontra Jaltába akar érni. Churchill azonban tovább makacskodott. Január 8-án újabb táviratot küldött az elnöknek, s próbálta meggyőzni arról, hogy szükség van az előzetes angol–amerikai tanácskozásra legalább a külügyminiszteri szinten. Az amerikaiak megnyugtatása végett Churchill azt írta, a találkozóra meg lehetne hívni Molotovot is. Ezek után az elnök részleges engedményt tett. Beleegyezett abba, hogy King, Arnold és Marshall amerikai tábornokok néhány nappal előbb utazzanak Máltára, és brit kollégáikkal tárgyalják meg a közös érdeklődésre számot tartó kérdéseket. A külügyminiszteri találkozó gondolatát viszont az elnök elutasította.

Magyarázatul azt hozta fel, hogy az elnök távollétében a

külügyminiszternek Washingtonban kell maradnia és csak az utolsó percben repülhet el a konferenciára. Ám Churchill újabb kéréseinek engedve Roosevelt elnök megígérte, hogy Londonba küldi Harry Hopkinst, mint személyes képviselőjét. Hopkins január 21-én érkezett meg az angol fővárosba. Churchill-lel és Edennel nemcsak azokat a kérdéseket tárgyalta meg, amelyek a „három nagy" napirendjén szerepeltek, hanem az angol–amerikai kapcsolatok néhány problémáját is. Szó volt többek között az angol hatóságok olaszországi tevékenységéről, amely Washingtonban visszatetszést keltett.

Lényegében arról volt szó, hogy az angolok szerették volna az olasz trónon hagyni Viktor Emánuelt, aki annak idején szentesítette Mussolini fasiszta rezsimjét. Washington ezt nemigen tartotta elfogadhatónak, és azt javasolta, Olaszországban liberálisabb arculatot adjanak a kormányzatnak. Az Egyesült Államok ennek érdekében megszervezte azt, hogy Rómába utazzon Sforza gróf, az emigrációban élő ismert polgári politikus. Ám az angolok nem vették be az általuk Rómában létrehozott kormányba, s éppen ez késztette Stettiniust, az Egyesült Államok nem sokkal ezt megelőzően kinevezett külügyminiszterét megfelelő nyilatkozat közzétételére. Ez felbőszítette Churchillt, s az elnökhöz intézett egyik személyes üzenetében kirohant az amerikaiak ellen.

„Nagyon kellemetlenül érintett – írta Churchill –, hogy a Sforza gróffal kapcsolatban támadt nézeteltérések ürügyén az amerikai külügyminisztérium nyilvánosan elmarasztalta Őfelsége kormányát. A mai rendkívül veszélyes katonai helyzetben fölöttébb sajnálatos dolog volna, ha egy ilyen nagy szövetség tevékenysége során elkerülhetetlenül adódó természetes nézeteltéréseket nyilvános vita formájában kellene világgá kürtölnünk. Nem emlékszem a külügyminisztérium egyetlen olyan, Oroszországra vagy más szövetséges államra vonatkozó nyilatkozatára sem, amely ehhez a Stettinius úr hivatalba lépését fémjelző dokumentumhoz mérhető volna."[47]

Hopkinsnak nem kevés fáradságába került, míg megnyug-

tatta Churchillt, és kissé tompította az angol–amerikai ellentéteket ebben a körzetben.

Londonból Hopkins Párizsba utazott, hogy találkozzon de Gaulle-lal. Ismeretes, hogy az Egyesült Államok kormánya Gireaud tábornokra épített, de Gaulle-t viszont nem kedvelte, és Hopkins szerette volna tisztázni az Egyesült Államok és Franciaország kapcsolatainak távlatait. Ezután Hopkins Rómába látogatott, ahol fogadta XII. Pius pápa, s ahol egyúttal valamivel részletesebben megismerkedett az olaszországi helyzettel.

Január 31-én Hopkins Máltára repült, ahol a korábbi megállapodásnak megfelelően összeültek Nagy-Britannia és az Egyesült Államok egyesített vezérkarainak főnökei. Ám a dolog nem merült ki ezzel. Churchill mégis elérte, hogy találkozzon Roosevelttel, bár az elnök ellenezte ezt, mert nem akarta Moszkvában azt a benyomást kelteni, mintha előzetes angol–amerikai megegyezés született volna. Amikor az elnök és az őt kísérő személyek a „Quincy" amerikai nehézcirkálón Valletta kikötőjébe érkeztek, már ott állt az „Orion" brit hajó Churchill-lel a fedélzetén. A két vezető még aznap este 6 órakor találkozott a „Quincy" cirkálón.

Az európai katonai helyzet megtárgyalása során Churchill arról próbálta meggyőzni az elnököt, hogy minél előbb meg kell szállni az osztrák terület minél nagyobb részét, hogy feltartóztassák a Vörös Hadsereg előrenyomulását. Roosevelt nem mutatott különösebb lelkesedést. Churchill szélsőséges kalandjait láthatóan visszataszítónak érezte. Nem voltak összeegyeztethetők a nagyhatalmak háború utáni együttműködésének magasztos céljaival, amelyeket az elnök a közös ellenség legyőzése után szeretett volna elérni.

Roosevelt estebédre hívta meg a brit képviselőket a cirkáló társalgójába. Az asztalnál, a részvevők tanúsága szerint, a legáltalánosabb formában folytattak véleménycserét a Jaltában terítékre kerülő kérdésekről. A delegációk késő éjjel indultak tovább. A repülők tízperces időközökben szálltak fel egymás

után. Át kellett repülniük a Földközi-tengeren és a Fekete-tengeren. A Szimferopol közelében fekvő Szaki repülőterére az elsők között Churchill repülőgépe érkezett meg, és a brit miniszterelnök ott volt az elnököt fogadó személyek között. A gép odagurult a repülőtér szerény fogadó épülete elé, a betont majdnem súroló törzsön kinyílt az ajtó, és az ajtóban megjelent Roosevelt. Lehozták és dzsippbe ültették. A gépkocsi lassan végiggördült a díszszázad előtt. Mellette ment Churchill és a magas rangú vendégek fogadására kiküldött Molotov.

A repülőtéri ceremónia után a delegációk gépkocsikba szálltak, és elindultak Jaltába. Akkoriban még nem volt széles autósztráda, a keskeny, kanyargós úton az utazás majdnem kilenc óra hosszat tartott. A hágón rövid időre megálltak. Valamennyien bevonultak egy tágas helyiségbe, ahol ebédet kaptak. Naplójában Churchill megjegyzi, hogy az oroszoktól nem várt ilyen előzékenységet, és ezért még a repülőgépen ellátta magát szendvicsekkel. Magánorvosával, Lord Morannal, akivel egy gépkocsiban utazott, Szimferopolt elhagyva megették a szendvicseket. Az orosz ebéd azonban olyan jónak látszott, írja Churchill, hogy bár egyáltalán nem volt éhes, nem tudott ellenállni.

Rövid pihenő után tovább indultak. A kanyargós országút mentén katonai egyenruhában bizonyos távolságra egymástól forgalomirányítók és az őrség csapatainak katonái álltak. A menet végül is elérte célját.

A jaltai konferencia

MELLETTE ÉS ELLENE

A jaltai konferencia, amely 1945. február 4. és 11. között zajlott le, fontos helyet foglalt el a második világháború diplomáciai történetében. Ez volt az antifasiszta koalíció három nagyhatalma – a Szovjetunió, az Egyesült Államok és Nagy-Britannia – vezetőinek második találkozója, és a teheráni konferenciához hasonlóan ennek is az volt az uralkodó tendenciája, hogy összehangolt döntéseket dolgozzanak ki mind a végleges győzelem megszervezése ügyében, mind a háború utáni rendezés területén.

Később, a hidegháború éveiben a Szovjetunióval való együttműködés ellenzői az Atlanti-óceán mindkét oldalán erejüket nem kímélve ócsárolták a jaltai határozatokat. Úgy próbálták beállítani a dolgot, mintha a nyugati hatalmak a Krímben feladták volna pozícióikat, engedve, hogy a szovjet fél hasznot húzzon a „Nyugat rovására". Akkor bocsátották szárnyra a „jaltai beteg ember" legendáját is Roosevelt elnökre célozva, aki állítólag súlyos egészségi állapota miatt egyáltalán nem tudta, mit csinált, és nem tudta felmérni a konferencia határozatainak következményeit.

Ennek a legendának a mai napig vannak hívei, jóllehet annak idején hitelt érdemlően megcáfolták. A „három nagy" krími találkozója után Roosevelt csakugyan alig két hónapig élt. Egészségi állapotának hirtelen romlása azonban csupán

életének utolsó heteiben következett be. Ami a jaltai konferenciát illeti, az elnök személyi orvosa, Howard Brougham, aki vele együtt volt Livádiában, állította, hogy Roosevelt elnök egészségi állapota normális, „tüdeje tiszta, szívműködése és vérnyomása pedig változatlan volt"[1]. Ugyanezt tanúsítja az elnök felesége, Eleanor Roosevelt is: „Franklin bízott benne, hogy ezen a konferencián igazi haladást tud elérni Sztálin marsallal való személyes kapcsolatainak erősítésében... Nagyon jól tudta, hogy a tárgyalások óhatatlanul magukban hordozzák majd az alkudozás elemét, viszont kitűnően tudott alkudozni, jól pókerezett, és szerette a tárgyalások játékát. Meggyőződésem szerint még a jaltai konferencián is ösztönözte, hogy intellektusának kardját összeakaszthatja másokéval, és ez hozzájárult lelki frissességéhez és fokozta érdeklődését, bármennyire fáradt volt is időnként."[2]

Említésre méltó még egy változat, amelyet a hidegháború szószólói terjesztettek. Eszerint a Szovjetunió a későbbiekben megszegte a jaltai konferencia határozatait, s állítólag ennek tudható be a háborús idők szövetségeseinek későbbi elidegenedése. Itt nyilván nem stimmel valami. Mert ha a krími konferencia határozatai a Szovjetuniónak voltak előnyösek, akkor érthetetlen, miért kellett őket megszegnie. Különben is kár itt bármilyen logikát keresni. Egy társadalmi rendelést teljesítettek: bármilyen eszközökkel le kellett járatni azokat az egyezményeket, amelyeket a háborús szövetségesek együtt hoztak a Krímben. A lényeg az volt, hogy Washingtonban és Londonban ezek a megállapodások szemet szúrtak azoknak, akik elhatározták, a Szovjetunióval való együttműködés politikájától éles fordulatot tesznek a konfrontáció felé.

Az Egyesült Államokban és Nagy-Britanniában már a jaltai konferencia előtt is aktívan tevékenykedtek azok az erők, amelyek próbálták megakadályozni, hogy megállapodás jöjjön létre az antifasiszta koalíció három fő részvevője között. A Vörös Hadsereg által a hitleristákra mért megsemmisítő csapások, a szovjet csapatok lendületes előretörése nyugat

felé, egy sor kelet-európai államnak a Vörös Hadsereg általi felszabadítása riadalmat keltett azokban a körökben, amelyek a szovjet állam szerepének erősödésében saját társadalmi privilégiumaik és imperialista ambícióik fenyegetését látták. Azt tartották, eljött az ideje, hogy Moszkvával szemben „kemény álláspontot" foglaljanak el.

George Kennan, az Egyesült Államok moszkvai nagykövetségének akkori tanácsosa éppen ilyen szellemben fogalmazta meg Jaltába küldött jegyzékét. Kennan most hajlamos kritikusan viszonyulni néhány fiatalkori vétkéhez. A negyvenes években azonban a hidegháború általánosan elismert ideológusa volt. A jaltai konferencia amerikai részvevőinek Kennan akkor a következőket írta: „Teljes mértékben tudatában vagyok e háború realitásának, valamint annak a ténynek, hogy túlságosan gyengék vagyunk, semhogy a háborút Oroszország közreműködése nélkül megnyerjük. Elismerem, hogy Oroszország háborús eredményei ragyogóak és hatásosak és bizonyos mértékig méltányolandók... Emellett azonban nem látom szükségét annak, hogy megkössük a kezünket egy olyan politikai programmal, amely egészében véve annyira ellentétes az atlanti közösség érdekeivel, annyira veszélyes mindarra nézve, amit Európában szeretnénk megőrizni." Kennan a továbbiakban az alábbi programot terjesztette elő: „1. Az Egyesült Nemzetek Szervezetének létrehozására irányuló terveket »minél hamarább el kell temetni«, mivel a nemzetközi szervezet létrehozásának egyetlen gyakorlati eredménye az lesz, hogy az Egyesült Államok kötelezettséget vállal »a felduzzasztott és egészségtelen orosz érdekszféra« védelmezésére. 2. Az amerikai népnek meg kell magyarázni annak a véleménynek a hibás voltát, amely szerint a világ biztonsága állítólag attól függne, hogy vállalunk-e fenntartás nélküli kötelezettségeket fegyveres erőinknek bizonyos jogi okmányokban előirányzott valamiféle konkrét körülmények között való felhasználására. Az Egyesült Államoknak fenn kell tartania magának a jogot arra, hogy maga döntse el, hogyan használja fel fegyveres erőit.

A frontra induló tartalékos tüzéregységek felvonulása Moszkva egyik utcáján

A teheráni konferencián (1943. november 25.) a három nagyhatalom vezetõi: Sztálin, Roosevelt, Churchill

A német hadifoglyok menete Moszkvában, a Majakovszkij téren, 1944. június

Roosevelt, Churchill, Molotov a Szimferopol közelében levő repülőtéren (1945. február)

A „három nagy" a jaltai konferencián (1945. február): Churchill, Roosevelt és Sztálin

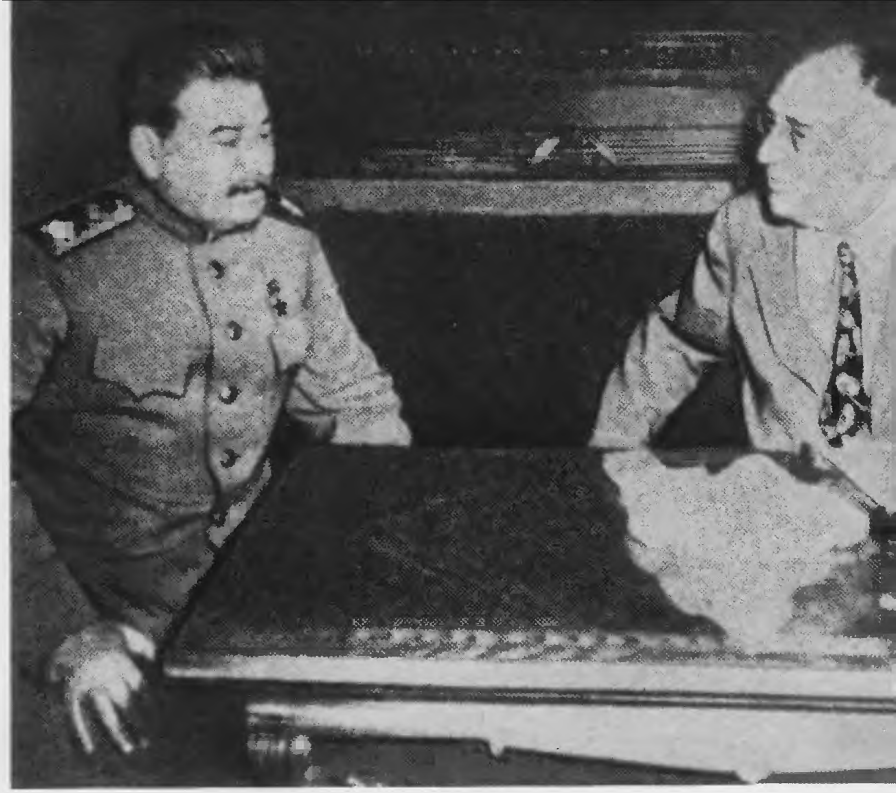

Sztálin és Roosevelt Jaltában, a Livadia-kastélyban

A nevezetes bankjegy, amelyet Churchill, Roosevelt és Sztálin kézjegyével látott el a jaltai konferencián

A potsdami kerekasztal mellett a négy nagyhatalom képviselői

Potsdam,
a Cecilienhof palota,
ahol 1945 augusztusában
aláírták az egyezményt

Potsdamban Attlee,
Truman, Sztálin

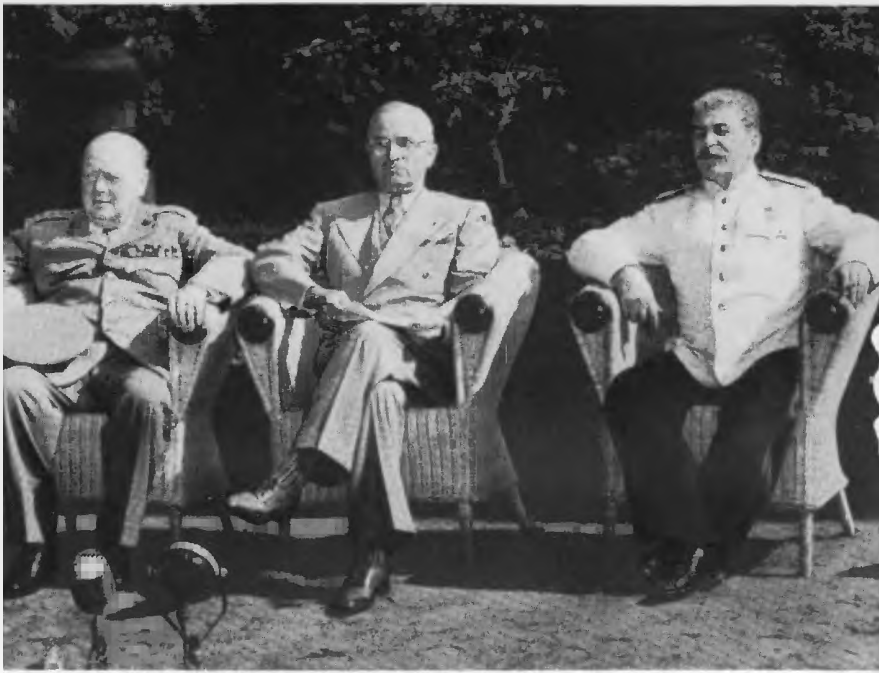

A Cecilienhof parkjában Churchill, Truman, Sztálin, 1945. július

3. Az Egyesült Államoknak Kelet- és Délkelet-Európát »le kell írnia«, ha azok nem lesznek készek »elmenni a végsőkig« és minden fizikai és diplomáciai erővel szembeszegülni az orosz befolyással ebben a térségben. 4. Az Egyesült Államoknak befejezett ténynek kell tekintenie Németország teljes felosztását és konzultációt kell kezdenie az angolokkal és a franciákkal egy olyan nyugat-európai föderáció létrehozásáról, amely magában foglalja Németország nyugati körzeteit."

Ez lényegében olyan terv volt, amely a világnak két ellenséges táborra való szakítását célozta. Roosevelt elnök és közeli környezete nem követte Kennan indítványait, és folytatta a harci együttműködésnek, a háború utáni világ közös építésének az irányvonalát. Amikor február 4-én a Livadia-kastélyban megnyílt a hármak konferenciája, Churchill sietve kifejtette, „milyen elragadtatással töltötte el az az erő, amelyet a Vörös Hadsereg tanúsított támadása során". Sztálin azt válaszolta, „hogy a Vörös Hadsereg téli támadása, amelyért Churchill köszönetét fejezte ki, fegyvertársi kötelesség teljesítése volt. A teheráni konferencián hozott döntések ugyanis nem kötelezték a szovjet kormányt e téli támadás megindítására... A szovjet főparancsnokság megindította a támadást, mégpedig a kitűzött időpont előtt. A szovjet kormány ezt kötelességének, szövetségesi kötelességének tartotta, bár formailag nem vállalt semmiféle kötelezettséget erre vonatkozólag." Sztálin kérte a szövetséges hatalmak vezetőit, vegyék figyelembe, „hogy a szovjet vezetők nemcsak vállalt kötelezettségeiket teljesítik, hanem a lehetőségekhez képest készek erkölcsi kötelességüknek is eleget tenni".[4]

A nyugati politikusokat ezzel a közelmúlt eseményeire emlékeztették. Amikor a háború első éveiben a Vörös Hadsereg súlyos harcokat vívott a Wehrmacht túlerejével, London és Washington nemcsak hogy nem gondoltak szövetségesükkel szembeni erkölcsi kötelességükre, hanem rendszeresen megszegték a második front megnyitására többször is maguk vállalta kötelezettségeiket. Churchill csupán azt a kívánságát fe-

jezte ki, hogy a „szovjet csapatok támadása továbbra is sikeresen" folytatódjon. Ily módon a jaltai konferencia napjaiban a frontokon a helyzet úgy alakult, hogy a nyugati politikusoknak el kellett ismerniük: a Szovjetunió aktív részvétele nélkül az Egyesült Államok és Nagy-Britannia képtelen volna leszámolni a hitleri Németországgal.

Volt egy másik, nem kevésbé fontos katonai probléma, amely rányomta bélyegét a jaltai konferencia légkörére: a nyugati szövetségeseknek, mindenekelőtt az Egyesült Államoknak az a törekvése, hogy Moszkva vállaljon konkrét kötelezettséget a Japán elleni háborúba való belépését illetően. Az Egyesült Államok akkor azt tartotta legfontosabb feladatának, hogy ebben a kérdésben jusson megállapodásra a Szovjetunióval.

ELŐZETES TALÁLKOZÓK

A konferencia hivatalos megnyitója előtt találkozóra került sor a három nagyhatalom vezetői között. Február 4-én, délután három órakor Sztálin a Voroncov-palotában felkereste Churchillt, hogy megbeszéléseket folytasson vele. Visszaemlékezéseiben a miniszterelnök megjegyzi, hogy „érdekes vitát" folytattak a Németország elleni háború további menetéről. Sztálin azt mondta, Németországban nincs elég gabona és szén, közlekedési rendszere pedig komoly károkat szenvedett. Németország egész hadiszervezete súlyosan beteg. A legjobb tábornokok leléptek a színről. És bár Hitler még mindig jelentős páncélos erőkkel rendelkezik, birodalma már nem világhatalom, amely csapatokat tarthatna, ahol csak akar. Churchill meghallgatta ezeket a fejtegetéseket, majd kitért a nyugat-európai hadihelyzetre. Amikor a térképhez lépett, hogy megmutassa, merre húzódnak az arcvonalak, külön foglalkozott az olaszországi helyzettel.

Négy órakor Sztálin a Livadia-kastélyban meglátogatta

Rooseveltet. A Jaltába jövet látott pusztításokra hivatkozva az elnök azt mondta, hogy most még „vérszomjasabb" a hitleristákkal szemben, mint Teheránban volt 1943-ban. Sztálin megjegyezte, hogy a Krímben látható pusztításokat egy napon sem lehet említeni azzal, amit a nácik Ukrajnában műveltek. Ott módszeresen és átgondoltan pusztítottak. Az Atlanti-óceánon, a „Quincy" cirkálón tett utazásáról szólva Roosevelt elmondta, hogy fogadtak, vajon az oroszok érnek-e előbb Berlinbe, mintsem az amerikaiak felszabadítják Manilát. Sztálin ama véleményének adott hangot, hogy az amerikaiak még előbb foglalják majd el a Fülöp-szigetek fővárosát, mintsem a Vörös Hadsereg bevonul Berlinbe, mert az Odera vonalán nanyon súlyos harcok folynak. A szovjet csapatoknak sikerült ugyan néhány hídfőállást létesíteni, de az ellenség elkeseredett ellenállásába ütköznek.

A nyugati hadszíntéren kialakult helyzetről szólva Roosevelt közölte, hogy Eisenhower tábornok nem szándékszik márciusnál korábban átkelni a Rajnán, mivel a folyó sodra most túlságosan sebes és a jégzajlás is nehezíti a pontonhidak építését. Ezért, fejezte be Roosevelt, a Németország elleni döntő támadást alighanem tavaszra kell halasztani...

Eljött az ideje, hogy elinduljanak a Livadia-kastély nagytermébe, ahol öt órára tűzték ki a konferencia első plenáris ülését. A szomszéd szobából megjelent egy tengerészgyalogos. Roosevelt tolószéke mögé lépett, és a kijárat felé tolta az elnököt. Sztálin mellette ment. Útközben megkérdezte Roosevelttet:

– Nem gondolja, elnök úr, hogy a franciáknak is kellene megszállási övezetet kapniuk Németországban?

– Ez nem rossz ötlet – válaszolta Roosevelt, majd rövid hallgatás után hozzátette: – De ha ezt megtesszük, kizárólag szívélyességből tesszük.

Az elnök nem szerette de Gaulle-t, és ez megmutatkozott a francia ügyekkel kapcsolatos állásfoglalásán.

– Valószínűleg ez az egyetlen megfontolás, amely amellett

szól, hogy a franciák megszállási övezetet kapjanak – helyeselt Sztálin.[5]

A jaltai konferencia első plenáris ülését Sztálin javaslatára Roosevelt elnök nyitotta meg.

– Sem törvény, sem a történelmi hagyomány nem írja elő – kezdte –, hogy éppen én nyissam meg az ülést. Csak véletlen volt, hogy ezt Teheránban is én tettem meg. Nagy megtiszteltetésnek tartom, hogy megnyithatom a mostani tanácskozást. Mindenekelőtt szeretném kifejezésre juttatni hálámat a szívélyes fogadtatásért. – Rövid szünetet tartott, és végignézett a nagy kerek asztalt körülülő társaságon, az antifasiszta koalíció három részvevőjének az asztal közepén felállított zászlóin, majd így folytatta:

– A három hatalom vezetői jól megértik már egymást, s kölcsönös megértésük csak fokozódik. Valamennyien a háború mielőbbi befejezésére és a tartós békére vágynak. A tanácskozás részvevői most már megkezdhetik nem hivatalos megbeszéléseiket. Az a véleményem, hogy a megbeszéléseket nyíltan kell folytatni. A tapasztalatok azt mutatják, hogy nyílt légkörben gyorsabban születnek jó döntések. A tanácskozás részvevői előtt ott fekszik majd Európa, Ázsia és Afrika térképe. A mai ülés napirendjén mindamellett a keleti front helyzete szerepel, ahol a Vörös Hadsereg csapatai sikeres előnyomulásban vannak. Kérem, valaki adjon tájékoztatást a szovjet–német front helyzetéről.

Sztálin javaslata szerint a beszámolót Antonov hadseregtábornok, a Vörös Hadsereg vezérkarának helyettes főnöke tartotta meg. Antonov részletesen beszélt a szovjet csapatok által a Nyemantól a Kárpátokig terjedő 700 kilométer hosszú fronton január 12–15-én megindított támadás menetéről, s megjelölte az egyes csoportosítások fő irányait.

– A kedvezőtlen időjárási viszonyokra való tekintettel – magyarázta Antonov – ennek a hadműveletnek a megindítását január végére terveztük, amikorra az időjárás javulását vártuk. Mivel ezt a hadműveletet döntő jelentőségű hadműveletnek

tekintettük és mint ilyet készítettük elő, szerettük volna minél kedvezőbb viszonyok között végrehajtani. Minthogy azonban a nyugati frontra az Ardennekben a németek támadása következtében aggasztóbbra fordult a helyzet, a szovjet főparancsnokság azt a parancsot adta, hogy a támadást legkésőbb január közepére meg kell indítani, nem várva be az időjárás javulását.

A továbbiakban Antonov beszámolt a szovjet csapatok fő csapásának irányában kialakult erőviszonyokról, a főhadiszállás által kitűzött célokról és az elért eredményekről. Befejezésül ismertette a szovjet fél kívánságát a nyugati szövetségesekkel szemben.

a) A szövetséges csapatoknak minél előbb meg kell indítaniuk a támadást a nyugati fronton... Kívánatos volna a támadást február első felében megindítani.

b) A közlekedési vonalak ellen intézendő légitámadásokkal akadályozni kell az ellenséget abban, hogy csapatokat szállítson át a nyugati frontról, Norvégiából és Olaszországból keletre; többek között meg kell bénítani a berlini és a lipcsei gócpontot.

c) Meg kell gátolni az ellenséget abban, hogy kivonja csapatait Olaszországból.

Antonov hadseregtábornok beszámolójának szövegét írásban is átadták Rooseveltnek és Churchillnek.

Amikor a szovjet–német hadszíntéren kialakult helyzetről szóló beszámolót befejezték, Sztálin megkérdezte, nincsenek-e kérdések.

Roosevelt az iránt érdeklődött, mit szándékszik tenni a szovjet fél a német vasútvonalakkal.

Antonov azt válaszolta, hogy a németek által hátrahagyott gördülőanyag és mozdonyok nemigen használhatók, a német vasutakat több fő irányban át kell állítani.

Roosevelt azt javasolta, hogy a szövetségesek vezérkarai közösen tárgyalják meg ezt a kérdést, mivel csapataik már rohamosan közelednek egymáshoz. Sztálin ezt nem ellenezte.

Ezután Churchill azt mondta, hogy lenne több olyan kér-

dése, amelyeket a három vezérkarnak kellene megtárgyalnia. Például, mennyi időre van szükségük a németeknek ahhoz, hogy Olaszországból nyolc hadosztályt átvezényeljenek a szovjet frontra, és mit kellene tenni az átszállítás megakadályozására? Nem kellene-e a szövetséges csapatok egy részét a ljubljanai átjárón átdobni, hogy egyesülhessenek a Vörös Hadsereggel?

Ez persze nem volt véletlen improvizáció. A brit miniszterelnök már régóta sürgette azt, hogy a nyugati szövetségesek előnyomulásukkal elvágják a szovjet csapatok útját. Annak idején Roosevelt nem támogatta ebben, s így most, az utolsó pillanatban, újra megpróbálta átcsempészni „balkáni változatát", olyan látszatot keltve, mintha a Vörös Hadseregnek akarna segíteni. Egyébként maga is kételkedett javaslata sikerében, s ezért fel is vetette: „... nem fognak-e elkésni vele"[6].

Végül Churchill kifejezte azt a kívánságát, hogy ezeket és az egyéb ilyen kérdéseket a három hatalom vezérkarai tárgyalják meg. Mindenki egyetértett ezzel.

A nyugati fronton folyó hadműveletekről az amerikai Marshall tábornok számolt be, s utalt arra, hogy nehézségek támadtak az Ardennekben kialakult helyzet miatt, ahol a németeknek „igen nagy erőik vannak". A továbbiakban Marshall közölte, hogy a németek bizonyára hamarosan újból megindítják a tengeralattjáró-támadásokat, mivel egy tökéletesített tengeralattjáró-típust alakítottak ki. A nehézség abban van, hogy a szövetségesek által gyártott készülékek nem észlelik ezeket a tengeralattjárókat. Éppen ezért az angol és az amerikai nehézbombázók az utóbbi időkben azokat a hajógyárakat támadták, amelyekben a tengeralattjárókat gyártják. Ezek a légi akciók azonban, jelentette ki Marshall, nem csökkentették a szövetségesek légiereje által a németországi ipar objektumaira mért csapások erejét.

Amikor Marshall tábornok befejezte beszámolóját, Churchill azt mondta, hogy mielőtt a tanácskozás részvevői áttérnek más, nem katonai jellegű kérdésekre, szeretné, ha foglal-

koznának még egy problémával, mégpedig a folyókon való átkelés problémájával. Hálásak lennénk, mondta Churchill, ha a nyugati szövetségeseknél ezzel a kérdéssel foglalkozó tiszt, aki Jaltában tartózkodik, kapcsolatba léphetne szovjet katonai szakemberekkel, hogy tájékoztassák a folyókon való átkelésről. Az oroszok, tette hozzá a brit miniszterelnök, mint ismeretes, gazdag tapasztalatokkal rendelkeznek, különösen a befagyott folyókon való átkelést illetően.

Sztálin megígérte, hogy segít ebben a dologban, majd több kérdést tett fel a szövetségesek tervezett hadműveleteire vonatkozóan. Érdeklődött, milyen hosszú frontszakaszon tervezik az áttörést, s vannak-e a németeknek erődítményeik ezen a frontszakaszon, továbbá rendelkeznek-e a szövetségesek a szükséges tartalékokkal, a többi között elegendő páncélos-hadosztállyal, ami különösen fontos. Marshall tábornok részletesen válaszolt ezekre a kérdésekre, hangsúlyozva, hogy a szövetséges csapatokban 35 gyalogos-hadosztályra körülbelül 10–12 páncélos-hadosztály jut.

Ezt követően véleménycserét folytattak a hadműveletek koordinálásáról. Sztálin megjegyezte, hogy a szövetségesek tevékenységében egyenetlenségek figyelhetők meg. A szovjet csapatok ősszel leálltak a támadásukkal, a szövetségesek viszont éppen abban az időben kezdtek támadni. Utána pont az ellenkezője történt. Hangsúlyozta, hogy a jövőben el kell kerülni az ilyesmit, majd javasolta, egyeztessék a további hadműveletek terveit. Churchill amellett foglalt állást, hogy ezekkel a kérdésekkel a katonai szakemberek foglalkozzanak, míg a kormányfők a politikai problémákról tárgyalnak. Javaslatát elfogadták.

A brit miniszterelnök javasolta, hogy a következő plenáris ülésen politikai kérdéseket tárgyaljanak meg, mégpedig Németország jövőjének kérdését. És hozzátette:

– Ha ugyan lesz egyáltalán valamilyen jövője Németországnak.

Sztálin nyomban azt válaszolta:

– Németországnak lesz jövője!

A február 5-i plenáris ülést megnyitva Roosevelt elnök azt mondta, hogy Németország problémájára rátérve elsősorban az ideiglenes megszállási övezetek kérdését kellene megtárgyalni, amely véleménye szerint mind aktuálisabbá válik.

Sztálin rögtön átvette a szót és kijelentette: a következő kérdéseket kellene megvitatni. Először is a Németország széttagolására vonatkozó javaslatokat, amelyeket az Egyesült Államok és Nagy-Britannia már a teheráni konferencián felvetett. Aztán meg kellene tárgyalnunk, folytatta Sztálin, megengedjük-e, hogy Németországban valamiféle központi kormány alakuljon, vagy pedig arra szorítkozunk, hogy kialakítunk Németországban egy közigazgatási szervezetet; ha pedig Németország széttagolása mellett döntünk, vajon a széttagolt Németország minden egyes szektorában külön kormány alakul-e.

A Sztálin által felvetett harmadik kérdés Németország feltétel nélküli kapitulációja konkrét tartalmára vonatkozott. A szovjet kormányfő befejezésül azt javasolta, hogy tárgyalják meg a Németország által fizetendő kártérítést, e kártérítés mértékét.

Roosevelt elnök megítélése szerint a felvetett témák Németország megszállási övezeteinek kérdéséből adódnak.

– Lehetséges, hogy ezek az övezetek jelentik az első lépést Németország széttagolása felé? – vetette fel az elnök.

Ez eléggé kitérő megfogalmazás volt, és Sztálin szükségesnek tartotta megjegyezni: ha a szövetségesek Németország széttagolására törekszenek, mondják meg ezt kereken. Egyelőre csak véleménycsere folyt erről a kérdésről.

Ezután szünetet tartottak, majd Churchill vette át a szót. Részletes fejtegetésekbe bocsátkozott a Németország széttagolására vonatkozó különböző változásokat illetően. Annak bizonygatásával kezdte, hogy a Németország egyes részei közötti határok megállapítása túlságosan bonyolult feladat, mintsem hogy az alatt az öt-hat nap alatt, amíg a konferencia ülése-

zik, meg lehetne oldani, hogy behatóan kell tanulmányozni a történelmi, etnográfiai és gazdasági tényezőket, és hogy ebben a kérdésben hosszas tárgyalásokra van szükség.

– Ha Poroszországot különválasztják Németországtól – folytatta a miniszterelnök –, erősen csökken az a lehetőség, hogy háborút robbantson ki. Ha délen egy másik nagynémet állam alakulna, amelynek fővárosa esetleg Bécs lehetne, ezzel meglenne a választóvonal Poroszország és Németország többi része között.

Churchill ezúttal már nem öt–hét kis német államról beszélt, hanem mindenekelőtt nagyobb alakulatokról, amelyek közül az egyik, Béccsel mint fővárossal, az ő elképzelése szerint inkább ellensúly lenne a Szovjetunióval szemben.

Churchill a továbbiakban kitért a Rajna völgyével és az iparosított Ruhr- és Saar-vidékkel kapcsolatos kérdésekre, s azt javasolta, hozzanak létre egy speciális apparátust, amely jelentéseket készítene a kormányok számára, mielőtt azok a végleges döntést meghoznák.

Amikor azokat a problémákat vitatták meg, amelyek a szövetségesek azon szándékával függtek össze, hogy Németországtól feltétel nélküli kapitulációt követeljenek, Churchill megjegyezte, a feltétel nélküli kapituláció lehetőséget nyújt a szövetségeseknek arra, hogy pótlólag követeljék Németország részekre osztását. Sztálin felelete: Németország széttagolásának követelése nem pótlólagos, hanem igen lényeges követelés. Roosevelt azt javasolta, hogy a széttagolás kérdését most elvben döntsék el, a részleteket pedig halasszák későbbre. Végül úgy döntöttek, hogy a kérdés megvizsgálását a külügyminiszterekre bízzák.

A tanácskozás részvevői ezután rátértek a jóvátétel kérdésére. Erre vonatkozólag I. M. Majszkij ismertette az előterjesztést, amely a szovjet javaslatok alapelveit tartalmazta. E szerint Németországnak természetben kell teljesítenie a jóvátételt, részben nemzeti vagyona mintegy 80 százalékának átadása útján, részben évenkénti áruszállítások formájában. A jóvátétel-

nek egyben Németország leszerelését is biztosítania kellett. Ezért a szakosított hadiipari vállalatokat 100 százalékosan kellett volna elkobozni. A jóvátétel időtartamát 10 évben irányozták elő, mégpedig úgy, hogy ez szigorú angol–szovjet–amerikai ellenőrzés alatt menjen végbe. A szovjet fél igazságosnak tartotta volna, ha közvetlen anyagi veszteségeinek megtérítésére egyszeri juttatás és évi szállítások formájában legalább 10 milliárd dollárt kapna. Ez természetesen csak egy kis hányada a Szovjetunió összes közvetlen anyagi veszteségeinek.

A szovjet javaslat meghallgatása után Churchill a jóvátétel problémáját igen bonyolultnak találta. Ezt mutatták az első világháború után a békefeltételek kidolgozása terén és a jóvátételi követelések, a többi között az angol követelések behajtása terén szerzett tapasztalatok. Németországtól nagy nehézségek árán alig egymilliárd font sterlinget sikerült kapni. Ráadásul ezt azért tudták elérni, mert Anglia és az Egyesült Államok nagy beruházások által komoly összegeket fektetett be Németországban. Végeredményben Anglia átvett Németországtól néhány régi óceánjáró hajót, Németország viszont az Angliától kapott pénzen új flottát épített. Churchill szerint nem szabad megismételni ezt a balfogást.

A továbbiakban kitértek a német munkaerő célszerű felhasználásának kérdésére, de Sztálin megjegyezte: ennek megtárgyalására a Szovjetunió még nem készült fel.

Churchill a 80 millió német további sorsát érintette – mi lesz velük Németország feltétel nélküli kapitulációja után?

– Egy 80 milliós éhező Németország képe rajzolódik ki lelki szemei előtt – kiáltott fel Churchill. – Ki fogja élelmezni ezt az országot? S ki fogja ezt megfizetni? Vajon a végén nem az lesz az egészből, hogy – legalábbis részben – a szövetségeseknek kell a saját zsebükből fedezniük a jóvátételt?

Ezek persze fontos problémák voltak. Ugyanakkor kissé furcsán hangzott Churchillnek ez az olyannyira megható gondoskodása a hitleri Németországról, amely még mindig folytatta a háborút, végigpusztította majdnem egész Európát és

soha nem látott rombolást, éhínséget, ínséget, szenvedést és halált hozott millió meg millió embernek a nácik által megszállt területeken. Roosevelt ezt nyomban megérezte, és azt mondta:

– Egyetértek Churchill-lel abban, hogy el kell gondolkozni Németország jövőjén. De bármilyen nagylelkű is egyébként az Egyesült Államok, amely sok országnak nyújt segítséget, Németország jövőjét nem garantálhatja. Az Egyesült Államok nem akarja, hogy Németországban a lakosság életszínvonala magasabb legyen, mint a Szovjetunióban. Az Egyesült Államok segíteni kívánja a Szovjetuniót abban, hogy Németországtól megkapja mindazt, amire szüksége van...

Ha figyelmesen nyomon követjük a Németországtól behajtandó jóvátétel kérdésének tárgyalását, nyilvánvalóvá válik, hogy Churchill, amikor a Szovjetunió által elszenvedett óriási veszteségek igazságos kompenzálásának útján felmerülő egyre újabb bonyodalmakra hivatkozott, nem akart a hitleri agresszió sújtotta szovjet nép áldozataira gondolni. Sokkal inkább az foglalkoztatta, hogyan teremtsen kedvező feltételeket a háború utáni Németország számára. Roosevelt elnök ebben az értelemben ellenkező álláspontot foglalt el, újra meg újra hangsúlyozva, hogy elsősorban a Szovjetunió igazságos követeléseit kell kielégíteni.

A véleménycsere eredményeképpen úgy döntöttek, hogy a három hatalom képviselőiből megalakítanak egy jóvátételi bizottságot, amelynek székhelye Moszkva. Sztálin azt javasolta, hogy dolgozzák ki a jóvátételi bizottság fő irányelveit. Hangot adott azon véleményének, hogy a jóvátétel elosztásánál alapelvnek azt kell tekinteni, hogy elsősorban azok az államok részesüljenek jóvátételben, amelyek a háború fő terhét viselték és megszervezték az ellenség legyőzését. Ezek az államok: a Szovjetunió, az Egyesült Államok és Nagy-Britannia. Nemcsak az oroszoknak kell kártérítést kapniuk, hanem az amerikaiaknak és az angoloknak is, mégpedig a lehetőségekhez képest maximális mértékben. „Ha az Egyesült Államoknak

– mondta a továbbiakban Sztálin – nincs szüksége arra, hogy Németországból gépeket vagy munkaerőt kapjon, akadhatnak a jóvátételnek esetleg más formái, amelyek az Egyesült Államoknak megfelelnek, például alapanyag-szállítás. Mindenesetre a leghatározottabban le kell szögezni, hogy jóvátételre elsősorban azoknak van joguk, akik a legtöbbet tettek az ellenség leverése érdekében."

Roosevelt és Churchill egyetértett ezzel.

GONDOLATOK A HÁBORÚ UTÁNI BÉKÉRŐL

A jaltai konferencia harmadik plenáris ülését, amelyet február 6-án tartottak meg, az új nemzetközi biztonsági szervezet alapszabályzat-tervezetét kidolgozó Dumbarton Oaks-i konferencia után nyitva maradt kérdések megvitatásával kezdték. Akkor nem sikerült egyezségre jutni a Biztonsági Tanácsban való szavazás rendjét illetően. A szót Stettinius, az Egyesült Államok külügyminisztere kapta, hogy terjessze elő az új amerikai javaslatokat.

E kérdés megtárgyalásának kimenetelét fentebb ismertettük. Itt az tűnik fontosnak, hogy kitérjünk a három nagyhatalom vezetői által a háború utáni rendezés terveit illetően kifejtett néhány elképzelésre. Ezek a megnyilatkozások képet nyújtanak arról, hogyan is képzelték el akkor a háború utáni békét.

Mindenekelőtt hangsúlyoznunk kell, hogy ha a három vezető egyik-másik kérdésben eltérő álláspontot foglalt is el, egy dologban megegyeztek: az antifasiszta koalícióban részt vevő nagyhatalmak egysége döntő jelentőségű a világ tartós békéjének biztosítása szempontjából. Churchill például elismerte, hogy a három nagyhatalom barátságától és együttműködésétől függ, mennyire szilárd alapokon nyugszik majd a béke. Roosevelt elnök a maga részéről arra emlékeztetett, hogy Teheránban „a három hatalom kifejezésre juttatta, hogy kész vállalni a felelősséget olyan béke megteremtéséért, amelyet a világ vala-

mennyi népe helyesléssel fogad". Sztálin kijelentette: „a tartós béke biztosításának legfontosabb feltétele a három hatalom egysége".

Csakhogy ennek az általános tételnek a keretein belül a jaltai találkozó három részvevőjének mindegyike valamilyen specifikus prioritásokat tartott szem előtt. Churchill természetesen elsősorban a brit birodalom sorsáért aggódott. Egyik felszólalásában nyíltan beszélt is erről, felhozva egy konkrét példát, amelyet „Anglia szempontjából igen kényes" problémának nevezett. Azt mondta, ha Kína kérni fogja Hong Kong visszaszolgáltatását, akkor Nagy-Britanniának joga lesz kifejteni és védeni álláspontját, de nem vehet részt a szavazásban. Kínának a maga részéről ugyancsak joga lesz kifejteni nézetét Hong Kong kérdésében, s a Biztonsági Tanács a brit kormánynak a szavazásban való részvétele nélkül fog dönteni ebben az ügyben... Mivel azonban ez a kérdés a brit birodalom szuverenitását érinti, folytatta Churchill, a brit kormány számára biztosítva lenne a vétójog. Egy másik példát felhozva Churchill azt mondta, hogy abban az esetben, ha Egyiptom felvetné a Szuezi-csatorna visszaszolgáltatásának kérdését, ő, Churchill nyugodt lélekkel beleegyezne ennek tárgyalásába, hiszen a brit érdekeket ezúttal is biztosítaná a vétójog. Ily módon Churchill még gondolni sem akart arra, hogy olyan népek, amelyeknek a területe a brit imperialisták uralma alatt állott, felhasználhatnák az új biztonsági szervezetet szuverenitásuk biztosítására. Ellenkezőleg, azon a véleményen volt, hogy az Egyesült Államok által javasolt eljárás nemcsak a birodalom fenntartását teszi lehetővé, hanem e törekvés jobb álcázását is. Kijelentette: „nem lenne kívánatos olyan látszatot kelteni, mintha a három hatalom akarna uralkodni az egész világ fölött, megvonva más országoktól azt a lehetőséget, hogy kifejtsék véleményüket". Vagyis: beszéljetek, amennyit akartok, csak maradjon minden a régiben.

A szovjet delegáció vezetője éppen erre hívta fel a figyelmet. Úgy érzi, mondta, a Dumbarton Oaksban elfogadott határo-

zatok célja nem csupán a különböző országok véleménynyilvánítási jogának biztosítása. Ezt a jogot senki sem vitatja. Komolyabb dologról van itt szó. Ha valamely nemzet felvet egy számára igen fontos kérdést, ezt nemcsak azért teszi, hogy lehetősége legyen kifejtenie róla a véleményét, hanem azért is, hogy döntést érjen el ebben a kérdésben. „A jelenlévők között – folytatta Sztálin – nem akad senki, aki vitatná a nemzeteknek azt a jogát, hogy küldötteik felszólaljanak a közgyűlésen. De nem ez itt a lényeg. Churchill, úgy látszik, azt hiszi, ha Kína felveti Hong Kong kérdését, csak véleményét óhajtja kifejteni. De ez nem így van. Kína döntést vár. Ugyanígy Egyiptom is, amikor felveti a Szuezi-csatorna visszaszolgáltatásának kérdését, nem elégszik meg azzal, hogy kifejti erre vonatkozó nézetét. Egyiptomnak ebben a kérdésben döntésre van szüksége. Ezért ma nem egyszerűen a véleménynyilvánítás lehetőségének a biztosításáról van szó, hanem sokkal fontosabb dolgokról."

Churchillnek arra az aggályára kitérve, hogy esetleg az a látszat keletkezik majd, mintha a három nagyhatalom akarna uralkodni a világ fölött, Sztálin megjegyezte: egyelőre két nagyhatalom fogadta el azokat a javaslatokat, amelyek mentesítik őket az ilyen uralomra való törekvés vádja alól. Ami a Szovjetuniót illeti, tanulmányozza ezeket a javaslatokat. A továbbiakban Sztálin így folytatta: „Churchill azt mondotta, hogy nem kell semmiféle nem kívánatos dologtól tartani még az amerikai javaslatok elfogadása esetén sem. Persze, amíg valamennyien élünk, nincs mitől tartanunk. Nem fogjuk megengedni, hogy veszélyes nézeteltérések támadjanak közöttünk. Nem fogjuk eltűrni, hogy újabb agressziót kövessenek el országaink bármelyike ellen. De tíz év múlva – vagy talán hamarabb – nem leszünk már az élők sorában. Jön majd egy új nemzedék, amely nem ment keresztül mindazon, amit mi átéltünk, s amelynek sok kérdésben bizonyára más lesz a véleménye, mint nekünk. Mi lesz akkor? Nekünk, ha igaz, az a szándékunk, hogy legalább 50 évre biztosítsuk a békét...

Ezért van olyan nagy jelentősége a nemzetközi biztonsági szervezet alapszabályzatának. A lehető legkörültekintőbben elejét kell venni annak, hogy a három vezető hatalom között a jövőben nézeteltérések támadhassanak. Olyan alapszabályzatot kell kidolgozni, amely maximális mértékben megnehezíti, hogy közöttünk konfliktusok keletkezzenek. Ez a legfontosabb feladat."

Ez a kérdésnek egy mélyreható, elvi felvetése volt, amelyet áthatott a jövőért való igazi aggódás. A nemzetközi biztonsági szervezetben olyan mechanizmust kellett létrehozni, amely biztosítaná a béke megőrzésének lehetőségét az eljövendő nemzedékek számára. Akkor tíz évről volt szó, de Sztálin már csak nyolc évig élt. Sokkal hamarabb, nem egészen hat héttel a jaltai találkozó után meghalt Roosevelt, és utódai éles fordulatot tettek az Egyesült Államok irányvonalában a Szovjetunióval való konfrontáció és a Szovjetunió elleni háború előkészítése felé. E fordulat egyik kezdeményezője Churchill lett, bár akkor már nem volt hatalmon. Mindez hamarosan a hitleri Németország és a militarista Japán elleni hadicselekmények befejezése után történt. De az Egyesült Államok és Nagy-Britannia igazgatási gépezetén belül már korábban is voltak olyan elemek, amelyek alattomosan előkészítették ezt az éles fordulatot.

Az utóbbi években többször jártam a Német Szövetségi Köztársaságban, és ott a legkülönbözőbb politikai nézeteket valló emberekkel beszélgethettem. Közülük azok, akik 1945 elején tiszti rangban a Wehrmachtban szolgáltak, mind egy és ugyanazt a történetet mondták el: amikor az amerikaiak vagy az angolok fogságába kerültek, különleges bizottságok elé állították őket, s ott a nyugati szövetségesek hadvezetésének képviselői a kihallgatás során mindig feltették a kérdést, vajon készek volnának-e Nagy-Britannia és az Egyesült Államok oldalán harcolni a Szovjetunió ellen.

A válaszok különbözők voltak, de az angolok vagy az amerikaiak kezére került német foglyok mindenképpen saját katonai alegységükben maradtak, s a tőlük elkobzott fegyvert pe-

dig raktáron harci készültségben tartották. Ezt bármely pillanatban be lehetett volna vetni a Szovjetunió ellen.

Erre való tekintettel mindenképpen meg kell jegyeznünk, hogy a három nagyhatalom vezetőinek a Livádia-kastélyban lezajlott találkozóján még az együttműködés légköre dominált. És nem is csupán a plenáris üléseken, hanem a nem hivatalos megbeszéléseken is. Egy estebéden, amelyet február 8-án a Juszupov-palotában Sztálin adott Nagy-Britannia és az Egyesült Államok vezetőinek tiszteletére, szokás szerint sok pohárköszöntő hangzott el. Fő témájuk a három nagyhatalom egysége volt. Ezt különösen a brit miniszterelnök hangsúlyozta.

– A háború folyamán még a legnehezebb órákban sem éreztem olyan felelősséget – jelentette ki –, mint most ezen a konferencián. Most már a hegy csúcsán vagyunk, s előttünk feltárul a tágas látóhatár. Nem szabad lebecsülnünk a nehézségeket. A múltban gyakran megesett, hogy olyan nemzetek, amelyek fegyvertársak voltak, öt vagy tíz évvel a háború után elfordultak egymástól. Ily módon emberek milliói kerültek bele valamiféle ördögi körbe, szakadékba zuhantak, és óriási áldozatokba került, hogy kijussanak onnan. Most megvan az esélyünk arra, hogy elkerüljük a korábbi nemzedékek hibáit és szilárd békét biztosítsunk... A haza védelme dicső dolog, de nekünk még fontosabb valamit kell véghez vinnünk. Valóra kell váltanunk azt az egyetemes álmot, hogy az emberek békében élhetnek, s ezt a mi legyőzhetetlen erőnk védelmezi az agresszió és a gonoszság ellen. Én az Egyesült Államok dicsőséges elnökében és Sztálin marsallban reménykedem. Személyükben a béke olyan harcosait látjuk, akik az ellenség leverése után elvezetnek majd bennünket a szegénység, a zűrzavar, a káosz és az elnyomás elleni harc feladatainak teljesítése felé. Ezek az én reményeim, és Anglia nevében szólva biztosíthatok mindenkit, hogy ebben a dologban nem fogunk lemaradni. Nem lankadó erőfeszítésekkel támogatjuk az önök erőfeszítéseit.

Ezután Sztálin vette át a szót:

– Szövetségünkre emelem poharamat, és arra, hogy ezt a szövetséget a bensőséges kapcsolat és a szabad véleménynyilvánítás jellemezze. A diplomácia történetében nem ismerek még egy olyan esetet, amikor három nagyhatalom olyan szoros szövetséget kötött volna, mint ez, amikor a szövetségeseknek lehetőségük lett volna ilyen nyíltan kifejteni nézeteiket. Tudom, hogy bizonyos körökben ezt a megjegyzést naivnak fogják értékelni, de egy szövetségben nem szabad becsapni egymást. Tapasztalt diplomata azt mondhatja erre: miért ne csapnám be a szövetségesemet? Én viszont úgy hiszem, jobb nem becsapni a szövetségest. Lehet, hogy szövetségünk azért olyan szilárd, mert nem csapjuk be egymást, de lehet, hogy azért is, mert nem olyan könnyű becsapni egymást. A három hatalom szilárd szövetségére emelem poharamat. Szövetségünk legyen szilárd és stabil, mi meg legyünk minél őszintébbek...

Sztálin várt egy kicsit, amíg befejezték szavai lefordítását, majd így folytatta:

– Európa történelmében ezekben a napokban gyökeres változás ment végbe. Nagyon jó, hogy a háborúban a vezető hatalmak szövetségben vannak. E szövetség nélkül nem lehetett volna megnyerni a háborút. De a közös ellenség elleni szövetség valami világos és magától értetődő dolog. Sokkal bonyolultabb a szövetség a háború után, amikor a tartós békét és a győzelem gyümölcseit kell biztosítani. Hogy együtt harcoltunk, az jó dolog, de ez nem is volt olyan nehéz. Arra ürítem poharamat, hogy a háború követelményeiből született szövetségünk szilárd legyen és a háború után is tovább tartson, hogy országaink ne zárkózzanak be belügyeikbe, hanem emlékezzenek arra, hogy saját problémáikon kívül van sok közös ügy is, és hogy a békeidőkben is éppen olyan lelkesedéssel kell védelmezniük az egység ügyét, mint ahogy ezt a háború éveiben tették.[7]

Roosevelt elnök csatlakozott ezekhez a jókívánságokhoz, és a maga részéről hangsúlyozta a Szovjetunióval való együttműködés fontosságát.

Február 9-én a plenáris ülés alatt egy incidens történt, amelynek főszereplője Churchill volt. Minden a szokásos módon zajlott, nyugodtan és rendben, amíg Stettinius az Egyesült Nemzetek küszöbönálló konferenciájának előkészítéséről szólva nem érintette a gyámság problémáját. Tulajdonképpen semmi olyat nem mondott, ami sérthette volna az angolokat. Csupán megemlítette, hogy a Biztonsági Tanács állandó tagjainak még konferenciájuk előtt diplomáciai úton konzultációt kellene folytatniuk a gyarmati és függő népek fölötti gyámság ügyében. Ez volt minden.

Churchill viszont ebben a brit birodalom érdekei elleni merényletet szimatolt. Ezért az a puszta tény, hogy Stettinius éppen csak megemlítette a gyámság kérdését, Churchillt mérhetetlenül felbőszítette.

– Kategorikusan ellenzem ennek a kérdésnek a tárgyalását – kiáltott fel. – Nagy-Britannia annyi éven át nehéz harcokat vívott azért, hogy épségben fenntartsa a brit Nemzetközösséget és a brit birodalmat. Meggyőződésem, hogy ezt a harcot teljes siker fogja koronázni, s amíg brit zászló leng a brit korona területei felett, nem fogom tűrni, hogy a brit földnek akár csak egy darabkáját is 40 állam részvételével aukcióra bocsássák. A brit birodalmat nem fogják nemzetközi bíróság előtt a vádlottak padjára ültetni a még fel nem nőtt nemzetek fölötti gyámság ügyében.

Ez a viharos szóáradat megbolygatta a konferencia nyugodt menetét. Stettinius bizonygatta Churchillnek, hogy egyáltalán nem a brit birodalomra gondolt.

Az amerikai küldöttség azt kívánja – sietett megnyugtatni a brit miniszterelnököt –, hogy szükség esetén a világszervezet helyezze gyámság alá az ellenségtől elvett területeket.

Churchill ekkor békülékeny hangon mondta:

– Amennyiben ellenséges területekről van szó, ez ellen nincs

kifogásom. Valóban célszerű lehet ezeket a területeket gyámság alá helyezni.

– A három miniszter a tanácskozáson kívánatosnak találta – ismételte meg Stettinius –, hogy a gyámság kérdését megtárgyalják az Egyesült Nemzetek konferenciáján.

De Churchill nagyon jól tudta, hová akarnak valójában kilyukadni az amerikaiak. Ezért ragaszkodott ahhoz, hogy a határozat szövegében legyen külön egy olyan záradék, amely szerint a gyámság kérdésének megtárgyalása semmiképpen sem érinti a brit birodalom területét.

Churchill már régóta gyanította, hogy az amerikaiak alattomos módon szeretnének megkaparintani néhány angol birtokot. És nem ok nélkül. Washingtonban előre látták, hogy Nagy-Britannia legyengülve kerül majd ki a háborúból, és képtelen lesz megbirkózni a fejlődő nemzeti felszabadító mozgalommal. Emellett az Egyesült Államokban általában az volt a vélemény, hogy a régi gyarmattartó módszerek túlhaladottakká váltak és alkalmatlanoknak bizonyulhatnak a XX. század derekán. Ebből fakadt Washington fokozott érdeklődése az úgynevezett nemzetközi gyámság rendszere iránt, amelyben az amerikai imperializmusnak lehetősége nyílna az Egyesült Nemzetek Szervezetének leple alatt saját javára megszilárdítani a neokolonializmus rendszerét. Természetesen ebben az amerikai világuralom eszméje is közrejátszott, amelynek megvalósítását akadályozta a „régi", a többi között a brit kolonializmus.

London és Washington között ezzel kapcsolatban gyakran adódtak összeütközések, amint ez Churchill és Roosevelt titkos levelezésén is visszatükröződött. Például az Egyesült Államok elnöke 1944 elején azt közölte a brit miniszterelnökkel, hogy megbízta a külügyminisztériumot az olajkérdésnek szakértői vélemények kikérése alapján való tanulmányozására. Az amerikai ágazatközi olajbizottság még ugyanazon év február 22-én összeállította első dokumentumtervezetét „Az Egyesült Államok külpolitikája az olaj területén" címmel.

A dokumentumban szó esett arról, hogy az Egyesült Államok elsődleges feladatának tartja az Atlanti Chartának az „egyenlő hozzáférhetőségre" vonatkozó tételének kiterjesztését az olajra.

Roosevelt próbálta megnyugtatni Churchillt: „Kérem, higgye el nekem, nem vetünk irigy pillantásokat az önök iráni és iraki olajtelepeire, de – folytatta – ennek a problémának a megtárgyalását nem halaszthatom tovább." A brit miniszterelnök eléggé idegesen reagált az amerikaiak terveire. Március 4-én azt írta Rooseveltnek: „Nagyon hálás vagyok azért a megnyugtatásnak szánt kijelentéséért, hogy nem vetnek irigy pillantásokat iráni és iraki olajtelepeinkre. Engedje meg, hogy a magam részéről biztosítsam Önt, hogy egyáltalán nem áll szándékomban akár az Önök érdekeire, akár az Ön szaúdarábiai tulajdonára törni. Az én álláspontom ezzel kapcsolatban, akárcsak minden más kérdésben is, abban foglalható összse, hogy Nagy-Britannia nem vár a háborútól semmiféle előnyt, sem területit, sem bármilyen egyebet. Másrészt, nem tűri, hogy akármitől is megfosszák, ami jog szerint megilleti, kiváltképpen miután minden erejét az igazságos ügynek szentelte, s legalábbis addig, amíg az Ön alázatos szolgája van megbízva ügyei intézésével."[8]

A brit oroszlán, mint látjuk, kimutatta karmait. Azok azonban már meglehetősen kopottak voltak. Washingtonban ezt jól tudták. Tisztában volt vele Churchill is, ha nem is volt hajlandó ezt nyilvánosan beismerni. A birodalom jövőjéért való aggodalmában pedig többször is próbált Rooseveltől olyan ígéretet kicsikarni, hogy támogatja majd a brit álláspontot. Washington viszont kitért ilyen kötelezettség vállalása elől. 1944. november 28-án, nem sokkal azután, hogy Rooseveltet negyedszer is elnökké választották, Churchill megkereste a Fehér Házat egy terjedelmes titkos üzenettel, amelyben közölte aggodalmait és gondjait. Különösen az amerikaiaknak az a javaslata nyugtalanította, hogy a világ minden részében adjanak át használatba az amerikaiaknak angol támaszpontokat.

„Hadd mondjam el azt is – írta Churchill –, hogy soha sem-

milyen területen sem hirdettem a »nagyságért« való versengést országaink között fejlődésük jelenlegi szakaszában. Nekünk lesz a világon a legnagyobb hadiflottánk. Önöknek lesz, remélem, a legnagyobb légiflottájuk. Önöknek lesz a legnagyobb kereskedelmük. Önöké lesz minden arany. Mindez azonban nem kelt bennem félelmet, mert meg vagyok győződve róla, hogy az amerikai nép, az Ön újból kihirdetett vezetésével, nem hiú törekvések megszállottja és tanácsadója, melyet útján vezet az igazságosság és a becsületesség."[9]

Churchill arra számított, hogy ezzel a hízelgő üzenettel „meglágyítja" tengerentúli barátját és megszerzi tőle a megfelelő ígéreteket. Roosevelt azonban szilárd maradt. Válaszüzenete alighanem a hírhedt „amerikai világuralmi álom" virágkorára jellemző diplomáciai okmányok mintapéldányául szolgálhatna.

„Alaposan átgondoltam üzenetét és az abban foglalt problémákat – olvasható Roosevelt 1944. november 30-i levelében. – Ön is tudja, hogy semmi olyan intézkedésre nem törekszem, amelynek eredményeképpen népünk valamilyen előnyre tenne szert az Önök népe által e háborúban hozott áldozatokból. Meg vagyok győződve, hogy Önnek az amerikai nép igazságérzetébe és becsületességébe vetett hite megalapozott. Hasonlóképpen meg vagyok győződve arról is, hogy az Önök népe is ugyanilyen mértékben rendelkezik ezekkel a tulajdonságokkal. Tudom, hogy azonos lehetőségekkel szeretne rendelkezni a légtérben, és feltétlenül rendelkeznie is kell velük. Nem tudom elhinni, hogy azt szeretné, ha a légierőt, amelynek tekintetében Önök éppúgy, mint mi, nagy jövőnek néznek elébe, csupán azért nyomnánk el és fojtanánk meg, mert az Önök népe a konkurrencia szempontjából jelenleg kedvezőtlenebb helyzetben van.

Ön azt mondta, hogy a brit birodalomnak a világ minden részében más országok rendelkezésére kellene bocsátania támaszpontjait. Ez csakugyan így van. Azt szeretné Ön, ha a világ valamennyi országának kikötői zárva lennének az összes

hajók előtt, kivéve a saját hajóikat, illetve ha csak egy-két külföldi hajó előtt nyílnának meg, amennyiben ezek a Liverpoolból Sanghajba vivő útvonalon véges-végig utasokat és árukat szállítanak? Hol lenne most Anglia, ha a hajózást ilyen korlátozásoknak vetették volna alá? Nem tudom elhinni, hogy Ön ilyen időkben nem szeretne megegyezéseket.

Nem tudok egyetérteni a kérdés olyan megoldásával, amely kerékkötője volna az előrehaladásnak. E megoldásnak inkább lehetővé kell tennie valamennyiünknek az együttes előrehaladást. Tudom, milyen nehézségekbe ütközött az Önök repülőgépipara az egész háború alatt. A múltban megtaláltuk a módját, hogyan segítsünk Önöknek, az én meggyőződésem szerint sikerül majd megtalálnunk a módját annak is, hogy segítsünk Önöknek leküzdeni ezeket a nehézségeket. Készek vagyunk teljesen az Önök rendelkezésére bocsátani szállító repülőgépeket ugyanolyan feltételekkel, amelyekkel a mi népünk kapja őket. Egyetlen kikötésünk: kizárólag az ésszerű óvintézkedések betartásával hagyni kell, hogy a repülés szabadon kibontakozzon olyan nagy arányokban és olyan gyors ütemben, ahogy azt az emberi találékonyság és vállalkozó kedv csak megengedi.

Mi nem törekszünk arra, hogy az egész világon monopolizáljuk a légi közlekedést. Nem értem, hogyan befolyásolhatná a hosszú légi útvonalak repülőjáratainak növekvő sűrűsége a rövidebb légi útvonalak repülőjáratait, ha minden légi útvonalon egyenlő jogokkal lehet majd egyenlő alapokon növelni a repülőjáratok sűrűségét. Azt sem értem, hogy végső soron az ilyen rend mennyiben lehetne kedvezőbb számunkra, mint mások számára, attól eltekintve, hogy mi lennénk a kezdeményezők.

Ön azt kérte, hogy még egyszer gondoljam át álláspontja indokait, és úgy fejtsem ki ezeket a problémákat, ahogy én látom őket. Ezt is, azt is megtettem, és ma inkább, mint valaha, az a meggyőződésem, hogy a válasz: ne gáncsoljuk az előrehaladást, hanem együtt haladjunk előre."[10]

A légi közlekedés kérdése, persze, csupán az egyik elem volt abban a harcban, amelyet az amerikai imperializmus a brit örökség megkaparintásáért vívott. Ám akkor talán éppen ez a kérdés tárta fel a legpregnánsabban a Nagy-Britannia és az Egyesült Államok között meglévő ellentétek lényegét. Érdekesek ezzel kapcsolatban a „becsületes játékra", az „egyforma lehetőségekre" stb. való célzások. Hiszen teljesen nyilvánvaló, hogy az amerikai monopóliumok az akkori körülmények között erőfölényüknél fogva kívül álltak a konkurrencián, és minden előny megszerzésére spekuláltak. Ez a törekvés Roosevelt érveléséből eléggé világosan kiütközött.

Mindenekelőtt az angol toryk akkoriban abban reménykedtek, hogy Nagy-Britannia még sokáig lesz ura a tengereknek, és vezető gyarmatbirodalom marad. De alig négy évbe tellett a második világháború befejezése után, s a Churchill szívének oly drága „nemzetközösség" minden eresztékében recsegni-ropogni kezdett. A birodalomtól újabb és újabb részek szakadtak le. Az amerikai uralkodó köröknek sem sikerült teljes mértékben megvalósítaniuk neokolonialista terveiket. A brit birodalomban, s ugyanúgy Franciaország, Hollandia, Belgium és más anyaországok gyarmatbirodalmában is, a hajdani alattvalók százmilliói az önálló fejlődés útjára léptek.

MEGÁLLAPODÁS A LENGYEL HATÁROKRÓL

A lengyel kérdés megtárgyalása a jaltai konferencia február 6-i plenáris ülésén kezdődött. Roosevelt, aki elsőnek emelkedett szólásra, amellett szállt síkra, hogy Lengyelország keleti határa a Curzon-vonal mentén húzódjon, de hozzátette, hogy jó lenne megvizsgálni, nem lehetne-e valamilyen engedményt tenni a lengyeleknek e vonal déli szakaszán. Lvov körzetére gondolt, ha ezt nem is mondta ki. Az Egyesült Államok a továbbiakban javasolta „kisebb számú tekintélyes lengyel személyiségekből" egy olyan elnöki tanács létrehozását, amelyre

aztán az ideiglenes lengyel kormány megalakításának feladata hárulna. Emellett reméljük, tette hozzá Roosevelt, hogy Lengyelország legszorosabb baráti kapcsolatokat tart majd fenn a Szovjetunióval.

Sztálin mindjárt közbevágta, hogy Lengyelország nemcsak a Szovjetunióval tart majd fenn baráti kapcsolatokat, hanem a többi szövetségessel is.

Churchill, eleget téve Roosevelt azon felszólításának, hogy fejtse ki véleményét javaslatairól, azt mondta, felhatalmazást kapott annak kijelentésére, hogy a brit kormány pozitívan fogadja az elnök javaslatait. Hozzátette, hogy a parlamentben és másutt nyilvánosan mindig kifejezésre juttatta a brit kormánynak azt a szándékát, hogy a határvonalat olyan formában ismerje el, ahogy azt a szovjet kormány értelmezi, vagyis úgy, hogy Lvov a Szovjetunió birtokában maradjon. Neki, Churchillnek, mindig az volt a véleménye, hogy az után a tragédia után, amelyet a Szovjetuniónak a német agresszió ellen védekezve át kellett élnie, s azok után az erőfeszítések után, amelyeket a Szovjetunió Lengyelország felszabadításáért tett, Moszkvának Lvovra és a Curzon-vonalra támasztott igényei nem erőszakon, hanem jogon alapszanak. Ami a lengyel kormány megalakításának kérdését illeti, a brit miniszterelnök kijelentette, hogy támogatja Roosevelt javaslatát, és egy olyan ideiglenes lengyel kormány megalakítása mellett száll síkra, amelyet elismer majd a Szovjetunió, az Egyesült Államok és Nagy-Britannia, és amely addig marad fenn, amíg a lengyel népnek módja nem lesz arra, hogy szabadon válasszon kormányt. Rooseveltnek semmi ellenvetése nem volt a brit miniszterelnök fejtegetéseivel kapcsolatban, és így megállapodás jött létre Lengyelország keleti határának kérdésében.

Az Egyesült Államok és Nagy-Britannia vezetőinek a lengyel határ kérdésében elfoglalt, fentebb ismertetett álláspontja, amelyet egyébként már a teheráni konferencián is kifejtettek, külön figyelmet érdemel, mivel később a nyugati hatalmak próbáltak eltérni ettől, és úgy beállítani a dolgot, mintha a

Szovjetunió megszegte volna az ebben a kérdésben közösen hozott döntéseket. Valójában a Szovjetunió rendületlenül kitartott elvi álláspontja mellett, amikor síkraszállt annak megvalósításáért, amiben a három hatalom megállapodott.

Február 6-án ugyanezen az ülésen a szovjet kormányfő szabatosan kifejtette Moszkva álláspontját.

„... az oroszok számára – mondta – Lengyelország kérdése nemcsak becsületbeli kérdés, hanem biztonsági kérdés is. Becsületbeli kérdés annyiban, hogy az oroszok a múltban sokat vétettek Lengyelország ellen. A szovjet kormány igyekszik jóvátenni ezeket a vétkeket. Biztonsági kérdés pedig annyiban, hogy Lengyelországgal függnek össze a szovjet állam legfontosabb hadászati problémái.

Nemcsak arról van itt szó, hogy Lengyelország határos országunkkal. Persze, ennek is van jelentősége, de a probléma lényege sokkal mélyebben rejlik. A történelem folyamán Lengyelország mindig olyan korridor volt, amelyen az Oroszországra támadó ellenség átvonult. Gondoljunk akár csak az utóbbi 30 esztendőre: ez idő alatt a németek két ízben vonultak át Lengyelországon, hogy megtámadják országunkat. Mi a magyarázata annak, hogy Németország eddig mindig olyan könnyen gázolt át Lengyelországon? Főképpen az, hogy Lengyelország gyenge volt. A lengyel korridor ... csak belülről zárható el, saját erőivel. Ehhez pedig az szükséges, hogy Lengyelország erős legyen. Ezért érdeke a Szovjetuniónak egy hatalmas, szabad és független Lengyelország létrehozása. Lengyelország élethalálkérdés a Szovjetunió számára."··

Ami a Curzon-vonalat illeti, Sztálin emlékeztetett arra, hogy a Curzon-vonalat nem az oroszok találták ki. Szerzői Curzon, Clemenceau és az 1919-es párizsi békekonferencián részt vevő amerikaiak. A Curzon-vonalat az oroszok akarata ellenére fogadták el etnográfiai adatok alapján. Lenin nem értett egyet ezzel a vonallal. Nem akarta átengedni Lengyelországnak Białystokot és a belosztoki területet, amelynek a Curzon-vonal szerint Lengyelországhoz kellett kerülnie.

– Azt kívánják tőlünk – folytatta Sztálin –, hogy kevésbé legyünk oroszok, mint Curzon és Clemenceau volt? Ez szégyenletes lenne ránk nézve. Mit szólnának az ukránok, ha elfogadnánk az önök javaslatát? Esetleg azt mondanák, hogy Sztálin és Molotov az oroszok és az ukránok kevésbé megbízható védelmezőinek bizonyultak, mint Curzon és Clemenceau... Akkor inkább tartson a németek elleni háború valamivel tovább, de nekünk lehetőséget kell kapnunk arra, hogy Lengyelországot nyugat felé, Németország rovására kárpótoljuk.

Lengyelország nyugati határának kérdésére rátérve, Sztálin azt mondta, hogy annak a nyugati Neisse mentén kell húzódnia. Megkérte Churchillt és Rooseveltet, hogy támogassák ebben.

Ezután Sztálin a lengyel kormány összetételének kérdésével foglalkozott. Emlékeztetett arra, hogy amikor előző év őszén Churchill Moszkvában járt, magával hozta Londonból Mikołajczykot, Grabowskit és Romert. Ugyanakkor meghívták Moszkvába a lublini kormány képviselőit is. A lengyel politikusok között tárgyalások folytak. Még az egyezmény néhány pontját is körvonalazták, amint ezt Churchill is tudja. Ezután Mikołajczyk elutazott Londonba azzal, hogy hamarosan visszatér Moszkvába a lengyel kormány megszervezésének befejezésére. Csakhogy Mikołajczykot menesztették a londoni lengyel kormányból, mert a lublini kormánnyal való megegyezés mellett szállt síkra.

– A mostani londoni lengyel kormány – folytatta Sztálin –, amelynek feje Arciszewski, tulajdonképpeni vezetője pedig Raczkiewicz, ellenzi a lublini kormánnyal való megegyezést, sőt ellenségesen viseltetik a megegyezéssel szemben. A londoni lengyelek a lublini kormányt a bűnözők és banditák gyülekezetének nevezik. Persze, a volt lublini kormány, most varsói kormány, sem marad adós, és árulóknak bélyegzi a londoni lengyeleket. Ilyen körülmények között hogyan lehetne őket egyesíteni?

A szovjet kormányfő rámutatott arra, hogy a varsói kor-

mány vezetői hallani sem akarnak semmiféle egyesülésről a londoni lengyel kormánnyal, és hangsúlyozta, hogy megtűrhetnének körükben a londoni lengyelek közül olyanokat, mint Grabowski és Żeligowski, de hallani sem akarnak arról, hogy Mikołajczyk legyen a miniszterelnök. Mindamellett, bizonygatta Sztálin, kész mindent megkísérelni a lengyelek egyesítése érdekében, de csak akkor, ha e próbálkozásoknak van valami esélyük a sikerre.

Churchill azon javaslatára utalva, hogy ott a konferencián alakítsák meg a lengyel kormányt, Sztálin azt mondta, hogy ez nyilván nyelvbotlás Churchill részéről: hogyan lehetne lengyel kormányt alakítani lengyelek nélkül?

Sokan neveznek diktátornak – folytatta Sztálin –, nem tartanak demokratának; de annyi demokratikus érzékem mégiscsak van, hogy ne akarjak „lengyel kormányt alakítani a lengyelek távollétében. Lengyel kormányt csakis a lengyelek részvételével és beleegyezésével lehet alakítani."[12]

Sztálin annak a véleményének adott hangot, hogy a lengyel kormány kérdésének eldöntését el kell halasztani, amíg meg nem tárgyalják a lengyelekkel. A lengyelek között különböző nézeteket valló emberek vannak, hangsúlyozta.

Churchill érezte, hogy kellemetlen helyzetbe került, s elkezdte bizonygatni, hogy csupán azt szeretné, ha Angliába visszatérve a parlament elé vihetné Lengyelország keleti határának kérdését. Ezt lehetségesnek is tartja, ha maguk a lengyelek egymás között dönteni tudnak a kormányról. A maga részéről azonban – fűzte hozzá – nincs különösebben nagy véleménnyel a lengyelekről.

Mindenki érezte Churchill újabb tapintatlanságát, és Sztálin azonnal reagált is rá, kijelentve, hogy a lengyelek között vannak nagyon derék emberek. A lengyelek, mondotta, bátor harcosok. A lengyel nép kiváló tudósokat és művészeket adott a világnak. Churchill erre csupán annyit jegyzett meg, hogy igyekszik egyforma lehetőségeket biztosítani valamennyi félnek.

Sztálin valamennyi nem fasiszta és antifasiszta erő azonos lehetőségeit hangsúlyozta. Ez a megfogalmazás azonban nem tetszett Churchillnek, és kijelentette, hogy nem tartja egészen helyesnek, ha a fasiszták és a nem fasiszták között húzzák meg a választóvonalat. Alkalmasabbnak tartja a „demokraták" kifejezést.

Gondolatainak alátámasztására Sztálin idézett a felszabadított Európáról szóló nyilatkozat tervezetéből, amelyet elfogadásra a konferencia elé terjesztettek. Ebben ez állt: „Európában a rend helyreállítását és a nemzeti gazdasági élet átszervezését úgy kell megoldani, hogy az lehetővé tegye a felszabadított népeknek a fasizmus és nácizmus utolsó maradványainak megsemmisítését és a maguk választotta demokratikus intézmények megteremtését." Ezt a részletet idézve Sztálin hozzátette, hogy – mint ezekből a szavakból kitűnik – a demokrácia és a fasizmus között nem lehetséges egység.

Churchill kijelentése szerint ilyen egység nem lehet és nem is lesz.

Roosevelt elnök itt úgy érezte, hogy most már neki is be kell kapcsolódnia az eszmecserébe. Lengyelország – mondotta – például szolgál majd a felszabadított Európáról szóló nyilatkozat elveinek gyakorlati megvalósítására. Az a mondat, amelyet Sztálin marsall felolvasott, folytatta Roosevelt, igen nagy jelentőségű, mivel lehetőséget nyújt a fasizmus nyomainak eltüntetésére. A nyilatkozattervezet következő bekezdésében arról van szó, hogy a népek megalkothatják maguknak a lakosság valamennyi demokratikus rétegét képviselő ideiglenes kormányhatalmat, majd szabad és igazságos választások alapján állandó kormányhatalmat hozhatnak létre. Azt szeretném, fejezte be az elnök, ha a lengyel választások, akárcsak Caesar felesége, minden gyanún felül állnának.

– Caesar feleségéről ezt csak a legenda tartja. Valójában nem volt egészen makulátlan – jegyezte meg Sztálin.

– A lengyelországi választásoknak azonban – folytatta Roo-

sevelt – egészen „makulátlanoknak" kell lenniük, annyira makulátlanoknak, hogy senkinek se támadhassanak kételyei...[13]

A lengyel kormány megalakításának kérdése körüli vitában Sztálin kitért a tisztán katonai szempontra is. Feltette a kérdést: mit követel ő mint katona egy olyan ország kormányától, amelyet a Vörös Hadsereg szabadított fel? Csak egyet követel, mégpedig azt, hogy az illető kormány biztosítsa a rendet és a nyugalmat a Vörös Hadsereg hátában, akadályozza meg egy esetleges polgárháború kirobbanását a Vörös Hadsereg arcvonala mögött. Végső soron – mondta Sztálin –, a katonáknak elég közömbös, milyen kormány lesz ez; csak az a fontos, hogy ne támadják hátba őket. Lengyelországban ott van a varsói kormány. De ott vannak Lengyelországban a londoni kormány ügynökei is, s ezek kapcsolatban állnak olyan földalatti körökkel, amelyek a „belső ellenállás erőinek" nevezik magukat. Ha összehasonlítjuk ezeknek meg amazoknak a tevékenységét, mondotta, feltétlenül arra a következtetésre jutunk, hogy a varsói kormány elég jól megbirkózik azzal a feladatával, hogy a Vörös Hadsereg hátában biztosítsa a rendet és a nyugalmat, a „belső ellenállás erői" részéről viszont még nem tapasztaltunk mást, mint kártevést. Ezek az „erők" már eddig megölték a Vörös Hadsereg 212 tagját. Megtámadják raktárainkat, hogy fegyvereket szerezzenek. Szabotálják rendelkezéseinket a Vörös Hadsereg által felszabadított területen levő rádióállomások nyilvántartásba vételéről. „A »belső ellenállás erői« – fejezte be Sztálin – felrúgják a háború minden törvényét. Arról panaszkodnak, hogy letartóztatjuk őket." De nyíltan meg kell mondanom, „hogy ha tovább folytatják támadásaikat katonáink ellen, ki fogjuk végezni őket".

A szovjet fél meggondolásainak meghallgatása után Roosevelt elnök azt javasolta, hogy a lengyel kérdésre vonatkozó további tárgyalásokat halasszák el a következő ülésig, és hozzátette: ez a probléma öt évszázad óta okoz gondot a világnak.

Churchill megjegyezte: arra kell törekedni, hogy a lengyel kérdés ne okozzon többé gondot az emberiségnek.

– Ezt okvetlenül meg kell tenni – erősítette meg Sztálin.

A következő, negyedik plenáris ülésen, amelyre február 7-én került sor a Livádia-kastélyban, Roosevelt elnök bevezető szavaiban hangsúlyozta, hogy őt elsősorban a lengyel kormány folyamatosságának kérdése érdekli. Hiszen köztudott, hogy Lengyelországban éveken át egyáltalán nem volt kormány. Mindamellett úgy gondolja, hogy az Egyesült Államok, a Szovjetunió és Nagy-Britannia segítséget nyújthatna a lengyeleknek abban, hogy egy ideiglenes kormányt alakítsanak, amíg nem nyílik lehetőség az országban szabad választások megtartására. Ezen a területen valami újat kellene produkálni, folytatta Roosevelt, valami olyasmit, ami friss fuvallatként hatna...

Sztálin egyetértett ezzel, Churchill pedig azt mondta, hogy ha a tanácskozás részvevői döntés nélkül térnek majd haza, ezt mindenki a konferencia kudarcának fogja minősíteni.

Egészében véve a konferencia meglehetősen sok időt szentelt a lengyel kérdésnek. Az „elnöki tanácsra" vonatkozó amerikai elgondolást végül is elvetették. A konferencia részvevői megállapodtak abban, hogy Lengyelországot Kelet-Poroszországnak Königsbergtől délre eső részével és Felső-Sziléziának az Oderáig terjedő területével kárpótolják.

Az amerikai küldöttség előterjesztett egy tervezetet, s ez lett az alapja a hosszú vita után elfogadott dokumentumnak. Ily módon a konferencia befejeztével közzétett nyilatkozat „Lengyelország" című részében ez állt: „...A Lengyelországban jelenleg működő ideiglenes kormányt... szélesebb demokratikus alapon át kell szervezni, mind Lengyelországban élő, mind külföldön tartózkodó demokratikus személyiségek bevonásával." Ami Lengyelország határait illeti, keleten a Curzon-vonalat fogadták el, nyugaton pedig egy új határvonalat az Odera és a nyugati Neisse mentén. A nyilatkozatban erről csak általános formában esett szó. Az állt benne, hogy „keleti határának a Curzon-vonalat kell követnie, bizonyos szakaszokon öt–nyolc kilométeres eltérésekkel Lengyelország javára".

A továbbiakban utaltak arra, hogy a három kormányfő véleménye szerint „Lengyelország területének jelentékenyen növekednie kell északon és nyugaton", hogy e területnövekedés terjedelme felől megfelelő időpontban ki kell majd kérni az ideiglenes lengyel nemzeti egységkormány véleményét, és hogy ezt követően „Lengyelország nyugati határainak végleges megállapítását a békekonferenciáig el kell halasztani".[14]

TÁVOL-KELETI ÜGYEK

A Szovjetuniónak a Japán elleni háborúba való belépéséről és az ezzel kapcsolatos más kérdésekről előzetesen folytatott véleménycserék Jaltában jelentős mértékben megkönnyítették e probléma megtárgyalását. Bizonyos szerepe volt annak is, hogy az Egyesült Államok egyesített vezérkarainak főnökei közvetlenül a krími találkozó előtt eléggé pesszimista elképzeléseket terjesztettek Roosevelt elnök elé az Egyesült Államok Japán elleni haditevékenységének perspektíváiról. Véleményük szerint Németország kapitulációja után legalább másfél évre lett volna szükség ahhoz, hogy kivívják a győzelmet. Mivel egyáltalán nem számítottak Japán gyors kapitulációjára, csak 1945–1946 telére tervezték a Japán-szigetekre való behatolást. Az európai háború elhúzódása esetében pedig, ami elodázta volna a csapatoknak a csendes-óceáni hadszíntérre való átdobását, az inváziót egyáltalában 1946 egy későbbi dátumáig kellett volna elhalasztani. Azon törekvésükben, hogy csökkentsék az amerikai veszteségeket abban a hadműveletben, amely MacArthur tábornok elképzelésében úgy szerepelt, mint „a tokiói-síkságon [Kvanto-síkságon] át Japán ipari szívébe való behatolást és annak megszállását célzó rendkívül heves hadjárat", az egyesített vezérkarok főnökei a Szovjetunió segítségében reménykedtek. Az elnöknek címzett és 1945. január 25-én kelt memorandumukban kijelentették:

„Oroszország belépése [a Japán elleni háborúba – *V. B.*]

olyan korai szakaszban, amilyen csak összeegyeztethető azzal, hogy részt vehessen támadó hadműveletekben, teljesen elengedhetetlen a csendes-óceáni tevékenységünk maximális megsegítése szempontjából. Az Egyesült Államok biztosítja a maximálisan lehetséges támogatást, amilyet Japán ellen fő erőfeszítéseink megengednek. A Távol-Keleten Oroszország által Japán ellen tett katonai erőfeszítéseknek olyan célokat kell követniük, mint a japán erők leverése Mandzsúriában, légi hadműveletek a tulajdonképpeni Japán ellen, együttműködve az Egyesült Államok kelet-szibériai támaszpontokon állomásozó katonai légierejével, és a Japán és az ázsiai kontinens közötti japán hajózás maximális akadályozása."[15]

A legfelsőbb amerikai hadvezetésnek ezek az elképzelései kétségtelenül nagymértékben meghatározták Roosevelt álláspontját a jaltai konferencián. Ezt a kérdést február 8-án tárgyalták meg szűk körben a szovjet kormányfő és az amerikai elnök találkozója alkalmával. A megbeszélésbe szovjet részről bevonták Molotovot, amerikai részről pedig Harrimant. A tolmácsokon kívül senki más nem volt jelen. Harriman, amikor erről a megbeszélésről beszámolt, utalt arra, hogy bevezető szavaiban Sztálin az Egyesült Államok nagykövetével Moszkvában folytatott megbeszélésre hivatkozott, és kijelentette, hogy a szovjet fél szeretné megtárgyalni azokat a politikai feltételeket, amelyekhez a Szovjetunió a Japán elleni háborúba való belépését köti. A továbbiakban ismertette azokat az elképzeléseket, amelyeket az előző év decemberében kifejtett az amerikai nagykövetnek.

Roosevelt megállapította, hogy semmi nehézséget nem lát abban, hogy a Szovjetunió visszakapja Dél-Szahalint és a Kuril-szigeteket. Ami pedig Dairent illeti, a Szovjetuniónak, amint erre ő már Teheránban is utalt, feltétlenül rendelkeznie kell egy olyan lehetőséggel, hogy szabadon kijusson valamilyen fagymentes kikötőhöz a mandzsúriai vasútvonal utolsó szakaszán. Ám az adott pillanatban ő, Roosevelt, nem beszélhet a kínai kormány nevében. Felvethetné esetleg a kínaiaknak

Dairen bérletének kérdését, amely nemzetközi felügyelet alatt álló szabad kikötővé válna. Ezt a módszert, folytatta Roosevelt, nemcsak Dairen, hanem Hong Kong esetében is megfelelőnek tartaná. Ami pedig a mandzsúriai vasutat illeti, hajlik arra, hogy bérlet helyett ezt az oroszok és a kínaiak közösen igazgassák.

Az ilyen kitérő válasz semmiképpen sem elégítette ki a szovjet felet. Sztálin továbbra is ragaszkodott saját álláspontjához. Ha nem fogadják el a feltételeit, jelentette ki, a szovjet emberek nehezen értenék meg, minek lép be a Szovjetunió a Japán elleni háborúba. Nagyon jól megértik a Németország elleni háború értelmét, hiszen Németország a Szovjetunió puszta létét fenyegette, de nem értenék meg, minek kell a Szovjetuniónak megtámadnia Japánt. Ha viszont elfogadják az ő politikai feltételeit, sokkal könnyebb lesz megmagyarázni a dolgot a népnek is, a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsának is, hiszen ez így az ország nemzeti érdekeit érintené.[16]

Mivel Rooseveltnek más érvei nem voltak, arról kezdett beszélni, hogy nem volt még alkalma megtárgyalni ezt a dolgot Csang Kaj-sekkel, s hogy a kínaiakkal általában nehéz nyíltan beszélni, mert bármiről tárgyal is velük az ember, ez 24 órán belül az egész világ tudomására jut, Tokiót is beleértve.

Sztálin megjegyezte: nem kell sietni a kínaiak tájékoztatásával. Csak annyit szeretne, hogy javaslatait írásban lefektessék, és hogy ezeket Roosevelt és Churchill a konferencia végéig jóváhagyja. Roosevelt ezt nem ellenezte.

Február 10-én Molotov meghívta Harrimant a Koreiz-villába, a szovjet küldöttség rezidenciájára, és átadta neki azoknak a politikai feltételeknek az angol nyelvű szövegét, amelyekhez kötötte a Szovjetunió a Japán elleni háborúba való belépését. Harriman a dokumentum elolvasása után megjegyezte, hogy feltevése szerint az elnök a következő módosításokat kívánja majd hozzáfűzni: Port Arturnak és Dairennek szabad kikötőnek kell lennie, a mandzsúriai vasútnak pedig közös orosz–

kínai bizottság igazgatása alatt kell működnie. Emellett ezt az egész megállapodást jóvá kell hagyniuk a kínaiaknak.

Livádiába való visszatérése után Harriman megkapta Roosevelt hozzájárulását az általa megfogalmazott módosításokhoz, s az egész kérdést a konferencia plenáris ülése után még aznap este véglegesen rendezték. Sztálin, miután Roosevelttel kettesben maradtak, azt mondta, egyetért azzal, hogy a mandzsúriai vasutat egy közös bizottság igazgassa. Nem ellenezte azt sem, hogy a megállapodást a kínaiak jóváhagyják. Hozzátette azonban, hogy a kínaiaknak ennek során a Mongol Népköztársaság status quóját meg kell erősíteniük. Sztálin azzal is egyetértett, hogy Dairen szabad kikötő legyen, de ragaszkodott ahhoz, hogy Port Arturt bérleti alapon használják, mivel ott szovjet haditengerészeti támaszpont lesz. Roosevelt egyetértett ezzel a módosítással, s kijelentette, hogy magára vállalja ennek Csang Kaj-sekkel való későbbi megtanácskozását, mihelyt a szovjet kormányfő közli vele, hogy ehhez elérkezettnek látja az időt.

A létrejött megállapodás alapján összeállítottak egy dokumentumot, amelyet február 11-én aláírt Sztálin, Roosevelt és Churchill. A három nagyhatalom vezetői kijelentették: megegyeztek abban, hogy „Németország kapitulációját és az európai háború befejezését követő két-három hónapon belül a Szovjetunió a szövetségesek oldalán háborúba lép Japán ellen az alábbi feltételekkel:

1. Külső-Mongóliában [a Mongol Népköztársaságban] a *status quót* fenn kell tartani;

2. Oroszország korábbi jogait, amelyeket az 1904. évi hitszegő japán támadás megsértett, helyre kell állítani, mégpedig:

a) Szahalin déli részét, valamint az összes környező szigeteket vissza kell adni a Szovjetuniónak;

b) Dairen kereskedelmi kikötőjét, a Szovjetuniónak ebben a kikötőben fennálló különleges érdekeinek megóvása mellett, nemzetközivé kell tenni, továbbá vissza kell állítani a bérleti

jogviszonyt Port Arturra mint a Szovjetunió haditengerészeti bázisára;

c) a kelet-kínai vasutat és a dél-mandzsúriai vasutat, amelyek kijáratot biztosítanak Dairenhez, egy megalakítandó szovjet–kínai vegyes társaság révén közösen kell üzemben tartani úgy, hogy a Szovjetunió különleges érdekeit megóvják, és hogy Kína megtartsa teljes szuverenitását Mandzsúriában.

3. A Kuril-szigeteket a Szovjetunióhoz kell csatolni."

A dokumentumban továbbá arról volt szó, hogy egyetértenek abban, hogy a Külső-Mongóliára és a fentebb említett kikötőkre és vasútvonalakra vonatkozó megállapodást illetően szükséges a kínai fél beleegyezése, és hogy „a Szovjetuniónak ezeket az igényeit a Japán fölötti győzelem után feltétlenül ki kell elégíteni".[17]

Érdemes megjegyezni, hogy Harriman, mint emlékirataiban írja, ellenezte a Szovjetunió elsődleges érdekeire és jogaira vonatkozó fogalmazást. Rooseveltet is próbálta meggyőzni, hogy lépjen fel ez ellen a fogalmazás ellen. Az elnök azonban elutasította ezt, azt tartva, hogy ebben a dologban a Szovjetuniónak teljesen természetesen elsődleges érdekei vannak az Egyesült Államokhoz és Nagy-Britanniához viszonyítva.

AZ EGYENJOGÚ KAPCSOLATOK PÉLDÁJA

Az Egyesült Államok, a Szovjetunió és Nagy-Britannia vezetőinek krími konferenciája történelmi jelentőségű volt. Ez volt a háborús idők egyik legnagyobb nemzetközi tanácskozása, fontos határkő az antifasiszta koalícióba tartozó hatalmak együttműködésében, a közös ellenség elleni háború során. Az a tény, hogy a krími konferencián jelentős kérdésekben összehangolt döntéseket hoztak, újból megmutatta a különböző társadalmi rendszerű államok nemzetközi együttműködésének lehetőségét és eredményességét. Roosevelt nyomban Jaltából

való visszatérése után a kongresszusban mondott beszédében kijelentette:

„Remélem, hogy a krími konferencia fordulópont történelmünkben és így az egész világ történelmében... A krími konferenciának le kell zárnia az egyoldalú akcióknak, a zárt szövetségeknek, az érdekszféráknak, az erőegyensúlynak és az összes többi olyan tartozéknak a rendszerét, amelyeket évszázadokon keresztül alkalmaztak és mindig sikertelenül. Mindezek helyett olyan világszervezetet ajánlunk, amelyben minden békeszerető állam részt vehet."[18]

A jaltai határozatok lényege abban állt, hogy figyelembe vették valamennyi fél érdekeit. A krími találkozó teljes mértékben például szolgálhatott arra, hogy a nemzetközi színtéren lehetségesek egyenjogú kapcsolatok. Lényegét tekintve a különböző társadalmi rendszerű államok békés egymás mellett élése elvének elismerését jelentette.

Összegezve a krími konferencia eredményeit, Harry Hopkins azt mondta: „Lelkünk mélyén valóban azt hittük, hogy felvirradt az az új nap, amelyért mindannyian imádkoztunk és amelyről éveken át beszéltünk. Tökéletesen meg voltunk győződve róla, hogy kivívtuk az első nagy győzelmet a béke ügyéért, és itt a többes szám első személyen valamennyiünket, az egész civilizált emberiséget értem. Az oroszok bebizonyították, hogy tudnak értelmesek és messzirelátók lenni, és sem az elnöknek, sem bármelyiküknek nem volt semmi kételye afelől, hogy békében tudunk élni és együttműködni velük a legtávolibb jövőig, amelyet bármelyikünk legfeljebb elképzelni tudott."[19]

A krími konferencia határozatai elősegítették az antifasiszta koalíció megerősödését a háború befejező szakaszában, és a hitleri Németország feletti győzelem kivívását. Az ott hozott határozatok teljes és sokoldalú megvalósításáért folytatott harc lett a szovjet külpolitika egyik legfontosabb feladata nemcsak a háború végén, hanem a háború utáni években is.

A krími konferencia munkája idején a szovjet fegyveres erők

az egész szovjet–német arcvonalon folytatták az aktív támadó tevékenységet. A Vörös Hadsereg fő erőfeszítései 1945. február–márciusban a Berlin irányában mérendő végső csapás meggyorsítására összpontosultak. A szovjet csapatok ennek érdekében támadó hadműveleteket hajtottak végre az ellenség szárnycsoportosításai ellen Kelet-Pomeránia, Alsó és Felső-Szilézia, Kelet-Poroszország területén, és kitartó harcokat folytattak az Odera bal partján Küstrin és Frankfurt körzetében elfoglalt hídfőállások kiszélesítéséért.

A jaltai tárgyalások során szükségképpen megmutatkozott a Szovjetunió nemzetközi tekintélyének óriási mértékű megnövekedése. A szovjet fegyveres erők nagyszerű győzelmei lehetővé tették olyan döntések meghozatalát, amelyek megfeleltek a szabadságszerető népek érdekeinek. Igen sokat mondó ebből a szempontból az *Economist* című konzervatív angol folyóirat beismerése. 1945. február 3-án a folyóirat azt írta, hogy „a leglényegesebb kérdések nem a követségeken dőlnek el, hanem a pomerániai és brandenburgi harcmezőkön".[20]

A jaltai konferencia egészében véve konstruktív szellemben, a kölcsönös megértés és együttműködés légkörében folyt le. A konferencia részvevői teljes joggal állapíthatták meg: „Krími találkozásunk újból megerősítette azt a közös eltökéltségünket, hogy az elkövetkezendő békés időszakban fenntartsuk és megerősítsük céljainknak és cselekvésünknek azt az egységét, amely az Egyesült Nemzetek győzelmét ebben a háborúban lehetővé és kétségtelenné tette. Úgy hisszük, hogy ez kormányaink szent kötelessége népeink, valamint a világ összes népei iránt...

A háború győzelmes befejezése és a tervezett nemzetközi szervezet megalakítása az emberiség történetének eddigi legnagyobb lehetőségét nyújtja arra, hogy a legközelebbi években létrejöjjenek az ilyen béke legfontosabb feltételei."[21]

Csakhogy éppen ezek, az antifasiszta koalíció három hatalmának vezetői által Jaltában meghirdetett célok nem voltak ínyére azoknak, akik a hidegháború kirobbantására készülőd-

tek. Ezért is tamadtak olyan duhodten a jaltai talalkozó határozatait.

Sok burzsoá történész, meg az Egyesult Államokban is, kezdi józanabbul értékelni a jaltai konferenciát, kezd kritikusan viszonyulni a találkozó eredményeinek sommás elmarasztalásához. A nemzetkozi kérdésekkel foglalkozó szakembereknek még egy úgynevezett jaltai iskolája is megjelent. Az úgynevezett rigai iskola képviselőitől (a két világháború kozott Rigában működodott az amerikai szovjetológusokat élesen szovjetellenes szellemben felkészítő fő kozpont) eltérően a „jaltai iskola" hívei az Egyesult Államok és a Szovjetunió kapcsolatainak normalizálása mellett szállnak síkra, joggal megjegyzik, hogy a Jaltában elfogadott határozatok alternatívát jelentettek a hidegháborúval szemben.

Valóban, ha a háboru utáni fejlődés e hatarozatok szellemében ment volna végbe, a világhelyzet másképp alakulhatott volna.

BERLIN IRÁNYABAN

Hamarosan azután, hogy a szovjet delegáció Jaltából visszatért Moszkvába, a Legfelsőbb Főparancsnok Főhadiszállásán megvizsgálták a vezérkarnak a berlini hadműveletre vonatkozó javaslatait. Sztálin jóváhagyta őket, és elrendelte, hogy adják meg a frontnak a szükséges utasításokat e döntő hadművelet minden oldalú előkészítésére vonatkozóan. A haderők a hitleri Németországgal való utolsó összecsapásra készülődtek. Ennek során a szovjet hadvezetés szigorúan tartotta magát a szövetségesekkel egyeztetett követelményhez: Németország feltétel nélküli kapitulációjához.

A jaltai konferencia határozataiban a németországi szovjet megszállási övezet határát Berlintől jóval nyugatabbra vonták meg. A Vörös Hadsereg már az Oderáig jutott, körülbelül 70 kilométerre a birodalom fővárosától, és készen állt a berlini hadművelet megkezdésére. Ám Churchill ekkor még mindig azzal a gondolattal foglalkozott, hogy Berlint elsőkként az angol–amerikai csapatok foglalják el. Ezt a lehetőséget a nyugati szövetségesek legfelsőbb hadvezetése sem zárta ki. Eisenhower tábornok, amikor 1945. április 7-én tájékoztatta az egyesített vezérkart a nyugati hadszíntéren folyó hadműveletekről, megjegyezte: „Ha Lipcse elfoglalása után kiderül, hogy nagyobb veszteségek nélkül lehet Berlin felé előnyomulni, ezt meg akarom tenni... Az első vagyok azok közül, akiknek a

véleménye szerint a háború politikai célok megvalósítása érdekében folyik, és ha az egyesített vezérkar úgy határoz, hogy a szövetségeseknek Berlin elfoglalására irányuló erőfeszítései ezen a hadszíntéren háttérbe szorítják a merőben katonai megfontolásokat, örömmel javítom ki terveimet és gondolkodásomat úgy, hogy végrehajtsak egy ilyen hadműveletet."[1]

Ráadásul a hitleristák is hajlottak arra, hogy nyugaton beszüntessék az ellenállást és megnyissák az amerikai és angol csapatok előtt az utat Berlin felé, nehogy a várost a Vörös Hadsereg foglalja el. Nem ok nélkül állapította meg április közepén Grover, az amerikai rádió kommentátora: „A nyugati front gyakorlatilag nem létezik többé." És csakugyan, a szövetséges csapatoknak a Rajnán való átkelése enyhített körülmények között ment végbe, lényegében a németek ellenállása nélkül. Be sem várva a német csapatok Ruhr-vidéki csoportosulásának megsemmisítését, a nyugati szövetségesek főparancsnoksága fő erőit sürgősen Berlin irányában vetette be azzal a céllal, hogy kijussanak az Elbához.

Mindez megmutatja, milyen nagy jelentőségre tett szert a Vörös Hadsereg berlini hadművelete. A legfelsőbb főparancsnok olyan direktívát adott ki, hogy 12–15 napon belül ki kell jutni az Elbához. A hitleristákra április 16-án reggel 5 órakor rázúdított tűzhenger maga alá temette Churchillnek és néhány más nyugati politikusnak az olyan reményeit, hogy Berlint sikerül a Vörös Hadsereg odaérkezése előtt elfoglalniuk. A háború adott szakaszában a fő cél az volt, hogy Németország társadalmi és állami rendjében teljes mértékben megsemmisítsék a fasizmust, a legszigorúbban felelősségre vonják az összes náci főbűnöst az elkövetett gaztettekért, a tömeggyilkosságokért, a pusztításokért és a megszállt országok és területek népeinek megcsúfolásáért.

Ennek során azonban a szovjet emberek sohasem tettek egyenlőséget a hitleri bűnözők és a német nép közé. A Szovjetunió, mindazok ellenére, amit át kellett élnie, sem feldarabolni, sem megsemmisíteni nem kívánta Németországot. A

Vörös Hadsereg német területre lépő egységeiben ebben a szellemben nagyarányú felvilágosító munkát végzett. Később néhány nyugati propagandista többször is hazug kampányokat indított a szovjet csapatok németországi úgynevezett túlkapásai ürügyén. Ez rosszindulatú koholmány. Az NSZK-ban gyakran volt alkalmam beszélgetni olyanokkal, akik tanúi voltak a Vörös Hadsereg Kelet-Poroszországba, Sziléziába, Pomerániába való bevonulásának. Valamennyiüket meglepte a szovjet katonák fegyelme és tapintatos viselkedése. Beszélgetőpartnereim azt is elmondták, hogy ha az első napokban itt-ott voltak is szórványos incedensek német területen, a szovjet parancsnokság szigorúan véget vetett ezeknek, és nem is ismétlődtek meg többé.

Csak csodálkozni lehet azon, hogy milyen kevés ilyen incidensre ragadtatták magukat azok a rendkívül elkeseredett emberek, akik végigvonultak porrá égett szülővárosaikon és -falvaikon, látták a nácik szörnyű gaztetteit. A szovjet emberek csakugyan sohasem hagyták magukat elvakítani a bosszú érzésétől, akármilyen szörnyű nélkülözésekben is volt részük a Nagy Honvédő Háború éveiben.

Ebben a tekintetben a szovjet sajtó az akkori bonyolult időszakban jelentős nevelő szerepet töltött be. Szent gyűlöletet keltett a megszállókkal szemben, de ugyanakkor a legyőzött ellenséggel szembeni megbocsátásra is emlékeztetett. Érdekes vita bontakozott ki sajtónkban azokban a napokban, amikor a vége felé közeledett a berlini irányú nagyszabású hadművelet előkészítése. A *Pravdá*ban 1945. április 14-én megjelent egy cikk „Ehrenburg elvtárs leegyszerűsíti a dolgot" címmel.[2] A cikkben reagáltak Ilja Ehrenburgnak a *Krasznaja Zvezda* április 11-i számában közzétett „Elég volt" című tudósítására. Az ismert publicista és író, aki sokat tett azért, hogy a népet mozgósítsa a hitlerista megszállók elleni harcra, ebben a tudósításában a németországi helyzettel foglalkozott, és azt firtatta, vajon milyen okok tették lehetővé a német hadvezetésnek, hogy a szovjet–német arcvonalon olyan nagy mennyiségben

vonjon össze csapatokat, ezzel egyidejűleg gyengítve nyugaton az ellenállást. A *Pravda* megállapítása szerint Ehrenburg cikkének alapvető tételei „kellően át nem gondoltak és nyilvánvalóan tévesek" voltak... „Az olvasó nem érthet egyet sem azzal a beállításával, amely szerint Németország egy egységes, »roppant nagy gyülevész banda«, sem azokkal az okokkal, amelyekkel a fasiszta német csapatoknak a nyugati hadszíntérről való visszavonását és a német hadsereg összes erőinek keleten való összpontosítását magyarázza.

Ehrenburg elvtárs arról próbálja meggyőzni olvasóit, hogy minden német egyforma, és hogy mind egyformán fognak felelni a hitleristák gaztetteiért. »Elég volt« című cikkében olyasmiket mond, hogy »Németország nincs is, csak egy roppant nagy gyülevész banda van, amely szétszalad, mihelyt felelősségről esik szó«. A cikkben azt is állítja, hogy Németországban »mindenki szalad, mindenki menekül, egymáson gázolva próbál mindenki eljutni a svájci határhoz«.

Nem nehéz bebizonyítani, hogy Ehrenburg elvtársnak ez az állítása nem felel meg a tényeknek. Most már mindenki meggyőződött róla, és ez különösen az utóbbi hónapok tapasztalataiból tűnik ki világosan, hogy a németek különbözőképpen harcolnak és különbözőképpen viselkednek. Egyik részük minden eszközzel konokul védelmezi a fasizmust, a fasiszta pártot, a fasiszta államot, a hitlerista klikket. Mások inkább tartózkodnak a hitlerizmusért való aktív harctól, kivárással próbálkoznak vagy megadják magukat. A németek egy része a legmesszebbmenően támogatja a fasizmust, a hitlerista rendszert, mások, miután csalódtak a háborúban, miután elveszítették a győzelembe vetett reményüket, közömbösek lettek a Führer eszelős, őrült tervei iránt. És ez nemcsak a polgári lakosságról mondható el, hanem a német hadseregről is. A maró sav behatolt a fasiszta német hadsereg testébe. Nem csoda hát, hogy amíg a német tisztek egyik része küzd a kannibál rendszerért, mások bombát dobnak Hitlerre és klikk-

jére, vagy arra próbálják rábírni a németeket, hogy tegyék le a fegyvert."

A cikk hangsúlyozta, hogy Németországban a fasiszta mámor ideje a vége felé jár, és hogy a fasiszta német csapatok hátországa rohamosan széthullik. „Az életben nincs egységes Németország, és nem minden német viselkedik egyformán. Közben éppen a hitlerista propaganda buzdítja egységre a németeket, hazug módon azt állítva, hogy az Egyesült Nemzetek hadseregei ki akarják irtani a német népet, s ezért valamennyi németnek össze kell fognia és harcba kell szállnia Németország fenntartásáért. »A háborúban való részvétel ilyen vagy olyan formában kötelező Németországban kivétel nélkül minden lakosra« – harsogta azokban a napokban Goebbels." „Felmerül a kérdés – vetette fel a *Pravda* –, vajon miért kezdték a hitleristák a háború hatodik évében akkora hűhóval azt hirdetni, hogy a német népnek egységesen kell szembeszállnia a fasiszta államra leselkedő veszéllyel. Ennek igen egyszerű a magyarázata. Amikor a hitleristák arra törekednek, hogy az egész német lakosság és az egész német hadsereg sorsát a fasiszta klikk sorsához kössék, arra számítanak, hogy így bizonyos újabb erőket meríthetnek a bűnös háború folytatásához, az elkerülhetetlen kibontakozás elodázásához, időt nyerhetnek a katonai-politikai és diplomáciai manőverekhez, tovább késleltethetik azt az órát, amikor a szabadságszerető népek igazságos ítéletet mondanak majd a véres hitlerista bűnözők fölött...

Ebből kitűnik, miért is hibás Ehrenburg elvtárs nézete, aki cikkeiben holmi egységes egésznek tünteti fel Németország lakosságát... Ha elfogadnánk Ehrenburg elvtárs álláspontját, azon a nézeten kellene lennünk, hogy Németország egész lakosságának osztoznia kell a hitlerista klikk sorsában.

Fölösleges mondanunk is, hogy Ehrenburg elvtárs ebben az esetben nem a szovjet közvéleményt fejezi ki. A Vörös Hadsereg nagy felszabadító misszióját teljesítve harcol a hitlerista hadsereg, a hitlerista állam, a hitlerista kormány meg-

semmisítéséért, de sohasem tűzte és nem tűzi ki céljául a német nép kiirtását. Ez ostoba és értelmetlen dolog volna...

Ennek a szovjet álláspontnak teljes mértékben megfelelnek a krími konferencia határozatai is, amelyekben ez áll: »Nem célunk a német nép megsemmisítése, de csak a nácizmus és a militarizmus gyökeres kiirtása után lesz remény arra, hogy a német nép méltó életet éljen, és beilleszkedhessen a nemzetek közösségébe.«

Ebből világos, hogy azoknak a németeknek az életét, akik harcot indítanak Hitler ellen vagy lojálisak lesznek a szövetséges csapatokhoz, nem fenyegeti veszély. Természetesen nincs kíméletnek helye azokkal szemben, akik a fasiszta rendszer fenntartása érdekében harcolnak és harcolni fognak a Vörös Hadsereg és a szövetséges csapatok ellen."

A *Pravda* felhívta a figyelmet Ehrenburgnak egy másik kijelentésére is, nevezetesen arra, ahogyan magyarázta a németeknek a szovjet–német arcvonalon tanúsított elkeseredett ellenállását.

„Szó se róla – írta a *Pravda* –, a földünkön elkövetett bűntettekben vétkes németek rettegnek a felelősségre vonástól, annál inkább, mert közel már a leszámolás órája. Kétségtelen az is, hogy ez a körülmény fokozza azok ellenállását, akik vétkesek szovjet emberek ellen elkövetett bűntettekben. Közismert tény, hogy a hitleristák sehol sem vittek véghez akkora mészárlást, sehol sem mutatták ki annyira féktelen kannibál természetüket, mint a Szovjetunió megszállt vidékein. Népünk elkeseredett. Lehetséges, hogy a világ nem látott még akkora gyűlöletet, amekkorát a szovjet emberek a fasiszta leigázókkal szemben éreznek. Mindamellett leegyszerűsítés és naivitás volna a német fegyveres erőknek a nyugati és keleti hadszíntér közötti mai megoszlását kizárólag a hitleri bűnözők rettegésével, félelmével magyarázni. Sokkal mélyebb okai vannak annak, hogy a németek megnyitották nyugati frontjukat és még több csapatot vonnak össze a szovjet–német fronton, mintsem a hitleristák félelemérzete."

Valóban, a német hadvezetés az utolsó két és fél hónapban a szovjet–német hadszíntérre 44 hadosztályt dobott át a nyugati frontról, Németország középső vidékéről, Norvégiából és Észak-Olaszországból. Azáltal, hogy ezeket a csapatokat a szovjet–német hadszíntéren vonták össze, a németek gyakorlatilag komolyabb védelem nélkül hagyták az egész nyugati frontot.

„Milyen célt követ a német hadvezetés fegyveres erőinek a Nyugat és a Kelet közötti ilyen elosztásával?... A hitleristák arra törekszenek, hogy lépéseikkel bizalmatlanságot keltsenek az Egyesült Nemzetek táborában, viszályt szítsanak a szövetségesek között, legalább egy kis időre elhárítsák magukról a szövetséges csapatok utolsó halálos csapását, és provokatív katonai-politikai trükk segítségével megőrizzék azt, amit fegyveres erők segítségével nem sikerült."

A „katonai-politikai trükk" emlegetésével a *Pravda* kétségtelenül a hitleristák más olyan manővereire is célzott, amelyekbe, mellesleg, a nyugati hatalmak bizonyos befolyásos körei is belekeveredtek.

A BERNI INCIDENS

1945. február második felében az amerikai Stratégiai Szolgálatok hivatala (OSS, az Egyesült Államok hírszerző szolgálata, amelynek élén akkoriban Donovan tábornok állt; a CIA elődje) a semleges Svájcból olyan értesítést kapott, hogy Karl Wolff tábornok, az Olaszországban tartózkodó legmagasabb rangú SS-tiszt kapcsolatot próbál felvenni a nyugati szövetségesekkel az észak-olaszországi német ellenállás beszüntetésének feltételei ügyében. Ezeknek az értesüléseknek előzetes ellenőrzése után Wolff tábornokot meghívták Zürichbe, hogy találkozzon Allen Dullesszal, aki akkor az OSS svájci rezidense volt. A találkozó létrejött, s ezt követően Dulles Wa-

shingtonba küldött üzenetében a legnagyobb titokban Bernben megszervezett tárgyalások folytatását javasolta.

Végül csak március 12-én bízták meg az Egyesült Államok moszkvai nagykövetét, hogy tájékoztassa a szovjet kormányt e tárgyalásokról. A Molotovval való találkozáson Harriman közölte, hogy Wolff tábornok Bernben járt és tárgyalt az Egyesült Államok és Nagy-Britannia haderőinek képviselőivel az Észak-Olaszországban működő német fegyveres erők kapitulációjáról. Az amerikai nagykövet hozzátette, hogy Alexander angol tábornagyot megbízta azzal, hogy küldje el néhány tisztjét Bernbe a német megbízottakkal való találkozás céljából. Harriman megtudakolta a szovjet kormány álláspontját ebben a kérdésben.

A külügyi népbiztos még aznap közölte az Egyesült Államok nagykövetével, hogy a szovjet kormány nem ellenzi a Wolff tábornokkal Bernben folytatott tárgyalásokat, de ezeken a szovjet hadvezetést képviselő tiszteknek is részt kell venniük. Mivel abban az időben a Szovjetunió és Svájc között nem álltak fenn diplomáciai kapcsolatok, Molotov kifejezte azt a reményét, hogy az Egyesült Államok segítséget nyújt majd ahhoz, hogy három szovjet tiszt ebbe az országba utazzon és csatlakozzon a Bernben folyó tárgyalásokhoz.[3]

Az amerikaiak elutasító választ adtak. Harriman magának tulajdonítja a kezdeményezést ebben a döntésben. Azt írja, hogy amikor tájékoztatta Washingtont Molotovval való találkozásáról, azt tanácsolta, utasítsák el Moszkva kérését, azzal érvelve, hogy a Szovjetunió bevonása politikai szempontból semmilyen előnyt nem jelentene a nyugati szövetségeseknek. Ha az oroszok részt vennének ezeken a „rendkívül kényes" tárgyalásokon, magyarázta, megnehezíthetnék a dolgot elfogadhatatlan követelések támasztásával. Nehéz volna megmondani, hogy tájékoztatták-e már ebben a stádiumban erről a kérdésről Roosevelt elnököt, de annyi bizonyos, hogy Marshall tábornok támogatta Harrimant, akinek aztán ennek megfelelő instrukciókat küldtek Moszkvába.[4]

Az Egyesült Államok nagykövetsége március 16-án Molotovot levélben értesítette, hogy az Egyesült Államok kormánya hivatalosan elutasította a szovjet kérést. A Szovjetunió külügyi népbiztosa még aznap egy levelet küldött az Egyesült Államok nagykövetének, s ebben a többi között leszögezte: „Az, hogy az Egyesült Államok kormánya megtagadta a szovjet megbízottaktól a berni tárgyalásokon való részvétel jogát, az országaink közötti szövetségesi viszony szempontjából teljesen váratlan és érthetetlen volt a szovjet kormány számára. Erre való tekintettel a szovjet kormány nem tartja lehetségesnek, hogy beleegyezését adja az amerikai és brit megbízottaknak a német parancsnok megbízottaival való berni tárgyalásaihoz, és ragaszkodik ahhoz, hogy a Bernben már megkezdett tárgyalásokat szakítsák félbe."

A szovjet kormány ezenkívül ahhoz is ragaszkodott, hogy a jövőben ne legyen lehetőség egy vagy két szövetséges hatalomnak a német képviselőkkel való különtárgyalásaira a harmadik szövetséges részvétele nélkül.

Március 21-i levelében az amerikai fél buzgón magyarázkodott, azt bizonygatva, hogy a berni tárgyalások, úgymond, tisztán katonai jellegűek, és hogy a szovjet kormány helytelenül értelmezi ennek a kapcsolatfelvételnek a célját. A nyugati szövetségesek úgy próbálták feltüntetni a dolgot, mintha csak a front egy korlátozott szakaszán működő német csapatok kapitulációjáról tárgyalnának, és ezért ez a kérdés az illető parancsnokság illetékességébe tartozik. Márpedig az a tény, hogy az Egyesült Államok és Nagy-Britannia megtagadta a szovjet képviselőknek a tárgyalásokon való részvételét, másra utalt: kétségtelenül egy olyan irányú próbálkozásról volt szó, hogy a kulisszák mögött megegyezésre jussanak az ellenséggel az antifasiszta koalíció három fő részvevője egyikének a távollétében. Éppen erre hívta fel a figyelmet a külügyi népbiztos Harrimannek március 22-én írt levelében: „... ki kell jelentenem, hogy semmilyen alapot nem látok arra a kijelentésére, amely szerint a szovjet kormány helytelenül fogja fel

a Wolff német tábornok és Alexander tábornagy megbízottai között Bernben létrejött érintkezés célját, minthogy itt nem az érintkezés céljának helytelen felfogásáról és nem félreértésről van szó, hanem valami rosszabbról.

Az Ön március 12-i leveléből kitűnik, hogy Wolff német tábornok és a kíséretében levő személyek az angol–amerikai parancsnokság megbízottaival az észak-olaszországi német csapatok kapitulációjáról folytatandó tárgyalások céljából utaztak Genfbe. Amikor a szovjet kormány kijelentette, hogy szükségesnek tartja a Szovjet Katonai Parancsnokság megbízottainak részvételét ezeken a tárgyalásokon, elutasító választ kapott.

Eszerint Bernben két hét óta a Németország elleni háború fő terhét viselő Szovjetunió háta mögött folynak tárgyalások a német katonai főparancsnokság megbízottai s az angol és amerikai főparancsnokság megbízottai között. A szovjet kormány ezt teljesen megengedhetetlennek tartja, és kitart f. évi március 16-i levelemben ismertetett álláspontja mellett."[5]

Mivel a dolog ennyire kiéleződött, a levelezésbe bekapcsolódott Roosevelt elnök is. Március 25-én megérkezett a Kremlbe Sztálin marsall címére az elnök személyes és szigorúan bizalmas üzenete. Ebben Roosevelt, arra hivatkozva, hogy tudomást szerzett a svájci tárgyalások ügyében Harriman és Molotov között lefolyt levélváltásról, annak a véleményének adott hangot, hogy „valami félreértés következtében az ezzel a dologgal kapcsolatos tényeket Önnel nem a valóságnak megfelelően ismertették". A továbbiakban Roosevelt eléggé részletesen kifejtette e tárgyalások történetének amerikai verzióját, amely szerint e tárgyalások lényege állítólag abban összegezhető, hogy megállapodjanak „akármilyen illetékes német tisztekkel egy – Alexander tábornaggyal olaszországi főhadiszállásán tartandó – tanácskozásban, a kapituláció részleteinek megtárgyalása céljából". Miután a helyzetet ily módon vázolta, Roosevelt hozzátette, hogy „amennyiben egy ilyen tanácskozásra vonatkozóan megegyezés jött volna létre, természetesen

örömmel fogadtuk volna a szovjet megbízottak részvételét". A továbbiakban közölte: „... a német tisztekkel való találkozás létrehozására tett kísérletei mindeddig nem jártak sikerrel", s azt bizonygatta, hogy „minden olyan esetben, amikor a harcoló amerikai csapatok valamelyik parancsnoka a kapituláció részleteit tárgyalja meg, nagy örömmel fogom hasznosítani azoknak a tisztjeiknek a tapasztalatait és tanácsait, akik részt tudnak venni a tanácskozásokon". Roosevelt egyúttal kijelentette, nem hagyhatja abba „a kapituláció lehetőségeinek megvizsgálását".

Az üzenetet békítő hangon fejezte be: „Remélem, a tisztjeink közötti félreértések elkerülése végett meg fogja magyarázni az illetékes tisztségviselő szovjet személyeknek, mennyire kívánatos és szükséges, hogy mi minden késedelem nélkül gyors és hatékony lépéseket tegyünk az amerikai csapatokkal a harctéren szemben álló ellenséges erők bármelyik részének kapitulációja érdekében."[6]

Nem lehetett nem észrevenni, hogy azok, akik segítettek ennek az üzenetnek az összeállításában, megpróbálták ártatlan színben feltüntetni ezeket a tárgyalásokat, amelyek végzetes következményekkel járhattak volna. Ráadásul a dolgot úgy tálalják, mintha a Wolff tábornokkal történt kapcsolatfelvétel alatt semmilyen lényegi megbeszélés nem folyt volna és csupán technikai kérdésekről lett volna szó: arról, hogy tető alá hozzanak egy találkozót Casertában, Alexander tábornagy főhadiszállásán. A szovjet kormánynak más forrásokból rendelkezésre álló adatok tükrében nyilvánvaló volt, hogy a tárgyalások már komoly szakaszba értek, és hogy az amerikaiak csupán igyekeztek elleplezni a tényeket. Így természetes, hogy a szovjet fél nem mehetett el emellett szó nélkül.

A szovjet kormányfő március 27-i üzenetében közölte az amerikai elnökkel, hogy nemcsak nem ellenzi, hanem éppen fordítva, tökéletesen helyesli, ha kihasználják a német seregekben bekövetkezett bomlás minden megnyilvánulását, és meggyorsítják kapitulálásukat az egyik vagy másik frontszaka-

szon, s ha a német seregeket arra ösztönzik, hogy megnyissák a frontot a szövetséges csapatok előtt. „De ahhoz, hogy az ellenséggel ilyen kérdésekről tárgyaljanak – folytatta Sztálin –, csak abban az esetben járulok hozzá, ha... a németek számára kizárják annak a lehetőségét, hogy manőverezzenek, s ezeket a tárgyalásokat csapataiknak más frontszakaszokra, mindenekelőtt pedig a szovjet frontra való átdobására használják ki.

A szovjet kormány csakis ennek biztosítása céljából nyilvánította szükségesnek a szovjet katonai parancsnokság képviselőinek részvételét az ellenséggel ilyen kérdésekről folytatott tárgyalásokon, bárhol is tartják ezeket a tárgyalásokat – akár Bernben, akár Casertában. Nem értem, miért utasították el a szovjet katonai parancsnokság képviselőinek részvételét ezeken a tárgyalásokon, és mennyiben zavarhatták volna a szovjet katonai parancsnokság képviselői a szövetséges parancsnokság képviselőit.

Tájékoztatásul közlöm Önnel, hogy a németek máris kihasználták a szövetséges parancsnoksággal folytatott tárgyalásokat, és ezek idején sikerült Észak-Olaszországból három hadosztályt átdobniuk a szovjet frontra."

Sztálin a továbbiakban hangsúlyozta, hogy az a krími konferencián meghirdetett feladat, amely szerint a németekre nyugatról, délről és keletről összehangolt csapásokat kell mérni, az ellenség csapatainak lekötését és annak megakadályozását célozta, hogy az ellenség csapatokat dobhasson át a számára szükséges irányba, és ezzel kapcsolatban leszögezte, hogy a szovjet hadvezetés teljesíti ezt a feladatot. A szovjet kormányfő a többi között megjegyezte, hogy Danzignál, illetve Königsbergnél a német csapatokat bekerítették, s ezek nem nyithatják meg a frontot a szovjet csapatok előtt, mivel a front már messze nyugatabbra húzódik. Merőben más a német csapatok helyzete Észak-Olaszországban, mondta Sztálin. Ezeket a csapatokat nem kerítették be. Ha a németek Észak-Olaszországban tárgyalásokra törekszenek, hogy megnyissák a frontot a szövetséges csapatok előtt, ez „azt jelenti, hogy valami-

lyen más, komolyabb, Németország sorsát érintő céljaik vannak".[7]

Közben Bernben folytatódtak a különtárgyalások. Az amerikai kormány, amely egyre jobban belekeveredett ebbe az akcióba, belátta, hogy valahogy meg kell magyaráznia a helyzetet a szovjet félnek. Ezenkívül az információ kiszivárgásának lehetősége sem volt kizárva.

Április 1-én Roosevelttől újabb üzenet érkezett. Arról volt benne szó, hogy „az észak-olaszországi német fegyveres erők kapitulációját illetően a németekkel a jövőben esetleg folytatandó tárgyalásokkal kapcsolatos üzenetváltásunk folyamán e kérdés körül most sajnálatos aggályoskodás és bizalmatlanság légköre alakult ki". A továbbiakban Roosevelt azt bizonygatta, hogy „a kapitulációról semmiféle tárgyalás nem folyt, és ha lesznek ilyen tárgyalások, ezek Casertában mindvégig az Önök képviselőjének jelenlétében fognak folyni... Az egész egy állítólag Himmlerhez közelálló német tiszt kezdeményezésére történt, s természetesen fölöttébb valószínű, hogy egyetlen célja – gyanakvást és bizalmatlanságot kelteni a szövetségesek között."

Ez a következtetés közelebb állt az igazsághoz, az amerikaiak azonban ez alkalommal sem tárták fel a berni tárgyalások valódi lényegét. A szovjet fél ezért szükségesnek tartotta, hogy részletesebben tájékoztassa Rooseveltet a rendelkezésre álló információkról. Éppen erről volt szó Sztálin 1945. április 3-i táviratában:

„Önnek tökéletesen igaza van abban, hogy az angol–amerikai parancsnokság és a német parancsnokság között valahol Bernben vagy másutt folytatott tárgyalásokkal, ezzel az egész históriával kapcsolatban, »most sajnálatos aggályoskodás és bizalmatlanság légköre alakult ki«.

Ön azt állítja, hogy eddig még semmiféle tárgyalás nem volt. Azt kell hinnem, hogy Önt nem tájékoztatták teljes mértékben. Katona kollégáim a rendelkezésükre álló adatok alapján nem kételkednek abban, hogy voltak tárgyalások, s ezek

a németekkel kötött olyan megegyezéssel végződtek, amelynek értelmében Kesselring marsall, a német nyugati front parancsnoka beleegyezett abba, hogy megnyissa a frontot, s az angol és amerikai csapatokat átengedje keleti irányban, az angolok és az amerikaiak pedig viszonzásul megígérték, hogy enyhébb fegyverszüneti feltételeket szabnak a németeknek.

Azt hiszem, kollégáim közel járnak az igazsághoz. Ellenkező esetben érthetetlen lenne az a körülmény, hogy az angolok és amerikaiak elutasították a szovjet parancsnokság képviselőinek részvételét a németekkel Bernben folytatott tárgyalásokon.

Előttem érthetetlen az angolok hallgatása is, akik Önnek engedték át a velem való levelezést ebben a kellemetlen kérdésben, ők maguk pedig továbbra is hallgatnak, noha tudott dolog, hogy ezt az egész históriát, a berni tárgyalásokat az angolok kezdeményezték.

Megértem, hogy ezek a Bernben vagy másutt folytatott különtárgyalások bizonyos előnyöket jelentenek az angol és amerikai csapatoknak, mivel így lehetővé válik számukra, hogy úgyszólván a németek ellenállása nélkül mélyen behatoljanak Németország belsejébe, de miért kellett ezt eltitkolni az oroszok elől, és miért nem figyelmeztették erre előre szövetségeseiket – az oroszokat?

Így került sor arra, hogy a németek ez idő szerint nyugaton gyakorlatilag beszüntették a háborút Anglia és Amerika ellen. Ugyanakkor azonban a németek folytatják a háborút Oroszország – Anglia és az Egyesült Államok szövetségese ellen.

Érthető, hogy az ilyen helyzet semmiképpen sem járulhat hozzá az országaink közötti bizalom fenntartásához és erősítéséhez.

Előző üzenetemben már megírtam Önnek és most szükségesnek tartom itt megismételni, hogy én személyesen és kollégáim semmiképpen sem vállalkoznának ilyen kockázatos lépésre, mert jól tudjuk, hogy a pillanatnyi előny, bármekkora

legyen is, nem ér fel azzal az elvi előnnyel, amit a szovetségesek kozotti bizalom fenntartása és erősítése jelent."[8]

Az amerikaiak azonban még mindig nem akarták elismerni, hogy a szovjet szovetséges háta mogott kulontárgyalásokat folytattak a hitleristákkal. Roosevelt választávíratában méltatlankodott amiatt, hogy Moszkvában nem hiszik el az amerikai verziót. Az elnok megismételte, hogy Bernben nem folytak semmifele tárgyalások, hogy az ott tető alá hozott találkozás egyáltalán nem volt politikai jellegű. De ugyanebben az uzenetben volt néhány új mozzanat is. Az elnok kijelentette, hogy ha Olaszországban valamilyen ellenséges seregtestek kapitulációjára kerult sor, a szovetségesek nem fogják megszegni a feltétel nélkuli kapitulációnak egymással egyeztetett elvét.[9] Ez kétségtelenul kísérlet volt arra, hogy visszamenőleg magyarazza meg azt a tényt, hogy a német parancsnokság valójában megnyitotta a frontot Olaszországban, ahol már csak jelentéktelen mennyiségű csapat maradt, amikor a tárgyalások leple alatt sikerult átdobnia a leginkább harcképes magasabbegységeket a szovjet–német frontra.

Későbbi német levéltári okmányokból kitűnt, hogy előre látva az elkerulhetetlen pusztulást, a harmadik birodalom számos vezetőjének utolsó reménye az volt, hogy megegyezést kotnek Nagy-Britanniával és az Egyesult Államokkal, ennek alapján aztán nyugaton beszuntetik az ellenallást, minden erejuket keleten osszpontosítják és minél hosszabb ideig feltartóztatják a Voros Hadsereget. A nácik kozben hajlottak arra, hogy a német teruletekből minél nagyobb részt átengedjenek a nyugati szovetségeseknek. Albert Speer hadiipari miniszter személyesen a Fuhrer részére osszeallított emlékiratában utalt arra, hogy milyen katasztrofális kovetkezményekkel járt Szilézia ipari korzeteinek elfoglalása a szovjet csapatok által. Az emlékirat ezekkel a szavakkal kezdődik: „A háború elveszett." Speer egy sor szemponttal indokolta kovetkeztetését. Rámutatott arra, hogy miután a Ruhr-vidék bányái a bombázások kovetkeztében elpusztultak, Szilézia szállította Németország

egész szénszükségletének 60 százalékát. A vasutak, a villamoserőművek és az üzemek csak kéthetes tartalékkal rendelkeztek. Szilézia elvesztésével előre vetette árnyékát a teljes összeomlás.[10]

Hitler nem volt hajlandó megtárgyalni ezeket a kellemetlen tényeket. Környezetében viszont egyre intenzívebben keresték a kiutat az elkeseríto helyzetből. Guderian tábornok 1945. január 25-én belátva Németország helyzetének teljes reménytelenségét, azzal a javaslattal fordult Ribbentrop külügyminiszterhez, hogy próbálkozzanak megegyezni a nyugati szövetségesekkel egy nyugaton azonnal életbe léptetendő fegyverszünetről annak érdekében, hogy a hadvezetés rendelkezésében még megmaradt katonai erőket keletre összpontosíthassák. Két nap múlva a birodalmi kancelláriában a helyzettel foglalkozó tanácskozáson érdekes véleménycserére került sor. A tanácskozás jegyzőkönyvéből kitűnik, hogy Hitler, Göring és a birodalom más magas rangú vezetői lehetségesnek tartották a nyugati hatalmakkal való különmegállapodást. Az volt a véleményük, hogy német részről nem is kell ebben kezdeményezni, mivel maguk az amerikaiak és az angolok fogják keresni a lehetőséget, hogy a birodalommal közösen lépjenek fel a bolsevizmus ellen.

Érdemes idézni a jegyzőkönyvből a megfelelő részletet:

„Hitler: Önök csakugyan azt hiszik, hogy az angolok még mindig őszinte lelkesedéssel figyelnek minden fejleményt az oroszoknál?

Göring: ... Hogy ott [a nyugati fronton – *V. B.*] tartsuk magukat, ugyanakkor engedjük, hogy az oroszok meghódítsák egész Németországot, ez semmiképpen sem volna ínyükre...

Jodl: Mindig bizalmatlan voltam velük [az oroszokkal – *V. B.*] szemben.

Göring: Ha ez így megy tovább, néhány nap múlva táviratot kapunk az angoloktól."[11]

Egyébként a náci vezérek nem szorítkoztak arra, hogy pasz-

szívan várják nyugatról a javaslatokat. Himmler svájci ügynökei révén kapcsolatba lépett Dullesszal, hogy a nyugati szövetségesekkel megállapodjon a fegyverszünetről és az angol–amerikai csapatoknak Németország belsejébe való átengedéséről, az összes német erőknek keleten a Vörös Hadsereg ellen való felvonultatásáról. Valamivel később Göring lépett kapcsolatba a nyugati szövetségesekkel egy svéd megbízott, Bernadotte gróf útján. Már régen nem titok, hogy Churchill meg néhány meglehetősen befolyásos amerikai politikus hajlott arra, hogy a németekkel együtt szembeszálljanak a Szovjetunióval.

Az a tény, hogy az angolok és az amerikaiak belementek a hitleristákkal való ilyen jellegű különtárgyalásokba, természetesen égbekiáltó ellentmondásban állt szövetségesi kötelezettségeikkel. Ezért reagáltak olyan idegesen, amikor a szovjet fél fényt derített manővereikre. Ezzel kapcsolatos egyik táviratát Roosevelt az alábbi éles szavakkal fejezte be: „Őszintén szólva, az Ön informátoraival szemben, bárkik legyenek, cselekedeteimnek, illetve bizalmi embereim cselekedeteinek ilyen aljas, valótlan beállítása miatt nem érezhetek mást, mint mélységes felháborodást."

Természetesen nem zárhatjuk ki annak lehetőségét, hogy Roosevelt valóban nem ismerte a berni tárgyalások teljes igazságát, és hogy „bizalmi emberei" eltitkolták előle valódi szándékaikat. Miután ma már számos adat áll rendelkezésünkre a CIA piszkos akcióiról, feltehető, hogy ennek előde, az OSS is bizonyos titkos akciókat folytatott az elnök háta mögött. Mindenesetre a szovjet fél szükségesnek tartotta, hogy még egyszer türelmesen elmagyarázza Rooseveltnek, hogyan értette a kialakult helyzetet.

„Nálam arról van szó – írta a szovjet kormányfő –, hogy üzenetváltásunk során kiderült nézeteink különbözősége abban a tekintetben, hogy mit engedhet meg magának az egyik szövetséges a másikkal szemben, és mit nem szabad megengednie. Mi, oroszok úgy gondoljuk, hogy a frontokon jelen-

leg kialakult helyzet mellett, amikor az ellenség a kikerülhetetlen kapituláció előtt áll, minden olyan esetben, amikor az egyik szövetséges képviselői találkoznak a németekkel a kapituláció kérdésében, biztosítani kell a másik szövetséges képviselőinek a részvételt ezen a találkozón. Mindenesetre, ez feltétlenül szükséges, ha a szóban forgó szövetséges törekszik arra, hogy részt vegyen az ilyen találkozón. Az amerikaiak és az angolok viszont másképpen gondolkoznak, s helytelennek tartják az orosz álláspontot. Ebből kiindulva megtagadták az oroszoktól azt a jogot, hogy részt vegyenek a németekkel Svájcban történt találkozón. Már megírtam Önnek, s nem tartom feleslegesnek megismételni, hogy az oroszok hasonló helyzetben semmi esetre sem tagadták volna meg az amerikaiaktól és az angoloktól az ilyen találkozáson való részvétel jogát. Én továbbra is az orosz álláspontot tartom az egyedül helyesnek, mert kizárja a kölcsönös gyanakvás minden lehetőségét, s nem teszi lehetővé az ellenségnek, hogy bizalmatlanságot keltsen köztünk."

Sztálin rámutatott arra, hogy a németeknek 147 hadosztályuk van a keleti fronton, és nyugodtan átdobhatnának 15–20 hadosztályt nyugaton harcoló csapataik megsegítésére. De nem teszik meg, és továbbra is elkeseredetten harcolnak egy-egy alig ismert vasútállomásért, nyugaton pedig minden ellenállás nélkül feladnak Németország szívében olyan fontos városokat, mint Osnabrück, Mannheim és Kassel. „Ami az informátoraimat illeti – folytatta Sztálin –, biztosítom Önt, hogy nagyon becsületes és szerény emberek, akik gondosan teljesítik kötelességüket, és nem áll szándékukban megsérteni bárkit is. Ezeket az embereket mi a tények alapján ismételten ellenőrizzük."[12]

Ezt a kérdést Roosevelt békülékeny hangú távirata zárta le, amely április 13-án érkezett Moszkvába. A táviratban ez állt:

„Köszönetet mondok Önnek, amiért őszintén megvilágította a szovjet álláspontot a berni ügy tekintetében, amely

most nyilván háttérbe szorult, a múltba tűnt, anélkül, hogy bármilyen haszonnal járt volna.

Mindenesetre nincs értelme a kölcsönös bizalmatlanságnak, s a jövőben nem szabad előfordulni ilyen természetű jelentéktelen félreértésnek. Biztos vagyok benne, hogy amikor hadseregeink Németországban érintkezésbe kerülnek egymással és egyesülnek egy tökéletes összehangolt támadásra, a náci seregek felbomlanak."[13]

Ez nem egyszerűen egy záró távirat volt a berni incidens ügyében, hanem Roosevelt elnök utolsó távirata. Április 12-én küldte el, elhunyta előtt néhány órával.

ROOSEVELT HALÁLA

Az Egyesült Államok moszkvai nagykövetségén egyik munkatárs Washingtonba való hazautazása alkalmából fogadást adtak, amikor éjjel egy óra körül Harriman megkapta a hírt, hogy az elnök elhunyt. A nagykövet semmit sem szólt a vendégeknek, csak felkérte őket, hogy távozzanak. Amikor mindenki elhagyta a követséget, a nagykövet telefonált a Kremlbe Molotovnak, a külügyi népbiztosnak, tájékoztatta a szomorú eseményről, és megkérte, fogadja őt. A népbiztos azonban ragaszkodott ahhoz, hogy a késői időpont ellenére maga menjen az amerikai nagykövet rezidenciájára, az Arbatra. Molotov hamarosan már be is lépett a villaépület dísztermébe, ahol márvány alapzaton Roosevelt gyászdrapériával bekeretezett nagy portréja állt. Az Egyesült Államok ugyanott kitűzött nemzeti zászlaján fekete szalag függött.

„Molotov nagyon gondterheltnek látszott – jelentette Harriman erről a találkozóról Washingtonba. – Kis ideig ott maradt a nagykövetségen, s arról beszélt, hogy Roosevelt elnöknek milyen kiemelkedő szerepe volt a háborúban és a háború utáni békeidőkre vonatkozó tervek kidolgozásában, s mennyire tisztelte Sztálin marsall és minden orosz ember. Molo-

tov azt is hangsúlyozta, hogy Sztálin marsall igen nagyra értékeli az elnök jaltai látogatását."

Harriman ezután a beszélgetést átterelte Harry Truman elnökre, és biztosította Molotovot, hogy az új adminisztráció folytatni fogja Roosevelt elnök politikáját.

Amikor kikísérte a népbiztost, Harriman megkérte, intézze el, hogy Sztálin marsall lehetőleg még aznap fogadja. Az új elnöknek küldött üzenetében Harriman közölte, hogy biztosítani szeretné Sztálint az Egyesült Államok politikájának folytonosságáról, és arról, hogy „amerikai részről mindent megtesznek majd annak érdekében, hogy a Szovjetunióval való kapcsolatokat a krími konferencia szellemében továbbfejlesszék".[14]

Magától értetődik, hogy az ilyen jellegű nyilatkozatok inkább protokolláris jellegűek voltak. Valójában Harrimannek is tudnia kellett, hogy ha új ember költözik a Fehér Házba, ráadásul olyan, mint Truman, akinek Szovjetoroszországgal szembeni ellenszenve közismert, ez szükségképpen azt jelenti, hogy bizonyos korrekciók lesznek az amerikaiak gyakorlati politikájában, mégpedig a keményedés irányában. Nem véletlen, hogy ugyanebből a táviratból kiderült Harriman Washingtonba látogatásának óhaja, hogy a helyzetről tájékozódhasson. Néhány óra múlva meg is érkezett Washingtonból a válasz, amelyben Stettinius külügyminiszter – Truman elnökkel folytatott konzultáció után – közölte Harrimannel, hogy „most sokkal inkább, mint valaha", elengedhetetlen a jelenléte Moszkvában. A nagykövetet ez a válasz kissé lehangolta. Fontosnak tartotta volna, hogy szorosabb kapcsolatot létesítsen Trumannel. Mivel azonban washingtoni útját elhalasztották, úgy döntött, hogy a szovjet kormányfővel való találkozása alkalmával újra felveti Molotov kiküldését az Egyesült Nemzeteknek a következő napokban San Franciscóban összeülő konferenciájára, hogy a népbiztos útközben megállhasson Washingtonban és megbeszélést folytathasson az új elnökkel.

Az ENSZ első konferenciáján való szovjet képviselet kér-

dése bizonyos idő óta napirenden volt már a szovjet és az amerikai kormányfő levelezésében. Sztálin arra hivatkozva, hogy Molotovot nagyon leköti a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsának küszöbönálló ülésszaka, valamint számos egyéb kötelezettsége, nem tartotta lehetségesnek, hogy 1945 áprilisában San Franciscóba utazzon. Roosevelt ragaszkodott ehhez, kijelentette, hogy „Molotov úr távollétét az egész világon annak jeleként fogják értelmezni, hogy a szovjet kormány nem tanúsít kellő érdeklődést a szóban forgó értekezlet nagy feladatai iránt". Sztálin erre március 27-én válaszolt az elnöknek a következő üzenettel:

„A népek békéjét és biztonságát célzó nemzetközi szervezet alapjainak lerakására hivatott San Francisó-i értekezletet mi igen nagyra értékeljük, s annak komoly jelentőséget tulajdonítunk, de a körülmények úgy alakultak, hogy V. M. Molotovnak valóban nem áll módjában részt venni az értekezleten. Én és V. M. Molotov ezt végtelenül sajnáljuk, de az a körülmény, hogy a Legfelsőbb Szovjet küldötteinek kívánságára áprilisra egybehívtuk a Szovjetunió Legfelsőbb Szovjetjének ülésszakát, amelyen V. M. Molotov jelenléte feltétlenül szükséges, még az értekezlet első ülésein való részvételének lehetőségét is kizárja.

Mint Ön is tudja, A. A. Gromiko nagykövet Dumbarton Oaksban minden tekintetben eredményesen teljesítette feladatát, s mi biztosak vagyunk benne, hogy nagyon eredményesen fogja vezetni a San Franciscó-i szovjet delegációt.

Ami viszont a különböző értelmezéseket illeti, Ön is be fogja látni, hogy ezek nem lehetnek mérvadók döntéseink meghozatalánál."[15]

A kérdést ezzel le is zárták. Most azonban, amikor az új elnök tisztségbe lépése után új helyzet alakult ki, Molotovnak az Egyesült Államokba való utazását úgy vehették volna, mint a két nagyhatalom közötti együttműködés politikájának folytatására irányuló szándék kinyilvánítását. „Ez érzelmi szempontból nagy jelentőségű mozzanat volt – emlékezik vissza

Harriman –, és mielőtt elindultam Sztálinhoz, sokat gondolkodtam azon, mit is mondjak neki, hogy kizárjak minden véletlenséget."[16]

„Sztálin szótlanul üdvözölte Harrimant... Talán fél percig is fogta a kezét, mielőtt hellyel kínálta. Igen gondterheltnek látszott. Részletesen kikérdezte a nagykövetet az elnök halálának körülményeiről. »Nem hiszem – mondta Sztálin –, hogy Truman alatt valamilyen változás következik be az amerikai politikában.« Harriman megerősítette, hogy valóban úgy van azokon a területeken is, ahol az elnök eléggé világosan kifejtette terveit, a többi között a katonapolitika és a külpolitika területén. Truman, mondotta Harriman, Roosevelt embere volt még abban az időben, amikor még a szenátusban működött, mindig követte az elnököt. Truman olyan ember, aki alighanem tetszeni fog Sztálinnak. A tettek, nem pedig a szavak embere."

Ezután Harriman rátért fő céljára. Azt mondta, hogy Truman elnöknek természetesen nem lehet olyan nagy tekintélye, amilyen Roosevelt elnöknek volt. Mielőtt alelnök lett, Trumant az Egyesült Államokban is, külföldön is alig ismerték. Ez nem segíti elő az ügyet, mondotta Harriman, hanem átmenetileg inkább bizonytalanságot kelt mind az országon belül, mind határain kívül. És ez nemcsak a háború folytatására vonatkozik, hanem a kül- és belpolitika minden kérdésére. A San Franciscó-i konferencia, például, eléggé sok nehézséggel járhat. Amerika nem tudja, képes-e Truman elnök megvalósítani Roosevelt elnök programját. Az amerikai nép tudja, folytatta Harriman, hogy Roosevelt elnöknek és Sztálin marsallnak szoros személyes kapcsolatai voltak, és hogy ez lényegesen befolyásolta az amerikai–szovjet viszonyt.

Sztálin itt félbeszakította Harrimant. Azt mondta, hogy Roosevelt elnök meghalt, de ügyének élnie kell. „Minden erőnkkel és akaratunkkal támogatni fogjuk Truman elnököt" – jelentette ki Sztálin. Megkérte a nagykövetet, tolmácsolja ezt az Egyesült Államok új elnökének.

Harriman ezt megígérte, egyúttal hozzátette, hogy feltételezése szerint az amerikai nép és az egész világ közvéleményét a leghatékonyabban úgy lehetne meggyőzni arról, hogy a szovjet kormány folytatni kívánja az együttműködést az amerikaiakkal és az Egyesült Nemzetek más tagjaival, ha Molotov éppen most az Egyesült Államokba utazna. Molotov megállhatna Washingtonban, folytatta Harriman, és ott találkozhatna az elnökkel, majd továbbutazhatna San Franciscóba, és akár csak néhány napot ott tölthetne.

Miután Sztálin és Molotov néhány szóval tisztázta egymás között, mikor is ül össze a San Franciscó-i konferencia és mikorra hívták egybe a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsának ülésszakát, Sztálin megkérdezte a nagykövetet, vajon ez csupán a saját vélemény-e. Harriman igenlően válaszolt, de hozzátette, hogy ezzel az elnök és a külügyminiszter nézeteit fejezte ki.

– Meg vagyok győződve, hogy mindketten készek megerősíteni mindazt, amit mondtam – fejezte be Harriman.

Ekkor Sztálin kijelentette: Molotovnak az Egyesült Államokba való elutazása pillanatnyilag nehéz ügy, mégis úgy hiszi, meg lehet oldani.[17]

A szovjet kormányfő még aznap részvéttáviratot küldött Truman elnöknek:

„A szovjet kormány és a magam nevében mély részvétemet fejezem ki az Amerikai Egyesült Államok kormányának Roosevelt elnök korai elhunyta alkalmából...

A Szovjetunió kormánya őszinte együttérzését fejezi ki az amerikai népnek a súlyos veszteséggel kapcsolatban, s ugyanakkor meg van győződve arról, hogy a közös ellenség ellen viselt háború fő terhét magukra vállalt nagyhatalmak közötti együttműködés politikája a jövőben is erősödni fog."[18]

Hamarosan Jalta egyik főútvonalát Franklin Roosevelt utcának keresztelték át, a szovjet népnek a kiemelkedő amerikai államférfi iránti tisztelete jeléül.

Sajátosan reagáltak Roosevelt halálára Berlinben. Bár a ka-

tasztrófa egyre közeledett, még mindig hittek valami csodában. Hitlert mind gyakrabban kapták el hisztérikus rohamok, és megnyugtatására Goebbels az áprilisi estéken felolvasott neki részleteket Nagy Frigyes élettörténetéből. A hétéves háború időszakáról volt szó, és arról a kétségbeejtő helyzetről, amelybe Frigyes király került. Már bejelentette, hogy ha február 15-ig nem fordul jobbra a helyzet, akkor ő, a király, mérget vesz be. S lám, február 12-én meghalt II. Katalin cárnő. Utóda, I. Pál Frigyesnek barátja és tisztelője volt. „A Brandenburg-házra rákösöntött a csoda" – szavalta Goebbels. Régi horoszkópokat is előkerestek, amelyek kedvező változásokat jósoltak Németországnak 1945. április közepére.

Amikor április 13-án Goebbels értesült Roosevelt haláláról, azonnal telefonált Hitlernek, aki a birodalmi kancellária bunkerében rejtőzött.

– Führerem – üvöltött Goebbels –, gratulálok! Roosevelt halott! A csillagok azt jósolják, hogy április második fele változásokat hoz nekünk. Ma április 13-a van. Ez a csoda napja![19]

A csoda azonban nem következett be.

KONFRONTÁCIÓ A FEHÉR HÁZBAN

A szovjet kormány azzal, hogy hozzájárult Molotovnak az Egyesült Államokba utazásához, jóakaratáról tanúskodó gesztust tett Truman elnök adminisztrációja iránt. Természetesen az adott helyzetben egy ilyen magas rangú szovjet személyiség utazásának megvolt a teljesen határozott gyakorlati értelme is. Az új elnökkel való közvetlen személyes kapcsolat lehetővé tette, hogy kideritsék a Fehér Házban uralkodó hangulatot, véleménycserét folytassanak a szovjet–amerikai kapcsolatok távlatairól. Voltak konkrét területek is, amelyekről célszerűeknek látszottak magas szintű tárgyalások: a hitleri Németország elleni háború befejező szakasza, a Szovjetunió majdani rész-

vétele a távol-keleti háborúban, a háború utáni rendezés problémái. Emellett várható volt, hogy az amerikai fél újból felveti Lengyelország kérdését, a többi között egy olyan kormány alakítását, amelyben részt vennének a londoni lengyelek.

Roosevelt elnök életének utolsó heteiben Washington újból és újból felvetette ezt a kérdést, amint ez Washington és Moszkva levélváltásában is visszatükröződött. Az amerikai elnök a szovjet kormányfőnek küldött 1945. április 1-i üzenetében elégedetlenségét fejezte ki amiatt, hogy a jaltai konferencia határozatai értelmében létrehozott és a Szovjetunió külügyi népbiztosából, valamint az Egyesült Államok és Nagy-Britannia moszkvai nagykövetéből álló bizottság nem jutott előre Lengyelország kormányának megalakítása kérdésében. Ezzel kapcsolatban az elnök támogatta az amerikai és az angol nagykövetnek azt a követelését, hogy lényegében egy új kormányt hozzanak létre, bár Jaltában megállapodtak abban, hogy az ilyen átszervezett kormány alapját a Varsóban működő ideiglenes kormánynak kell alkotnia. Roosevelt emellett támogatta a bizottság nyugati részvevőinek azt az igényét is, hogy a tárgyalásokra mindegyikük meghívhasson tetszőleges számú személyt mind magából Lengyelországból, mint Londonból, saját belátása szerint, ezek a személyek pedig javasolhassanak a bizottságnak elbírálásra más jelölteket Lengyelország új kormányába.

Ezeknek az igényeknek a kifejtése után Roosevelt elnök megengedhetőnek tartotta, hogy egy meglehetősen éles kijelentést tegyen. „Szeretném, ha megértene engem abban a kérdésben – mondta –, hogy mennyire fontos ennek a lengyel kérdésnek az igazságos és gyors megoldása nemzetközi együttműködési programunk sikeres megvalósítása szempontjából. Ha ez nem történik meg, akkor mindazok a nehézségek és veszélyek, amelyek a szövetségesek egységét fenyegetik, s amelyeknek oly világosan tudatában voltunk, amikor krími határozatainkat kidolgoztuk, még élesebb formában merülnek majd fel előttünk."[20]

Sztálin április 7-én válaszolt. Egyetértett azzal, hogy a lengyel kérdéssel kapcsolatos ügyek valóban zsákutcába jutottak. Sztálin véleménye szerint ennek az volt az oka, hogy az Egyesült Államok és Nagy-Britannia moszkvai nagykövetei – a moszkvai bizottság tagjai – eltértek a krími konferencián elfogadott irányelvektől és új elemeket vittek az ügybe. „A krími értekezleten mindhárman úgy tekintettük az ideiglenes lengyel kormányt – magyarázta a szovjet kormányfő –, hogy az Lengyelország jelenleg működő, újjáalakításra szoruló kormánya, amelynek az új nemzeti egységkormány magvát kell képeznie. Ezzel szemben az Egyesült Államok és Anglia moszkvai nagykövetei eltérnek ettől az irányelvtől, nem vesznek tudomást az ideiglenes lengyel kormány létezéséről, nem méltatják azt figyelmükre, s a legjobb esetben egyenlőségi jelet tesznek egyes lengyelországi és londoni magánszemélyek és a Lengyel Köztársaság ideiglenes kormánya közé. Emellett véleményük szerint az ideiglenes kormány újjáalakítása úgy értelmezendő, hogy azt teljesen fel kell számolni és tökéletesen új kormányt kell létrehozni... Érthető tehát, hogy az amerikai és az angol nagykövet ilyen állásfoglalása szükségképpen felháborítja a lengyel ideiglenes kormányt. Ami a Szovjetuniót illeti, természetesen ugyancsak nem érthet egyet az ilyen állásfoglalással, mert az a krími értekezlet határozatainak egyenes megszegését jelenti."

Az Egyesült Államok és Nagy-Britannia nagyköveteinek követelései konkrétabb elemzése alapján a szovjet kormányfő kimutatta, hogy éppen az ő állásfoglalásuk gátolja a lengyel kérdés megoldását. Szovjet részről több gyakorlati lépést javasoltak. Mindenekelőtt meg kellett állapítani, hogy az ideiglenes lengyel kormány újjáalakítása nem felszámolását jelenti, hanem a kormánynak kibővítés útján történő újjáalakítását, s hogy a majdani lengyel nemzeti egységkormány magvát az ideiglenes lengyel kormánynak kell alkotnia. A szovjet fél javasolta, térjenek vissza a krími konferencián körvonalazott irányelvhez, s érjék be azzal, hogy nyolc lengyel politikust

hívnak meg Moszkvába, ötöt Lengyelországból, hármat pedig Londonból. Itt csak olyan személyiségekről lehetett szó, akik elismerik a krími konferencián Lengyelországról hozott határozatokat és ténylegesen arra törekednek, hogy baráti kapcsolatot létesítsenek Lengyelország és a Szovjetunió között. Ezenkívül a szovjet fél indítványozta, az ideiglenes lengyel kormány újjáalakítását hajtsák végre úgy, hogy e kormány jelenlegi minisztereinek egy része helyébe új minisztereket állítanak olyan lengyel politikusok közül, akik eddig nem vettek részt az ideiglenes kormányban. „Úgy gondolom – állapította meg üzenete végén Sztálin –, hogy a fenti kifejtett megegyezések figyelembevétele esetén rövid idő alatt egyetértő határozatra juthatunk a lengyel kérdésben."[21]

A szovjet félnek ezekre a javaslataira a választ már Roosevelt halála után, április 18-án Churchill és Truman közös üzenetben adta meg. Mindketten továbbra is meglehetősen éles formában ragaszkodtak a szovjet fél és az ideiglenes lengyel kormány számára egyaránt teljesen elfogadhatatlan feltételekhez, amelyek nyilvánvaló eltérést jelentettek a Jaltában egyeztetett irányelvektől. Ráadásul most, Truman elnöksége alatt ez a negatív állásfoglalás még jobban megmerevedett.

Hamarosan azután, hogy Truman elnök lett, 1945. április 13-án egy táviratot intézett Churchillhez, s ebben kijelentette, hogy a lengyel kérdést „sürgős és veszélyes" problémának tekinti, és kész „új konfrontációra Sztálinnal". Truman tehát már elnöksége első napjaitól kezdve elhatározta, hogy éppen a lengyel kérdésben szembeszáll a Szovjetunióval. Harriman nyomban azt a megbízást kapta, hogy a Sztálinnal való találkozása alkalmával jelentse be: Washingtonban elsődleges jelentőséget tulajdonítanak a lengyel kérdésnek.

Meg kell mondanom, akkor éppen nem volt különösebben kedvező a helyzet egy ilyen amerikai diplomáciai lépéshez: az egyik amerikai repülőgép – amely Németország távol eső vidékeinek bombázása után egy Poltava környéki repülőtéren szállt le – személyzete egy amerikai katonai egyenruhába öl-

töztetett fiatal lengyelt próbált illegálisan kivinni a Szovjetunióból. A próbálkozást idejében megakadályozták, és a szovjet fél, természetesen, a legélesebben reagált erre. Valamennyi, Poltavában tartózkodó amerikai repülőgépnek megtiltották a szovjet terület elhagyását, az Egyesült Államok nagykövetségét pedig tájékoztatták minderről.

A szovjet kormányfő Harrimannel való következő találkozása alkalmával megemlítette ezt az incidenst, és felrótta az amerikaiaknak, hogy támogatják a lengyel reakciós földalatti mozgalmat a Vörös Hadsereg elleni harcában.

Harriman kihasználta a helyzetet, és megjegyezte, hogy Lengyelország lett a legfőbb probléma, amely beárnyékolja a szovjet–amerikai kapcsolatokat.

– Roosevelt elnök – folytatta a nagykövet – megpróbálta megoldani ezt a problémát, és egészen haláláig foglalkozott vele. Most pedig Truman elnök eltökélten arra törekszik, hogy megállapodás jöjjön létre. Jó lenne, ha Molotov meghatalmazást kapna arra, hogy az Egyesült Államokban való tartózkodása idején Stettiniusszal és Edennel együtt próbáljon megállapodásra jutni.

Sztálin, anélkül, hogy részletekbe bocsátkozott volna, azt mondta, hogy Molotov megkapja a megfelelő útmutatásokat.[22]

Harriman e beszélgetés után hamarosan elhagyta Moszkvát. Szeretett volna találkozni az új elnökkel, mielőtt még a szovjet külügyi népbiztos Washingtonba érkezik. Április 17-én indult el repülőgépen a Balkánon, Olaszországon, az Atlanti-óceánon és az Azori-szigeteken át, és 48 óra múlva már az Egyesült Államok fővárosába érkezett, ami akkor rekordnak számított. Molotov inkább a hosszabb útvonalat választotta – Szibérián és Alaszkán át –, és jóval később érkezett meg Washingtonba. Harriman ezt az időt arra használta fel, hogy felkészítse Truman elnököt a Szovjetunió külügyi népbiztosával való találkozásra.

Harriman április 20-án folytatta első megbeszélését az új

elnökkel. Abból, ahogy maga Harriman leírja ezt az első találkozót, látható, hogy minden lehető módon próbálta „keményebb" vonalra hangolni a Szovjetunióval szemben. A nagykövet egyébként elismerte, hogy Moszkva az Egyesült Államok és Nagy-Britannia irányában az együttműködés politikáját folytatja, ugyanakkor élesen elítélte a kelet-európai politikai fejleményeket. Harrimantől, mint az Egyesült Államok nagyipari finánctőkés érdekeinek képviselőjétől, abban az időben természetesen nem is lehetett mást várni.

Magától értetődik, hogy a Szovjetunió semmiféle érvényes megállapodást nem sértett meg. Másról volt itt szó. A szovjet fél érdekeltsége abban, hogy ennek a térségnek az országaiban, különösen azokban, amelyek közvetlenül határosak a Szovjetunióval, baráti rezsimek jöjjenek létre, negatív reagálást váltott ki a nyugati tőkés körökben. Úgy látták, hogy ez fenyegeti társadalmi-politikai pozícióikat. Éppen ez vezérelte Harrimant is, amikor tájékoztatta az új elnököt. Kifejtette azt a véleményét, hogy mivel „az oroszoknak szükségük van az amerikai segítségre a háború utáni helyreállításhoz", nem szeretnének szakítani az Egyesült Államokkal, ezért Washington komolyabb kockázat nélkül „merevebb" pozíciókat foglalhat el minden fontosabb kérdésben.

Trumannek tetszett ez. Önelégülten mondta: „Nem félek az oroszoktól. Kemény leszek velük, de igazságos. Mindenesetre az oroszoknak inkább van szükségük ránk, mint nekünk rájuk."[23]

Ezután Harriman arról kezdett beszélni, hogy minden bonyodalom ellenére lehetségesnek tartja „tevőleges kapcsolatok kiépítését az oroszokkal", hozzátéve, hogy „a kölcsönös alkuban mindkét félnek kell majd engedményeket tennie". Truman egyetértett azzal, hogy nem volna reális az amerikai javaslatokkal szemben százszázalékos szovjet egyetértésre számítani; 85 százalékra számított. Az új elnök ezzel kinyilvánította: Moszkvát komoly engedményekre akarja kényszeríteni.

„Mindjárt nagyobb tiszteletet éreztem Truman iránt" – összegezte Harriman a beszélgetésnek ezt a részét.

Ezután a lengyel kérdést tárgyalták meg. A nagykövet emlékeztetett a nyugati hatalmak követeléseire, és figyelmeztetett, ha továbbra is nyomást gyakorolnak Moszkvára, ez bonyodalmakat válthat ki, a Szovjetunió esetleg nem lesz hajlandó részt venni az új nemzetközi szervezetben, és megkérdezte:

– Kész lesz-e az elnök tovább fejleszteni az egyesült nemzetek szervezetének létrehozására irányuló terveket még akkor is, ha az oroszok kilépnek e szervezetből?

Truman értette, mire céloz a nagykövet, de kitért a nyílt válasz elől.

– Az igazság az – mondotta –, hogy az oroszok nélkül nem lesz semmilyen világszervezet.

Az Egyesült Államokban némelyek valószínűleg úgy gondolták akkor, hogy a megalakítandó nemzetközi szervezet működhet az „oroszok nélkül" is, lényegében pedig az oroszok ellen. Mondanunk sem kell, hogy egy ilyen szervezetben az Egyesült Államok osztatlanul uralkodott volna. Egy ilyen szervezetet lehetett volna „nemzetközi" szervezetnek nevezni, de semmiképpen sem „világszervezetnek".

Washingtoni tartózkodása alatt Harriman a külügyminisztérium vezető munkatársaival is találkozott. Kijelentette nekik: eljött az idő, amikor az Egyesült Államoknak a Szovjetunióhoz való viszonyából ki kell iktatnia a „félelem elemét", és meg kell mutatni, hogy az amerikaiaknak „eltökélt szándékuk ragaszkodni a magukéhoz". Amikor Harrimant megkérdezték, hogy az angoloknak mi az álláspontja, azt felelte: „sokkal határozottabb beállítottságúak, de egyedül nem tudnak cselekedni" – az Egyesült Államoknak támogatniuk kell őket.[24]

Ez szükségképpen erősítette a Washingtonban amúgy is már elburjánzott szovjetellenes hangulatot. Amikor a Szovjetunió külügyi népbiztosa az amerikai fővárosba érkezett, már kellően fel volt hevítve a légkör.

Molotovnak Truman elnökkel való első találkozása, amelyre április 22-én került sor, protokolláris jellegű volt. Truman kifejezte elragadtatását a szovjet nép iránt, azt bizonygatva, hogy meg kívánja tartani az Egyesült Államok és a Szovjetunió között létrejött megállapodásokat, megígérte, gondoskodik majd arról, hogy mindkét ország követhesse a Roosevelt által választott utat. Ezután röviden kitértek az új biztonsági világszervezet megalakításával kapcsolatos kérdésekre, és előzetes véleménycserét folytattak a lengyel helyzetről. Mindkét fél kifejtette már ismert álláspontját.

Másnap, április 23-án, Truman a Fehér Házban külön tanácskozást tartott, amelyre meghívta az amerikai kormány több vezető politikusát: Stettiniust, Stimsont, Forrestalt, Leahyt, Marshallt, Kinget, valamint Harriman nagykövetet és Deane tábornokot, a Szovjetunióban működő amerikai katonai misszió vezetőjét. Stettinius külügyminiszter, aki néhány bevezető észrevételt tett, kijelentette: a lengyel kérdésben „teljes zsákutcába" jutottak.

Trumannek néhány óra múlva újból találkoznia kellett Molotovval, és ezért szeretett volna az előzetes megbeszélés forgatókönyve szerint eljárni, a tervezett érvelést tanácsadóin kipróbálni. Truman azzal kezdte, hogy vagy most kell az oroszokkal szembeszállni, vagy soha. Minden körülmények között szeretné előbbre vinni az új nemzetközi szervezettel kapcsolatos terveket, és „ha az oroszok nem csatlakoznak hozzánk, hát menjenek a pokolba".[25]

Az elnök így végleg eldöntötte, hogy az új nemzetközi szervezetben boldogul majd a Szovjetunió nélkül is. Talán azt is feltételezte, hogy a Szovjetunió nélkül az ENSZ teljhatalmú urává válik, s azt könnyűszerrel felhasználhatja majd a Szovjetunió ellen. Miután megfogalmazta új irányelvét, Truman felkérte a tanácskozás részvevőit, mondják el véleményüket.

Elsőnek Stimson hadügyminiszter kért szót. Óvatosabb hozzáállás mellett szállt síkra, emlékeztetve arra, hogy fontos és nagy katonai ügyekben Oroszország mindig megtartotta

a szavát, sőt gyakran többet is tett, mint amennyit megígért. „Persze a függetlenségről és a demokráciáról alkotott elképzeléseik azokban a körzetekben, amelyeket életfontosságúnak tartanak Oroszország biztonsága szempontjából, eltérnek a miéinktől – mondotta Stimson. – Csakhogy az Egyesült Államok nagyon veszélyes vizekre kerülhet, ha nem tisztázza kellőképpen, mennyire komolyan veszi Oroszország a lengyel kérdést."

Stimsont a leginkább az a „durva nyíltság" hökkentette meg, amelyet Truman a külügyi népbiztossal való megbeszélésén alkalmazni kívánt. Stimson aggodalmát fejezte ki azzal kapcsolatban, hogy „az elnök erős szavai egy nagyon fontos kérdésben" feszültebbé tehetik az Egyesült Államok és a Szovjetunió közötti kapcsolatok légkörét.[26] Ezzel a többi között arra gondolt, hogy az amerikai fél érdekelt abban a segítségben, amelyet a Szovjetunió nyújthat Washingtonnak a Távol-Keleten.

Marshall tábornok szintén a körültekintőbb hozzáállást részesítette előnyben. „Nem ismerem a lengyelországi politikai helyzetet – mondta –, de katonai szempontból feltételezem, hogy nem lenne ésszerű az oroszokkal vitába bonyolódni, mert Sztálin késleltethetné a Japán elleni háborúba való belépést, és akkor nekünk kell magunkra vállalni az egész piszkos munkát."

Forrestal haditengerészeti miniszter az elnököt támogatta. Azt mondta, Lengyelország nem az egyetlen példa arra, hogy az oroszok nem hajlandók figyelembe venni a szövetségesek érdekeit. „Feltételezem – tette hozzá Forrestal –, a Szovjetunió meg van győződve arról, hogy nem fogjuk ellenezni, ha egész Kelet-Európára kiterjeszti befolyását. Ezért jobb konfrontációba kerülne vele ma, mint később. A haditengerészeti flotta és a légierő a szárazföldi haderőtől eltérően arra a következtetésre jutott, hogy nem lesz szükség orosz segítségre ahhoz, hogy Japánt kapitulálásra kényszerítsük."

Leahy admirális közbülső álláspontot foglalt el Stimson és

Forrestal között. Már Jaltában meg volt győződve arról, hogy a Szovjetunió a lengyel kérdésben ragaszkodni fog a magáéhoz. Ráadásul, véleménye szerint, a Lengyelországra vonatkozó jaltai megállapodást „kétféleképpen lehet értelmezni", és veszélyes volna most az Oroszországgal való szakítás felé orientálódni.

A vita eredményeképpen Truman kijelentette, hogy nem szándékszik ultimátumot benyújtani Molotovnak – kemény lesz, de nem agresszív.[27]

Amikor aznap este Molotov a Fehér Házban belépett az elnök dolgozószobájába – mint Harriman írja visszaemlékezéseiben –, Truman rögtön a „dolgok elevenjébe vágott". Sajnálatát fejezte ki amiatt, hogy nincs előrehaladás a lengyel kérdésben. Az Egyesült Államok, folytatta, olyan messzire ment elébe az oroszoknak, amennyire tudott. Mindamellett ő „nem ismerhet el olyan lengyel kormányt, amely nem képviseli az összes demokratikus elemeket". Truman emlékeztetett Roosevelt április 1-én Sztálinhoz intézett figyelmeztetésére arra vonatkozóan, hogy semmilyen amerikai politikának, akár kül-, akár belpolitikának, nem lehet sikere, ha nem élvezi „az Egyesült Államok közvéleményének bizalmát és támogatását". Ezután Truman azt mondta, hogy a kongresszusnak kell jóváhagynia mindennemű, háború utáni gazdasági segítség pénzügyi fedezetét, s ő, Truman, nem lát lehetőséget arra, hogy a közvélemény támogatása nélkül keresztülvigyen a Capitoliumban ilyen intézkedéseket. Reméli, a szovjet kormány ezt figyelembe fogja venni. Ez már teljesen átlátszó fenyegetés volt.

Molotov azt válaszolta, az együttműködés egyetlen elfogadható alapja az lehet, hogy a három nagyhatalom kormánya egyenlőként kezelje egymást. Nem szabad megengedni, hogy egy vagy kettő közülük megpróbálja rákényszeríteni akaratát a harmadikra. „Az Egyesült Államok csak azt követeli – vetette ellen Truman –, hogy a szovjet fél teljesítse a Lengyelországra vonatkozó jaltai határozatokat."

Molotov elhárította ezt, mondván: a Szovjetuniót nem lehet a megállapodás megsértőjének tekinteni azért, mert másoknak megváltozott az álláspontja.

Truman éles hangon megismételte, hogy az Egyesult Államok kesz lojálisan teljesíteni valamennyi, Jaltában aláírt megállapodást. Ugyanezt koveteli a Szovjetuniótól is. Azt szeretné, ha Moszkvában ezt világosan megértenék.

Molotov kijelentette, hogy a szovjet kormány renduletlenul tartja és tartani fogja magát a vállalt kotelezettségekhez.

Ennek a jelenetnek a leírását Harriman a kovetkezőkkel zárta: „Őszintén megvallva, kicsit meghokkentett, hogy az elnok ilyen erélyesen támadta Molotovot. Gondolom, hogy Molotovval soha senki nem beszélt ilyen hangon, legalábbis kulfoldi nem... Sajnáltam, hogy Truman ilyen kemény kézzel nyúlt a dologhoz. Viselkedése alapjan Molotov joggal kozolhette Sztalinnal, hogy az Egyesult Államok eltavolodik Roosevelt politikájától. Sajnálatos, hogy Truman megadta neki ezt a lehetőséget. Azt hiszem, ez hiba volt, ha nem is annyira dontő."[28]

Ez után a Fehér Házban lezajlott konfrontáció után a Szovjetunió kulugyi népbiztosa elindult a nyugati partvidékre, San Franciscóba, hogy részt vegyen az Egyesult Nemzetek Szervezetének konferenciáján. Ám csak néhány napot toltott ott, és hamarosan visszatért Moszkvába.

A GYŐZELEM NAPJA

Ez a szerdai nap úgy kezdődott, mint bármelyik munkanap 1945 májusában. De mar két napja olyan események zajlottak, amelyeknek május 9-ét a győzelem ossznépi unnepévé kellett tenniuk. Május 7-ére virradó éjszaka 1 óra 30 perckor a Flensburgban tartózkodó Donitz német tengernagy – akit Hitler utódjának nyilvánított, mielőtt megmérgezte magát a birodalmi kancellária bunkerjében – táviratot kuldott Jodl tábor-

noknak azzal az utasítással, hogy írja alá a feltétel nélküli kapitulációt. A megfelelő okmányt 2 óra 40 perckor írták alá Reimsben, egy kis iskolaépületben, amely Eisenhower tábornok főhadiszállásául szolgált. A szövetségesek részéről Smith amerikai tábornok fogadta a kapitulációt. Tanúként aláírta Szuszloparov szovjet tábornok és Sevez francia tábornok. Németország részéről a kapitulációs okmányt Friedeburg tengernagy és Jodl tábornok írta alá.

Az utóbbi azt kérte, engedjék meg, hogy szóljon néhány szót, s ezt meg is engedték. „A német nép és a német fegyveres erők ezzel az aláírással – mondotta Jodl – kiszolgáltatták magukat a győztes kényére-kedvére... Ebben az órában csupán azt a reményemet tudom kifejezni, hogy a győztes könyörületes lesz."[29]

A náci hadfinak végre eszébe jutott a „könyörület" szó is. Addig ez teljesen hiányzott a fasiszta hóhérok szókincséből. A jelenlevők szótlanul végighallgatták Jodlt, és semmit sem válaszoltak. A ceremónia gyorsan befejeződött.

A harci cselekmények viszont még nem fejeződtek be. Május 7-én és 8-án a Wehrmacht egyes magasabbegységei folytatták az ellenállást. A hitleri birodalom agóniájának ezekben az utolsó napjaiban is pusztultak még emberek. Európában csak május 9-re virradó éjjel hallgattak el a fegyverek, és szűnt meg a bombázás. Szokatlan, de várva várt csend köszöntött be. Úrrá lett a csend Európában először, amióta 1939. szeptember 1-én a náci Németország kirobbantotta a második világháborút. Az azóta eltelt öt év nyolc hónap és nyolc nap alatt több tízmillió ember pusztult el a számtalan harcmezőn, a szétbombázott városokban, a hitleristák koncentrációs táboraiban. Ez volt a szörnyű végeredménye a hitleristák világuralmi lázálmainak.

Az éppen lezárt fegyveres konfliktus gigászi méreteihez sehogy sem illett a Reimsben lezajlott szerény ceremónia. Az is tűrhetetlen volt, hogy a Szovjetunió, amely döntő részt vállalt a hitleri birodalom leveréséből, azon csak megfigyelőként kép-

viseltette magát. A szovjet kormány ragaszkodott ahhoz, hogy a kapitulációt az antifasiszta koalícióban részt vevő összes hatalmak legfelsőbb parancsnokságainak képviselői előtt írják alá. Emellett a kapitulációs okmányt Berlinben, a fasiszta agresszió központjában kellett aláírni. A szövetségesek úgy döntöttek, hogy a Reimsben aláírt kapitulációs okmányt előzetes jegyzőkönyvnek tekintik.

Berlinben, Karlshorstban május 9-én 0 óra 43 perckor írták alá a Németország feltétel nélküli kapitulációjáról szóló okmányt. Német részről Keitel vezértábornagy, Stumpf tábornok és Friedeburg tengernagy írta alá. Magukkal hozták Dönitz erre vonatkozó meghatalmazását. Moszkvában délelőtt jelentették be a kapitulációs okmány aláírását. Egyidejűleg május 9-ét a győzelem össznépi ünnepének nyilvánították.

Valamennyien annyira hozzászoktunk, hogy a háború éveiben szabadnap és szabadság nélkül dolgoztunk, hogy nem tudtuk, mit kezdjünk az első szabad órákkal. Sorban felhívtam barátaimat. Megbeszéltük, hogy este találkozunk a Vörös téren. Óriási tömegekben sereglett oda a nép. Ismeretlen emberek ölelték egymást, sírtak, nevettek. A nagy győzelem felemelő érzése mindenkit hatalmába kerített, a kicsiktől a nagyokig. Az ujjongó tömegek nemcsak a Vörös teret töltötték meg, hanem az Ohitnij-sort, a Manyezsnaja teret, a Mohovaját és a környező utcákat is.

Akkoriban az Egyesült Államok nagykövetségének épülete a Manyezsnaja téren volt a Nacional Szálló szomszédságában (ma ott székel az Inturiszt igazgatósága). George Kennan, az Egyesült Államok nagykövetségének tanácsosa onnan, a függöny mögül figyelte az éjszaka zajló, morajló, ösztönös felvonulást. Az akkor körülötte állók később felidézték szavait:

– Ezek örülnek... Azt hiszik, vége a háborúnak, pedig tulajdonképpen csak most fog elkezdődni.[30]

Kennan azokra a Washingtonban széles körben latolgatott tervekre gondolt, amelyek az Egyesült Államoknak és Nagy-Britanniának a Szovjetunió elleni fellépését célozták. A maga

részéről aktívan részt vett a szovjetellenes új irányvonal elméleti megalapozásában. Fentebb már említettük a három nagyhatalom vezetőinek jaltai konferenciáján elhangzott javaslatait. Akkor, Roosevelt elnöksége alatt, nem fogadták el ajánlásait. Truman elnöksége idején a helyzet megváltozott. Különösen nagy port vert fel Kennannak 1947-ben a *Foreign Affairs* című folyóiratban megjelent csak egy X betűvel szignált cikke.[31]

Kennan ebben a cikkében fogalmazta meg azt a stratégiát, amely a Szovjetunió „elrettentését" célozta „ellenerőnek számos állandóan változó, a szovjet politika változásainak és manővereinek megfelelő földrajzi és politikai ponton való ügyes és éber bevetése" útján.

Később Kennan azt bizonygatta, hogy nem katonai erőre gondolt, hanem politikai nyomásra. De akár így volt, akár úgy, az „elrettentés" általa felállított stratégiája fontos szerepet játszott a hidegháború kibontakozásában. Cikkében Mister „X" olyan államnak tüntette fel a Szovjetuniót, amely még a tőkés államokkal való békés egymás mellett élés gondolatát is kizárja és kizárólag azok „totális megsemmisítésére" törekszik. Az „elrettentés" stratégiáját alkalmazva Truman elnök azt a fő követelést vonta le belőle, hogy meg kell próbálni likvidálni a Szovjetuniót és a többi szocialista országot. Vagyis az „elrettentés" stratégiája a washingtoni adminisztráció gyakorlati politikájában a katonai erő felhasználására támaszkodó aktív szovjetellenes irányvonalban testesül meg.

Harminc évvel Mister „X" cikkének megjelenése után, 1977 novemberében, Nyugat-Berlinben találkoztunk Kennannel egy nemzetközi szemináriumon. Egy hét alatt lehetőségünk nyílt sok mindenről elbeszélgetni Kennannel. Mivel figyelemmel kísértem Kennan munkáit – már hosszú évek óta a Princeton egyetem professzora –, természetesen tudtam, hogy továbbra is elutasító álláspontot foglal el a szocializmus világával szemben, de sok tekintetben felülvizsgálta külpolitikai koncepcióit. 1968-ban megjelent visszaemlékezéseiben meglehe-

tősen kritikusan értékelte 1947-es kutatásait. Saját szavai szerint „Mister »X« cikkének legnagyobb hiányossága abban áll, hogy nem szögezi le eléggé világosan, hogy a szovjet hatalom elrettentéséről szólva nem katonai fenyegetésre, nem a katonai eszközökkel való elrettentésre gondolt, hanem a politikai fenyegetéstől való politikai elrettentésre". Kennan ugyanakkor nem tagadta, hogy az általa megfogalmazott stratégia a háború utáni Európa politikai-területi realitásainak megváltoztatására irányult, és az „elrettentés" célja korántsem a második világháború eredményeképpen kialakult status quo megőrzése volt.[32] Vagyis arról volt szó, hogy visszatérítsék a kapitalizmus szárnyai alá, ha nem is a Szovjetuniót, de legalább a fasizmus felett aratott győzelem után létrejött többi szocialista országot.

Később Kennan támogatta a szovjet–amerikai kapcsolatok normalizálásának irányvonalát, síkraszállt a kölcsönösen elfogadható megállapodásokért. 1977-ben új könyvét „A veszély árnyéka" címmel jelentette meg, s ebben rámutatott a fegyverkezési hajsza folytatásának veszélyeire, és bírálta az Egyesült Államok kormányát, a többi között a Carter-adminisztrációt is, amiért késleltetik a stratégiai támadófegyverek korlátozására vonatkozó új szerződés kidolgozását.[33]

Most Kennan határozottan kitart a mellett a véleménye mellett, hogy atomkorszakunkban nincs más ésszerű alternatívája a békés egymás mellett élésnek, és hogy országainknak minden bonyodalom ellenére a többi országgal együtt tovább kell haladni a felmerülő problémák békés rendezésének, a kölcsönösen előnyös együttműködésnek, a fegyverzetek korlátozásának és csökkentésének útján.

A *Washington Post* című újságban 1977 végén megjelent Kenannek egy terjedelmes cikke, amelyet az amerikai–szovjet kapcsolatok perspektíváinak szentelt. Ez a cikk érdekes elemzést tartalmaz az enyhülés ellenzőinek és az általuk alkotott csoportosulásoknak az ösztönző mozzanatairól. Kennan véleménye szerint ezek közé elsősorban olyanok tartoznak, akik nem ismerték fel az 1947 és 1977 között végbement válto-

zásokat, akik a hidegháborúra jellemző szakkifejezéseket alkalmazva beszélnek a szovjet–amerikai kapcsolatok problémáiról. Közéjük tartoznak azok is, akik nem akarják a Szovjetuniót olyannak elfogadni, amilyen, hanem a szovjet rendszer természetét szeretnék megváltoztatni. Egy még befolyásosabb csoportot alkotnak Kennan szavai szerint azok, akik a szovjet–amerikai kapcsolatokat kizárólag katonai versengésnek tekintik. Ebbe a csoportba tartoznak a katonák, akiknek szakmai kötelességei közé sorolandó a feltételezett katonai ellenség képének kialakítása, kigondolt tulajdonságokkal való felruházása. Ezek után úgy viselkednek ezzel az „ellenséggel", mintha valóban létezne.

„Sok más amerikaihoz hasonlóan – írja Kennan – én is próbáltam megérteni ezeknek a lelkes embereknek az érveit. Megpróbáltam követni bonyolult kalkulációikat: arra vonatkozó számításaikat, hogy a modern fegyverrendszerek milyen katonai előnyei és milyen hiányosságai várhatók a jövő valamely adott pillanatában. Próbáltam követni őket a kódolt számokkal, olykor reális, olykor kigondolt különféle fegyverrendszerekkel összefüggő számításaikban, a tényleges fegyveres konfliktus esetén előálló kölcsönhatás lehetőségeivel végzett összehasonlításaikban. Elkeseredetten tértem vissza az ilyen kiruccanásokról."

Kennan úgy véli, hogy az ilyen kalkulációkból teljesen hiányzik a helyzet tényleges megértése. Közben azok, akik ilyen számítások alapján szállnak szembe az enyhülési politikával, lényeges befolyást gyakorolnak Washington gyakorlati politikájának alakulására. „Ezek a körök azt tartják – foglalja össze Kennan –, hogy joguk van megvétózni – és ezt csakugyan meg is tehetik – bármely olyan katonai vagy gazdasági természetű szovjet–amerikai megállapodást, amely nem felel meg az ő igényeiknek. Nekem viszont egyre inkább az a gyanúm, hogy egyáltalán nem is akarnak semmilyen megállapodást."[34]

Lényegében arról van szó, hogy a történelmi fejlődést meg-

kísérlik visszafordítani azokba az időkbe, amikor a Truman-adminisztráció a negyvenes évek második felében a Szovjetunióval való egyezséget és együttműködést elutasította, félrelökve Roosevelt elnök politikáját.

HARRY HOPKINS MISSZIÓJA

Harry Hopkins – Roosevelt elnök legközelebbi barátja és bizalmasa – már hosszú ideje súlyos beteg volt. Az elnök halála után egészségi állapota jelentősen romlott. Visszavonult Georgetownban, Washington elegáns kerületében levő kis házába, sehova sem járt el, szinte senkit sem fogadott, és ideje nagy részét ágyban töltötte. Amikor azonban nem sokkal az ENSZ San Franciscó-i konferenciája után meglátogatta Harriman, és azt ajánlotta fel neki, hogy utazzon el Moszkvába, Hopkins egy percig sem habozott és beleegyezett.

E szokatlan misszió gondolatának megvolt a maga története. A szovjet–amerikai kapcsolatok – Truman elnöknek a Fehér Házba való beköltözése után – feltűnő megromlása nemcsak az amerikai közvélemény széles köreiben okozott nyugtalanságot, hanem a kormányon belül is, amely az új elnök alatt az első időkben jelentős mértékben olyan politikusokból állt, akik együtt dolgoztak Roosevelttel. A legfelső kormánykörökben heves viták folytak a Szovjetunió tekintetében követendő további politikáról. A Truman és legközelebbi tanácsadói között áprilisban, Molotov washingtoni tartózkodásának napjaiban lezajlott véleménycsere megmutatta, hogy az új elnök által elképzelt irányvonalat, amely éles fordulatot jelentett a konfrontáció felé, az adminisztráció sok befolyásos tagja nem támogatja. A tömegtájékoztatási eszközöknél is abban az időben az a felfogás dominált, hogy folytatni kell a Szovjetunióval való együttműködés politikáját. Harriman akkor győződött meg erről, amikor San Franciscóban egy sajtókonferencián beszélt az ENSZ első konferenciájának munkájáról tudósító

újságírók előtt. A Moszkvával szembeni „kemény" irányvonal szellemében tett kijelentései felháborodást keltettek a tudósítók körében, és sokan közülük tiltakozásuk jeléül elhagyták a sajtókonferenciát.

Ilyen körülmények között Trumannek és az őt támogatóknak megkerülő manőverhez kellett folyamodniuk. Ha most újra elolvassuk a Washington akkori akcióira vonatkozó bizonyítékokat, szükségképpen arra a következtetésre jutunk, hogy egyidejűleg több irányban is tettek erőfeszítéseket. Először, a Fehér Ház a szenvedélyek lecsillapítására törekedve úgy határozott, hogy nyilvánosan kifejezi készségét a Szovjetunióval való együttműködés folytatására. Ám ennek során olyan feltételeket akartak szabni Moszkvának, amelyek számára nyilvánvalóan elfogadhatatlanok voltak. Ebből fakadt a második irányvonal: a Szovjetunió hibáztatása azért, hogy lehetetlenné vált a roosevelti politika folytatása. A harmadik irányvonal: a közvélemény befolyásolása, a tömegtájékoztatási eszközökön keresztül, abban az irányban, hogy a Szovjetunióval szemben ellenséges magatartást tanúsítson.

Ezzel kapcsolatban azonban felmerült még egy nehézség: ahogy mondják, Truman már kimutatta a foga fehérét, amikor megengedhetetlenül durva hangot használt a Szovjetunió külügyi népbiztosával folytatott megbeszélésekor. Az új elnöknek a szovjet szövetségessel szemben alkalmazott egyik további ellenséges ténykedése volt az, hogy 1945. május 8-án aláírt egy utasítást a lend-lease keretében a Szovjetunióba irányuló szállítások jelentős csökkentéséről. Ezt nemcsak hogy Moszkvával való előzetes egyeztetés nélkül tették, hanem ráadásul a legkihívóbb módon is. Már az utasítás aláírását követő napon elrendelték, hogy az amerikai kikötőkben állítsák le a Szovjetuniónak szánt anyagrakodást, azok a hajók pedig, amelyek már úton voltak, olyan rendelkezést kaptak, hogy a nyílt tengerről térjenek vissza az Egyesült Államokba. Sok amerikai politikus, köztük Harriman is, megrökönyödött Truman elnöknek ezen a példátlanul durva akcióján, amely nyilván-

valóan kísérlet volt arra, hogy gazdasági nyomással csikarjanak ki politikai engedményeket. Az elnöknek nyomatékosan azt javasolták, hogy vonja vissza utasítását, s bizonyos idő múlva az elnök ezt meg is tette. Ám a szovjet–amerikai kapcsolatok már jelentős mértékben megromlottak, és erre a tényre Moszkvában is mindenképpen fel kellett figyelniük.

Az elmondottak fényében különösebb nehézség nélkül ki lehetett venni Washington igazi indítékait, és meg lehetett látni, mennyit érnek Truman fogadkozásai, amelyekkel jóindulatát hangoztatta. Valószínűleg ekkor merült fel Harry Hopkins Moszkvába küldésének gondolata. Minden alap megvan annak feltételezésére, hogy Hopkinst magát nem avatták be a kulisszák mögött folytatott manőverek valamennyi részletébe, bár elutazása előtt Truman ellátta instrukciókkal. Gyengélkedése ellenére kész volt a Szovjetunió fővárosába utazni, mert őszinte híve volt az amerikai–szovjet együttműködésnek, és látva a két hatalom kapcsolatainak gyors romlását, szívből remélte, hogy a helyzeten még lehet javítani. Vállalta, hogy személyesen is munkálkodik ezen. Ami a Fehér Házat illeti, ott Hopkins jelölését teljesen érthető okokból megfelelőnek találták. Hopkins Roosevelt legközelebbi munkatársa, bizalmasa volt, és részt vett a Szovjetunióval való, a háború utáni együttműködés terveinek kidolgozásában. Élvezte a szovjet kormány és személyesen Sztálin bizalmát, annál is inkább, mert Moszkvában jól emlékeztek arra, hogy az 1941. júliusi nehéz napokban Roosevelt elnök éppen Hopkinst küldte a szovjet fővárosba annak tisztázása végett, hogy képes-e a Szovjetunió megállni a helyét. Hopkins, miután a helyszínen megismerkedett a helyzettel, teljes határozottsággal hangot adott annak a meggyőződésének, hogy Hitler nem fog boldogulni a Szovjetunióval. Végül Hopkins szenvedélyes híve volt egy olyan háború utáni berendezkedésnek, amelyben fejlődne valamennyi állam, mindenekelőtt az Egyesült Államok és a Szovjetunió, egyenjogú együttműködése. Így színlelés nélkül beszélhetett arról, hogy mennyire fontosnak és elengedhetet-

lennek tartja annak a politikai irányvonalnak a folytatását, amelyet az ő, Hopkins részvételével dolgozott ki Roosevelt.

Hopkins 1945 május 25-től június 6-ig tartó moszkvai látogatását eléggé részletesen írja le Henry Adams a Hopkinsról készített életrajzban, amely 1977-ben jelent meg New Yorkban, valamint Harriman a visszaemlékezéseiben.

A Szovjetunióba érkezését követő napon este nyolc órakor Hopkinst és Harrimant a Kremlben fogadta a szovjet kormányfő. Sztálin mint régi barátot üdvözölte Hopkinst, és figyelmesen végighallgatta beszámolóját Roosevelt utolsó napjairól. Ezután Hopkins rátért arra, hogy a néhai elnök mennyire bízott Amerika és Oroszország békeidőbeli együttműködésének lehetőségében, a háború éveiben létrejött egységük tapasztalatai alapján. A továbbiakban felidézte, milyen nagyra becsülte Roosevelt Sztálin marsallt, emlékezett moszkvai missziójára 1941 nyarán, és arra, hogy Roosevelt elnök milyen gyorsan döntött a Szovjetunió megsegítése mellett, noha akkoriban sokan azt gondolták, hogy Hitler néhány hét alatt leveri a Szovjetuniót. Most, folytatta Hopkins, az oroszok és az amerikaiak a többi szövetségessel együtt legyőzték a hitleri birodalmat.

Sztálin mindezt jóindulatúan végighallgatta.

Amikor Hopkins úgy érezte, hogy már eleget bókolt és elég sok jót mondott el, rátért az akkori helyzetre. Azzal kezdte, hogy az utóbbi másfél–két hónapban bizonyos új tendenciák jelentkeztek, amelyek fölöttébb nyugtalanítják mindazokat az amerikaiakat, akik hittek Roosevelt politikájában. Ezért ő, Hopkins, betegen kikelt az ágyból, hogy Truman megbízásából Moszkvába repüljön.

Az az ok, amiért Truman elnök ideküldte, éppen azzal kapcsolatos, hogy sok amerikai aggódik és nyugtalankodik a Szovjetunióval való kapcsolatokban jelentkező tendenciák miatt. A maga részéről nehezen tudná megmondani, mi is a változás konkrét oka, de döntő szempont volt az, hogy Truman úgy érezte, nehezen tudná folytatni az Oroszországgal

való együttműködés roosevelti politikáját. Mindamellett Hopkins ezt nem az elnök nézeteivel magyarázta, hanem azzal, hogy úgymond észrevette a „társadalmi támogatás romlását", amit az váltott ki, hogy „nem képesek megoldani a lengyel kérdést". Ha nem oldják meg hamar a lengyel kérdést, folytatta Hopkins, a helyzet tovább romolhat.

Sztálin megjegyezte, hogy ezért a fiaskóért a brit konzervatívokat terheli a felelősség. Mindaz, amit a Szovjetunió követel: egy baráti Lengyelország, de az angolok a háború előtti „egészségügyi kordont" szeretnék visszahozni.

Hopkins azt felelte, hogy sem az Egyesült Államok kormányának, sem népének nincs ilyen szándéka. Sztálin megismételte, hogy az adott esetben csak Angliáról beszél, amelynek konzervatív vezetői nem akarnak a Szovjetunióval baráti viszonyban levő Lengyelországot.

Hopkins biztosította Sztálint, hogy az Egyesült Államok egyáltalán nem ellenzi ezt, ellenkezőleg, Oroszország határai mentén baráti országot szeretne látni.

– Ha ez így van, könnyen meg fogunk állapodni – mondta Sztálin.

Lengyelország kérdésére ment el a legtöbb idő a Kremlben május 26. és június 6. között folytatott tárgyalások során. Egészében véve kedvező légkör uralkodott, a felek őszintén kifejtették nézeteiket a kérdések elég széles köréről. Ugyanakkor szovjet részről komoly kifogásokat emeltek a nyugati szövetségesekkel szemben.

Május 27-én, a második találkozás alkalmával Sztálin felvetette a San Franciscó-i konferencián való argentínai képviselet kérdését. A „három nagy", mondotta, Jaltában megegyezett abban, hogy csak azokat az államokat hívják meg San Franciscóba, amelyek március 1-ig hadat üzentek Németországnak. Ugyanakkor Argentína, amely csak március 27-én üzent hadat, képviseletet kapott a konferencián. Mit érnek a vezető hatalmak megállapodásai, kérdezte Sztálin, ha határozataikat ilyen könnyen félredobhatják?

Hopkins elkezdte magyarázni, mi is történt. Emlékeztetett arra, hogy a jaltai megállapodás értelmében Stettinius San Franciscóban megkérte a latin-amerikai delegációkat, támogassák Ukrajnának és Belorussziának az Egyesült Nemzetek Szervezetébe való bevonását. Ezek beleegyeztek és meg is tartották a szavukat. Ám a latin-amerikai követek a szovjet köztársaságok javára való szavazásuk fejében azt kérték, hogy az amerikaiak támogassák Argentína bevonását. Stettinius próbálta meggyőzni őket arról, hogy az argentin kérdést el kell halasztani, de nem járt sikerrel, s végül nem maradt más választása, mint csatlakozni a latin-amerikaiakhoz és velük együtt szavazásra bocsátani.

– Ami már megtörtént, azon nem lehet változtatni – mondotta Sztálin –, s akárhogy volt is, Argentína már lezárt ügy.

Sztálin ezután rátért a jóvátételi bizottság összetételének kérdésére. Jaltában egy háromoldalú bizottságban állapodtak meg. Most pedig az Egyesült Államok ragaszkodik ahhoz, hogy Franciaország legyen e bizottság negyedik tagja. Viszont Franciaország, mondotta Sztálin, katonai vereséget szenvedett. Ha Franciaországnak a bizottság tagjává kell válnia, akkor miért nincs szó Lengyelországról és Jugoszláviáról, amelyek elszántan harcoltak és lényegesen többet szenvedtek a németektől? Hopkins azt válaszolta, hogy szerinte logikus Franciaországnak a bizottságba való bevonása, mivel egyike lesz a négy megszálló hatalomnak. Ha ellenben Oroszország ezt ellenzi, nem hiszi, hogy az Egyesült Államok ragaszkodna hozzá.

Sztálin kifejezte nyugtalanságát a lend-lease keretében esedékes szállítások leállítása miatt is.

Az a mód, ahogy mindezt végrehajtották – mondotta –, igen otromba és durva. Ha a döntést azért hozták, hogy nyomást gyakoroljanak Oroszországra, akkor ez gyökeres hiba volt. Bár később visszavonták Truman rendelkezését, az komoly aggodalmat keltett a szovjet kormányban. Őszintén meg kell mondanom Hopkins úrnak, hogy ha az oroszokhoz nyíltan,

baráti alapokon viszonyulnak, majd akkor nagyon sokat lehet tenni, de mindennemű presszionálásnak éppen az ellenkező eredménye lesz.

Az Egyesült Államok kormányának igazolására Hopkins azt mondta, hogy az egyik amerikai intézménynek egy „technikai félreértéséről" volt szó, s ez semmiképpen sem tekinthető politikai döntésnek.

Sztálin békülékenyebb hangon azt mondta, hogy az európai háború befejezése kétségtelenül a lend-lease régi programjának felülvizsgálatát követeli meg az Egyesült Államoktól. Megerősítette, hogy a lend-lease egész története során az Egyesült Államok teljesítette kötelezettségeit. Ő, Sztálin, teljes mértékben megérti az Egyesült Államok jogát arra, hogy az adott körülmények között korlátozzák a lend-lease keretében a Szovjetuniónak eszközölt szállításokat, mivel az ezzel kapcsolatos kötelezettségeket az amerikaiak különben is önként vállalták. Inkább arról a módról van szó, ahogy mindezt végrehajtották: egy méltatlan és váratlan lépéssel próbálták felrúgni a két kormány között fennálló megállapodást. Ha a szovjet kormányt előre figyelmeztették volna, nem alakult volna ki ilyen benyomás.

Hopkins azt felelte, hogy Sztálin nyilatkozatában a leginkább az nyugtalanítja, hogy Moszkvában talán azt hiszik, az Egyesült Államok a lend-lease-t a Szovjetunióval való elégedetlenségnek kifejezésére akarja használni. Azt bizonygatta, bármilyen kedvezőtlen benyomásokat tett is ez az incidens, a szovjet kormánynak nem szabad ebben az Egyesült Államok valamiféle olyan próbálkozását vagy kívánságát látnia, hogy mindezt a nyomás eszközeként használja fel.

Ezután Sztálin felvetette a német hadi- és kereskedelmi flotta hajóinak kérdését, és azt mondta, a nyugati szövetségesek által lefoglalt hajótér egyharmadát át kell adni a Szovjetuniónak. „Kellemetlen lenne, ha most az Egyesült Államok és Nagy-Britannia elutasítaná ezt a szovjet kérést" – figyelmeztetett Sztálin.

Hopkins azt felelte, hogy az Egyesült Államok nem ellenzi a lefoglalt német hajók átadását, hozzátéve: véleménye szerint a kérdés pozitívan megoldható majd Truman, Sztálin és Churchill következő találkozóján.

A legélesebb kérdés továbbra is a lengyel kérdés maradt. A következő megbeszélések egyikén maga Sztálin vetette fel. Kijelentette, nem tudja megérteni az amerikai álláspontot. A jaltai konferencián Roosevelt és Churchill egyetértett azzal, hogy a lengyel kormányt a fennálló rezsim talaján kell megalakítani.

Amikor Hopkins az amerikai közvéleményre hivatkozott, Sztálin éles hangnemben válaszolta:

– Nem tanácsolnám, hogy a közvéleménnyel takaróddzanak. A szovjet kormányban kialakult érzésről beszéltek. Ez azt súgja, hogy amint véget ért a háború, az amerikaiak úgy kezdtek tenni, mintha többé nem lenne szükségük a Szovjetunióra.

A vita a lengyel kérdésről az utolsó találkozásig tartott, amelyre június 6-án került sor. Hopkins újra meg újra hangsúlyozta, hogy Lengyelország elsősorban azért fontos, mert „jelkép lehet arra, hogy az Egyesült Államok megállapodásra tud jutni a Szovjetunióval". Elutasította azt a feltevést, hogy Amerikának talán valamilyen „külön érdeke" fűződik ehhez az országhoz, de továbbra is nyomást gyakorolt a szovjet kormányra. A Kremlben június 1-én az amerikai vendégek tiszteletére Sztálin által adott estebéden Hopkins kijelentette:

– Hinnie kell nekem, amikor azt mondom, kapcsolatainkat a lengyel kérdésben való megfeneklés fenyegeti...

A szovjet fél azonban semmiképpen sem engedhetett Washington követeléseinek, hiszen gyakorlatilag ez a Szovjetunióval szemben ellenséges reakciós lengyel rezsim újjászületését jelentette volna. Nyilvánvaló, hogy milyen veszélyes következményekkel járt volna egy ilyen engedmény az európai béke, a Szovjetunió biztonsága és magának a lengyel népnek a nemzeti érdekei szempontjából. Ugyanakkor a szovjet fél nyomatékosan hangsúlyozta, hogy továbbra is az Egyesült

Államokkal való együttműködésre törekszik. Ez még személyes jellegű gesztusokban is tükröződik.

Az estebéd után a vendégeknek bemutatott filmhíradó vetítése alatt Harriman elragadtatással nyilatkozott arról a lóról, amelyen Antonov tábornok fogadta a május 1-i díszszemlét. Megtudva, hogy Harriman kitűnő lovas, Sztálin azt mondta, hogy két orosz lovat ajándékoz a nagykövetnek. Harriman ezt először tréfának vélte, de két nap múlva rezidenciáján megjelent egy lovassági tábornok, és egy szép piros szattyánbőr mappát adott át a nagykövetnek. A mappában két pompás ló pedigréje és fényképe volt. Harrimannek és Moszkvában élő lányának, Katherine-nek ez előre nem látott gondot jelentett: hol tartsák a lovakat? De minden a legjobban elrendeződött, emlékszik vissza Katherine. A lovakat a moszkvai lovasiskola istállójában tartották, s így Harriman is s lánya is bármikor lovagolhatott. Amikor Harriman elhagyta Moszkvát, a lovakat hajóval az Egyesült Államokba szállították, és Harrimanék New York környéki ősi birtokán tartották.[35]

Harry Hopkins június 6-án késő este búcsúzott el Sztálintól, valamint más szovjet vezetőktől, és korán reggel Moszkvából Berlinbe repült. Berlinben Zsukov marsall vendége volt, aki aztán körülvitte a szétbombázott városon, majd meghívta villásreggelire. Az asztalnál a „három nagy" következő találkozójának kérdését tárgyalták meg.

Hopkins moszkvai látogatása egészében véve nyugodtan kiinduló pontul szolgálhatott a két nagyhatalom baráti kapcsolatainak felújításához. Szovjet részről ezt többször hangsúlyozták is. Maga Hopkins, amikor a Kremlben folytatott megbeszélések eredményeit összegezte, arra a következtetésre jutott, hogy teljes mértékben lehetséges a szovjet–amerikai kapcsolatok további pozitív fejlődése, bár ez nem lesz mentes a bonyodalmaktól. Nem is gondolt hidegháborúra, mert azon a véleményen volt, hogy az Egyesült Államoknak és a Szovjetuniónak minden nehézség ellenére meg kell találnia az utat a kölcsönösen elfogadható együttműködéshez. Washingtonba

visszatérve Hopkins azt tapasztalta, hogy a sajtó igen pozitívan értékeli utazásának eredményeit, utalva arra, hogy Moszkvában folytatott tárgyalásai a Szovjetunióval való kölcsönös megértés és együttműködés új korszakát nyitják meg.

Hazaérkezése másnapján Hopkins Truman elnöknél reggelizett. Részletesen beszámolt moszkvai tárgyalásairól, és a lehető legbehatóbb információkat igyekezett adni az elnöknek Sztálin személyiségéről, tárgyalási modoráról, mivel erre Hopkins véleménye szerint Trumannek szüksége lehet a tervezett potsdami konferencián és általában a szovjet vezetővel való további kapcsolatok során.

A sajtó azt jósolgatta, hogy sikeres missziója után Hopkins magas tisztséget kap az új adminisztrációban, talán Truman személyes tanácsadója is lesz, ahogy Roosevelt mellett az volt. A körülmények azonban gyorsan és váratlan módon változtak. Roosevelt halála után két hónap alatt egészen más beállítottságú emberek bukkantak fel az új adminisztrációban. Hopkins szolgálataira nem volt szükség. Megtette a dolgát: moszkvai útjával igyekezett olyan benyomást kelteni, mintha Washington továbbra is a roosevelti irányvonalat szándékozna követni. A Fehér Ház új urát ez megóvta az amerikai és a világközvélemény felesleges nyomásától, amelyet az az együttműködés folytatása irányában fejtett ki, és szabaddá tette kezét a Szovjetunióval szembeni „kemény" vonal akadálytalan kibontakozásához. Truman mégis meghívta Hopkinst, hogy vegyen részt a potsdami konferencián. Ám Hopkins visszautasította a meghívást. Amikor Truman a külügyminiszteri poszton Stettinius helyébe James Byrnest nevezte ki, Hopkins megértette, jobb lesz, ha teljesen kilép az állami szolgálatból.

Alig több mint fél év múlva, 1946. január 29-én Hopkins elhunyt egy kórházban, ahol élete utolsó hónapjait töltötte.

Ezúttal a három nagyhatalom vezetői újabb találkozójának időpontja és helye körül nem volt nézeteltérés, egyetértettek abban, hogy a találkozót július közepén Berlin környékén kell megtartani. Az antifasiszta koalíció részvevői végül is nehéz megpróbáltatások után kivívták a győzelmet a közös ellenség fölött, és annak a döntésüknek, hogy a legyőzött birodalom fővárosában találkoznak, minden egyéb mellett óriási szimbolikus jelentősége is volt.

A szovjet parancsnokság úgy találta, hogy a „három nagy" találkozójának legmegfelelőbb színhelye Potsdam, a német főváros hajdan elegáns külvárosa, ahol sok épület viszonylag ép állapotban maradt, és ahol a Cecilienhof kastély volt, amelyet a császár az első világháború éveiben építtetett a trónörökös részére. A kastély nagy park közepén állt, amelyet magas kőfal vett körül, s ez biztonsági szempontból is teljesen megfelelővé tette a három nagyhatalom vezetőinek találkozója számára. A közelben, Babelsbergben az egykori német elit sok villája épségben maradt, s ezeket a konferencián részt vevő hatalmak küldöttségvezetőinek és személyzetének rendelkezésére bocsátották. Azt az ajánlatot, hogy a találkozót Potsdamban rendezzék meg, különösebb vita nélkül fogadták el, és a szovjet parancsnokság késlekedés nélkül megkezdte a munkaülésekhez és a küldöttségek elhelyezéséhez szükséges helyiségek előkészítését és felszerelését. A konferencia megnyitását július 17-re tűzték ki, és bár kevés idő maradt, a szovjet parancsnokság erre az időpontra nemcsak a szükséges körülmények megteremtésével végzett, hanem a környező területet is elrendezte.

Ezzel egyidejűleg politikai síkon is folytak a „három nagy" találkozójának utolsó előkészületei. Bizonyos vonatkozásban ezek az előkészületek rendkívül sajátságosak voltak, legalábbis ami Churchillt illeti.

Churchill 1945 májusában és júniusában egyre sürgette

Trumant a „három nagy" újabb konferenciájával. Az idő, bizonyította a brit miniszterelnök, Sztálinnak dolgozik annak arányában, ahogy az amerikai haderő jelentős kontingenseit Európából átdobják a csendes-óceáni hadszíntérre a Japán-szigetek elleni döntő támadás előtt. A miniszterelnök arra is próbálta rávenni az amerikai elnököt, hogy az Egyesült Államok ne adja vissza azokat a területeket, amelyeket Németországban a szovjet megszállási övezet kijelölt határait átlépve elfoglaltak.

A hitleri birodalom utolsó napjaiban a goebbelsi propaganda által teljesített kiagyalásokat felkapva Churchill azt írta Trumannek, hogy az amerikai csapatok kivonása ezekről a területekről azt jelentené, hogy az orosz uralom 300–400 mérföldes szakaszon 120 mérföldnyivel előbbre nyomulna. Churchill azt bizonygatta, hogy a szövetséges csapatoknak addig nem szabad visszavonulniuk, „amíg nem kapunk kötelező ígéretet Lengyelország ügyében, valamint Németország orosz megszállásának ideiglenes jellegét illetően"[36].

Washingtonban még mindig folyt a harc Roosevelt politikai öröksége körül. Néhány befolyásos politikus arról próbálta meggyőzni az új elnököt, hogy „közbülső álláspontot" kell elfoglalnia Nagy-Britannia és Oroszország között. Ilyen körülmények között Truman nem követhette Churchillt, és azt válaszolta neki, hogy szeretne elkerülni egy olyan helyzetet, amely lehetővé tenné a szovjet félnek, hogy Washingtont és Londont Moszkva elleni összeesküvéssel vádolja. Churchillnek végül is el kellett ezt fogadnia, de továbbra is hangot adott aggodalmának amerikai csapatoknak Európából való kivonása miatt. Május 12-én egy üzenetet intézett Trumanhez, amelyben először vette fel fegyvertárába az Európa közepén végighúzódó „vasfüggöny" Goebbels-féle kiagyalását.

„Mi történik egy vagy két év múlva – elmélkedett –, amikor a brit és az amerikai haderő megcsappan, a francia haderő jóformán nem lesz még, vagy legalábbis nem lesz nagyobb arányokban, s amikor mi maroknyi hadosztállyal rendelkezünk

majd, míg az oroszok, ha akarnak, esetleg két- vagy háromszáz hadosztályt tartanak Európában harci készenlétben? Ilyen esetben »vasfüggöny« ereszkedik le arcvonaluk mentén. Nem tudjuk, mi történik a függöny mögött. Aligha fér kétség ahhoz, hogy a Lübeck–Trieszt–Korfu vonaltól keletre eső egész térség hamarosan teljesen a kezükben lesz. Ehhez még hozzá kell venni azt a kiterjedt körzetet, amelyet az amerikai hadsereg foglalt el Eisenach és az Elba között, s amelyet feltételezésem szerint az orosz haderő néhány nap alatt megszáll majd, ha az amerikaiak visszavonulnak. Akkor az oroszok, ha úgy akarják, előrenyomulhatnak az Északi-tenger és az Atlanti óceán vizeihez."[37]

Washingtonban viszont a külügyminisztérium is, a hadügyminisztérium is ellenezte azt, hogy a szovjet megszállási övezetül kijelölt, az amerikaiak által elfoglalt területeket váltópénznek használják fel. Hopkins nyomatékosan azt tanácsolta az elnöknek, hogy legyen tartózkodó, és figyelmeztette, ha az Egyesült Államok megtagadná a csapatok visszavonását az előretolt állásokból, ennek olyan látszata volna, mintha megsértené a felek jószándékából egy évvel ezelőtt kötött megállapodást. Ennek a megállapodásnak a megsértését, jelentette ki, nemcsak Oroszországban nem értenék meg, hanem magában az Egyesült Államokban sem. Ennek az ajánlatnak megfelelően Truman június 11-én ezt írta Churchillnek: „Nem halaszthatom az amerikai csapatok kivonását a szovjet övezetből, hogy így nyomást gyakoroljak más kérdések rendezésére."

A szovjet fél emellett szövetségesei értésére adta, hogy addig nem járul hozzá a berlini Szövetséges Ellenőrző Bizottság működéséhez, amíg nem vonják ki az amerikai és az angol csapatokat a szovjet övezetből. „Tanácsadóim szerint – írta Truman – nem lenne túlságosan ésszerű és hasznos a Szovjetunióval való kapcsolatainkra nézve, ha ezt az akciót halogatnánk a berlini találkozóig." Churchill nem tudta eltitkolni csalódását. „Nyilvánvalóan egyet kell értenünk az Ön döntésével

– válaszolta az elnöknek. – Őszintén remélem, hogy az Ön akciója végül is elősegíti majd az európai békét."[38] Nem nehéz megérteni, hogy Churchill milyen békéért fáradozott.

Érdekes Harriman vallomása, aki emlékirataiban ezt az incidenst kommentálva így ír: „Az övezetek határait már előre rögzítettük, mert valamennyien fontosnak tartottuk, hogy a területi kérdésekben ne kerüljünk összeütközésbe az oroszokkal. Vezérkari főnökeinknek az volt a véleménye, hogy az övezetekről Londonban létrejött megállapodás teljesen kielégítő. Persze, alábecsülték a tényleges helyi szituációt, némileg túlbecsülték a szovjet csapatok keletről való előrenyomulásának és alábecsülték a szövetséges csapatok nyugatról való benyomulásának mélységét. [Valójában arról van szó, hogy a hitleristák megnyitották a frontot nyugaton, s minden erejüket a Vörös Hadsereg ellen összpontosították. – *V. B.*] De ezért nem bírálhatom őket. Senki sem láthatta előre eléggé pontosan, hogyan is zajlik majd le a Németországért vívott utolsó ütközet. Az volt a fontos, hogy az oroszokkal sikerült olyan megállapodásra jutnunk, amely pontosan rögzítette, hogy melyik hadseregnek melyik területet kell megszállnia, és nekünk meg kellett tartanunk ezt a megállapodást. Ha megtagadtuk volna csapataink kivonását a szovjet megszállási övezetből Németországban, az oroszok bizonyosan megtagadták volna a kivonulást azokból az övezetekből, amelyek Ausztriában nekünk voltak kijelölve."

Ezenkívül, folytatja Harriman, mindenképpen figyelembe kellett venni, hogy a Csendes-óceánon még meg kellett nyerniük a háborút. Az Egyesült Államok haditervei amerikai csapatoknak Európából a Távol-Keletre való tömeges átdobását irányozták elő.

Útban Európa felé tanulmányozta Truman elnök, az „Augusta" cirkálón szelve át az óceánt, a Potsdamban megtárgyalandó problémákat. A hajó társalgójában az elnök naponta tanácskozást tartott legszűkebb törzskarával, amelybe olyanok tartoztak, mint J. Byrnes, az új külügyminiszter,

B. Cohen külügyminisztériumi tanácsadó, F. Matthews, a külügyminisztérium európai ügyekkel foglalkozó osztályának vezetője, Leahy tengernagy és Ch. Bohlen, akit annak idején a szovjet ügyek legjobban informált szakértőjének tartottak.

A potsdami konferencia előtt az amerikai küldöttség által megtárgyalt kérdések között különleges helyet foglalt el a Szovjetunió részvétele a Japán elleni háborúban. A vezérkari főnökök egyesített bizottsága írásbeli jelentést terjesztett Truman és Churchill elé. A jelentésben felsorolták azokat a lépéseket, amelyek Japán mielőbbi leveréséhez szükségesek voltak. „Ösztönözni kell az oroszok belépését a Japán elleni háborúba – olvasható a jelentésben. – Meg kell adni mindennemű olyan segítséget, amely fokozza Oroszország harcképességét." Az elnök nem kételkedett abban, hogy a vezérkari főnökök javaslatai ésszerűek. „Közvetlen célom természetesen az volt, hogy elérjem Oroszország mielőbbi belépését a Japán elleni háborúba"[39] – írta később visszaemlékezéseiben. Ugyanezen a véleményen volt Stimson hadügyminiszter is.

A potsdami konferenciáig sok olyan amerikai politikust, akik nemrég még vezető pozíciót töltöttek be, eltávolítottak a gyakorlati teendőktől. Igen szerény szerep jutott Averell Harrimannek is. Bár valamennyi plenáris ülésen ott volt, az amerikai csoporton belül a legfontosabb döntéseket nélküle hozták. James Byrnes, az Egyesült Államok új külügyminisztere nemcsak Harrimant tartotta távol a gyakorlati ügyektől. Hasonló sors jutott Stimson hadügyminiszternek is, nyilvánvalóan azért, mert nem helyeselte az olyan irányú próbálkozásokat, hogy az Egyesült Államok politikáját elfordítsák a Szovjetunióval való együttműködéstől. Harriman mellőzöttnek érezte magát, és Trumannel való egyik találkozása alkalmával azt mondta, szeretne hamarosan nyugállományba vonulni.

– Ha Ön is úgy kívánja – közölte az elnökkel –, kész vagyok Moszkvában maradni, míg véget nem ér a Japán elleni háború. Utána szeretnék visszavonulni és hazatérni...

Az elnök nem tett ellenvetést, és Harriman ezt annak jeléül fogta fel, hogy az új adminisztráció nem nagyon tart igényt a szolgálataira.[40]

Truman és Byrnes viszonya is igen sajátos volt. Az új külügyminiszter sehogy sem tudta megbocsátani Trumannek, hogy ő, Byrnes, miatta nem lett elnök. Amikor 1944-ben Chicagóban megtartották a Demokrata Párt konvencióját, Byrnes teljesen bizonyosra vette, hogy Truman őt jelöli majd alelnöki posztra. Ám később maga Truman került erre a posztra. Byrnes magában sehogy sem békült meg azzal, hogy Truman „becsapta", Byrnes ráadásul igen nagyra volt magával. De mások is tapasztalt politikusnak tartották. A szenátusba először 1930-ban választották be, s ott eléggé nagy befolyása volt. Azt mondják, Roosevelt mindig győzelmet aratott a kongresszusban, amikor Byrnes őt támogatta, és veszített, amikor a szenátor nem az ő oldalán állt. Mindamellett Byrnes teljesen járatlan volt nemzetközi ügyekben, és eléggé zavaros elképzelései voltak arról, mi is történik a külvilágban.

A potsdami konferencián hivatalosan Truman katonai tanácsadója Leahy tengernagy volt, aki hosszú ideig Roosevelt elnök egyik legközelebbi tanácsadójaként szerepelt. Truman viszont őt is alig vonta be a gyakorlati kérdésekbe. „Ott voltam" című könyvében Leahy főleg a protokolláris jellegű eseményeket idézi fel.[41] Úgy tűnik, általában nem nagyon szólt bele a körülötte zajló események lényegébe. Leahy lojális maradt az új elnökhöz, bár tanácsadói minőségében nem volt különösebben a hasznára.

Már akkor megindult a washingtoni adminisztráció átszervezésének folyamata. Truman sok olyan politikust rekesztett ki a potsdami konferenciából, aki a múltban aktívan segítette Roosevelt elnököt. Ez egyik fontos jele volt annak, hogy az Egyesült Államok külpolitikai irányvonalában gyökeres változások mentek végbe.

Az amerikai és az angol delegáció a szovjet delegációnál előbb érkezett Berlinbe, és Truman, Churchill nyomásának engedve, belement abba, hogy Sztálinnal való találkozásuk előtt véleménycserét folytassanak egymással.

Korábban Churchill csak egy alkalommal látta Trumant, amikor Washingtonban járt, hogy Roosevelt elnökkel tárgyaljon. Ezért a brit miniszterelnök nemigen tudta, hogyan is viselkedjen az új elnökkel szemben. Nyilvánvalóan hasonló helyzetben volt Truman is. Mindenesetre, már a potsdami konferencia előkészítése során előzetes szondázás céljából Londonba küldte Davies nagykövetet. Davies már a miniszterelnökkel való első találkozásakor utalt arra, hogy az elnök „aggódik" az Egyesült Államoknak és Nagy-Britanniának a Szovjetunióval való kapcsolataiban bekövetkezett komoly romlás miatt. Feltehető, hogy Davies, aki mindig lelkes híve volt a Szovjetunióhoz való közeledés érdekében Roosevelt elnök által folytatott politikának, készpénznek vette azt, amit Truman az „aggodalmairól" mondott. Ezért kijelentette Churchillnek, hogy nézete szerint a „három nagy" egységének folytatása nélkül nincsenek békével kecsegtető ésszerű perspektívák. A szövetségesek európai győzelme után kialakult helyzetet jellemezve Davies a bizalmatlanság és gyanakvás mindkét fél részéről felmerült különféle megnyilvánulásaira hivatkozott. A dolgot az is bonyolítja, mondotta Davies, hogy a Szovjetunió véleménye szerint Anglia és Amerika próbál egyezségre jutni a Szovjetunióval szemben. Mindezt figyelembe véve, folytatta, valamint azért is, mert az új elnök azelőtt még sohasem találkozott a szovjet kormányfővel, Truman szeretne lehetőséget kapni arra, hogy elbeszélgessen Sztálinnal a tervezett „hármas találkozó" megkezdése előtt.[42]

Churchill, aki már régen a Szovjetunióval való konfrontáció irányvonalát követte, a maga módján értelmezte az elnök „aggodalmait". Ebben inkább célzást látott annak lehetősé-

gére, hogy a Szovjetunióval való kapcsolatok megromlásának viszonyai között tovább folytassák a konfrontáció politikáját. Trumannek abban a kívánságában viszont, hogy külön találkozzon Sztálinnal, veszélyt szimatolt. Ez úgy festett, mint London kirekesztése a „nagy politikából", vagy legalábbis mint kiszorítása másodlagos pozíciókra. Churchill felháborodott pózt vett fel, és azt mondta, „meg van lepve és meg van sértve" azon, hogy ki akarják zárni a Sztálinnal való – háború utáni első – találkozóról.

– Talán nem támogattam az Egyesült Államokat végig a háború alatt – kiáltott fel a miniszterelnök –, és ezt érdemlem ezért a támogatásért? Talán nem támogattam a Németország feltétel nélküli kapitulációjára vonatkozólag megfogalmazott amerikai formulát, amikor különbékét érhettem volna el Hitlerrel? Mit jelent mindez? Egy ilyen találkozónak olyan az optikája, mint valami tisztességtelen alkunak. Soha, soha, soha nem egyezem bele ebbe!...

Churchill úgy érezte, az amerikaiak nem hajlandók őt komolyan venni. Washington először elutasította Churchillnek azt a javaslatát, hogy az amerikaiak hagyják meg csapataikat a Szovjetuniónak szánt németországi övezetekben, ezután pedig Truman, Churchill nyomatékos ajánlásai ellenére, úgy döntött, hogy az amerikai csapatkontingensek jelentős részét kivonja Európából. Most pedig Truman különtalálkozót tervez Sztálinnal. Vajon nem akarja-e Washington végképp cserbenhagyni szövetségesét? Nem arra spekulál-e Washington, hogy önállóan egyezkedjen Moszkvával, amikor Churchill olyan nagy erőfeszítésekkel próbálta meggyőzni az amerikaiakat arról, hogy a Szovjetunió szörnyű veszélyt jelent az Egyesült Államokra nézve? A brit miniszterelnök Davies követhez fordulva drámai hangon azt kérdezte:

– Azt kívánja talán az elnök nevében közölni, hogy az Egyesült Államok úgy döntött, távol tartja magát az európai ügyekben való részvételtől?[43]

Davies kitért az egyenes válasz elől, és erre Churchill szabad-

jára engedte indulatait. Kérkedve kijelentette, hogy ha az amerikaiak nem értik meg, mekkora veszélyt jelent Oroszország Európára nézve, akkor Anglia egyedül áll majd a vártán. Nagy-Britannia nem olyan tényező, amelyet világméretű ügyekben figyelmen kívül lehet hagyni. Még meg tudja védeni magát. Anglia egyedül megállja a helyét, ahogy ezt azelőtt is tette...

Davies nagykövet nem ült fel ennek a kérkedésnek. Emlékeztette Churchillt arra, hogy a Szovjetunió óriási mértékben hozzájárult a közös ellenség legyőzéséhez, és hozzátette, nem szabad újraéleszteni a régi gyanakvást. A vitát összegezve Davies kijelentette: sokak feltételezése szerint – miután most a kontinensen nincs már meg az a harmadik versengő hatalom, amelynek segítségével ellensúlyozni lehetne Oroszország növekvő erejét – Anglia Amerika embertartalékait és gazdasági potenciálját szeretné felhasználni arra, hogy továbbra is folytathassa az „oszd meg és uralkodj" klasszikus brit politikáját.

Davies olyan jól rátapintott Churchill igazi indítékára, hogy a brit miniszterelnök ezúttal minden találékonysága ellenére sem tudta, mit válaszoljon. Csak annyit jegyzett meg, hogy szeretné minél előbb kifejteni elképzeléseit az elnöknek.

Minden jel szerint Trumannek tetszett Churchill rámenőssége, s nem ellenezte tovább a brit miniszterelnökkel való találkozást a szovjet delegáció Potsdamba érkezése előtt.

A két nyugati vezető megbeszélésére július 16-án került sor abban a babelsburgi villában, amelyben az elnök megszállt, és amelyet ezért „kis Fehér Háznak" neveztek el. A megbeszélést Japánnal kezdték. Churchill kijelentette, hogy friss brit csapatkontingenseket tud rendelkezésre bocsátani a csendes-óceáni háborúhoz. Truman azonban értésére adta, hogy nincs szüksége angol segítségre. Sőt, annak ellenére, hogy Jaltában hivatalosan megállapodtak abban, hogy a Szovjetunió a hitleri Németország kapitulációja után belép a Japán elleni háborúba, Truman kijelentette Churchillnek: nem szándékozik „megkérni" az oroszokat az e háborúba való belépésre. Ez kissé

megédesítette a Churchillnek nyújtott keserű pirulát. Visszanyerve lelki egyensúlyát, újra előhozakodott vesszőparipájával, s azt fejtegette, mekkora „veszélyt" jelent a Szovjetunió Európára nézve, de ugyanúgy az Egyesült Államokra nézve is. Mindent egybevetve Churchill elégedett volt ezzel a találkozóval. Naplójában megjegyezte: mély benyomást tett rá Truman keménysége és döntési képessége.

Még aznap délután Stimson, az Egyesült Államok hadügyminisztere felkereste a villájában Churchillt, hogy tájékoztassa az Új-Mexikóban végrehajtott kísérleti atombomba-robbantás előzetes adatairól. Churchill nem tudta titkolni lelkesedését. Felkiáltott:

– Itt a leggyorsabb eszköz a második világháború befejezésére!

Rövid hallgatás után pedig hozzátette:

– De lehet, hogy egy s más egyébre is...[44]

Később Churchill a következőket írta naplójába:

„Katonai tervezésünk eddig a pillanatig abból indult ki, hogy intenzív bombázásokkal és nagy amerikai csapattestek partraszállásával be kell nyomulni a tulajdonképpeni japán területre. Feltételeztük, hogy a japánok elkeseredett ellenállása folytán, akik bármely barlangban és bármely fedezékben szamuráji hűséggel fognak élethalálharcot vívni, Japánnak lépésről lépésre való meghódítása körülbelül egymillió amerikai és félmillió angol életet követel majd. Most ez a lidérc szertefoszlott. Egy fényes és lenyűgöző látomás lépett a helyébe: az egész háború befejezése egy vagy két erőteljes csapással... Most már nincs szükségünk az oroszokra. Most már megvan a lehetőségünk arra, hogy a Távol-Keleten azonnal véget vessünk a mészárlásnak. De Európában is kellemesebb perspektívák tárulnak fel. Nem kételkedem benne, hogy amerikai barátaim fejében is ezek a gondolatok motoszkáltak."[45]

Stimson hiába próbálta meggyőzni Churchillt arról, hogy a szovjet felet tájékoztatni kell az új fegyverről. Churchill hallani sem akart erről. Ugyanúgy reagált, mint Byrnes, akivel Stimson ezt megelőzően beszélt.

SZTÁLIN TALÁLKOZIK TRUMANNEL

Július 17-én pontosan déli 12 órakor a szovjet kormányfő limuzinja megállt Babelsbergben a „kis Fehér Ház" bejárata előtt. Az elnök legközelebbi munkatársai, H. Wogan és J. Wordeman várták a vendégeket. Sztálin generalisszimuszi egyenruhában volt, fehér zubbonyban, nagy aranyozott vörös vállrojtokkal. Nemrég kapta meg ezt a legmagasabb katonai rangot, elismerésül a Vörös Hadseregnek a Nagy Honvédő Háborúban elért sikereiért és történelmi győzelmeiért. Sztálinnal együtt érkezett oda Molotov és tolmácsi minőségben a Külügyi Népbiztosság tanácsosa, Sz. A. Golunszkij. A szovjet képviselők felmentek a vastag szőnyeggel borított lépcsőn az emeletre, Truman elnök dolgozószobájába, ahol az Egyesült Államok elnöke, Byrnes külügyminiszter és Bohlen tolmács várta őket.

Az elnök tolmácsának feljegyzései szerint Sztálin nyugodt, szívélyes volt, halkan, barátságos hangon beszélt.

A megbeszélés során Truman és Sztálin a konferencia napirendjét tárgyalta meg, s Sztálin néhány kiegészítésre tett javaslatot, belevéve a spanyolországi Franco-rezsim kérdését. Truman, mintegy elengedve a füle mellett a Francóra vonatkozó megjegyzést, megkérdezte Sztálintól, hogy véleménye szerint hány órakor volna alkalmas összejönni az első plenáris ülésre. Sztálin azt felelte, hogy Molotov és Eden aznapban, július 17-

ben, 17 órában állapodtak meg. Byrnes tréfásan célzott Sztálinnak arra a közismert szokására, hogy éjjel dolgozik és másnap későn kel. Sztálin ugyanolyan hangnemben azt felelte neki, hogy a háború befejezése után a szokásai megváltoztak.

– Ami a Franco-rezsimet illeti – folytatta most már komoly hangon –, szeretném megmagyarázni álláspontomat. A Franco-rezsim nem a spanyolországi belső fejlődés eredménye. Ezt Németország és Olaszország kényszerítette rá Spanyolországra, és ezért veszélyt jelent az Egyesült Nemzetekre nézve. Franco rezsimje veszélyes és káros, mivel Spanyolországban menedékre lelnek a fasizmus különböző maradványai. Ezért úgy gondoljuk, hogy véget kell vetni ennek a rezsimnek...

Truman azt válaszolta, hogy nem rendelkezik elegendő anyaggal Francót illetően, de feltétlenül tanulmányozni fogja ezt a kérdést. A továbbiakban Truman kevésbé hivatalosan kívánta folytatni a beszélgetést. Azt mondta:

– Azért jöttem ide, hogy baráti kapcsolatot létesítsek Önnel, és közvetlenül Önnel érintkezzem, s így módunkban legyen egyik-másik kérdésben rögtön eldönteni, hogy „igen" vagy „nem", annál inkább, mert én nem vagyok diplomata.

Sztálin azt felelte, hogy a nyíltság jó dolog, és ez segítségére lesz a Szovjetuniónak abban, hogy elrendezze az Egyesült Államokkal felmerülő ügyeit.

Truman azt mondta, hogy ha az Egyesült Államok és a Szovjetunió között baráti kapcsolatok alakulnak ki, akkor a felmerülő nézeteltéréseket gyorsan és nyílt légkörben lehet majd rendezni.

– Magától értetődik – erősítette meg Sztálin –, hogy nézeteltérések előfordulhatnak, de azokat rendezni kell.

Truman, mintegy mellékesen kijelentette, hogy már találkozott Churchillel. Sztálin erre nyugodtan reagált. Csupán annyit jegyzett meg, hogy az angolok álláspontja a Japán elleni háborút illetően nem eléggé világos. Ami az oroszokat és az amerikaiakat illeti, folytatta Sztálin, ők teljesítik kötelezettsé-

geiket. Minden jel szerint az angolok azon a véleményen vannak, hogy a háború alapjában véve már befejeződött.

Truman elmondta, hogy a brit miniszterelnök felajánlotta neki segítségét a távol-keleti háborúban.

– Ez kissé furcsa ötlet – jegyezte meg a szovjet kormányfő. – Hiszen Angliát a németek bombázták, nem pedig a japánok. Számukra tulajdonképpen befejeződött a háború, és az angol népnek ezek az érzései könnyen az angol miniszterelnök ellen fordulhatnak. Az amerikai nép segítette Angliát a háború kezdeti szakaszában. Lehet, hogy Churchill most úgy gondolja, hogy segítenie kell az amerikaiakat a Japán elleni háborúban?

– Nem vagyunk olyan nehéz helyzetben, mint Anglia volt Németországgal szemben – mondta Truman.

– Ami bennünket illet, mi augusztus közepére leszünk felkészültek – szögezte le határozottan Sztálin.

Ez a megjegyzés nyilvánvalóan zavarba hozta Trumant. Hiszen általában ellenezte, hogy a Szovjetunió belépjen a távol-keleti háborúba, mert úgy vélte, már nincs szüksége ilyen segítségre. Nem tetszett neki, hogy Sztálin most ilyen határozottan emlékeztetett Amerika kérésére és arra a saját ígéretére, hogy a Szovjetunió Németország legyőzése után belép a Japán elleni háborúba.

Mindamellett Truman tisztában volt vele, hogy már nem tehet semmit, és hogy a Szovjetunió belép a háborúba, függetlenül attól, hogy ő most mit csinál vagy mond. Ezért az elnök jobbnak látta, ha hallgat.

Sztálin, felhasználva ezt, rátért egy másik témára. Tájékoztatta Trumant azokról a tárgyalásokról, amelyeket a szovjet kormány Kína nacionalista kormányával folytatott a jaltai konferencián egyeztetett kérdésekről. Sztálin azt mondta, hogy a kínaiakkal nem ment minden simán, és hogy most hazautaztak konzultálni.

A megbeszélés után Truman meghívta Sztálint, maradjon ott löncsre, de aközben csak általános jellegű dolgokról társalogtak. Ennek ellenére az együtt töltött idő lehetővé tette

Sztálinnak és Trumannek, hogy alaposan szemügyre vegyék egymást. A Sztálinnal való első találkozásáról Truman a többi között azt írta naplójába: „Különös benyomást tett rám a szeme, az arckifejezése... Amikor beszélt, egyenesen a szemembe nézett. Jó hangulatban volt, rendkívül udvarias. Mély benyomást tett rám, és úgy döntöttem, nyíltan beszélek vele."[1]

A HELYZET SAJÁTOSSÁGA

Az antifasiszta koalícióba tartozó három nagyhatalom vezetőinek harmadik és utolsó konferenciája sokban különbözött az ilyen jellegű két előző tanácskozástól. Ennek a konferenciának a sajátossága elsősorban abban állt, hogy nem sokkal a hitleri Németország és csatlósai elleni európai háború győzelmes befejezése után került rá sor. Egyrészt ez emelkedett hangulatot teremtett, és mintegy meg kellett volna könnyítenie a konferencia előtt álló feladatok megoldását. Másrészt jelentkeztek bizonyos centrifugális erők, amelyek nehezítették az akciók egyeztetését, és mintegy különböző irányokba húzták a találkozó részvevőit.

A potsdami konferenciának egy további sajátossága az volt, hogy összetételét tekintve eltért a teheráni és jaltai találkozóktól. Az Egyesült Államokat ez alkalommal Truman képviselte, akinek nézetei és a cselekvési módszerei lényegesen eltértek Roosevelt gyakorlatától. A brit delegációt csak a konferencia első részében vezette Churchill. Az angliai általános választásokon elszenvedett veresége után, július 28-tól Angliát Clement Attlee, a győztes Munkáspárt vezetője képviselte. A nyugati szövetségesek új politikusainak megjelenése természetesen rányomta bélyegét a potsdami konferencia munkájára.

A „három nagy" előző két találkozójától eltérően, ahol sok kérdést először vetettek fel és oldottak meg, a potsdami konferencia már sok konkrét megállapodással rendelkezett, amelyeket a szövetségesek mind a háború további folytatását (pél-

dául a Szovjetuniónak a Japán elleni háborúba való belépését), mind a háború utáni rendezést illetően kötöttek. Ezért a potsdami találkozó részvevőinek számos esetben csupán megerősíteniük vagy konkretizálniuk kellett a már meglévő elvi döntéseket. Ez azonban nem bizonyult olyan egyszerű dolognak, mert a nyugati képviselők megpróbáltak revideálni néhány meglévő megállapodást, amivel kapcsolatban a konferencián időnként éles diplomáciai harc folyt. Ezzel együtt természetesen új problémák merültek fel, amelyeket meg kellett vitatni és meg kellett oldani.

A legfontosabb kérdés, amelyet sokoldalúan megtárgyaltak, alighanem a feltétel nélkül kapitulált Németország átalakítása volt. Ebben is rendelkezésre álltak a külügyminiszterek 1943-as moszkvai konferenciáján létrehozott Európai Konzultatív Bizottság ajánlásai. Csakhogy az európai háború befejezése után új helyzet állt elő. A nyugati hatalmak vezető köreiben egyre szívesebben foglalkoztak azzal a churchilli gondolattal, hogy Németország embertartalékait és gazdasági potenciálját felhasználják a Szovjetunió ellen esetleg indítandó háborúban. Ezért a Németország teljes demilitarizálására és demokratizálására korábban kidolgozott tervek most nem feleltek meg a washingtoni és a londoni politikusoknak. A potsdami konferencián a szovjet delegáció kénytelen volt határozott harcot folytatni az ilyen jellegű tendenciák ellen. Ez az Európa biztonsága, ugyanakkor Németország békés jövője nevében a német nép valódi nemzeti érdekeiért folytatott harc volt.

A Szovjetunió elérte, hogy a konferencián közös határozatot hozzanak Németországnak mint egységes egésznek a nácitlanításáról, demokratizálásáról és demilitarizálásáról. Köztudott, hogy az Egyesült Államok és Nagy-Britannia a háború éveiben terveket dolgozott ki Németországnak néhány önálló, főleg mezőgazdasági államra való felosztására vonatkozólag. Washington és London ezzel arra számított, hogy egy csapásra végez a veszélyes konkurrenssel, és kedvező feltételeket teremt Európa szívében az imperialista machinációkhoz. Ez a terv

kudarcra volt ítélve, mivel a Szovjetunió kezdettől fogva elutasította ezeket az elgondolásokat. A győzelem napján, május 9-én mondott beszédében Sztálin kijelentette, hogy a Szovjetunió „Németországot sem felosztani, sem megsemmisíteni nem akarja".[2]

A potsdami konferencián a Németországhoz való viszonyban a kezdeti ellenőrzési időszakban érvényesítendő politikai és gazdasági irányelvekről kötött megállapodásban a következő célokat tűzték ki: Németország teljes leszerelése és demilitarizálása; a haditermelésre felhasználható egész német ipar megsemmisítése; a nemzetiszocialista pártnak és fiókszervezeteinek megsemmisítése; minden náci intézmény feloszlatása; mindennemű náci és militarista tevékenység és propaganda megakadályozása; felkészülés a német politikai életnek demokratikus alapokon való végleges újjászervezéséhez. A gazdasági elvekről szóló rész világosan leszögezi, hogy Németországot gazdasági szempontból egységes egésznek kell tekinteni, és hogy a német gazdaságot decentralizálni kell „a gazdasági erők ama túlzott koncentrációjának megszüntetése céljából, amely ma főleg kartellek, szindikátusok, trösztök és más monopolista egyesülések formájában áll fenn"[3].

Később a nyugati szövetségesek e megállapodás felrúgására törekedtek. Látva, hogy az egész Németországot nem tudják saját imperialista céljaikra felhasználni, úgy határoztak, hogy a potsdami konferencia szellemében és betűjével ellentétben az ország nyugati részét a Szovjetunió és a népi demokratikus országok ellen tervezett agresszió felvonulási területévé változtatják. Előirányozták Nyugat-Németország demilitarizálását és a NATO katonai tömbjébe való bevonását. Akkor az ország keleti részének dolgozói létrehozták saját, szocialista államukat: a Német Demokratikus Köztársaságot, amely az európai béke és a társadalmi haladás bástyájává vált német földön.

Az elmúlt években hazánkban és külföldön is sokat írtak a potsdami konferenciáról. Elismeréssel kell adóznunk azok-

nak a nyugati kutatóknak, akik megpróbálják objektívan értékelni a konferencia munkáját, és ugyanúgy az azt követő fejlődést. De igen sok az elfogult ítélet is. Az amerikai és az angol irodalomban rendkívüli helyet foglalnak el az akkori eseményekben részt vevő politikusok visszaemlékezései. Céljuk világos: lehetőleg kedvező színben feltüntetni saját cselekedeteiket és árnyékot vetni a Szovjetunió politikájára, mindenféle visszatetsző indítékokat tulajdonítva a Szovjetuniónak.

A Szovjetunió számára rendkívül nagy jelentőségű volt az antifasiszta koalíció három hatalma vezetőinek harmadik találkozója. Az alig három hónappal előbb győzedelmesen befejezett háború a Szovjetunió egyik legsúlyosabb megpróbáltatása volt. Ebben a háborúban dőlt el a világ első szocialista államának sorsa, itt dőlt el a világ civilizációjának, a haladásnak és a demokráciának a jövője. A szovjet népnek e győzelem kivívása érdekében óriási áldozatokat kellett hoznia. Az európai háború befejezése után a szovjet diplomácia abban látta fő feladatát, hogy megszilárdítsa a drágán kivívott győzelmet, megbízhatóan megvédje a szovjetállamot és a többi szabadságszerető népet a reakciós erők újabb merényleteivel szemben, megteremtse a feltételeket a tartós béke biztosításához.

Ennek alapját az az elvi irányvonal alkotta, amelyet a Szovjetunió egész története során követett, beleértve a háború időszakát is. A kormányfők konferenciáin és más nemzetközi fórumokon a közös harctevékenység éveiben kötött háromoldalú megállapodások mindegyik fél érdekeit kifejezték. A nyugati hatalmaknak természetesen már akkor is megvoltak a saját nézeteik a háború folytatásának konkrét problémáira vonatkozóan éppúgy, mint a háború utáni rendezést illetően. A határozatok kidolgozása során gyakran heves viták folytak. Ám olyan viszonyok között, amikor folytatódott a harc a közös ellenség ellen, ráadásul úgy, hogy a hitleri Németország elleni háború fő terhét a Szovjetunió viselte, nem volt más alternatíva, mint a tárgyalások valamennyi részvevője számára elfogadható egyeztetett álláspontok elérése. Mindez nagy erő-

feszítéseket, pozitív hozzáállást, az ésszerű kompromisszumra való készséget, türelmet, jóindulatot, megállapodás elérésére való törekvést követelt meg. Annak is nagy jelentősége volt, hogy a háború éveiben az Egyesült Államok kormányának élén olyan realisztikusan gondolkodó politikus állt, mint Roosevelt. Józan álláspontjával, Churchill-lel ellentétben, gyakran segítette elő azt, hogy végül is ésszerű döntés jöjjön létre a legélesebb kérdésekben. Az amerikai kutató, Stanley Hoffman a „Gondolatok a hidegháborúról" című gyűjteményben megállapítja: „Roosevelt teljesen nyilvánvalóan nagyon szerette volna a békés együttműködést a Szovjetunióval. Az elnök megértette a szovjeteknek a biztonságukért való aggódását, s ezért a háború folyamán sokszor fölöttébb felingerelte Churchill viselkedése."[4]

De nemcsak arról volt szó, hogy Roosevelt igyekezett megérteni és figyelembe venni tárgyalópartnerének szempontjait és érdekeit. Nagy jelentőségű volt az az elvi állásfoglalása is, hogy a Szovjetunióval a háború éveiben kialakult együttműködést a háború utáni időszakban is folytatni kell. Ez lényegében azt jelentette, hogy elutasítja a nyugati hatalmak uralkodó körei által a két világháború között folytatott, a Szovjetunióval való konfrontációra irányuló politikát, amely azt célozta, hogy lehetőleg fel is számolják a szocialista rendszert, amelynek 1917. októberi megjelenése Washington, London és Párizs sok befolyásos politikusának szemében „történelmi hiba" volt. Ennek a „hibának" a kijavítása érdekében akár a német fasizmus szolgálatait is készek lettek volna igénybe venni.

Az antifasiszta koalícióban részt vevő nagyhatalmak együttműködési gyakorlatának legfontosabb politikai eredménye éppen az volt, hogy sok nyugati politikus, mindenekelőtt amerikai, késznek mutatkozott arra, hogy a Szovjetunióval a háború éveiben és a háború utáni időszakban egyenjogú alapon együttműködjön. Más kérdés az, hogy mennyire volt kész ilyen döntő fordulatra Churchill. Mindamellett így vagy úgy kénytelen volt támogatni ennek a politikának a legfonto-

sabb tételeit, többek között a nagyhatalmak egyhangúságának alapvető elvét, amelyre az ENSZ Alapokmánya épül. Ami Roosevelt elnököt illeti, mint tudjuk, gyakran hangsúlyozta arra való készségét, hogy ilyen fordulatot tegyen, és a háború előtti időszakhoz viszonyítva gyökeresen átalakítsa a Szovjetunióval való kapcsolatokat.

Roosevelt tisztában volt vele, hogy az Egyesült Államokban ennek az új szemléletnek igen befolyásos ellenzői voltak, akik semmiképpen sem szerették volna a Szovjetunióval való háborús együttműködés gyakorlatát kiterjeszteni a békeidőkre. Ezért nem akarta halogatni a Szovjetunióval való háború utáni együttműködésre vonatkozó megállapodást.

Ebben kétségtelenül Roosevelt elnöknek és elvbarátainak éleslátása mutatkozott meg. Nagy erőfeszítéseket tettek annak érdekében, hogy különböző szinteken még a háború befejezése előtt több szövetségi konferenciát tartsanak és lefektessék a háború utáni politikai és gazdasági együttműködés alapjait. Ennek az irányvonalnak a tehetetlenségi ereje, valamint az amerikai nép széles tömegeinek a Szovjetunióval való együttműködés folytatását támogató hangulata a potsdami konferencián arra kényszerítette az amerikai delegációt, hogy megerősítse a szövetségesek által korábban hozott határozatokat és közösen megállapodjon egy sor más kérdésben, bár a kicserélődött washingtoni vezetés más irányba forgatta az amerikai politika kormánykerekét. De nem csak és nem is annyira a tehetetlenségi erőről volt szó. A potsdami konferencián hozott pozitív határozatok végső soron főleg a szocialista hatalom ereje által támogatott szovjet diplomácia kitartó harcának köszönhető.

A fent említett okokon kívül az új amerikai vezetés akkor valószínűleg azért sem döntött úgy, hogy szakít a háborús együttműködés gyakorlatával, mert nem volt egészen biztos a dolgában: az új adminisztráció csak néhány hónappal a potsdami konferencia előtt került hatalomra. Charles Bohlen, aki tolmácsként ott volt a „három nagy" valamennyi konfe-

renciáján, megjegyezte: „Potsdam eltért a háborús idők két előző konferenciájától – eltért légkörét, stílusát és lényegét tekintve." A nyugati küldöttségekben uralkodó hangulatot jellemezve ezt írta:

„Bár látszólag valamennyi fél szívélyes volt, mindegyik részéről bizonyos tartózkodás volt tapasztalható, amely a meglevő bizalmatlanságot szimbolizálta... Az amerikai csoportban az új elnökön kívül más fontos diplomáciai posztokon is megváltoztak a személyek... Az elnöktől kezdve lefelé az amerikai delegáció még csak tapogatódzott... Truman személyes célja egyszerű volt. Be akarta bizonyítani Sztálinnak, hogy teljesen önálló, hogy igazi vezető és szilárdan kezében tartja az Egyesült Államok kormányát.

Churchill, az öreg csataló, csaknem 180 fokos fordulatot tett a Szovjetunióhoz való viszonyában. Előtte hatalmon levő brit vezetőkhöz hasonlóan ő sem akarta, hogy valamilyen más hatalom uralkodjon Európában... Churchill annyira félt a Szovjetunió megerősödésétől, hogy kész volt elhagyni a konferenciát, ha a szovjetek nem hajlandók keletebbre vinni a Lengyelország és Németország közötti határvonalat."[5]

Szeretnék emlékeztetni a teheráni és a jaltai konferenciára, ahol az amerikaiak és az angolok felvetették, hogy Németországot osszák fel néhány államra, akkor Washington és London beleegyezett abba, hogy Lengyelország nyugati határát korábban Németországhoz tartozó területek hozzácsatolásával megváltoztassák. Több más ok mellett az is magyarázza ezt az álláspontot, hogy Anglia és az Egyesült Államok befolyásos körei akkor még mindig olyan burzsoá Lengyelország létrehozására számítottak, amely „a kommunizmus elleni gát" lehetne. Ám a potsdami konferencia idején az amerikai és az angol politikusok előtt már világos volt egy népi demokratikus, a Szovjetunióval baráti viszonyban levő Lengyelország létrejöttének tendenciája. Ebből fakad álláspontjuk megváltozása, hisz abban reménykedtek, hogy ha nem Lengyelország,

akkor Németország lesz a reakció védőgátja és az a fegyver, amelyet az imperialista erők felhasználhatnak saját céljaikra.

Hogy teljesebb legyen a kép, felidézzük még egy amerikai diplomata, R. Murphy beismerését, aki igen közel állt az új elnökhöz és aktívan részt vett politikai irányvonalának kialakításában. „Ha Truman nyilvánosan ígérgette is – írta Murphy –, hogy becsülettel teljesíti Roosevelt valamennyi kötelezettségét, sohasem érezte magát felelősnek Roosevelt nagy tervéért... amelynek lényege az, hogy mindenütt együtt kell haladni az oroszokkal."[6]

Ily módon a potsdami konferencia egy további sajátossága abban rejlik, hogy bár az eredeti elgondolásnak megfelelően teljes mértékben betetőzhette volna a háborús konferenciák egész sorozatát, és az antifasiszta koalícióban részt vevő hatalmak együttműködési politikájának diadala lehetett volna, ettől a lehetőségtől már munkájának megkezdése előtt elesett. A három résztvevő közül kettő, nevezetesen az Egyesült Államok és Nagy-Britannia küldöttsége éppen ellenkező célokkal indult Berlinbe. Már eldöntötték, hogy eltemetik a Szovjetunióval való együttműködésnek még a gondolatát is, és a szocialista hatalommal való konfrontáció útján haladnak. A Roosevelt által kidolgozott tervek ellenére visszatértek a háború előtti irányvonalhoz, amely a Szovjetunió elszigetelését, a világproblémák megoldásából való kirekesztését célozta. Az foglalkoztatta őket, hogy olyan „erőpozícióra" tegyenek szert, amelyről ráoktrojálhatják akaratukat a Szovjetunióra.

Az Egyesült Államok politikai boszorkánykonyhájában már akkor az egész világ amerikai vezetésének megváltó eszméjét főzték. Truman elnök nyomban hivatalba lépése után a reá jellemző gorombasággal és magabiztosan kijelentette: „Az oroszokat hamarosan a helyükre tesszük, és akkor az Egyesült Államok magára vállalja, hogy irányítsa a világ fejlődését azon az úton, amelyen azt vezetni kell."[7] Ezeket az ábrándokat az atombomba táplálta, hiszen a kifejlesztésével kapcsolatos munkálatok a befejeződésükhöz közeledtek. James Byrnes 1945

áprilisában tájékoztatta Truman elnököt, hogy az atomfegyver „olyan óriási erejűnek bizonyult, hogy egész városokat törölhet el a föld színéről és példátlan méretekben pusztíthatja a lakosságot." Egyúttal hangot adott annak a meggyőződésének, hogy a bomba nagyszerű lehetőségeket nyújthat „a háború végén saját feltételeink diktálásához"[8].

Egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy a washingtoni politikusok a konfrontáció felé, bizonyos körülmények között pedig akár a Szovjetunió elleni háború felé vették az irányt. Joseph Grew külügyminiszter-helyettes május 18-án szűk körben kijelentette: „Nyilvánvaló, hogy háborúba keveredünk majd Oroszországgal... Az Egyesült Államoknak ebből kell kiindulnia, amikor »háborúközi« diplomáciáját formálja... A háború a legközelebbi években robbanhat ki. Éppen ezért készenlétben kell tartanunk fegyveres erőinket."[9]

Truman kormánya ebben a szakaszban mégsem szánta rá magát arra, hogy nyíltan meghirdesse új irányvonalát, és részt vett a potsdami konferencián. Erre megvoltak az okai: először, a Szovjetunióval való nyílt szakítás akkor túlságosan is sokkolta volna a világ közvéleményét, másodszor, Washington előre látta, hogy az Egyesült Államok politikájában végrehajtott éles fordulat erős ellenállásba ütközik majd az országon belül. Byrnes megvallja, hogy „a háború végén az amerikai nép már olyan nagy reményeket fűzött az amerikai–szovjet együttműködés folytatásához, hogy mérhetetlen elkeseredettséget, sőt talán felháborodást váltott volna ki, ha nem kíséreljük meg az együttműködést az oroszokkal"[10]. Ám az ilyen kísérlet jelentős mértékben csak a figyelem elterelését szolgálta.

Magán az amerikai kormányon belül is voltak nézeteltérések a további külpolitikai irányvonalat illetően. Több olyan miniszter, aki már Roosevelttel együtt tevékenykedett, kételkedett a szovjetellenes irányvonal helyességében. A. Schlesinger amerikai történész, aki ennek az időszaknak a kutatásával foglalkozott, azon a véleményen van, hogy a harc a világnak

befolyási övezetekre való felosztása mellett kardoskodók és az úgynevezett univerzalisták között folyt, akik azzal az igénnyel léptek fel, hogy az Egyesült Államok a világ bármely sarkában beavatkozhasson.[11] Ebben a vitában természetesen a különböző felfogásokat képviselő iskolák vettek részt, voltak különböző árnyalatok, de a dolog gyökerét tekintve a kérdés a következőképpen vetődött fel: folytassák-e a különböző társadalmi rendszerű államok együttműködésének gyakorlatát, amely a háború éveiben alakult ki, vagy forduljanak el tőle és térjenek vissza a Szovjetunióval szemben ellenséges régi irányvonalhoz, amely kizárja azt, hogy bárminemű komoly megállapodást kössenek vele. Ebből a szempontból nem érdektelen a mai amerikai történetírás „revizionistának" elnevezett irányzatához tartozó kutatók véleménye. Következtetésük így hangzik: a háború befejezése után megjelent „új amerikai politika nem más, mint a Roosevelt előtti fékevesztett antikommunista politika újjáélesztése Truman által".[12] Az Egyesült Államokban ma sokan úgy vélik, hogy ha a roosevelti irányvonalat nem változtatták volna meg, akkor nem lett volna hidegháború. „Ezt el lehetett volna kerülni – írja S. Hofman –, ha mérsékeltebb nézeteket képviseltünk volna."[13]

Az Egyesült Államokban 1975-ben megjelent Charles Mee „Találkozás Potsdamban" című könyve, amely sok részletet tartalmazott a konferencia menetéről. Bár a szerző a könyvben sok esetben igen objektívan világítja meg a Potsdamban megtárgyalt problémákat, úgy próbálja feltüntetni a dolgot, mintha a konferenciának nem minden résztvevője hajlott volna arra, hogy a kapcsolatoknak a háború éveiben kialakult jellegét fenntartsa. Ha ez a nyugati politikusok vonatkozásában igaz is, egyáltalán nem felel meg a szovjet fél álláspontjának. A szovjet küldöttség azzal a szándékkal ment el a potsdami konferenciára, hogy konstruktív módon elősegítse a munkát. A Szovjetunió rendületlenül arra törekedett, hogy

folytassa a nyugati hatalmakkal a háború éveiben kialakult oly gyümölcsöző együttműködést.

L. I. Brezsnyev, az SZKP KB főtitkára az amerikai televízióban 1973 júniusában mondott beszédében megállapította: „Azt gondolta volna az ember, hogy a háborús évek szövetsége megnyitja a Szovjetunió és az Egyesült Államok széles körű békés együttműködésének korszakát. Teljes meggyőződéssel kijelenthetem: országunk erre törekedett, mi erősíteni és fejleszteni akartuk azokat a jó kapcsolatokat, amelyeket a háború idején alapoztunk meg."[14]

Márpedig tudjuk, hogy az egyetértéshez legalább két félnek az erre irányuló törekvése szükséges, míg a vitához elegendő egyetlen fél akarata. Egyébként annak, aki rátér a konfrontáció és a háború útjára, szüksége van az erő megfelelő eszközeire. Truman elnök és környezete az atomfegyver erejére spekulált. Potsdamba utaztában az amerikai elnök türelmetlenül várta az első atombomba kísérleti robbantásáról szóló híreket. Az Atlanti-óceánt átszelő „Augusta" cirkáló fedélzetére rendszeresen érkeztek a rejtjeles táviratok az Új-Mexikóban folyó kísérletek előkészületeinek menetéről.

AZ ELSŐ NAP

Július 17-én délután 5 óra körül a Cecilienhof árnyas parkjának csendjét motorok zúgása és fékek csikorgása verte fel: a potsdami konferencia részvevői érkeztek az első plenáris ülésre. Legelőször az angolok futottak be. Churchill civilruhás detektívek kíséretében szállt ki a gépkocsiból és indult el azokba a lakosztályokba, amelyeket a brit delegáció számára jelöltek ki munkahelyiségeknek. Néhány perc múlva nagy zajjal, szirénák üvöltése kíséretében megérkezett Truman csoportja. A kavicsos úton először a motorkerékpáros díszkíséret jelent meg, majd egy páncélozott dzsip és végül az elnök gépkocsija, amelynek hágcsóján detektívek álltak. A menetet egy páncé-

lozott szállító jármű zárta le tele felfegyverzett emberekkel. Ezek mind leugráltak a kastély előtti térre, lövésre készen tartva pisztolyukat, illetve géppisztolyukat. Élő folyosót alkottak, s ezen át vonult be széles mosollyal Truman és Byrnes a kastélyba. Sztálinon ugyanaz a fehér zubbony volt a generalisszimuszi vállrojtokkal. Valamennyien egy nagy kerek asztal köré ültek, amelyet krémszínű terítő borított, és amelynek közepén a három nagyhatalom zászlói álltak.

Közvetlenül az asztalnál magas támlájú karosszékekben helyezkedtek el a küldöttségek vezetői, rendes karosszékekben pedig legközelebbi tanácsadóik. Sztálin mellett tartózkodott Molotov, Visinszkij, Gromiko és tolmácsként V. N. Pavlov; Truman mellett Byrnes, Leahy, Davies és a tolmács, Bohlen; Churchill mellett Eden, Cadogan, Attlee és a tolmács, Beers. Attleet Churchill megfigyelőként hívta meg arra az esetre, ha a küszöbönálló parlamenti választások eredményeként Angliában a konzervatívok vereséget szenvednének és a munkáspárti vezető kerülne a brit kormány és ennek megfelelően a küldöttség élére. Ez így is történt.

Az újságíróknak és a fotóriportereknek 10 percet adtak, hogy megörökítsék a történelmi jelentőségű eseményt.

Amikor azok elhagyták a termet, Churchill megkérdezte:

– Ki elnököljön a konferenciánkon?

– Trumant, az Egyesült Államok elnökét javaslom – mondotta Sztálin.

– Az angol küldöttség támogatja a javaslatot – sietett csatlakozni a brit miniszterelnök.

Truman nyilvánvalóan meglepődött, de tartózkodóan, sőt szárazon reagált. Csupán annyit mondott, hogy elvállalja az elnökséget.

Az első ülés a konferencia napirendjének egyeztetésével kezdődött. De már az első véleménycsere után Truman kényelmetlenül érezte magát, amiért nem reagált több érzéssel arra, hogy a konferencia elnökévé választották. Úgy döntött, hogy ezt a baklövést minél előbb helyrehozza.

– Mivel váratlanul választottak meg e konferencia elnökévé, nem tudtam azonnal kifejezni érzelmeimet. Nagyon örülök, hogy megismerkedhettem önnel, generalisszimusz, és önnel, miniszterelnök úr. Nagyon jól tudom, hogy itt olyan embert kell helyettesítenem, akit lehetetlen helyettesíteni: Roosevelt elnököt. Örülnék, ha legalább részben megfelelhetnék annak az emlékképnek, amelyet önök Roosevelt elnökről őriznek. Szeretném tovább erősíteni azt a barátságot, amely közte és önök között létrejött...

Ezután Churchill a brit küldöttség nevében kifejezte Trumannek háláját azért, hogy vállalta az elnöklést és azokat a meleg érzelmeket, amelyeket Roosevelt elnök emléke iránt táplálnak. Sztálin röviden hozzáfűzte, hogy a szovjet küldöttség teljes mértékben osztozik a Churchill által kifejezett érzelmekben.

Ami a konferencia napirendjét illeti, Truman azt javasolta, hogy tárgyalják meg egy speciális külügyminiszteri tanács létrehozását a béketárgyalások kérdésének rendezése céljából. A továbbiakban arról szólt, hogy meg kellene tárgyalni és jóvá kellene hagyni azokat az elveket, amelyekhez a németországi Ellenőrző Tanács köteles tartani magát. Rátérve a szövetséges hatalmak által a jaltai konferencián vállalt kötelezettségekre, az elnök megjegyezte, hogy ezek közül a kötelezettségek közül még számos olyan van, melynek nem tettek eleget, a többi között például a felszabadított Európáról szóló nyilatkozatban vállaltaknak. Truman azt javasolta, hogy a konferencia vizsgálja meg ezt a kérdést. Olaszországnak az Egyesült Nemzetek Szervezetébe való felvételét az elnök szintén a megtárgyalandó problémák közé sorolta. Felszólalását befejezve, Truman ezt mondta:

– Azok a kérdések, amelyeket önök előtt felvetettem, természetesen igen fontosak. Ez azonban nem zárja ki azt, hogy ne tűzzünk napirendre további kérdéseket is.

– Azt hiszem – mondotta Churchill –, most át kellene térnünk az egyszerű napirendi kérdésekre, és valamilyen munka-

programot kellene összeállítanunk, hogy lássuk: teljesíteni tudjuk-e ezt a napirendet mi magunk, vagy pedig a kérdések egy részét át kell adnunk a külügyminiszteretnek. Azt hiszem, nem kell azonnal a teljes napirendben megállapodnunk, hanem egy-egy nap munkarendjére szorítkozhatunk. A magam részéről szeretném például kiegészítésképpen felvetni a lengyel kérdést.

Sztálin kétségét fejezte ki a Churchill által javasolt eljárással kapcsolatban.

– Mégis jó lenne, ha mind a három küldöttség kifejtené, mely kérdések napirendre tűzését tartja fontosnak. Az oroszok egyebek mellett szeretnének választ kapni a német flotta elosztásáról. Azután meg kell tárgyalnunk a gyámság alá helyezendő területek problémáját.

Churchill rögtön felkapta a fejét, és megkérdezte:

– Ön európai vagy világviszonylatban beszél ilyen területekről?

A szovjet küldöttség vezetője kitért az egyenes válasz elől. Azt mondta, még nem tudja pontosan, miféle területek ezek, de, tette hozzá, „az oroszok szeretnének részt venni a gyámság alá vont területek igazgatásában". A továbbiakban Sztálin, a napirendre vonatkozó elképzeléseit kifejtve, azt mondta, meg kellene tárgyalni a Németország egykori csatlósaival való diplomáciai kapcsolatok helyreállításának kérdését. Ugyancsak beszélni kellene a spanyolországi rezsimről is. A szovjet kormányfő ezután említette Tangert, Szíriát és Libanont mint esetleg megtárgyalandó témákat. Ami a lengyel kérdést illeti, ezt, vélte Sztálin, azoknak a problémáknak a megoldása szempontjából kellene megtárgyalni, amelyek abból a tényből adódnak, hogy Lengyelországban létrejött a nemzeti egység kormánya, s hogy ennek folytán fel kell oszlatni a londoni emigráns lengyel kormányt.

Ezek ellen a javaslatok ellen nem merült fel kifogás. A tárgyalások résztvevői megállapodtak abban, hogy a három külügyminiszter rendszeresen üljön össze és válassza ki azokat

a konkrét napirendi kérdéseket, amelyeket a hatalmak vezetőinek meg kell tárgyalniuk a soros plenáris ülésen.

Amikor a Külügyminiszterek Tanácsának funkcióit tárgyalták meg, Sztálin megkérdezte:

– Ez a tanács fogja előkészíteni a leendő nemzetközi békekonferencia kérdéseit?

– Ez – válaszolta Truman.

– A háborút befejező békekonferenciáról van szó – fűzte hozzá patetikus hangon Churchill.

– Európában befejeződött a háború – helyesbített Sztálin. – A tanács meghatározza és kitűzi a békekonferencia összehívásának időpontját.

Truman, mint ismeretes, egyáltalán nem akarta, hogy békekonferenciát hívjanak össze. De akkor még nem merte feltárni kártyáit, és Sztálin kérdésére egyértelműen igenlő választ adott. Talán csak azzal árulta el magát hajszál híján, hogy külön hangsúlyozta: „Véleményünk szerint a konferenciát nem kell összehívni mindaddig, amíg kellőképpen fel nem készülünk rá."

Truman javaslatára a találkozó részvevői megállapodtak abban, hogy a plenáris üléseket nem délután öt órakor, hanem négy órakor kezdik.

– Ha ebben megállapodtunk – mondotta Truman –, halasszuk a tárgyalásokat holnapra, délután négy órára.

Az ülés befejezése előtt azonban még egy érdekes párbeszéd zajlott, amelyet érdemes idézni a jegyzőkönyvből.

„Sztálin: ...Csak egyetlen kérdésem volna még: miért ellenzi Churchill úr, hogy az oroszok megkapják részüket a német flottából?

Churchill: Nem ellenzem. De ha ön feltette nekem a kérdést, válaszolhatok: ezt a flottát vagy el kell süllyeszteni, vagy fel kell osztani.

Sztálin: Ön az elsüllyesztés vagy a felosztás mellett van?

Churchill: Minden háborús eszköz borzalmas.

Sztálin: A flottát fel kell osztani. Ha Churchill úr inkább el-

süllyesztené a flottát, a maga részével ezt megteheti, de én a magam részét nem szándékozom elsüllyeszteni.

Churchill: Jelenleg csaknem az egész német flotta a mi kezünkben van.

Sztálin: Ez az! Ez az! Éppen ezért kell döntenünk ebben a kérdésben."

A szovjet kormánynak kellemetlen tapasztalatai voltak már a nyugati hatalmak által zsákmányolt olasz hajókkal. Természetesen szükségesnek tartotta, hogy a német flotta kérdésében ilyen állhatatos legyen.

AZ ATOMBOMBA DILEMMÁJA

Július 18-án 1 óra 15 perckor Truman elnök Churchill villájába érkezett. A brit miniszterelnök meghívta löncsre. Truman magával hozta a Washingtonból éppen akkor érkezett táviratot az új-mexikói atombomba-kísérlet eredményeiről. Truman tájékoztatta Churchillt a távirat tartalmáról, és felvetette, mit és hogyan közöljenek erről Sztálinnal. Stimsonhoz hasonlóan, persze, Truman sem gondolt arra, hogy demonstrálja jóhiszeműségét az oroszoknak. Más járt a fejében: hogyan kerülhetné el, hogy rosszhiszeműséget vethessenek a szemére.

Trumannek az volt a véleménye, hogy ha a szovjet képviselőket megismertetik a robbantás részleteivel, ez csak meggyorsítja a Japán elleni háborúba való belépésüket, márpedig azt a legszívesebben teljesen elkerülte volna. Mindkét nyugati vezető azon a véleményen volt, hogy mivel a Távol-Keleten már nincs szükség a szovjet segítségre, a legjobb volna, ha egyáltalán semmit sem mondanának az oroszoknak. De később ennek is lehetnek negatív következményei. A beszélgetőpartnerek természetesen azt latolgatták, nem lenne-e jó egyszerűen húzni az időt, amíg Washingtonból teljesebb adatok nem érkeznek az atombomba-kísérletekről. De a kardinális

kérdés mégiscsak ez volt: hogyan és mit is mondjanak Sztálinnak... Ha írásban tájékoztatják, ez túlságosan hivatalos jelleget kölcsönöz az információnak, és akkor túlságosan nagy érdeklődést keltenek fel a bomba iránt. Másrészt, ha Sztálinnak valamilyen speciális ülésen szólnak erről, akkor esetleg komolyabban veszi az új fegyvert, mint ahogy ezt a nyugati hatalmak szeretnék, és meggyorsítja a szovjet csapatok átdobását a Távol-Keletre. Közben Truman is, Churchill is abban a reményben ringatta magát, hogy az atombomba segítségével sikerül befejezni a Japán elleni háborút, mielőtt még a Szovjetunió belépne a háborúba.

A beszélgetőpartnerek mérlegelték a különböző lehetőségeket, és arra jutottak, hogy legjobb lesz csak úgy futólag, mintegy mellesleg említést tenni a bombáról, amikor Sztálint éppen saját gondolatai kötik le.

Truman így összegezte megállapodásukat:

– Azt hiszem, legjobb lesz, ha én mondom el, valamelyik plenáris ülésünk után. Egy olyan megjegyzésre szorítkoznék, hogy van egy teljesen új típusú bombánk, nem említve az „atom" szót. Elmondom, hogy ez valami egészen rendkívüli dolog, és hogy feltevésünk szerint döntő befolyással lesz a japánokra a háború folytatására való készségük tekintetében...

Rövid gondolkodás után Churchill azt mondta:

– Egyetértek.[15]

A nyugati szövetségeseket különösen az nyugtalanította, nehogy a szovjet diplomáciai csatornákon Japán előbb jelentse be a kapitulációt, mintsem az amerikaiaknak sikerülne „megnyerniük" a háborút. Churchill beszámolt Trumannek a japánok ama puhatolódzó lépéseiről, amelyekről Sztálin tájékoztatta őt előző este.

– Ezeknek a lépéseknek az volt a lényegük – magyarázta Churchill –, hogy Japán nem fogadhatja el a feltétel nélküli kapitulációt, de kész belemenni más feltételekbe.

Truman megkérdezte Churchilltől, vajon Sztálin miért nem

szólt erről az újságról semmit az amerikaiaknak. Churchill annak a véleményének adott hangot, hogy a szovjet kormányfő talán nem akart az amerikaiakban olyan benyomást kelteni, mintha presszíót gyakorolna rájuk. Az angolok, folytatta Churchill, ugyancsak nem szeretnék, ha az amerikaiak azt hinnék, Anglia nem kíván csatlakozni a Japán elleni háborúhoz. Mindamellett, hangsúlyozta a brit miniszterelnök, figyelembe kell venni, milyen nagy árat kellene fizetniük az amerikaiaknak és kisebb mértékben az angoloknak katonáik életével azért, hogy Japánra rákényszerítsék a feltétel nélküli kapitulációt. Éppen ezért, vonta le a konklúziót Churchill, talán meg kellene fontolni, nem volna-e érdemes ezt a követelést valamilyen más módon kifejezni, hogy a szövetségesek lényegében megkapják azt, amit akarnak, ugyanakkor a japánoknak is valamilyen módot nyújtsanak katonai becsületük megmentésére.

Az elnök gondolkodás nélkül elutasította ezt a javaslatot. Attól tartott, hogy a feltétel nélküli kapituláció követelésének valamilyen módosítása esetén a japánok esetleg megadják magukat Moszkva közvetítésével, és akkor a győzelem könnyen kisiklik az amerikaiak kezéből. Trumannek arra volt szüksége, hogy a japánok az adott szakaszban folytassák a heves ellenállást. Ez egyfelől indokolná azt, hogy bevessék ellenük az atombombát, és így az egész világ előtt, s nem utolsósorban a Szovjetunió előtt, demonstrálják az „amerikai erőt", másfelől pedig a leginkább lehetővé tenné Washingtonnak azt, hogy maradéktalanul learassa a győzelem gyümölcseit. Japán városok atombombázásának közeledtével egyre világosabban kirajzolódott a Fehér Ház stratégiája: megnyerni a háborút, mielőtt még a Szovjetunió beléphetne ebbe a háborúba.

Ami Churchillnek a japánok „katonai becsületére" vonatkozó eszmefuttatásait illeti, ezek a legkisebb hatással sem voltak Trumanre. Azt mondta, a japánok rég elvesztették katonai becsületüket – akkor, amikor áruló módon megtámadták Pearl Harbort.

Ez az egész beszélgetés, mint az Churchill visszaemlékezéseiből kitűnik, kellemetlen benyomást tett rá. Megérezte az „elszántságot és agresszivitást" az új elnökben, aki az Egyesült Államok növekvő ereje mellett úgy akarta a dolgokat irányítani, mintha a világ máris belépett volna valamilyen „amerikai korszakba".

Churchill mindamellett számított arra, hogy valamit kialkudhat Anglia számára is. Panaszkodott, Nagy-Britannia milyen nehéz helyzetbe kerül, mivel a közös ügy érdekében elvesztette külföldi beruházásainak több mint a felét, amikor egymaga harcolt. Truman megjegyezte, hogy az Egyesült Államok mindenért le van kötelezve Nagy-Britanniának. Ha önök, mondotta Churchillnek, Franciaországhoz hasonlóan összeomlottak volna, akkor mi most alighanem az amerikai partvidéken harcolnánk a németek ellen. Ezért az amerikai–angol kapcsolatok nem vizsgálhatók merőben pénzügyi síkon.

E vigasztaló szavak után Truman a beszélgetést azokra a katonai légi támaszpontokra terelte, amelyeket az Egyesült Államok „olyan óriási költségekkel épített brit területeken". Nem várható el, mondotta, hogy az amerikaiak egyszerűen otthagyják ezeket a támaszpontokat. Valamilyen igazságos tervet kell kidolgozni e támaszpontok közös használatára vonatkozólag. Churchill azt válaszolta, hogy Nagy-Britannia és az Egyesült Államok tőle köthetne kölcsönösen elfogadható megállapodást a katonai légi támaszpontokra és „a világ minden részében létesült más támaszpontokra" vonatkozólag. Nagy-Britannia most kisebb hatalom, mint az Egyesült Államok, de „sokat adhat" abból, ami a birodalom nagy napjaiból még megmaradt neki.

– Miért ne használhatnánk közösen azokat a védelmi eszközöket, amelyek szét vannak szórva szerte a világon? Ötven százalékkal növelhetnénk az amerikai flotta mobilitását – mondotta Churchill, elég félreérthetetlenül célozva arra is, hogy London ugyancsak igényt tart az amerikai birtokok használatára.

Truman erre felfülelt: úgy érezte, Churchill túlságosan is hamar kész volna megállapodni.

– Mindennemű tervnek – jegyezte meg szárazon – meg kell felelnie az Egyesült Nemzetek politikájának.

Truman arra számított, hogy az Egyesült Nemzetekben és az egész világon az Egyesült Államoknak jut a fő szerep. És ennek a célnak az elérését volt hivatva előmozdítani az amerikai atombomba-monopólium.

Erről a kísérletről a részletes jelentés csak a tanácskozás negyedik napján, július 21-én érkezett Potsdamba. Íme, hogyan írta le ezt a pillanatot az elnök lánya, Margaret Truman abban a vaskos könyvében, amelyet apja politikai karrierjének szentelt: „Ennek a bonyolult harcnak [a konferencián folyónak – *V. B.*] a tetőfokán megérkezett egy részletes jelentés az Alamogordo légi támaszponton végrehajtott atomrobbantásról... Az elnöknek 15 órakor jelentette Stimson hadügyminiszter. Apám behívta magához Byrnes külügyminisztert. Stimson izgatott hangon felolvasta az 1945. július 16-án végrehajtott robbantásról szóló tájékoztatást. Stimson naplójában megjegyezte, hogy Truman »lázba jött«, amikor meghallotta a robbantás részleteit, és azt mondta, hogy »mindez egészen új helyzetet teremt számára a konferencián«... Ez lehetővé tette apám számára, hogy merészebben és erélyesebben folytassa a tárgyalásokat... A színpadot megtisztította ahhoz, hogy Potsdamban keményebb alkudozás folyjon."[16]

Az atombombával végzett sikeres kísérletről és e bomba pusztító erejéről szóló hír szárnyakat adott Trumannek. Robert Murphy azt írta visszaemlékezéseiben: „A negyedik plenáris ülésen az elnöklő Truman viselkedésében bizonyos változásra figyeltünk fel. Sokkal magabiztosabbnak látszott, több készséget mutatott arra, hogy aktívabban részt vegyen a vitákban, szembeszálljon Sztálin némely kijelentésével. Nyilvánvaló volt, hogy történt valami."[17] Truman éppen ezen a napon emelt kifogást az ellen, hogy Németország keleti területeit elszakítsák és Lengyelországnak adják át.

Truman türelmetlenül várta, hogy értésére adhassa a szovjet félnek, miféle adut tartogat markában. Várt néhány napig, és július 24-én, rögtön a plenáris ülés befejezése után, az előre kigondolt terve szerint járt el. Margaret Truman ezt írta: „Apám alaposan átgondolta, hogyan és mit közöljön Sztálinnal az atombombáról. Úgy döntött, minél előbb tájékoztatja, de teljesen általános jellegű megjegyzésre szorítkozik... Odalépett a szovjet vezetőhöz, és közölte vele, hogy az Egyesült Államok »rendkívüli pusztító erejű« új fegyvert fejlesztett ki. Churchill miniszterelnök és Byrnes külügyminiszter néhány lépéssel távolabb állt, és feszülten figyelte Sztálin reagálását. Sztálin megőrizte megdöbbentő nyugalmát... Apám, Churchill úr és Byrnes úr arra a következtetésre jutottak, hogy Sztálin nem értette meg a hallottak jelentőségét."[18]

Sztálin csak nem mutatta, hogy megértette. G. K. Zsukov marsall, aki szintén Potsdamban tartózkodott, így emlékezik vissza erre:

„Valójában, amint Sztálin visszatért az ülésről, az én jelenlétemben mondotta el Molotovnak a Trumannel folytatott beszélgetés lényegét.

Molotov rögtön azt mondta:

– Felverik saját értéküket.

Sztálin elnevette magát:

– Hadd verjék. Beszélni kell Kurcsatovval, hogy gyorsítsa meg munkánk ütemét.

Megértettem, hogy az atombombáról esett szó."[19]

Truman szemlátomást zavarba jött – mi legyen tovább? Elbátortalanította, hogy az atomzsarolás első próbálkozása célt tévesztett. A szovjet delegáció éppúgy viselkedett, mint korábban: mintha mi sem történt volna. Truman továbbra is arra törekedett, hogy nem vesztegetve az időt kihasználja azokat az előnyöket, amelyeket nézete szerint az atombomba birtoklása az Egyesült Államoknak nyújtott. Ugyanakkor mégsem szánta rá magát arra, hogy túlságosan feltárja a kártyáit, hiszen az új fegyvert a harctéren még nem alkalmazták. Utasította

a hadvezetőséget, hogy a bombát minél előbb dobják le Japánra, de semmiképpen sem azelőtt, hogy ő elhagyja Potsdamot. Truman szeretett volna addigra „távolabb lenni az oroszoktól és kérdéseiktől, szeretett volna már hazafelé tartani, amikor lehull az első bomba".[20]

Olybá vehetjük, hogy Trumannek Potsdamban végül csak nem sikerült az „atomzsarolás".

A KONFERENCIA FOLYOSÓIN

A plenáris üléseken folyó tárgyalásokon kívül a három kormányfő nem hivatalos találkozókon, vagy ahogy diplomáciai nyelven mondják, a konferencia folyosóin is intenzív véleménycserét folytattak. Ide sorolhatjuk azokat a részben háromoldalú, részben kétoldalú beszélgetéseket is, amelyekre a reggelik és az ebédek alatt került sor. Ilyenkor sok kérdést targyaltak meg előre, fesztelenebb légkörben, mint a hivatalos üléseken.

Ebből a szempontból érdekes Truman és Churchill fent említett beszélgetése, amelyet július 18-án löncs alatt folytattak. A brit miniszterelnök rezidenciájáról az elnök egyenesen a szovjet kormányfő villájába indult.

Truman úgy határozott, hogy rövid látogatással viszonozza Sztálinnak a „kis Fehér Házban" előző nap tett látogatását. Az elnököt Byrnes külügyminiszter kísérte el. Sztálinnál ott volt Molotov is. A kölcsönös üdvözlések után Sztálin azt mondta, hogy egy hírt szeretne közölni. Átnyújtotta Trumannek a japán császár azon üzenetének másolatát, amelyet a szovjet kormány a moszkvai japán nagykövet útján kapott. Truman úgy tett, mintha olvasná, de a Churchill-lel nemrégen folytatott beszélgetésből már tudott az üzenetről. Mivel az elnökkel való előző találkozóján Sztálin erről nem tett említést, Truman bizonyára nem értette, miért éppen most tájékoztatják erről. Lehetséges, hogy Sztálin szerette volna kipuha-

tolni, milyen mértékben tájékoztatta már Churchill az elnököt és nem próbálta-e meggyőzni a Japán feltétel nélküli kapitulációjára vonatkozó formula megváltoztatásának szükségességéről. Néhány amerikai történész azon a véleményen van, hogy a szovjet fél már tudott egyet-mást az új-mexikói kísérleti atombomba-robbantásról. Feltételezések szerint Sztálin azért döntött úgy, hogy csak most szól a japánok üzenetéről, mert arra számított, hogy Trumantól megkapja a másik bizalmas információt. Az elnök azonban, mint láttuk, még korainak tartotta titka kiadását.

Sztálin megkérdezte beszélgetőpartnerétől, válaszoljanak-e az üzenetre. Truman nem adott egyenes választ, de megjegyezte, hogy nem hisz a japánok jószándékában.

– Talán célszerű volna – mondotta Sztálin – elaltatni a japánok éberségét azzal, hogy valamilyen teljesen általános és határozatlan választ adunk, és arra a megjegyzésre szorítkozunk, hogy javaslatuk jellege nem eléggé világos?

Truman hallgatott, nyilvánvalóan gondolkodott.

– Volna egy másik alternatíva is – folytatta Sztálin. – Teljesen figyelmen kívül hagyhatjuk megkeresésüket, egyáltalán nem válaszolunk rá. Vagy pedig, végül is, határozottan elutasító választ adhatunk.

Truman azt mondta, hogy neki az első javaslat tűnik a legmegfelelőbbnek.

– Valóban – jegyezte meg Molotov –, ez lényegében meg is felelne a valóságnak. Hiszen egyáltalán nem világos, mire is gondolnak a japánok.[21]

Végül is ebben maradtak. Truman felállt és búcsúzni kezdett. Hamarosan kezdődött a konferencia következő plenáris ülése.

Aznap, július 18-án, Sztálin estebédre hívta meg a brit miniszterelnököt. Churchill 8 óra 30 perckor érkezett meg a szovjet kormányfő villájába, és éjjel 1 óra 30 percig maradt ott. A brit miniszterelnököt csak a tolmácsa, Beers kísérte el.

Később Churchill részletesen leírta ezt a találkozót. Napló-

jában megjegyezte, hogy Sztálin nagyon jó hangulatban volt. A brit vendég egy doboz nagy burmai szivart hozott abból a fajtából, amelyet maga is nagyon kedvelt. Amikor Sztálin átvette az ajándékot, megjegyezte, hogy most lényegesen kevesebbet dohányzik, mint korábban, és olykor csak szokásból szopogatja az üres pipát. Ez a kis hajlított pipa, akárcsak Churchill burmai szivarja is széles körben ismertté vált, sőt bizonyos szimbolikus jelentőségre tett szert.

Évekkel később, 1968-ban alkalmam nyílt ellátogatni a Burma északi hegyes vidékén fekvő Shan államba. Hosszú ideig utaztunk motorcsónakon a pompás hegyi tavon, és délre egy szigetre jutottunk, ahol azon a vasárnapon zsongott-bongott a festői egzotikus vásár. Mi mindent kínáltak ott a tó partján elterülő környező falvak lakóinak! Amint végigmentem az elárusítók tarka sorain, az egyik gyékényen óriási szivarokat pillantottam meg. Címkéjükön helyi és angol nyelven ez a felirat állt: „Churchill-szivar". Mellette pedig, nyitott kartondobozokban görbe barna pipák sorakoztak. Ezeket mint „Sztálin-pipákat" árulták. Megdöbbentő volt ezen a távoli kis szigeten látni ezt a sajátságos emlékezést az antifasiszta koalíció rég történelemmé vált korszakára.

Az étkezőasztalnál Sztálin, úgy látszik, kedveskedni szeretett volna vendégének. Mivel a brit miniszterelnök akkoriban különösen aggódott a küszöbönálló parlamenti választások kimenetele miatt, Sztálin kifejezte azt a reményét, hogy Churchill győzelmet arat majd. Alighanem kétségesnek tartotta, hogy az országot győzelemre vivő háborús vezetőt a választók a győzelem pillanatában menesszék. Amikor Churchill a jaltai konferencián félig tréfásan megjegyezte, hogy ha valami olyat tesz, ami Angliának nem tetszik, akkor esetleg „menesztik őt". Sztálin ugyanolyan hangnemben azt válaszolta: „Győzteseket nem szoktak meneszteni."[22] Churchill viszont, aki jól ismerte az angliai hangulatot, korántsem volt olyan biztos a sikerben. Amikor a potsdami konferencia munkájának megszakítását kérte, hogy Attlee-vel együtt Londonba utazhasson,

ahol megtudják majd a választások eredményeit, ezt mondta: „... Július 25-én, szerdán a külügyminiszterrel együtt el kell utaznunk innen, de a július 27-i esti ülésre visszatérünk." Kicsit elgondolkodott, majd hozzátette: „vagy legalábbis néhányan visszatérnek közülünk"[23].

Ami Trumant illeti, feltehetően inkább Churchillt szerette volna győztesként látni. Hiszen benne rögtön elvbarátra talált. Margaret Truman azt írja, hogy apja és Churchill „között az első pillanattól barátság jött létre". Ugyancsak ő idézi Churchill személyi orvosának, Lord Morannek a szavait, miszerint „Winston beleszeretett az elnökbe"[24].

A konzervatívok vereséget szenvedtek, és Potsdamba Attlee tért vissza új politikusok kíséretében. Nagy-Britannia új külügyminisztere Ernest Bevin lett. Egyébként a munkáspárti miniszterelnöknek és a Foreign Office új vezetőjének külpolitikai irányvonala lényegében semmiben sem különbözött a churchilli politikától. Mivel Attleenek a parlamenti választásokon aratott győzelme folytán új kormányt kellett alakítania, egy nappal tovább maradt Londonban, és a konferencia munkáját nem július 27-én folytatták, ahogy tervezték, hanem 28-án.

De mindez később történt; egyelőre Sztálin és Churchill folytatta ráérős beszélgetését a késői lakománál. Mivel Churchill valamelyest reménykedett még a győzelemben, arról próbálta meggyőzni beszélgetőpartnerét, hogy politikájával igyekszik majd „Oroszországot tengeri nagyhatalommá" tenni.

– Szeretném látni – folytatta a miniszterelnök –, amint Oroszország hajói a világtengeren úsznak. Oroszország eddig egy olyan óriásra hasonlított, akinek orrlyukait a Balti- és Fekete-tenger szűk járatai fogják össze.

Sztálin nyugodtan végighallgatta, s nem szakította félbe.

– A magam részéről támogatnám azt az elgondolást – fejtette ki tovább elképzelését Churchill Sztálin figyelmes hallgatásától felbuzdulva –, hogy módosítsák a montreux-i egyez-

ményt, kizárva belőle Japánt, és hozzáférhetővé téve a Földközi-tengert Oroszország számára. Üdvözlöm Oroszország megjelenését az óceánokon, és ez nemcsak a Dardanellákra vonatkozik, hanem a Kieli-csatornára is. Ezeknél a tengerszorosoknál éppen ugyanolyan rendszernek kell érvényesülnie, mint a Szuezi-csatornánál vagy a Csendes-óceán meleg vizeinél...

Nem tudni, meddig szárnyalt volna még Churchill fantáziája, ha Sztálin nem hűtötte volna le őt egy józan kérdéssel. A brit miniszterelnök ígéretei messze álltak a valóságtól. Hiszen a Szovjetunió óriási veszteségeket szenvedett a tengereken. Egy új flotta megépítéséhez sok pénz és idő kell. Churchill mint az admiralitás hajdani vezetője nagyon jól értett ehhez, és ezért nem fukarkodott az ígéretekkel, tudva, hogy pillanatnyilag nincs különösebb gyakorlati jelentőségük. Ezenkívül a nyugati hatalmak nemhogy segítették volna a Szovjetuniót tengeri hatalommá válásában, hanem minden lehető módon akadályozták ezt, késleltetve az ellenségtől lefoglalt hadihajók azon részének átadását, amely jog szerint a szovjet szövetségest illette meg. Sztálin, persze, alkalmasnak tartotta a pillanatot arra, hogy megkérdezze:

– És mi a helyzet a német flottával? A Szovjetunió szeretné megkapni a részét...

Churchillnek torkán akadt a szó. Nyomban ráébredt arra, hogy a szónoklás túlságosan elragadtatta. Valahogy ki kellett másznia ebből a helyzetből, el kellett kerülnie az egyenes választ. A miniszterelnök azt mondta, hogy „némelyek komolyan nyugtalankodnak az oroszok lehetséges szándékai miatt. Valamennyi kelet-európai állam fővárosa már az oroszok kezén van, és az a benyomás alakul ki, hogy a Szovjetunió tovább akar nyomulni nyugat felé."

Sztálin kifejezte meglepetését az efféle kitalálások miatt. Azt mondta, hogy a Szovjetunió kivonja csapatait nyugatról. A következő négy hónapban kétmillió embert fognak hazaküldeni és leszerelni. A szovjet ország, folytatta, óriási veszte-

ségeket szenvedett, és minél több katonát kell hazaküldeni, hogy részt vegyenek a lerombolt nak a helyreállításában. E szavak után Churchill más témára terelte a beszélgetést.[25]

A brit miniszterelnök az alatt a néhány nap alatt, amíg az angol küldöttséget vezette, általában minden lehető módon próbálta magára vonni a közönség figyelmét. A „három nagy" egyik találkozóján Churchill bejelentette, hogy Berlinben körülbelül 180 külföldi tudósító gyűlt össze, akik állandóan információkat követelnek a konferenciáról, ha ilyeneket nem kapnak, dühösek és felháborodottak lesznek, ez pedig, véleménye szerint, riportjaikon keresztül kihathat a közvélemény hangulatára.

– Ez egy teljes század. Ki engedte őket ide? – kérdezte Sztálin.

– Természetesen nem itt vannak, az övezeten belül, hanem Berlinben – magyarázta Churchill. – Hogy nyugodtan dolgozhassunk, elengedhetetlen számunkra a teljes titoktartás, s ezt a titoktartást biztosítanunk is kell. Ha két kollegám egyetért velem, akkor én mint régi zsurnaliszta elbeszélgethetnék velük, és megmagyarázhatnám nekik, mennyire fontos, hogy megőrizzék tanácskozásunk titkosságát. Megmondhatnám nekik, hogy rokonszenvvel viseltetünk irányukban, de nem beszélhetünk arról, ami itt végbemegy. Azt hiszem, egy kis vállveregetéssel le lehetne csillapítani a kedélyeket.

Truman, akinek voltak tapasztalatai a sajtóval való kapcsolat terén, természetesen nem akarta megengedni, hogy Churchill arassa le a babérokat és pózolhasson az újságírók előtt. Hűvösen csak ennyit válaszolt:

– Küldöttségeinknek külön képviselőik vannak, akik a sajtó kérdéseivel foglalkoznak, s az ő feladatuk, hogy megóvjanak bennünket a tudósítók molesztálásától. Végezzék hát a dolgukat. Meg lehet bízni őket azzal, hogy tárgyaljanak az újságírókkal.[26]

Churchillt lehangolta, hogy javaslatát elutasították.

A nem hivatalos találkozókon akadtak furcsa dolgok is.

A szovjet kormányfő által adott egyik ebéden a vendégek előtt két nagyszerű zongorista és több hegedűművész lépett fel. Truman, aki mindenben igyekezett első lenni, úgy határozott, hogy ebben is felveszi a versenyt. Utasítására Párizsból sürgősen odarendelték Eugene Listet, a híres amerikai zongoraművészt, aki ott teljesített szolgálatot egyik amerikai csapattestnél. Truman úgy rendelkezett, hogy Eugene List a többi között eljátssza Chopin egy keringőjét, de ennek kottáját Babelsbergben nem találták. Amikor az amerikai csapatok parancsnokságával rejtjeles táviratban közölték ezt, a kottát Párizsban felhajtották, és repülőgépen szállították Berlinbe. A kotta estére már ott volt a „kis Fehér Házban". Churchill, akit mindez bosszantott, kérkedve azt mondta Leahy tengernagynak: „A zene terén valamennyiükön túlteszek." Rögtön utasította Londont, hogy az ebédre, amelyre meghívta a szovjet és az amerikai vezetőt, küldjék el Babelsbergbe a királyi légierő egész zenekarát.

Július 23-án este Churchill vacsorára fogadta Sztálint és Trumant. Először minden a megszokott módon zajlott, de hirtelen olyan erővel harsant fel a zene, hogy a vendégek csak kiabálva szólhattak egymáshoz. Az asztal mögött elhelyezkedő zenekar teljes hangerővel angol, amerikai és orosz indulókat játszott. Kis idő múlva Sztálin, pohárral a kezében, odament a karmesterhez, felköszöntötte a zenészeket, és megkérte őket, hogy kissé halkabb melódiákat játsszanak.[27]

Az est végén Sztálin fogott egy menükártyát, és mindenkit megkért, hogy írják alá. Példáját Churchill és Truman is követte. A kártyát a jelenlevők tréfálkozva és nevetve kézről kézre adták. Teljesen feszélytelen légkör uralkodott. Éjfél után a zenekar hamarosan eljátszotta a három nemzeti himnuszt, és a vendégek szétszéledtek.

A három kormányfő találkozóin kívül a plenáris ülésekkel párhuzamosan más tanácskozások is zajlottak. Rendszeresen folytatott véleménycserét a három külügyminiszter, összeösszeültek a katonai szakértők, a különböző problémákkal foglalkozó tanácsadók csoportjai.

A július 18-i plenáris ülésen a németországi Ellenőrző Tanács politikai jellegű felhatalmazásainak megtárgyalásakor Churchill váratlanul felvetette: mi is értendő „Németországon". „Itt – mondotta – állandóan a »Németország« szót használjuk. Mit jelent most »Németország«? Felfoghatjuk-e ma ugyanabban az értelemben, mint a háború előtt?"

Truman rögtön csatlakozott a témához:

– Hogyan vélekedik erről a szovjet küldöttség?

A szovjet küldöttség vezetője megérezte, hogy a nyugati vezetők új intrikába kezdtek, keményen ezt válaszolta:

– Németország az, amivé a háború után lett. Nincs semmiféle más Németország. Én így értem ezt a kérdést.

A nyugati küldötteket azonban ez nem elégítette ki. Tovább bontogatták az új gombolyagot, amelyet a konferencia asztalára dobtak.

– Lehet-e egy háború előtti, 1937-es Németországról beszélni? – kérdezte az elnök.

– Csak 1945-ös Németországról – ismételte, nem tágítva, Sztálin.

– Németország 1945-ben mindent elvesztett, s ma gyakorlatilag nem létezik – hangzott Truman ellenvetése.

– Németország, mint nálunk mondják, földrajzi fogalom – magyarázta a szovjet képviselő. – Értelmezzük egyelőre így. Nem tekinthetünk el a háború eredményeitől.

– Ez így van, mégis meg kell valahogy határoznunk a „Németország" fogalmát – bizonygatta Truman. – Gondolom, hogy az 1886-os vagy az 1937-es Németország nem ugyanaz, mint a mai, 1945-ös Németország.

– A háború eredményeképpen lett olyanná, amilyennek elfogadjuk – összegezte Sztálin.

Truman viszont ragaszkodott a maga álláspontjához. Újból elmondta, hogy meg kell valamiképpen határozni a „Németország" fogalmat.

A szovjet képviselő, hogy kipuhatolja, hová is akarnak kilyukadni beszélgetőpartnerei, megkérdezte, hogy nem akarják-e talán bevezetni a német közigazgatást például a csehszlovákiai Szudéta-vidéken, ahonnan a németek kiűzték a cseheket? Truman ezt a visszavágást elengedte a füle mellett, s azt mondta, hogy talán mégis olyannak kellene felfogni Németországot, amilyen a háború előtt, 1937-ben volt.

– Formailag felfoghatjuk így is, de lényegében mégsincs így – jegyezte meg Sztálin. – Ha Königsbergben német közigazgatás jelenne meg, elkergetnénk, feltétlenül elkergetnénk.

Truman nem hátrált. Emlékeztetett arra, hogy a krími konferencián az a megállapodás született, hogy a területi kérdésekben a békekonferencia fog dönteni. Hogyan határozzuk hát meg „Németország" fogalmát – kérdezte újból.

Az Egyesült Államok elnöke a békekonferenciát csak a figyelem elterelése végett említette, hiszen már eldöntötte, hogy nem kell békekonferencia. Egyébként az ilyen hivatkozás lehetővé tette az amerikai delegációnak, hogy húzzahalassza azokat a kérdéseket, amelyekben Washington nem akart megállapodni a Szovjetunióval.

A „Németország" fogalma körüli vita még sokáig folytatódott. A szovjet küldöttség vezetője azt javasolta: „Megjelölhetnénk Lengyelország nyugati határait, s akkor nyomban világosabbá válna Németország kérdése. Nehezen tudnám megmondani, hogy mi ma Németország. Egy olyan ország, amelynek nincs kormánya, amelynek valójában nincsenek határai, mivel a határokat nem hadseregeink jelölik ki. Németországnak nincsenek csapatai, még határőrsége sincs; az országot megszállási övezetekre osztottuk fel. Határozzuk hát meg, hogy mi Németország: egy levert ország."

Az akkori Németország Sztálin által lefestett képe mély benyomást keltett. Még egyszer megmutatta, hogy Hitler milyen szakadékba sodorta a német népet, a világuralom rögeszméjét hajszolva. Ezen kétségtelenül azoknak is el kellett gondolkod-

niuk, akik most, a nácizmus leverése után igényt támasztottak a „világuralomra".

A konferencia jegyzőkönyve a következőképpen rögzítette az e kérdés körüli további véleménycserét:

„Truman: Talán kiindulópontnak vehetnénk Németország 1937-es határait?

Sztálin: Kiindulópontnak bármit lehet venni. Valamiből ki kell indulni. Ilyen értelemben vehetjük az 1937-est is.

Truman: Ez a versailles-i szerződés utáni Németország volt.

Sztálin: Vehetjük az 1937-es Németországot, de csakis kiindulópontnak. Ez egyszerűen munkahipotézis, amely megkönnyíti a munkánkat.

Churchill: Csak kiindulópontnak vesszük. Ez nem jelenti azt, hogy itt meg is állunk.

Truman: Készek vagyunk tehát az 1937-es Németországot kiindulópontnak venni."[28]

A nyugati hatalmak által ebben a kérdésben tanúsított makacsság, mint később kiderült, korántsem csak a német problémával függött össze. Ebben kifejezésre jutottak az Egyesült Államok, valamint bizonyos fokig Anglia távolabbi céljai az egész háború utáni rendezést, elsősorban Lengyelország nyugati határait illetően. A washingtoni és a londoni politikusok, miután megértették, hogy ezt az országot nem sikerül felhasználniuk a Szovjetunióval szembeni „egészségügyi kordon" egyik fő láncszemeként, arra törekedtek, hogy lehetőleg gyengítsék a Szovjetunióval baráti viszonyban álló lengyel államot, egyúttal pedig a Szovjetunióra is nyomást gyakoroljanak. Lényegében jelentős mértékben arról volt szó, hogy határozott álláspontot foglaljanak el a lengyel kérdésben való további alkudozáshoz. Igaz, hogy ezt a kísérletet eléggé óvatosan tették, hiszen abban a pillanatban a nyugati hatalmak kormánykörei nem tartották magukat eléggé erőseknek ahhoz, hogy vállalják a nyílt konfrontációt Moszkvával.

TRUMAN SIKERTELEN TÁMADÁSA

Miután Truman elnök július 21-én áttanulmányozta Groves tábornok Washingtonból érkezett részletes jelentését az újmexikói kísérleti atombomba-robbantás eredményeiről, először ismerte fel igazán, milyen félelmetes fegyverrel rendelkezik most az Egyesült Államok. Stimson hadügyminiszter, aki az elnöknek jelentést tett erről a dokumentumról, később ezt írta naplójában: „Truman és Byrnes hihetetlenül megörült. Az elnök nagyon elégedett volt. Azt mondta, hogy ez teljesen új biztonságérzetet kölcsönöz neki, és hálás nekem, amiért eljöttem a konferenciára és ily módon hasznos lehettem számára."

Stimson ezt a dicséretet készpénznek vette, s nem értette meg, hogy Truman szándékosan az Új-Mexikóból érkező hírek továbbítójának szerepére korlátozva funkcióját, ezzel gyakorlatilag félreállította. Amikor Stimson két nap múlva újból találkozott az elnökkel, elpanaszolta, hogy távol tartják azoktól a bizalmas megbeszélésektől, amelyeken az új bombával kapcsolatos kérdéseket tárgyalják, de Truman durván félbeszakította, és azt mondta, hogy bármikor haza is utazhat. Miután megkapta az atombombáról szóló információt, Trumannek már nem volt szüksége Stimsonra. Ráadásul az elnök tudta, hogy Stimson mindenképpen szükségesnek tartotta a szovjet kormány tájékoztatását az új fegyverrel folytatott kísérleteiről, s ezért minél előbb szeretett volna megszabadulni az útját keresztező minisztertől. Július 25-én Stimson elhagyta Potsdamot, és visszatért az Egyesült Államokba. Hamarosan nyugalomba vonult.

Közben az amerikai küldöttség legfelső vezetőinek szűk körében Potsdamban intenzíven arról tárgyaltak, hogy a bombát hogyan használhatnák fel Európában az „oroszok megfélemlítésére". Még aznap, július 21-én, a plenáris ülésen Truman megpróbált támadást intézni a Szovjetunió ellen, Len-

gyelország új nyugati határának kérdését választva ürügyül ehhez.

Idézem a jegyzőkönyv ide vonatkozó részletét:

„Truman: Engedjék meg, hogy nyilatkozatot tegyek Lengyelország nyugati határaira vonatkozólag. A jaltai egyezmény leszögezte, hogy a német területet a négy hatalom – Nagy-Britannia, a Szovjetunió, az Egyesült Államok és Franciaország – csapatai szállják meg, s mindegyik hatalom külön megszállási övezetet kap. A konferencia foglalkozott Lengyelország határainak kérdésével is, de határozatban megállapította, hogy ebben a kérdésben a békekonferencia hoz majd végleges döntést. Első üléseink egyikén úgy döntöttünk, hogy Németország leendő határainak megvitatásában az 1937. decemberi német határokat vesszük kiindulópontnak.

Kijelöltük megszállási övezeteinket és ezeknek az övezeteknek a határait. Mindegyikünk visszavonta csapatait a saját övezetébe, ahogy ebben megállapodtunk. De most, úgy látszik, még egy kormány kapott megszállási övezetet, mégpedig anélkül, hogy velünk tanácskozott volna. Ha feltételezzük, hogy Lengyelország is olyan hatalom, amely megszállási övezetet kap, ebben előre meg kellett volna állapodnunk. Nehezen tudunk egyetérteni a kérdés ilyen megoldásával, mivel ebben a kérdésben semmiféle tanácskozás nem történt. Én baráti érzelmekkel viseltetek Lengyelország iránt, és lehetséges, hogy teljes mértékben egyetértek majd a szovjet kormánynak a nyugati határokra vonatkozó javaslatával, de erről nem szándékozom itt nyilatkozni, mivel erre lesz egy másik fórum, nevezetesen a békekonferencia."[29]

Csakhogy, amint erre fentebb már utaltunk, Truman szilárdan eltökélte már, hogy egyáltalán nem lesz békekonferencia. Amikor a problémáknak a békekonferenciáig való elhalasztását javasolta, ezzel, mint mondani szokták, ad Calendas Gaecas, vagyis sohanapjáig halasztotta. Ugyanakkor ezzel lényegében azt a vádat emelte a szovjet fél ellen, hogy megszegte a három hatalom megállapodását és egyoldalúan hozott döntést egy

olyan kérdésben, amelyet a békekonferencia illetékességébe utaltak. Truman így meg akarta könnyíteni magának a békekonferencia összehívására vonatkozó megállapodás felrúgását. Ebben is az atombombára és általában az Egyesült Államok erejére akart támaszkodni, abból a feltevésből kiindulva, hogy az Egyesült Államok bizonyos idő múltán tetszése szerint átszabdalhatja a világ térképét és rendezheti a nemzetközi problémákat, nem kötve meg a maga kezét semmiféle olyan kötelezettségekkel, amelyeket egy békekonferenciával szemben vállalt.

De térjünk vissza a plenáris üléshez. Kijelentésére Truman szovjet részről rögtön megkapta a választ:

„Sztálin: A krími konferencia határozataiban megállapítottuk, hogy a három kormányfő megegyezése szerint Lengyelország keleti határának a Curzon-vonalnak kell lennie, tehát a konferencia kijelölte Lengyelország keleti határát. Ami a nyugati határokat illeti, a konferencia határozataiban megállapítottuk, hogy Lengyelország területének megfelelő mértékben növekednie kell észak és nyugat felé. Megállapítottuk továbbá, hogy a három kormány véleménye szerint a területi növekedés mértékét illetően kellő időben ki kell kérni az új lengyel nemzeti egységkormány véleményét, s hogy ezt követően Lengyelország nyugati határainak végleges kijelölését a békekonferenciáig halasztjuk.

Truman: Én is így értettem. De nem volt és nincs semmiféle jogunk arra, hogy Lengyelországnak megszállási övezetet adjunk.

Sztálin: A lengyel nemzeti egységkormány kifejtette véleményét nyugati határait illetően. Véleménye most valamennyiünk előtt ismeretes.

Truman: Erről a nyugati határról soha nem jelent meg hivatalos nyilatkozat.

Sztálin: Én most a lengyel kormány véleményéről beszélek. Ez valamennyiünk előtt ismeretes. Most megállapodhatunk

Lengyelország nyugati határait illetően, a határok végleges kijelölése pedig a békekonferenciára hárul.

Truman: Byrnes úr csak ma kapta meg a lengyel kormány nyilatkozatát. Még nem tudtuk kellőképpen tanulmányozni."

Márpedig egyáltalán nem arról volt szó, hogy az amerikai küldöttségnek nem volt ideje tanulmányozni ezeket a javaslatokat. Ezek egyáltalában kevéssé érdekelték Trumant. Célja más volt: demonstrálni akarta „keménységét" a Szovjetunióval szemben. Most már kész volt akár nyíltan fel is rúgni a korábbi megállapodásokat, és meg akarta mutatni, hogy nem hajlandó számolni bárkinek is a véleményével, ha az nem felel meg az Egyesült Államoknak. Igaz, egyelőre még nem fedte fel váratlan makacsságának titkát. De maga mögött érezte az új fegyver hihetetlen erejét, és előre élvezte a pillanatot, amikor ezzel a hírrel megdöbbentheti a szovjet képviselőket.

A szovjet félnek kétségtelenül észre kellett vennie az amerikai elnök „keménységét". De rendíthetetlen maradt, és nyugodtan magyarázta álláspontját.

„*Sztálin:* Javaslatomnak az a lényege, hogy fejtsük ki véleményünket a lengyel kormánynak a nyugati határokra vonatkozó kívánságait illetően. Fejtsük ki véleményünket ma vagy akár holnap – ez már mindegy.

Ami azt illeti, hogy a lengyeleknek megszállási övezetet adtunk anélkül, hogy ebbe a szövetséges kormányok beleegyeztek volna, meg kell mondanom, hogy a kérdés ilyen felvetése nem pontos. Az amerikai kormány és a brit kormány több ízben is jegyzékekben javasolta nekünk, hogy ne engedjük be a lengyel közigazgatást a nyugati vidékekre, amíg nincs végleges döntés Lengyelország nyugati határait illetően. Mi ezt nem tehettük meg, mivel a német lakosság a visszavonuló német csapatokat követve nyugatra távozott. A lengyel lakosság ugyanakkor nyugat felé húzódott. Hadseregünknek pedig szüksége volt arra, hogy a hátában, azon a területen, amelyet már elfoglalt, helyi közigazgatás legyen. Nem lehet egyidőben közigazgatást létrehozni a hátországban, hadat viselni és meg-

tisztítani a területet az ellenségtől. Hadseregünk ehhez nem szokott hozzá.

Ilyen szellemben válaszoltunk akkor amerikai és angol barátainknak. Ebbe már azért is belementünk, mert tudtuk, hogy Lengyelország területe korábbi határaitól nyugat felé meg fog növekedni. Nem tudom, mit árthat közös ügyünknek, ha a lengyelek bevezetik közigazgatásukat azon a területen, amelynek amúgy is Lengyelországhoz kell kerülnie..."

Az Egyesült Államok elnöke úgy látszik megérezte, hogy túlságosan messzire ment el. Mindenesetre békülékenyebb hangot ütött meg, ugyanakkor sietett a megtárgyalandó témához egy újabb problémát hozzákapcsolni: a jóvátételt, úgy állítva be a dolgot, mintha a lengyel közigazgatásnak az említett vidékeken való létrehozása megnehezítené Németország számára a jóvátétel kifizetését.

„*Truman:* Nincs semmi ellenvetésem a Lengyelország leendő határaira vonatkozólag kifejtett véleménnyel szemben. De megállapodtunk abban, hogy Németország teljes területének a négy hatalom vezetése alatt kell állnia. S igen nehéz lesz igazságos döntést hozni a jóvátétel kérdésében, ha Németország fontos részei olyan hatalom megszállása alatt lesznek, amely nem tartozik a négy hatalom közé.

Sztálin: Miért aggasztja önt a jóvátétel? Mi, ha úgy tetszik, akár le is mondhatunk az e területről származó jóvátételről.

Truman: A magunk részéről nem tartunk igényt erre a jóvátételre.

Sztálin: Ami a nyugati területeket illeti, erre vonatkozólag semmiféle döntés nem volt; a krími határozatok értelmezéséről van itt szó. A nyugati határokat illetően semmiféle döntés nem született, ez a kérdés nyitva maradt. Csak arra tettünk ígéretet, hogy Lengyelország területét nyugat és észak felé ki fogjuk szélesíteni.

Churchill: Elég sok mondanivalóm van Lengyelország nyugati határvonalát illetően, de nézetem szerint ennek még nem érkezett el az ideje."

Truman arra használta fel Churchill megjegyzését, hogy újból a békekonferenciára hivatkozzon. Azt mondta: a leendő határok meghatározása a békekonferenciára tartozik.

Sztálin megismételte, hogy a nyugati sávban igen nehéz helyreállítani a német közigazgatást, mert mindenki elmenekült.

„*Truman:* Ha a szovjet kormány segítséget kíván e területek közigazgatásának helyreállításához, tárgyalhatunk róla."

Úgy tűnt, mintha Truman akár arra is kész volna, hogy felvesse az elmenekült német lakosság visszatelepítését olyan területekre, amelyeket korábban már létrejött megállapodás szerint át kellett adni a lengyel kormánynak. Erre a megjegyzésére egyelőre nem reagált senki.

„*Sztálin:* A mi koncepciónk, az oroszok koncepciója a háború idején, ellenséges területek elfoglalása során a következő. A hadsereg harcol, előrenyomul, és egyetlen gondja az ütközet megnyerése. De az előnyomuláshoz a hadseregnek nyugodt hátországra van szüksége. Nem harcolhat az ellenséggel a harctéren és egyúttal a hátországban is. A hadsereg akkor küzd eredményesen, ha a hátország nyugodt, ha az rokonszenvez vele és támogatja. Képzelje csak el azt a helyzetet, amikor a német lakosság vagy elmenekül visszavonuló csapatait követve, vagy pedig hátba támadja csapatainkat. A lengyel lakosság pedig nyomon követi hadseregünket. Ilyen helyzetben egészen természetes csapatainknak az a törekvése, hogy hátországunkban olyan közigazgatás legyen, amely rokonszenvez velük és segíti őket. Erről van szó.

Truman: Ezt megértem, s együtt is érzek vele.

Sztálin: Más kivezető út nem volt. Ez persze nem jelenti azt, hogy én magam határozom meg a határokat. Ha önök nem értenek egyet azzal a vonallal, amelyet a lengyel kormány javasol, a kérdés nyitva marad. Ennyi az egész.

Churchill: De vajon megoldatlanul hagyhatjuk-e ezt a kérdést?

Sztálin: Valamikor meg kell majd oldani."

A nyugati vezetők támadását sikerült visszaverni, és Churchill úgy döntött, hogy megkerülő manőverhez folyamodik. Felvetette a legyőzött Németország lakossága élelmiszerellátásának kérdését, ismét csak arra spekulálva, hogy ezt összekapcsolhatja a nyugati határ problémájával.

„*Churchill:* Itt van még a szállítások ügye. Az élelmiszerszállítások kérdése igen fontos kérdés, mivel ezek a vidékek a német lakosság fő élelmiszer-szállítói.

Sztálin: S ki fog ott dolgozni, gabonát termelni? A lengyeleken kívül nincs ott senki, aki dolgozna.

Truman: Meg tudunk egyezni. De úgy látom, hogy az előttünk álló és bennünket foglalkoztató kérdés lényege az, milyen közigazgatás legyen ezeken a vidékeken. Az is érdekel bennünket, hogy a megszállás időszakában ezek a vidékek Németország vagy Lengyelország részét alkotják-e majd. A kérdés a következő. Nekünk van egy megszállási övezetünk, Franciaországnak van egy megszállási övezete, egy-egy megszállási övezetük van az angoloknak és a Szovjetuniónak is. Azt szeretném tudni, hogy a most szóban forgó vidékek a szovjet megszállási övezethez tartoznak-e. Úgy vélem, hogy kellő időben megegyezésre juthatunk majd Lengyelország leendő határait illetően, de most az érdekel, mi lesz ezekkel a vidékekkel a megszállás időszakában.

Sztálin: Papíron ezek még német területek, de valójában, de facto, lengyel területek.

Truman: Mi történt a helyi lakossággal? Ha jól tudom, itt mintegy hárommillió emberről van szó.

Sztálin: A lakosság eltávozott.

Churchill: Ha ez így van, akkor ott kell majd táplálkozniuk, ahova távoztak, hiszen azok a vidékek, amelyeket elhagytak, nem kerülnek Németországhoz, és nem állnak majd Németország rendelkezésére. Én úgy értettem, hogy a lengyel kormány tervei szerint – amelyet, ha nem tévedek, a szovjet kormány is támogat – Németországtól elszakítanák egynegyedét

azoknak a művelés alatt álló földeknek, amelyek az 1937-es Németországhoz tartoztak.

Ami a lakosságot illeti, kiderül, hogy három- vagy négymillió lengyelt költöztetnek majd át keletről a nyugati vidékekre. Németország e vidékein, orosz adatok szerint, a háború előtt nyolc- és egynegyed millió ember élt. Ez azt jelenti, hogy az ilyen sok ember átköltöztetésével együtt járó komoly nehézségek mellett aránytalanul nagy terhek hárulnak Németország többi részeire, az élelmezési problémát pedig nem oldjuk meg."

Truman újból, immár más oldalról, visszatért Lengyelország határának kérdésére. Mintegy hangosan elmélkedett: „Franciaország meg akarja kapni a Saar- és Ruhr-vidéket; s ha a Saar- és Ruhr-vidéket odaadjuk Franciaországnak, mi marad akkor Németországból?

Sztálin: Erre vonatkozólag nincs döntés. Lengyelország nyugati határára vonatkozólag viszont van döntés, mégpedig az a döntés, hogy az ország területét észak és nyugat felé meg kell növelni...

Churchill: ...A határokról beszéltünk, s most áttértünk Németország élelmezésének kérdésére. De én ezt azért említettem, mert a határok kérdése nagy nehézségeket támaszt néhány más kérdés megoldásánál...

Sztálin: Németország gabonaimport nélkül amúgy sem boldogul.

Churchill: Az igaz, de még kevésbé tudja élelmezni magát, ha elveszik tőle a keleti területeket.

Sztálin: Vásároljon gabonát Lengyelországtól.

Churchill: Mi nem tekintjük ezt a területet Lengyelország részének.

Sztálin: Ott lengyelek élnek, ők művelik meg a földet. Nem követelhetjük tőlük, hogy megműveljék a földet, a gabonát pedig adják oda a németeknek..."

Truman megint a Szovjetuniónak azt a jogos törekvését szerette volna kihasználni, hogy Németországtól jóvátételt

kapjon a hitlerista agresszió által okozott óriási veszteségekért és pusztításokért való kártérítésképpen. Mintha beletörődött volna abba, hogy a vitatott területet lengyel közigazgatás alá helyezzék, egyszersmind általánosságban kétségbe vonta a jóvátételi szállítások lehetőségét.

„*Truman:* Úgy látszik, befejezett tény, hogy Németországnak egy jelentős részét Lengyelországnak adták át megszállásra. Mi marad akkor a jóvátétel behajtására? Még nálunk, az Egyesült Államokban is kevés a szén. Ennek ellenére ebben az esztendőben 6,5 millió tonna szenet szállítottunk Európába. Úgy vélem, hogy Németországnak ez a része, nevezetesen a szénmedence, Németországhoz tartozónak tekintendő mind a jóvátétel, mind az élelmiszer-ellátás szempontjából. Nézetem szerint a lengyeleknek nincs joguk elvenni ezt a területet. Mi most Lengyelország leendő határainak kérdését tárgyaljuk. Nekem viszont az a véleményem, hogy itt nem oldhatjuk meg ezt a kérdést, mert ezt a békekonferencián kell megoldani."

Ily módon a tárgyalások résztvevői újból visszatértek a kiindulóponthoz. Truman támadása kudarcba fulladt. A szovjet küldöttség szilárdan kitartott a magáé mellett, határozottan védelmezte elvi álláspontját. Az ülés végén Truman még egyszer megpróbálta Németország keleti területeinek Lengyelországhoz való csatolását összekapcsolni a jóvátétel kérdésével. Kijelentette:

– Szeretném őszintén megmondani, mi a véleményem erről a dologról. A jóvátétel kérdésének megoldása, valamint az egész német lakosságnak élelmiszerrel és szénnel való ellátása szempontjából nem érthetek egyet az 1937-es Németország keleti részének elszakításával.[30]

Ez egészen határozott célzás volt arra, hogy az Egyesült Államok e területek Lengyelországhoz csatolása fejében követelheti a Németország által teljesítendő jóvátételről való lemondást. Ez esetben Washington véleménye szerint sikerülne érintetlenül meghagyni a Ruhr-vidék ipari potenciálját, és ezt

az Egyesült Államok céljaira felhasználni. De ez a fenyegetés sem hatott a szovjet küldöttségre.

A szovjet küldöttségnek kitartással és meggyőző érveléssel sikerült végül is elérnie a nyugati hatalmak hozzájárulását ahhoz, hogy hívják meg Potsdamba a varsói lengyel kormány képviselőit.

A lengyel kormány küldöttségét Bolesław Bierut vezette. Az amerikai és az angol politikusok beható megbeszéléseket folytattak vele. A lengyel képviselők részletesen megindokolták a nyugati határra vonatkozó álláspontjukat. Ennek a határnak a Balti-tengertől Swinemünde (ma: Świnoujście) várostól kissé nyugatabbra indulva, úgyhogy Lengyelországhoz kerüljön Stettin (ma: Szczecin), az Odera és a nyugati Neisse mentén kell haladnia Csehszlovákia határáig. A nyugati hatalmak küldöttségei azonban továbbra is elutasították ennek a vonalnak az elismerését, és a Teheránban és Jaltában kötött megállapodás felülvizsgálatát próbálták elérni. Idézünk néhány részletet a jegyzőkönyvből:

„*Truman:* Tegnap elhangzott az a javaslat, hogy ma folytassuk a vitát Lengyelország nyugati határairól.

Sztálin: Úgy van.

Truman: Úgy emlékszem, hogy Churchill úrnak volt egy kiegészítő javaslata.

Churchill: Nincs mit hozzáfűznöm. Megbeszéléseket folytattam a lengyel küldöttséggel, s ma volt szerencsém újra találkozni Bierut úrral. Tegnap Eden úr folytatott megbeszéléseket a lengyel küldöttséggel... Úgy vélem, hogy ez a kérdés összefügg a jóvátételnek, valamint a négy hatalom németországi megszállási övezeteinek a kérdésével.

Truman: Nézetem szerint Churchill úr megjegyzése helyes. Byrnes úr is találkozott a lengyel küldöttséggel, és még egyszer szándékában áll találkozni vele. Engedjék meg, hogy egy ügyrendi javaslatot tegyek. Mivel Byrnes úr és Eden úr megbeszélései a lengyelekkel még folytatódnak, úgy vélem, helye-

sebb lenne, ha ennek a kérdésnek a megvitatását péntekre halasztanánk.

Sztálin: Rendben van."[31]

Ily módon az angol és az amerikai képviselők Lengyelország nyugati határának kérdését sürgősen összekapcsolták egészen más problémákkal: a jóvátétel és a németországi megszállási övezetek kérdéseivel.

A nyugati lengyel határ kérdésének megtárgyalását a konferencia munkájában Churchill és Attlee londoni útja miatt tartott szünet után folytatták.

Ezúttal a nyugati küldöttségek a lengyel kérdést egy „csomagba" vették bele, mégpedig nemcsak a jóvátétel kérdésével, hanem új tagoknak az Egyesült Nemzetek Szervezetébe való felvételével is. A nyugati hatalmak ragaszkodtak Olaszországnak az ENSZ-be való felvételéhez, de megtagadták Bulgáriának, Magyarországnak és Romániának e szervezetbe való bevonását. Bár a három probléma között semmiféle összefüggés nem volt, amint erre a szovjet küldöttség fel is hívta a figyelmet, Byrnes és Bevin, Nagy-Britannia új külügyminisztere kijelentette, hogy a nyugati lengyel határt illetően csak akkor hajlandók „engedményt" tenni, ha egyidejűleg a két másik kérdésben megegyezésre jutnak. Végül is mindhárom problémában, beleértve a nyugati lengyel határ kérdését is abban a formában, ahogy azt Lengyelország küldöttsége kifejtette, sikerült megállapodni. Az Egyesült Államok és Nagy-Britannia tehát végül mégsem érhette el a korábban hozott elvi határozatok felülvizsgálatát.

A VITA FOLYTATÁSA

A nyugati hatalmak képviselői, bár erőteljesen igyekeztek érvényesíteni álláspontjukat a Vörös Hadsereg által felszabadított országok tekintetében, minden lehető módon igyekeztek távol tartani a Szovjetuniót olyan problémák megoldásától,

amelyek az amerikai és az angol csapatok által megszállt területekkel és államokkal függtek össze. Például szolgálhat erre Olaszország problémáinak megtárgyalása.

Tudjuk, hogy az olasz csapatok jelentős kontingensei működtek a szovjet–német fronton. Eljutottak a Volgáig és részesei voltak szovjet területek lerombolásának. Ezért a Szovjetuniónak természetesen nem volt közömbös, hogyan oldják meg az olasz problémákat. A szovjet felet többek között érdekelték az Olaszország által teljesítendő jóvátételnek, a volt olasz gyarmatok sorsának kérdései. Olaszország kapitulációja után az amerikai és az angol katonai hatóságok már az első időkben is minden kérdést a szovjet képviselők megkerülésével igyekeztek megoldani a Szövetséges Ellenőrző Bizottságban. S hasonló taktikát próbáltak most alkalmazni magasabb fórumok is. Jellemző a potsdami konferencián a gyámság kérdésében folytatott vita. A vita akkor támadt, amikor a szovjet küldöttség azt javasolta, hogy tárgyalják meg Olaszország afrikai és a földközi-tengeri birtokainak sorsát. A hivatalos jegyzőkönyv a tárgyalást a következőképpen rögzíti:

„*Churchill:* Eszmecserét persze folytathatunk bármilyen kérdésben, de ha kitűnik, hogy a felek nézetei eltérők, az eredmény legfeljebb annyi lehet, hogy volt egy kellemes vitánk. A mandátumok kérdését nézetem szerint San Franciscóban eldöntötték... Többről nem volt szó. Mivel a gyámság kérdése a nemzetközi szervezetre tartozik, kétlem, hogy kívánatos volna erről itt véleménycserét folytatni...

Sztálin: A sajtóból arról értesültünk, hogy Eden úr az angol parlamentben kijelentette: Olaszország örökre elvesztette gyarmatait. Ki döntött így? S ha Olaszország elvesztette a gyarmatait, ki találta meg őket? (Derültség)...

Churchill: Válaszolhatok rá. Szakadatlan erőfeszítésekkel, nagy veszteségekkel és nagyszerű győzelmekkel a brit hadsereg egymaga hódította meg ezeket a gyarmatokat.

Sztálin: Berlint pedig a Vörös Hadsereg foglalta el. (Derültség.)

Churchill: Szeretném befejezni a nyilatkozatomat... A következő olasz gyarmatokra gondolok: Olasz Szomáliföld, Eritrea, Cirenaica és Tripolitania, amelyeket egymagunk hódítottunk meg igen nehéz viszonyok között...

Most pedig hadd térjek ki Eden parlamenti nyilatkozatára, amelyben megállapította, hogy Olaszország elvesztette gyarmatait... Nincs kizárva, hogy az olaszországi békeszerződés előkészítése során megtárgyaljuk: nem kellene-e Olaszországnak visszaszolgáltatni egykori gyarmatainak egy részét. Én nem támogatom az ilyen javaslatot, de nincs kifogásunk az ellen, hogy a gyarmatok kérdését megtárgyalják... Ma mindezek a gyarmatok a mi kezünkön vannak. Ki tart rájuk igényt? Ha ennél az asztalnál valaki igényt tart rájuk, jó lenne, ha ezt megmondaná.

Truman: Nekünk nem kellenek. Otthon is van épp elég szegény olaszunk, akit élelmezni kell.

Churchill: Megvizsgáltuk azt is, hogy a gyarmatok valamelyikére nem telepíthetnénk-e le zsidókat. De úgy találtuk, hogy ezek a területek nem alkalmasak zsidók letelepítésére.

Mi természetesen nagymértékben érdekeltek vagyunk a Földközi-tenger térségében, s az ottani status quo mindennemű megváltoztatása hosszan tartó és beható tanulmányozást igényelne.

Nem egészen értjük, mit is akarnak orosz szövetségeseink."[32]

Végül is a kérdést átadták a három külügyminiszternek megtárgyalás céljából. Függetlenül attól, hogy ezeknek a területeknek a sorsa egészen másképpen alakult, mintsem Churchill gondolta, érdekes megfigyelni, hogyan próbált kitérni az elől, hogy a fasiszta tengely egyik részvevőjének volt gyarmatai fölötti gyámság kérdéseit megtárgyalja antifasiszta koalícióbeli szövetségeseivel – azt az öreg a „birodalomgyarapítóra" jellemző törekvését, hogy a hódító jogán rendelkezzen a zsákmánnyal, és azt, hogy mennyire semmibe vette ezeknek a terü-

leteknek a bennszülött lakosságát –, mintha lakatlan területek lennének!

A konferencián sok kérdésben több ízben is éles vita folyt, de egészében véve a viták és véleménycserék eredményeképpen fontos pozitív döntéseket hoztak. A potsdami konferencián egyeztetett és elfogadott dokumentumok felsorolása megmutatja, hogy a kérdések elég széles körét tárgyalták meg, hogy az ott hozott határozatoknak nagy jelentőségük lehetett volna az egész nemzetközi helyzet alakulása szempontjából. Megalakították a Külügyminiszterek Tanácsát; a találkozó résztvevői egyeztették a kezdeti ellenőrzési időszakban a Németország tekintetében követendő politikai és gazdasági elveket; megállapították a Németországtól szedendő jóvátételt, a német haditengerészeti és kereskedelmi flottát, Königsbergnek és a hozzá kapcsolódó vidéknek a Szovjetunióhoz való csatolását, a háborús bűnösöknek bíróság elé állítását illetően. Egyeztetett nyilatkozatot adtak ki Ausztriáról, Lengyelországról, a békeszerződések megkötéséről, új tagoknak az Egyesült Nemzetek Szervezetébe való felvételéről, a gyámsági területekről stb. A találkozó eredményeiről szóló hivatalos közlemény leszögezi, hogy a konferencia „megerősítette a három kormány közötti kapcsolatokat és kiszélesítette együttműködésük és kölcsönös megértésük kereteit". Kijelentették, hogy a konferencián részt vevő három hatalom kormányai és népei „az Egyesült Nemzetek többi tagjával együtt biztosítják az igazságos és tartós béke létrejöttét".[33]

A potsdami konferencián hozott határozatokat nem lehet eléggé nagyra értékelni. Márpedig ma, amikor az ember újra elolvassa a nyugati küldötteknek a konferencián elhangzott felszólalásait, nem tud szabadulni attól az érzéstől, hogy szinte valamilyen, számukra nem túlságosan kellemes missziót teljesítettek, amely a Szovjetunióval való háborús együttműködés tőlük idegen és ekkor már a múltba vesző időszakából fakadt. Mintha igyekeztek volna minél előbb megszabadulni ettől az örökségtől, pontot tenni a végére.

A konferenciát berekesztve Truman elnök ezt mondta: „Viszontlátásra a következő találkozón, amelyre remélhetőleg hamarosan sor kerül."[34] De teljesen másra gondolt. Byrnes azt írja, hogy amikor az „August" cirkálón az Atlanti-óceánon átkeltek a romokban álló Európából a „virágzó" Amerikába, amely már ledobta Hiroshimára az atombombát, Truman így elmélkedett: „A potsdami kísérlet most arra a döntésre juttatott, hogy kirekesztem az oroszokat a Japán fölötti ellenőrzésben való mindennemű részvételből... Az erő az egyetlen dolog, amit az oroszok megértenek."[35]

Az Egyesült Államokban már azon gondolkodtak, hogy lehetne az atombomba birtoklásából eredő fölényt felhasználni a Szovjetunió ellen. Az atombomba létrehozásába bevont néhány amerikai tudós ösztönözte a politikusok „globális" fanatizmusát, azt bizonyítva nekik, hogy ha „az oroszok a következő két–három év alatt meg is fejtik az atombomba titkát", atombombát legfeljebb hat–hét év múlva hozhatnak létre. „Senkit sem aggasztott túlságosan ez a perspektíva, mivel nyilvánvalónak tűnt, hogy hét év alatt a szovjetekhez képest jóval előbbre leszünk ezen a területen"[36] – írja Byrnes. Az Egyesült Államok külügyminisztere ebből messzemenő következtetéseket vont le: „Először csak egy vesszőnk volt, nem pedig bunkónk... katonai erőnk növekedésével kinyilvánítottuk keménységünket a szovjet kormánnyal való kapcsolatainkban."[37]

A potsdami konferenciáról az elnökkel ugyanazon a cirkálón hazatérő amerikai diplomaták élénk vitákat folytattak a majdani külpolitika irányvonalát illetően: „Tudatára ébredtünk az Egyesült Államok és a Szovjetunió közötti konfliktus lehetőségének, és ez mélységesen aggasztott bennünket – emlékezik vissza Bohlen. – Az atombombáról beszélgettünk, meg arról, hogyan használhatnánk fel azt a biztonságérzést és erőt, amelyet ez a fegyver kölcsönzött nekünk a Szovjetunióval való

kapcsolatainkban. Tisztában voltunk vele, hogy a Szovjetunió nem reagál majd semmi másra, mint az olyan lépésekre, amelyek a szovjet országot vagy a szovjet rendszert fenyegetnék. Latolgattuk számba jöhető lépéseinket, az olyan nyílt ultimátumtól kezdve, amelyben a szovjeteknek saját határaik mögé való visszavonulását követeljük, a nyomás különböző fokozataiig."[38]

Aligha lehetne nyíltabban kifejteni az amerikai külpolitika akkori vezetőinek gondolkodását. Ilyen „eszmékkel" játszadoztak az „August" cirkálón, amely az Egyesült Államok küldöttségét hazaszállította a nemrég még szövetséges hatalmak konferenciájáról. Ezek az eszmék hamarosan egy harcias szovjetellenes irányvonalban öltöttek testet. Amikor 1945 szeptemberében Londonban összeült a Külügyminiszterek Tanácsának a potsdami konferencián kitűzött ülésszaka, a nyugati hatalmak már 180 fokos fordulatot tettek. Éppen ekkor kapcsolódott be az Egyesült Államok külpolitikájának kialakításába a hidegháborúnak egy olyan bajnoka, mint John Foster Dulles. Ő maga a következőképpen jellemezte a londoni tanácskozáson kialakult helyzetet: „Akkor született meg háború utáni külpolitikánk: »semmi békülékenység« [vagyis semmiféle együttműködés a Szovjetunióval – *V. B.*]. Egészében véve rendületlenül kitartottunk emellett... A londoni találkozón tett lépéseinknek fontos következményei voltak: véget vetettek egy egész korszaknak – Teherán, Jalta, Potsdam korszakának... Az a tény, hogy Londonban ott lehettem Byrnes külügyminiszter mellett mint republikánus, aki pártja óriási erejére támaszkodik, lehetővé tette számomra, hogy jelentős szerepet játsszak egy fontos döntésben: abban, hogy véget vetettünk az oroszokkal való egyezséget kereső politikának."[39] Nem mondhatjuk, hogy Dulles részéről ez szerénytelenség vagy saját szerepének túlbecsülése. Valóban jelentős része volt a nemzetközi feszültség mérhetetlen kiéleződésében.

A Kremlben a szovjet nép által a Nagy Honvédő Háborúban aratott győzelem 30. évfordulója alkalmából rendezett ünnepi

ülésen Leonyid Brezsnyev, az SZKP KB főtitkára ezt mondta: „Alig oszlott el a lőporfüst, a harcmezőkön máris szemben találtuk magunkat a legagresszívabb imperialista körök által felszított hidegháborúval. A szocialista országokra szórt rágalmak és az ellenük folytatott provokációk özöne, az atomzsarolás, a gazdasági blokádra tett megannyi kísérlet, amelyet az a remény is ösztönzött, hogy sikerül kihasználni a háború következtében a gazdaságunkban bekövetkező átmeneti gyengülést – csupa olyan eszköz ez, amelyektől az imperialista vezetők azt remélték, hogy megakadályozhatják a szocializmus megerősödését, útját állhatják nemzetközi befolyásának növekedését.

A hidegháborút kirobbantó reakciós erők azonban elszámították magukat. A szocializmust nem sikerült sem megfojtani, sem meggyengíteni."[40]

Az imperialista körök mélységesen tévedtek, amikor azt hitték, hogy az atombomba birtoklása az Egyesült Államok előtt megnyit egy széles és akadálytalan utat a világuralom felé. A Szovjetunió gyorsan véget vetett az Egyesült Államok atommonopóliumának, a szocialista közösség hatalma tovább nőtt, s ez más tényezőkkel együtt gyökeresen megváltoztatta a helyzetet földünkön. Az Egyesült Államok vezető körei, miután hosszú éveken át hasztalan próbálták a világra ráerőszakolni akaratukat, kénytelenek voltak félretenni tarthatatlan doktrínáikat.

A potsdami határozatok teljes mértékben alapul szolgálhattak az antifasiszta koalícióban részt vevő nagyhatalmak háború utáni eredményes együttműködéséhez. E határozatok sorsa mindamellett másképpen alakult. Közülük csak néhányat sikerült teljesen megvalósítani, s azokat is csak a legkorábbi szakaszban. S ennek ellenére tény marad, hogy ezen a konferencián, akárcsak a három szövetséges többi fontos tanácskozásán is, a gyakorlatban bizonyosodott be, hogy békeidőkben is lehetséges különböző társadalmi rendszerű államok eredményes politikai és katonai együttműködése.

Jegyzetek

NEGYVENNÉGY ELŐESTÉJÉN

[1] Teherán, Jalta, Potsdam. Dokumentumgyűjtemény. Második bővített kiadás. Kossuth Könyvkiadó 1972. 81–82. old.
[2] Sztálin üzenetváltása az Egyesült Államok és Nagy-Britannia kormányfőivel. 1941–1945. Második kötet. Kossuth Könyvkiadó 1958. 121. old.
[3] Ugyanott, 122. old.
[4] Ugyanott, 121. old.
[5] The White House Papers of Harry L. Hopkins II. kot. London 1949 790. old.
[6] Sztálin üzenetváltása... Első kötet. 228. old.

A TEHERÁNI HATÁROZATOK MEGVALÓSÍTÁSA

[1] *A. Harriman and E. Abel:* Special Envoy to Churchill and Stalin 1941–1946. New York. 1975. 54. old.
[2] Ugyanott, 536. old.
[3] Sztálin üzenetváltása... Második kötet. 122. old.
[4] Ugyanott, 124. old.
[5] Ugyanott, 151–152. old.
[6] Ugyanott, 152. old.
[7] *W. S. Churchill:* The Second World War. V kot. London 1952. 404., 405. old.
[8] Ugyanott, 405. old.
[9] Roosevelt and Churchill. Their Secret Wartime Correspondence. London 1945. 276. okmány.
[10] *W. S. Churchill:* Id. mű, 442. old.
[11] Ugyanott, 443. old.

[12] Ugyanott.
[13] Sztálin üzenetváltása... Második kotet. 154. old.
[14] Ugyanott, I. köt. 269. old.
[15] Ugyanott, 270. old.
[16] Teherán, Jalta, Potsdam. 73. old.
[17] Lásd *W. S. Churchill:* Id. mű, 454. old.
[18] Roosevelt and Churchill. 279. okmány.
[19] Sztálin uzenetváltása... Első kötet. 224–226. old.
[20] Ugyanott, 229–230. old.
[21] Ugyanott, 238. old.
[22] Ugyanott, 248–249. old.
[23] Ugyanott, 250–251. old.
[24] Teherán, Jalta, Potsdam. 79. old.
[25] Sztálin üzenetváltása... Első kötet. 231–235. old.
[26] Ugyanott, 236. old.
[27] Ugyanott, 237. old.
[28] Ugyanott, 155. old.
[29] *Sztálin:* A Szovjetunió Nagy Honvédő Háborújáról. Szikra 1949. 105–106. old.
[30] Insztyitut vgennoj isztorii. Dokumenti i matyeriali. Inv. № 1439, 1. 326–332.

A HÁBORÚ UTÁNI RENDEZÉS PROBLÉMÁI

[1] *Halmosy Dénes:* Nemzetkozi szerződések. 1918–1945. A két világháború közotti korszak és a második világháború legfontosabb politikai szerződései. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó 1966. 547–548. old.
[2] Teherán, Jalta, Potsdam. 82. old.
[3] Sztálin üzenetváltása... Második kötet. 148. old.
[4] Ugyanott, 149. old.
[5] Ugyanott, 151. old.
[6] Ugyanott, 137. old.
[7] *A. Harriman and E. Abel:* Id. mű, 331–332. old.
[8] Ugyanott, 332. old.
[9] *J. M. Byrnes:* Roosevelt the Soldier of Freedom 1940–1945. New York 1970. 505. old.
[10] Ugyanott, 506. old.
[11] Ugyanott.
[12] *Elliott Roosevelt:* Apám így látta. Dante Könyvkiadó, Budapest [1947]. 51. old.

[13] Lásd *Sz. B. Krilov:* Isztorija szozdanija Organyizacii Objegyinyommih Nacij. Moszkva 1960.
[14] *V. M. Berezskov:* Az ENSZ bolcsőjénél. Népszerű Történelem. Kossuth Konyvkiadó 1976. 138–139. old.
[15] Ugyanott, 147. old.
[16] Sztálin uzenetváltása... Első kotet. 175. old.
[17] Ugyanott, 176. old.
[18] *Ch. Bohlen:* Witness to History 1929–1968. New York 1973. 159. old.
[19] Foreign Relations of the United States (a továbbiakban: FRUS). The Conferences at Malta and Yalta. Washington 1955. 107–108. old.
[20] Teherán, Jalta, Potsdam. 124. old.
[21] Nemzetkozi szerződések gyűjteménye. 1945–1958. Kozgazdasági és Jogi Konyvkiadó 1958. 16. old.

BONYODALMAK A SZÖVETSÉGESEK KAPCSOLATÁBAN

[1] *A. Harriman and E. Abel:* Id. mű, 292–299. old.
[2] Ugyanott, 299. old.
[3] Ugyanott, 327. old.
[4] Ugyanott.
[5] Ugyanott, 328. old.
[6] Lásd Iszorija gyiplomatyii. IV. kot. Moszkva 1975. 346–347. old.
[7] FRUS. The Conferences at Washington and Quebec, 1943. Washington 1970. 337. old.
[8] *H. Fets:* Churchill, Roosevelt, Stalin. The War They Waged and the Peace They Sought. Princeton 1970. 167. old.
[9] *M. Howard:* Grand Strategy. IV. kot. London 1972. 482. old.
[10] FRUS. The Conferences at Washington and Quebec, 1943. 110–112. old.
[11] Vnyesnyaja polityika Szovjetszkovo Szojuza v period Otyecsesztvennoj vojni. II. kot. Moszkva 1946. 61. old.
[12] *A. Harriman and E. Abel:* Id. mű, 315. old.
[13] Sztálin uzenetváltása... Első kotet. 256–258. old.

A GYŐZELEM KÜSZÖBÉN

[1] Vnyesnyaja polityika Szovjetszkovo Szojuza v period Otyecsesztvennoj vojni. II. kot. 162. old.
[2] *A. Harriman and E. Abel:* Id. mű, 333., 334. old.

[3] Kształtowanie się podstaw programowych Polskiej Partii Robotniczej w latach 1942–1945. Varsó 1958 505. old. Idézi: A Nagy Honvédő Háború története. 1941–1945. IV. kot. Zrínyi Katonai Kiadó 1966. 198–199. old.

[4] Vnyesnyaja politika Szovjetszkovo Szojuza v period Otyecsesztvennoj vojni. II. kot. 158. old. Idézi: A Nagy Honvédő Háború története. IV. kot. 199. old.

[5] Szm. Polskie Siły Zbrojne w drugiej Wojnie Światowej. III. kot. London 1950. 662–664. old.

[6] Sztálin uzenetváltása... Első kotet. 304. old.

[7] *K. Tippelskirch:* Geschichte des zweiten Weltkriegs. Bonn 1951. 472. old. Idézi: A Nagy Honvédő Háború története. IV. kot. 202. old.

[8] *Lenin* Osszes Művei. 41 kot. Kossuth Konyvkiadó 1974. 85. old.

[9] *A Harriman and E. Abel:* Id. mű, 344–345. old.

[10] Ugyanott, 345–346. old

[11] Sztálin uzenetvaltása... Első kotet. 307. old.

[12] *W. Churchill:* Id. mű, VI. kot. 141. old.

[13] Roosevelt and Churchill. 438. okmány

[14] *A. Harriman and E. Abel:* Id. mű, 354. old.

[15] Ugyanott, 355–356. old.

[16] Lásd *W. S. Churchill:* Id. mű, VI. kot. 356–357. old.

[17] Roosevelt and Churchill. 442. okmany

[18] *A. Harriman and E. Abel:* Id. mű, 358. old.

[19] Sztálin uzenetváltása... Második kotet. 180. old.

[20] *A. Harriman and E. Abel:* Id. mű, 357. old.

[21] Sztálin uzenetváltása... Második kotet. 181–182. old.

[22] *A. Harriman and E. Abel:* Id. mű, 358. old.

[23] Vnyesnyaja politika Szovjetszkovo Szojuza v period Otyecsesztvennoj vojni. II. kot. 273. old. Idézi: A Nagy Honvédő Háború története. 4. kot. 540. old.

[24] Arhiv vnyesnyej politiki SZSZSZR. f. 06, op. 7a, p. 73, d. 15, l. 2; op. 6, p. 40, d. 52. l. 14, 15. Idézi: A Nagy Honvédő Háború története. 4. kot. 541. old.

[25] Vnyesnyaja politika Szovjetszkovo Szojuza v period Otyecsesztvennoj vojni. II. kot. 59–60. old.

[26] Arhiv vnyesnyej politiki SZSZSZR. f. 06, op. 7a, p. 73, d. 19, l. 3, 5.

[27] Ugyanott, l. 6.

[28] *A. Harriman and E. Abel:* Id. mű, 364. old.

[29] Vnyesnyaja politika Szovjetszkovo Szojuza v period Otyecsesztvennoj vojni. II. kot. 164. old.

[30] *A. Harriman and E. Abel.* Id. mű, 353. old.

[31] Sztálin uzenetvaltása... Második kotet. 182. old.

[32] Ugyanott, 184. old.
[33] Ugyanott, 185. old.
[34] Ugyanott, 186. old.
[35] *H. Adams:* Harry Hopkins. A Biography. New York 1977. 371. old.
[36] Sztálin uzenetváltása... Második kotet. 187. old.
[37] Lásd *A. Harriman and E. Abel:* Id. mű, 380. old.
[38] Sztálin uzenetváltása... Második kotet. 196. old.
[39] Ugyanott, I. kot. 352. old.
[40] Ugyanott, 353. old.
[41] Lásd *J R. Deane:* The Strange Alliance. New York 1947. 256. old.
[42] Sztálin uzenetváltása... Második kotet. 204. old.
[43] *A. Harriman and E. Abel:* Id mű, 364–365. old.
[44] FRUS. The Conferences at Malta and Yalta, 319–321. old.
[45] Lásd *A. Harriman and E. Abel:* Id. mű, 386–387. old.
[46] Roosevelt and Churchill. 497. okmány
[47] Ugyanott, 475. okmány

A JALTAI KONFERENCIA

[1] Lásd *J M. Byrnes:* Id. mű, 573. old.
[2] *E. Roosevelt:* This I Remember. New York, 1949, 68 old.
[3] *Ch. Bohlen:* Id. mű, 175–176. old.
[4] Teherán, Jalta, Potsdam. 95–96. old.
[5] *A. Harriman and E. Abel:* Id. mű, 393–395. old.
[6] Teherán, Jalta, Potsdam. 90. old.
[7] *W. S. Churchill:* Id. mű, VI. kot.
[8] Roosevelt and Churchill. 322. okmány
[9] Ugyanott, 468. okmány
[10] Ugyanott, 470. okmány
[11] Teherán, Jalta, Potsdam. 131–132. old.
[12] Ugyanott, 133. old.
[13] Lásd ugyanott, 165. old.
[14] Ugyanott, 184–185. old.
[15] FRUS. Conferences at Malta and Yalta. 396. old.
[16] Ugyanott, 769. old.
[17] Teherán, Jalta, Potsdam. 193–194. old.
[18] *J. M. Byrnes:* Id. mű, 582. old.
[19] *H. Adams:* Id. mű, 380. old.
[20] The Economist, 1945. február 3.
[21] Teherán, Jalta, Potsdam. 187. old.

[1] *D. Eisenhower* · Crusade in Europe. New York 1948. 293. old.
[2] Lásd Pravda, 1945. április 14
[3] Sztálin uzenetváltása.. Második kotet. 332. old.
[4] *A. Harriman and E. Abel:* Id. mű, 432–433. old.
[5] Sztálin uzenetváltása... Második kotet. 332–333. old.
[6] Ugyanott, 220–222. old.
[7] Ugyanott, 223–224. old.
[8] Ugyanott, 228–229., 230–231. old.
[9] Ugyanott, 232. old.
[10] Idézi: *W. L. Shirer:* The Rise and Fall of the Third Reich. A History of Nazi Germany. New York 1960. 1002–1003. old.
[11] Ugyanott, 1003. old.
[12] Sztalin uzenetváltása... Második kotet. 233–234. old.
[13] Ugyanott, 239–240. old.
[14] *A. Harriman and E. Abel:* Id. mű, 440–441. old.
[15] Sztálin uzenetváltása.. Második kotet. 220., 222. old.
[16] *A. Harriman and E. Abel:* Id. mű, 441. old.
[17] Ugyanott, 443. old.
[18] Sztálin uzenetváltása... Második kotet. 240. old.
[19] *W. L. Shirer:* Id. mű, 1013–1015. old.
[20] Sztálin uzenetváltása.. Második kotet. 228. old.
[21] Ugyanott, 236–239. old.
[22] Lásd *A. Harriman and E. Abel:* Id. mű, 441., 442. old.
[23] Ugyanott, 447. old.
[24] Ugyanott, 448 old.
[25] Ugyanott, 450–451. old.
[26] Ugyanott, 452. old.
[27] Lásd Henry Lewys Stimson Diaries. LI. kot. 63. old.
[28] *A. Harriman and E. Abel.* Id. mű, 453., 454. old.
[29] *W. L. Shirer:* Id. mű, 1040. old.
[30] *Ralph Parker:* Összeeskuvés a béke ellen. Szikra 1950. 6. old.
[31] *„X" (G. Kennan):* The Sources of Soviet Conduct. – Foreign Affairs, 1947. július. 575. old.
[32] *G. Kennan:* Memoirs. 1925–1950. London 1968. 358., 365. old.
[33] Lásd *G. Kennan.* The Cloud of Danger. Current Realities of American Policy. Boston–Toronto 1977.
[34] The Washington Post, 1977. december 11.
[35] *A. Harriman and E. Abel:* Id. mű, 475. old.
[36] FRUS. The Conference of Berlin (Potsdam), 1945. I. kot. Washington 1960. 6–7. old.

[37] *W. S. Churchill:* Id. mű, 573. old.
[38] FRUS. The Conferences of Berlin (Potsdam), 1945. III. kot. 133., 135. old.
[39] *H. Truman.* Memoirs. I. kot. New York 1955. 323. old.
[40] *A. Harriman and E. Abel:* Id. mű, 488. old.
[41] Lásd *W. Leahy:* I Was There. New York 1950.
[42] Lásd *Ch. L. Mee:* Meeting at Potsdam. New York 1955. 34. old.
[43] Lásd ugyanott, 36. old.
[44] Lásd *H. L. Stimson:* The Decision to Use the Atomic Bomb. – Harpers Magazine, 1947. február
[45] *Ch. L. Mee:* Id. mű, 89. old.

A POTSDAMI KONFERENCIA

[1] Idézi: *Ch L. Mee:* Id. mű, 94. old.
[2] Pravda, 1945. május 10.
[3] Teherán, Jalta, Potsdam. 406. old.
[4] Reflections on Cold War. A Quarter Century of American Foreign Policy. Philadelphia 1974. 17. old.
[5] *Ch. Bohlen:* Id. mű, 228. old.
[6] *R. Murphy:* Diplomat among Warriors. New York 1964. 336. old.
[7] *W. Williams:* The Tragedy of American Diplomacy. Cleveland–New York 1959. 159. old.
[8] *H. Truman:* Id. mű, 87. old.
[9] *J. Grew:* The Turbulent Era. II. kot. New York 1958. 1446. old.
[10] *J. Byrnes:* All in One Lifetime. New York 1958. 389. old.
[11] *A. Schlesinger:* Origins of the Cold War. Foreign Affairs, 1967. október. 22. old.
[12] Ugyanott, 25. old.
[13] Reflections on Cold War. A Quarter Century of American Foreign Policy, 22–23. old.
[14] *L. I. Brezsnyev:* Az SZKP és a szovjet állam kulpolitikaja (Beszédek és cikkek). Kossuth Konyvkiadó 1974. 488. old.
[15] *Ch. L. Mee:* Id. mű, 109–111. old.
[16] *M. Truman:* Harry S. Truman. New York 1973. 270., 271., 277. old.
[17] *R. Murphy:* Id. mű, 306. old.
[18] *M. Truman:* Id. mű, 275–276. old.
[19] *G. K. Zsukov.* Emlékek, gondolatok. Negyedik, átdolgozott kiadas. II. kot. Zrínyi Katonai Kiadó–Kossuth Konyvkiadó 1976. 445–446. old.
[20] *M. Truman:* Id. mű, 274. old.

[21] FRUS. The Potsdam Papers. 86., 87. old.
[22] Teherán, Jalta, Potsdam. 115–116. old.
[23] Ugyanott, 306. old.
[24] *M. Truman:* Id. mű, 267–268. old.
[25] *Ch. L. Mee:* Id. mű, 117–118. old.
[26] Teherán, Jalta, Potsdam. 209. old.
[27] *Ch. L. Mee:* Id. mű, 166–173. old.
[28] Teherán, Jalta, Potsdam. 212–214. old.
[29] Ugyanott, 265–266. old.
[30] Ugyanott, 266–270., 272–273., 275. old.
[31] Ugyanott, 323. old.
[32] Ugyanott, 288–290. old.
[33] Ugyanott, 400. old.
[34] Ugyanott, 396. old.
[35] *J. Byrnes:* Id. mű, 412. old.
[36] Ugyanott, 284., 352. old.
[37] Ugyanott, 349., 352. old.
[38] *Ch. Bohlen:* Id. mű, 237–238. old.
[39] *J. Dulles:* War or Peace. New York 1957. 30., 127. old.
[40] Pravda, 1975. május 9. Vö. Népszabadság, 1975. május 9.

Tartalom

NEGYVENNÉGY ELŐESTÉJÉN 5

A TEHERÁNI HATÁROZATOK MEGVALÓSÍTÁSA 12

Újra Moszkvában 12
Averell Harrimannél 15
Eisenhower kinevezése 20
Churchill kulisszák mögötti manőverei 24
Az olasz flotta kérdése 29
Vita Lengyelországról 36
Gyökeres fordulat 40

A HÁBORÚ UTÁNI RENDEZÉS PROBLÉMÁI 46

A nemzetközi biztonsági szervezet 46
Henry Wallace Taskentban 52
Hadifoglyok „felvonulása" 56
Az ENSZ Alapokmányának két koncepciója 60
Vita a vétójogról 67

BONYODALMAK A SZÖVETSÉGESEK KAPCSOLATÁBAN 75

Katonai tervezés 75
Szkepticizmus Londonban 79

Az Egyesült Államok és Nagy-Britannia különleges kapcsolatai 81
Az államhatáron túl 86
Heves vita a Kremlben 91

A GYŐZELEM KÜSZÖBÉN 97

A varsói felkelés 97
A sors fordulatai 107
Az amerikaiak elemzik a helyzetet 116
Churchill aggodalmai 122
A két vezető tárgyalásai 126
A látogatás eredményei 137
A „három nagy" találkozója előtt 142

A JALTAI KONFERENCIA 158

Mellette és ellene 158
Előzetes találkozók 162
Németország jövőjéről 168
Gondolatok a háború utáni békéről 172
A brit örökség 178
Megállapodás a lengyel határokról 183
Távol-keleti ügyek 191
Az egyenjogú kapcsolatok példája 195

JALTA ÉS POTSDAM KÖZÖTT 199

Berlin irányában 199
A berni incidens 205
Roosevelt halála 217
Kbnfrontáció a Fehér Házban 222
A győzelem napja 232
Harry Hopkins missziója 238
Az utolsó előkészületek 248
Truman és Churchill Berlinben 254

A POTSDAMI KONFERENCIA 258

Sztálin találkozik Trumannel 258
A helyzet sajátossága 261
Az elsõ nap 271
Az atombomba dilemmája 276
A konferencia folyosóin 282
1945 vagy 1937? 289
Truman sikertelen támadása 292
A vita folytatása 302
Spekuláció az „August" cirkálón 306
Jegyzetek 309

A kiadásért felel a Kossuth Konyvkiadó igazgatója

Athenaeum Nyomda (82.1389), Budapest, 1982
Íves offsetnyomás
A szoveg monophoto eljárással készult
Felelős vezető Szlávik András vezérigazgató
A kotetet Feles Gyorgyné szerkesztette
Képszerkesztő Fábri Magda
A sorozatterv Szántó Tibor munkája
Műszaki vezető Aranyi Imre
Műszaki szerkesztő Szilvássy Gyorgy
Terjedelme 16 (A/5) ív + 0,5 ív képmelléklet